

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENHARMADIK KÖTET
2000/1–2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MM

E számunk szerzői

Gömbös Tamás, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Harmath Arisztid Sándor, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkárhelyettes
Horváth Lajos, ny. levéltáros, Veresegyháza
Kováts Ferenc, grafikus
Kristó Gyula, egyetemi tanár (Szeged)
Makra Zsigmond dr., tudományos kutató, (Budapest)
Nagybákay Antal Zelmós dr., tudományos kutató (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., a MOL fősztályvezetője (Budapest)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitékára
Rainer Pél, régész-muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Sey Gábor tanár, helytörténész (Pécs)
Somogyi Gábor, ny. mérnök (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke

---

E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült

TURUL

LXXIII. évfolyam

2000/1–2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Kristó Gyula: Joghatóság Somogy felett Szent István korában	1
Berényi László: Az Esterházy-Hallwyl grófok. A fraknói Esterházyak francia ágának története	6
Nagybákay Antal Zelmos: A Várady alias Szabó családtörténete és leszármazása	22
Sey Gábor: Pécs szabad királyi város polgárlevele és annak tulajdonosa	35
Somogyi Gábor: Adalékok a Kossuth-címer eredetéhez	41
Gömbös Tamás: Címerek az egyházban. Az egyházi címerek eredete és rövid története	
Magyarországon	45
Rayman János: Egy pécsi sárgarézöntő pecsétje	53

2. Kisebb rovatok

Horváth Lajos: Kis heraldikai válasz a griffmadár nemi szervéről	55
Kováts Ferenc: Egy pécsi kettős címerről	57
Berényi László: Hozzászólás B. Szabó János: A Nádasdy huszárezred Betléren c. tanulmányához	57
Nyulásziné Straub Éva: Címereslevél-gyarpodás a Magyar Országos Levéltárban	58

Könyvismertetés

Gerd Scharfenberg–Ulrich Fach–Herbert B. Blank: Die Anhaltischen Schützenmedaillen. Ein Katalog. (Ism.: Pandula Attila)	63
Soós Ferenc: Magyarország kincstartói 1340–1540. (Ism.: Pandula Attila)	64
Martinus Zeiler: A magyar királyság leírása. (Szerk.: Kollega Tarsoly István) (Ism.: Pandula Attila).....	64
Késmárky István (szerk.): Családfák és családi krónika. Késmárky és a vele rokon Vissy, Vojnits, Zákó, Domonkos és más családok. (Ism.: Makra Zsigmond)	65
Kozics János: 1848-as zászlók. (Időszaki kiállítás: 1999. október 8-tól. A kiállítást rendezte, a katalógust szerkesztette Szakál Aurél) (Ism.: Rainer Pál)	65
Gömbös Tamás (1933–2000)	67
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre)	68

JOGHATÓSÁG SOMOGY FELETT SZENT ISTVÁN KORÁBAN

E dolgozat annak felderítésére tesz kísérletet, hogy Somogy (e Balatontól délre elterülő vidék) világi és egyházi értelemben milyen joghatóság alá tartozott a 11. század első évtizedeiben. A világi közigazgatási egységet, Somogy megyét száz év óta – az utolsó néhány évet leszámítva – valamennyi, a kérdéssel érdemben foglalkozó kutató Szent István korából, többnyire uralkodása elejéről credezette,¹ vagyis akként foglalt állást, hogy Somogy önálló világi joghatósággal rendelkezett. A közelmúltban azonban Somogy megye létrejöttéről új elképzelések láttak napvilágot. 1995-ben Bóna István arra hívta fel a figyelmet, hogy a somogyvári Kupavár belsejének 18 éven át tartó teljes feltárása, amely 200 ezres számú leletanyagot eredményezett, egyetlen 10. századi cserepet vagy fémet sem hozott felszínre, „a 11. századi réteg közvetlenül a bronzkori szinten található”. Bóna arra a következtetésre jutott, hogy „a Kupa nem a Cupan/Koppány névből származik, s noha Koppány 997 előtt biztosan Somogy ura volt, szállása nem lehetett a későbbi Somogyváron, mivel az emberi megtelepedés nyoma soha nem enyészik el... 10–11. századi sírok sem ismertek a várból vagy környezetéből, csak a monostor 12. században nyitott temetője létezik”. (Bóna művének második kiadásában Koppány szállását a ma Tolna megyei Törökkoppányon kereste.) Szerinte nem bizonyult hitelesnek Somogyvárott sem egy 10. századi vörössánc, sem egy 11. századi gerenda-föld várfal létére vonatkozó megfigyelés, s „bár a kérdés még csak mintegy 80%-ban dőlt el, mégis úgy látszik: a somogyi civitas (a második kiadásban: az urbs Sumich, ahogyan a monostor alapítólevele nevezi) a 11. században még nem volt érdemlegesen megerősítve, csak az 1091-ben felszentelt hatalmas monostor territóriumukap majd – valószínűleg a 12. században – kőfal kerítést”. Végző következtetése:

„Somogy ispánját 1061-ben említi először oklevél..., s ez a székhelye a régészet tanúsága szerint ennél legfeljebb egy emberöltővel létesülhetett korábban, talán a késői Szent István-i megyeközpontok közé tartozott. Nem mond ennek ellent a vár területén talált legkorábbi pénz, I. András (1046–1061 [!]) verete sem”. Bóna megállapításai alapján tehát régészetileg igazoltnak tekinthető, hogy a megkutatott Kupahegyen nem állhatott Koppány szállása, ugyanakkor ez a megállapítás nem zárja ki, hogy Koppány szállása Somogyváron lett volna, csak éppen nem a Kupahegyen, hanem másutt, amelyet még nem bolygatott régész ásója. Ha valóban így lenne, ez igazolná Bóna figyelmeztetésének jogosságát: „a 10. századi fejedelmi és vezéri szállásokat nem szabad magától értetődően azonosnak tartani a 11. századi királyi és ispáni várakkal”.² Ami viszont a régészeti leletekkel való pontos (évtizednyi pontosságú) keltezését illeti, joggal támadhat kétely. A 11. századi leletekről e pillanatban igen nehéz megmondani földbe kerülésük évtizedét, így tehát nincs abszolút korhatározó értéke annak a feltételezésnek, hogy Somogy csak az 1030-as évektől számított megyeszékhelynek. Azon régészeti megfigyeléssel, miszerint Somogyvár (a Kupahegy) csak a 12. században jut érdemi megerősítéshez, a somogyvári bencés monostor 1091. évi alapítólevelének *Sumich nobilissima urbium terre kifejezése*³ (Somogy, a föld várainak legnemesebbike) helyezhető szembe. Ez ugyanis magyarra Somogyvárként fordítandó, mivel a korai időszakban a magyarországi latinságban az *urbs* szónak vár a jelentése.⁴ A 11. század végi szemlélet – és nyilván a valóság is – Somogyot város helynek minősítette. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a 11. század első évtizedeire erősen átmeneti állapotok jellemzők. Attól még Somogy (a későbbi Somogyvár; jellemzően a latinban mindkettő neve *Simi-*

gium) lehetett akár 1001-ben megye- (illetve várispánsági) központ, ha erőssége (az *urbs*) csak egy-három évtizedes késéssel készült is el. Az átmeneti állapotot éppen az jelenti, hogy előbb létezett az uralkodói szándék, s utána következett a várépítés (már ahol erre szükség volt), vagyis kellett lennie olyan köztes időnek, amikor megye (várispánság) már létezett, de vár még nem. Bóna egyébként nem tért ki arra a kérdésre, hogy ha Somogy megye csak Szent István uralkodásának végén létesült, milyen világi joghatóság alá tartozott az ezt megelőző évtizedekben.

Amennyiben Somogy megye kialakulását az írott források alapján kíséreljük meg bemutatni, csakis a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele lehet a kiindulópont. Ekkor a veszprémi egyházmegye négy várra (*civitas*) terjedt ki – Veszprém, Fehérvár, Kolon és Visegrád várakra – határaikkal (*terminis et finibus*) együtt.⁵ A veszprémi püspökség területén a 13. században öt megye (Veszprém, Fejér, Zala, Pilis és Somogy) és hat főesperesség (veszprémi, fehérvári, zalai, szentendrei vagy budai, somogyi és segesdi) osztozott. Mivel Veszprém és Fejér az egész Árpád-korban változatlan néven szerepelt akár várispánságként, akár főesperességként, továbbá mivel a somogyi és a segesdi főesperesség együtt Somogy megye kései Árpád-kori területét tette ki, nem okozott gondot Kolont Zalával, Visegrádot pedig Pilissel – és Esztergommal? – (illetve a szentendrei vagy budai főesperességgel) kapcsolatba hozni, egyszersmind azt megállapítani, hogy az 1009. évi oklevélben Somogy hiányzik.⁶ E hiánynak elméleti úton két okát adhatjuk. Az egyik lehetséges magyarázat szerint Somogy 1009-ben nem tartozott a veszprémi püspökséghez, a másik szerint pedig Somogy nem létezett 1009-ben önálló várispánságként (megyeként). Az utóbbi nézet mellett kötelezte el magát legfrissebben Zsoldos Attila és Solymosi László. Zsoldos 16. századi forrásokra – Laskai Osvátra és a Karthauzi Névtelenre – támaszkodva felvetette annak lehetőségét, hogy Tar Szerénd és fia, Koppány „territóriuma nem csak Somogyra, hanem Zalára is kiterjedt”, és „az óriási Kolon vármegye területén idővel több vármegye, illetve ispánság jött létre: a Drávától északra eső területeken Somogy és Zala vármegye, továbbá Segesd ispánsága. Ez a fejlemény a 11. század közepén következhetett be”, mivel 1061-ben már somogyi ispánnal találkozunk. „Somogy vármegye tehát, a maga középkori formájában, a 11. század derekán született meg.”⁷ Hasonló kiindulópontból más eredményre jutott Solymosi. Szerinte Somogynak Veszprémmel fennálló rövid közös határa fontosságban messze felülmúlta a

Kolonnal fenntartott hosszú határt. „Rajta keresztül vezetett az út az ország középső része és az ott található központok felé, míg a Kolonnal közös hosszú határszakasz a perifériával kötött össze. Veszprém Kolonnal nagyobb jelentősége: központi fekvése a Dunántúlon, valamint fejedelmi és királynéi kapcsolatai valószínűbbé teszik, hogy a somogyi régió átmenetileg hozzá tartozott. Eszerint a lázadás leverése után Koppány uralmi körzetét 997-ben, nevét és integritását megtartva Veszprémhez csatolták.” Az önálló Somogy „vármegye megszervezése 1009 és 1061 között..., még Szent István uralkodása idején következett be”.⁸ Ha merőben formálisan tekintenénk az interdiszciplinaritásra, akár meg is nyugodhatnánk a két tudomány által produkált végeredményt illetően: a régészet (Bóna István) kormeghatározása szerint Somogy István uralkodásának vége felé, azaz 1030 táján lett megyeszékhely, a történettudomány (Zsoldos Attila és Solymosi László) szintén hasonló időpontra (1009–1061 közé, Solymosi pedig ezen belül István korára) tette Somogy megye (várispánság) megszületését. Ám alig hiszem, hogy ezzel Somogy megye létrejöttét a megnyugtatóan megoldott kérdések közé lehetne sorolni. Bóna keltezésének pontosságát fentebb már általában kritikával illetem, a következőkben a történeti megfontolásokhoz fűzök megjegyzéseket.

Zsoldos okfejtésének kiindulópontját tévesnek gondolom. Egyrészt azért, mert kései középkori kútfők aligha szolgálhatnak tüzetes vizsgálat, okadatolás nélkül fél évezreddel korábbi esemény forrásául. Ezt Zsoldos is világosan látta, amikor leírta: „Ahhoz, hogy Laskai és a Karthauzi Névtelen forrásait illetően világosabban lássunk, alapos és körültekintő további kutatásokra lenne szükség”. Már jóval lanyhább az egyetértésem az erre következő mondattal: „Addig azonban, míg ezek határozottan meg nem cáfolják az említett feltételezést, nem látom akadályát annak, hogy Laskai és a Karthauzi Névtelen tudósításának önálló forrásértéket tulajdonítsunk”.⁹ Bár magam (is) azt vallom, hogy minden *forrás* egészen addig hiteles, amíg hamis voltát be nem bizonyítják, itt azonban terminológiai látszó, de messzebb vezető, forrástani kérdéstről van szó: 16. század eleji munkák lehetnek-e 10. század végi események koronatanúi? Egyáltalán forrás-e Laskai és a Karthauzi Koppányra, avagy már interpretáció, „történettudósi” állásfoglalás, kutatói véleménynyilvánítás? Úgy gondolom, ilyen esetekben magát a forrássá minősítést meg kell(ene) előzniük „alapos és körültekintő további kutatások”-nak. Másrészt – és ezt még fontosabbnak

ítélem, mint az iménti aggályt – nagy súllyal esik a latba, hogy Zsoldos szerint mind Tar Szerénd, mind Koppány territóriumra Somogyra és Zalára egyaránt kiterjedt. Több forrásból¹⁰ tudjuk, hogy Koppány leverése után népének tizedeit István Pannonhalmának adta. Ha Koppány népe Somogyban és Zalában élt volna, a somogyi és a *zalai* tizedek kerültek volna Pannonhalma birtokába. Későbbi (13. század eleji) adatok azonban teljesen egyértelművé teszik, hogy *csak* a somogyi tizedeket élvezte az apátság,¹¹ vagyis Koppány népét *kizárólag* Somogyban kell keresnünk. Ezt megerősíti a pannonhalmi alapítólevél, amely a meg nem nevezett lázadó – Koppány – „házájául” Somogy megyét (*comitatus... Sumigiensis*) említi, valamint a 14. századi krónikakompozíció, amely szerint Koppány somogyi vezér (*dux Symigiensis*) volt.¹² Vagyis bizton elháríthatjuk azt a feltevést, hogy Koppány uralma Somogyon kívül Zalára is kiterjedt volna, illetve hogy Somogy kezdetben Zalával együtt Kolon megye részét képezte volna. Jóval nehezebb állást foglalni Solymosi László feltevésével kapcsolatban. Itt a nehézséget az okozza, hogy neki semmiféle – még kései – adat sem állt rendelkezésre, csupán általános megfontolásból következtetett arra, hogy Somogy a 11. század elején Veszprém megyéhez tartozott. Ennélfogva tárgyyszerű cáfolatról szó sem lehet.

Vizont mind Zsoldos, mind Solymosi kiindulópontjával szemben – hogy ti. Somogy azért nem szerepel az 1009. évi veszprémi oklevélben, mivel ekkor más megyéhez számították – egyaránt felvethető a másik lehetőség, miszerint „Somogy egyházi joghatóság szempontjából 1002 óta Pannonhalmához és nem Veszprémhez tartozott”.¹³ Legújabbban Solymosi László vetette fel, hogy a tizedszedési jog, így „a pannonhalmi apát tizedszedési joga nem azonosítható a püspöki joghatósággal”¹⁴ (amivel Zsoldos is egyetértett¹⁵), illetve gazdagon dokumentált adatsorral igyekezett bizonyítani, hogy „a XI. században a pannonhalmi apát Somogy felett nem rendelkezett egyházi fennhatósággal, területén püspöki jogokat nem gyakorolt. Egyedül tizedszedési joga volt”.¹⁶ Ezt igazoló vagy igazolni hivatott adatai 1102-ből, 1091-ből, 1083 körülről, végül 1061-ből valók,¹⁷ vagyis kivétel nélkül az 1061 utáni időből. Ez természetesen aligha jogsíthatja fel Solymosit arra, hogy az ezen időszakra érvényes adatait a század első hat évtizedére is kiterjessze. Főleg akkor nem, amikor maga is hangsúlyozta, hogy az 1009. évi veszprémi oklevél „igen rövid ideig tartó átmeneti állapotot örökített meg”,¹⁸ amit ő úgy értelmezett: Veszprém fogalmába Somogy is

beletartozott. Lehet azonban az „igen rövid ideig tartó átmeneti állapotot” akként is értelmezni, hogy Somogy kezdetben (1002 után) Pannonhalma joghatósága alá tartozott, s csak utóbb került Veszprémhez, de az apátság tizedszedési jogát Somogyban megtartotta. Ha azonban ennek ugyanúgy nem lenne semmiféle forrásos megalapozottsága, miként annak ténylegesen nincs, hogy Somogy területe kezdetben Veszprém megye részét képezte, talán kár is lenne az ötletre szót vesztegetni. Úgy tűnik azonban, vannak adatok és megfontolások, amelyek amellet szólhatnak, hogy Pannonhalma egy rövid ideig egyházi fennhatóságot élvezett Somogyban, 1009-ben bizonyosan, s ezért maradt ki a veszprémi oklevél felsorolásából a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozó várak és területek közül Somogy neve.

Célszerű onnan kiindulni, hogy Somogy már 997 előtt önálló névvel bíró régió lehetett, hiszen a magyar hagyomány megőrizte annak emlékét, hogy Koppány somogyi vezér volt. Összecsend ezzel az, hogy a magát 1001-ről keltező (de valójában 1002. évi) interpolált pannonhalmi kiváltáslevél ugyancsak Somogy megyét említi, mint amelyik ki akarta őt vetni atyai székéből. A 14. századi krónikakompozíció e tudósítása legkorábban a 11–12. század fordulójáról származhat,¹⁹ a kiváltáslevél e hírt tartalmazó, egyes szám első személyben fogalmazó részéről legújabbban Érszegi Géza azt vetette fel, hogy alkalmasint az eredeti fogalmazványt őrizte meg.²⁰ Ha e két adat – a krónikáé és az oklevélé – egymástól független (aminek nagy a valószínűsége), az megnöveli a bizalmat információik hitelét illetően. Ha viszont Somogy megye említése 1001-ből (vagyis 1002-ből) való, kétségtelen, hogy Somogy megye nem tartozhatott sem Kolonhoz, sem Veszprémhez, hanem kevéssel Koppány legyőzését követően, azaz már a 11. század legelején megvolt. Későbbi analógia is azt mutatja: amint István legyőzte valamelyik ellenségét, ott haladéktalanul vármegyét (várispánságot) szervezett (legtisztábban az Ajtony leverése és Csanád vármegye létesítése közti szoros időbeli egymásutániság mutatja ezt²¹). Mivel azonban az 1001. évi pannonhalmi kiváltáslevél többszörös átdolgozáson esett át, ennélfogva ebből nem lehet biztos információt szerezni az apátság és Somogy kapcsolatáról. Jellemző, hogy ma ismert szövegéből különböző következtetésekre lehet jutni, méghozzá nem alaptalanul. Zsoldos Attila szerint „nyilvánvaló, hogy a veszprémi püspökséget csak abban az esetben kellett kárpótolni a Pannonhalmának adott somogyi tizedekért, ha Somogy a püspökség egyházmegyéjéhez tartozott az adomány időpontjában, ill.

azt megelőzően”.²² Solymosi László azt vetette fel, hogy Pannonhalma Somogy feletti joghatóságának feltevéstől még „az sem tartott vissza, hogy a pannonhalmi alapítólevél szerint a szerzeteseknek szentelési ügyekben püspökhöz kellett fordulniok. Az egyházi rendeket tehát püspöktől, nem pedig – úgymond – püspöki jogokat gyakorló apátjuktól kapták meg”.²³ Ezzel szemben Érszegi Géza úgy látta: a pannonhalmi oklevélben „alávetésről, leigázásról (*subiugarem*) van szó, s talán magyarázza is az oklevél fogalmazójának szóhasználatát. Ennek értelmében talán szerencsésebb e sorokat oly módon értelmezni, hogy első királyunk Somogy megyét Pannonhalmának vetette alá, s ezért jónak látta, hogy dézsma tekintetében se tartozzék a megyés püspökhöz”.²⁴ Ha nem vállaljuk azt, hogy prekonceptió alapján válogatjuk ki azt, mit tekintünk a pannonhalmi oklevél eredeti szövegállományába tartozónak, tudomásul kell vennünk: a jelen szöveg abszolút biztos megoldást nem ad, de nem is adhat, hiszen az eredeti állapotot tükröző szövegre újabb és újabb állapotokat tükrözni hivatott szövegegységek rakódtak rá, megbomlott az oklevél eredeti szerkezete, jelentékenyen módosult az elsődleges oklevéladó valóságos szándéka.

Mindamellet van két olyan forrásunk, amely mintha megőrizte volna annak emlékét, hogy Somogy felett Pannonhalmának a tizedeken túlmenő joghatósága volt. Az egyik a 14. századi krónikakompozíció. Eszerint István Koppány legyőzése után „a Koppány vezér tartományában levő összes népet, a szabadok, a gabonafélék és a nyájak tizedeit örök jögon Szent Márton monostorának rendelte adni”.²⁵ E helyütt az összes nép (*universus populus*) Pannonhalmának történő adományozása mutatja, hogy az apátságoknak a tizedeken kívüli, a tizedeken túli joghatósága is volt Somogy felett. A másik forrás a kisebbik István-legenda. Eszerint István a meg nem nevezett legyőzöttek – Somogy népe – birtokaiból „önnön hasznára semmit meg nem tartott, hanem eltávozván

Szent Mártonnak ajánlotta fel, akinek tiszteletére templomot is emelt. Azokat pedig és utódaikat mind a mai napig az egyház szolgájává tette. Később főembereinek közbenjárására fontolóra vette, hogy javaikból csupán (*tantum*) tizedet adjanak, nehogy nyomorúságukban a föld színéről is kivesszenek”.²⁶ E kútfő világosan utal arra, hogy Somogy és Pannonhalma viszonyában az eredeti Szent István-i szándékhoz képest utóbb (*postea*) módosulás történt, csökkent Pannonhalma joghatóságának mértéke Somogy és népe felett. Magam adatok híján természetesen nem vállalkozhatom annak meghatározására, hogy Pannonhalma milyen mértékben, mely területeken gyakorolt földesúri és egyházi joghatóságot a 11. század első évtizedében Somogy felett. E tekintetben megbízom István 1009. évi állásfoglalásában, aki azzal, hogy – a véleményem szerint ekkor már szinte bizonyosan önálló megyeként (várispánságként) létező – Somogyt nem említette a veszprémi püspökséghez tartozó várak és területek között, úgy ítélte meg: Somogy Pannonhalmához tartozik és nem Veszprémhez, de legalábbis úgy: Pannonhalmának erősebbek a jogai Somogy felett, mint Veszprémnek. Pannonhalma eredeti jogai Somogy felett Veszprém ellenében abban lehetnek magyarázatukat, hogy a bencés apátság alapítása korábbi lehet, mint a veszprémi püspökségé. Ezt a körülményt némileg torz módon (997-re vonatkoztatva) a pannonhalmi alapítólevél is említi.²⁷ A következő évtizedekben viszont a Somogy feletti egyházi joghatóság tekintetében a helyzet módosult. Veszprém 1061-ben – a tizedeket leszámítva – már püspöki joghatóságot gyakorolt Somogyban. Azt is lehet mondani, ezzel az új helyzettel Somogy jogállása az európai sztenderdhez igazodott. Hogy Somogy és Pannonhalma kapcsolatában a 11. század elején volt egy rövid, rendhagyónak mondható időszak, az az átmeneti állapottal van kapcsolatban, amely oly sok téren jellemezte István államát.

Kristó Gyula

JEGYZETEK

¹ Összefoglalóan I. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. Bp., 1988. 202., 254.

² Bóna István: Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen, 1995. 31–32.; Bóna István: Az Árpádok korai várairól. Második, bővített kiadás. Debrecen, 1998. 40–41. L. még Magyar Kálmán: István király somogyi államszervezése. Somogy 27 (1999) 560.

³ Diplomata Hungariae antiquissima. I. Edendo operi praeuit Georgius Györfy. Budapestini 1992. (a továbbiakban: DHA. I.) 267.

⁴ Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Irodalomtörténeti füzetek. 135. Bp., 1994. 121–122.

⁵ DHA. I. 52.

⁶ Kristó Gyula: az 1. jegyzetben i. m. 239–262. Vö. Zsoldos Attila: Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40 (1998) 1–17.

⁷ Zsoldos Attila: Somogy vármegye kialakulásáról. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés. II. konferencia. Somogyfajsz, 1998. Szerk. Stampler Imre. Dunaújváros, 1998. 42–43., 48–49.

⁸ *Solymosi László*: (LXX. évfolyam/3–4. füzet) Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században. *Turul* 72 (1999) 104.

⁹ *Zsoldos Attila*: a 7. jegyzetben i. m. 43.

¹⁰ DHA. I. 39–40., 334.; *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. *Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 314., II. 383–384., 395., 409–410. stb.

¹¹ Erre l. A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. I. Szerk. *Erdélyi László*. Bp., 1902. 150–177.

¹² DHA. I. 39.; SRH. I. 313.

¹³ *Kristó Gyula*: az 1. jegyzetben i. m. 254. A további irodalmat l. *Solymosi László*: a 8. jegyzetben i. m. 105.

¹⁴ *Solymosi László*: Veszprémi püspökség története. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál-Makk Ferenc*. Bp., 1994. 728.

¹⁵ *Zsoldos Attila*: a 7. jegyzetben i. m. 45.

¹⁶ *Solymosi László*: a 8. jegyzetben i. m. 104.

¹⁷ Uo. 100–104.

¹⁸ Uo. 104.

¹⁹ *Kristó Gyula*: a 4. jegyzetben i. m. 113–114.

²⁰ *Érszegi Géza*: Szent István pannonthalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai kommentár). In: *Mons sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve*. I. Szerk. *Takács Imre*. Pannonthalma, 1996. 73., 75.

²¹ SRH. II. 489–492.

²² *Zsoldos Attila*: a 7. jegyzetben i. m. 46.

²³ *Solymosi László*: a 8. jegyzetben i. m. 101.

²⁴ *Érszegi Géza*: a 20. jegyzetben i. m. 53.

²⁵ SRH. I. 314.

²⁶ SRH. II. 395. Magyar fordítása Tóth Klára tollából: in: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. *Kristó Gyula*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 15. Szeged, 1999. 305–306. Értelmezésére l. *Gerics József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. *Ertekezések a történeti tudományok köréből*. Új sorozat. 22. Bp., 1961. 9–17.

²⁷ DHA. I. 40.

ÉRTESÍTÉS

Értesítjük tagtársainkat, hogy az elkövetkező időszakban az alábbi rendezvényeket tartjuk:

Szeptember 28. csütörtök, 17 óra

Előadó *Szende László*: Idősebb Erzsébet Királyné
Az ülést vezeti: *DR. Bertényi Iván* elnök

Október 26. csütörtök, 17 óra

Előadó *Soós Ferenc*: Családi címerek a középkori magyar pénzekon

Az ülést vezeti: *Dr. Pandula Attila* főtítkár

November 30. csütörtök, 17 óra

Előadó *Evva Margit*: Csoma József a heraldikus
Az ülést vezeti: *Nyulásziné Dr. Straub Éva* alelnök

December 14. csütörtök, 17 óra

Előadó *Nyulásziné Dr. Straub Éva*: Önkormányzatok címeralkotása 1990 után

Az ülést vezeti: *DR. Bertényi Iván* elnök

Január 25. csütörtök, 17 óra

Előadó *Karacs Zsigmond*: Lapok a Medgyesi család történetéből

Az ülést vezeti: *Dr. Harmath Arisztid* főtítkár-helyettes

Február 22. csütörtök, 17 óra

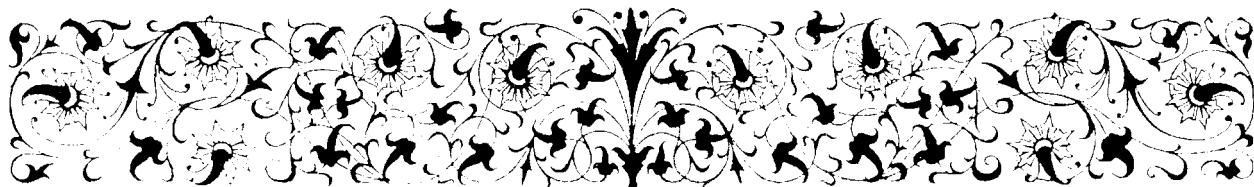
Előadó *Hörccsik Lajos*: A Ruzskay család története
Az ülést vezeti: *Dr. Pandula Attila* főtítkár

Összejöveteleink helye a Zászlómúzeum, Budapest, VIII. ker. József krt. 68.–Nap u. sarok.

Felhívjuk kedves tagtársaink figyelmét, hogy aki még nem fizette be a tagsági díjat, az szíveskedjék rendezni. Évi tagsági díj: 600 Ft

Budapest, 2000. május

a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság vezetősége

AZ ESTERHÁZY-HALLWYL GRÓFOK

A frankói Esterházyak francia ágának története

Elteltek Thaly Kálmán csaknem egy évszázada megjelent hiányos cikkétől¹, az Esterházy grófok francia ágának több szempontból is igen érdekes történetét, ha egyáltalán szóba került, a szakirodalom a Rákóczi-felkelést követő emigráció, illetve a Franciaországba telepedett Bercsényiek történetének függelékeként tárgyalta, s mindaddig nem került sor a téma részletes, hiteles forrásokra támaszkodó feldolgozására.

A Franciaországba szakadt Bercsényiek és Esterházyak életpályái azonban lényegesen különböznek egymástól. Bercsényi László, bár elérte a lehető legmagasabb francia katonai rangot, választott hazája udvari és közéletében nem játszott szerepet. Ezzel szemben Esterházy Bálint László magas katonai rangja mellett jelentős közéleti tisztségeket is viselt. Tagja volt a királyi haditanácsnak és az uralkodó pár legszűkebb környezetének, sőt a forradalom kezdetén a politikában is jutott neki szerep. Egyrészt integrálódott a választott haza rangjához illő társadalmi rétegébe, másrészt gondosan ápolta kapcsolatait ősei hazájával és családjával otthon élő tagjaival. Jóllehet francia föld és anya szülötte, egyénisége, mint látni fogjuk, mégis ősei hazájának és hagyományainak befolyása alatt fejlődik. Megtanul valamennyire magyarul is, hiszen erről nevelőapja, Bercsényi László lelkiismeretesen gondoskodott. A nyelvtudásnál azonban maradandóbb összekötő kapocsnak bizonyul, hogy megismeri ősei hazájának történetét és abban családját történelemalkotó szerepét, mely felébreszti benne az ambíciót, hogy származásának megfelelő helyet biztosítson a választott haza társadalmában maga és leendő családjá számára.

Az ág Esterházy Antal tábornagtól, Miklós nádor unokájától vette eredetét. Antal – Ferenc gróf kamarás, királyi tanácsos, Zala és Somogy vármegyék

főispánja, semptei és pápai főkapitány és második felesége, Thököly Katalin grófnő elsőszülött fia – a család pápai várában született 1676. február 3-án. Apja korai halála után (†1683), hétesztendőskorában nevezte ki az uralkodó a pápai vár főkapitányává.²

Fivéreivel ellentétben, nem volt „könyves ember”, és már kora ifjúságában a katonai pályát választotta. Huszonkét éves korában, mint a „Pállfy Huszárok” kapitánya, egy félresikerült rajtaütés alkalmából, 1698. szeptember 19-én, sebesülten került török fogságba Nagybecskerek közelében.³ A hírhedt konstantinápolyi „Héttorony”-ban (Jedikule) raboskodott egy évig, amikor a békekötést követően kiszabadult. Hazatérte után, 1700-ban kapta meg a kamarási kulcsot, és 1701-ben, mint újonnan kinevezett alezredes, a „Kollonich regiment” parancsnoki tiszttét.⁴ Még ugyanez év júniusában nevezte ki a Haditanács ezredessé.⁵

A Rajna menti hadszíntéren, 1702-ben vett részt Nádasdy hadtestének kötelékében Landau ostromában, majd 1703-ban lett Komárom megye főispánja, és a „Freiherr v. Loos Huszárok” vezénylő ezredese.⁶ A franciák ellen, Savoyai Eugen herceg hadjáratában Neustadt-an-der-Haart-nál tüntette ki magát.⁷ Antal gróf tehát szép pályafutásnak nézhetett elébe úgy a közéletben, mint a hadsereg kötelékében.

Vagyoni helyzete is több, mint előnyösnek mondható. A Pápa-ugod-devecseri domínium mellett, Pozsony megyében is terjedelmes birtokok ura volt, és a bécsi udvarnál is szívesen látták a tehetsős, jó megjelenésű,⁸ jó hírnevet szerzett fiatal ezredest, Miklós nádor unokáját és Pál herceg unokaöccsét. Ekkor már királyi tanácsos is volt. Özvegyen maradt anyja, Thököly Kata – már, mint harmadik férje, Johann Jacob Gr. v. Löwenburg tábornok felesége –, nagy házat vitt Sopronban, Köpcsényben és Bécsben, ahol Antal gróf a társaság javával érintkezett.

Közben kétszer is megnősült. Előbb 1695. június 9-én, Vépen vezette oltárhoz Erdődy Júliát (1678–1696), Sándor gróf és Csáky Krisztina leányát, majd ennek korai halála után Bártfán, 1701. január 20-án tartotta esküvőjét Nigrelli Marianna grófnővel (1683–1712), Octavian gróf tábornagy, felső-magyarországi főkapitány és Lodron-Laterano Mária Ursula grófnő leányával, ki egyetlen felnőttkort megért fiúk anyja lett.

Azért vázoltam talán a kelletnél nagyobb részletességgel Antal grófnak a magyar történetírás által ritkán részletezett korai pályafutását, hogy ezzel is aláhúzzam azt a nem várt, mindmáig megmagyarázhatatlan drámai fordulatot, mellyel egy briliáns karriert félredobva, 1704. június 13-án, minden jól felfogott érdekével ellentétben, a II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem vezette felkelők oldalára állt. Mint a felkelő hadsereg tábornoka tette le ugyanezen a napon hűségesküjét a fejedelem kezébe. Ezután 1705-ben a Kormányzótanács tagja, 1706-ban pedig, már mint tábornagy, dunántúli, majd érsekújvári főkapitány lett, és változó szerencsével harcolt a fegyverletételig.

Ha Antal gróf közvetlen környezetére, családjára gondolunk, ott semmiképpen sem találunk kielégítő magyarázatot döntésének okaira. József öccse papnak tanult Rómában, Ferenc pedig a császári hadseregben volt alezredes. Anyja, jóllehet a rebellis fejedelem nővére, mint Jörger zu Tollet, majd Löwenburg grófné, messzemenően integrálódott az udvari életbe. Apósa, Nigrelli Octavian gróf, felső-magyarországi főparancsnok személyében még kevésbé adódik alkalmas magyarázat elhatározására. De személyes okai sem lehettek, hiszen nem szenvedett mellőzést, sőt bőven jutott neki elismerés a legmagasabb fórumoktól is.

A tények ismeretében Bercsényi Miklósnak, a felkelő hadsereg főparancsnokának a befolyására lehet leginkább gondolni. A Bercsényiek, hogy ezt a kifejezést használjam, az Esterházy család szárnyai alatt emelkedtek főnemesi sorba. Már Bercsényi (I.) László damasdi kapitány (†1655) és fivére id. Miklós (†1689) is Esterházy Miklós nádor közvetlen környezetéhez tartoztak, sőt az utóbbi fia, a felkelők későbbi vezére, Pál nádor kismartoni udvarában nevelkedett, mint nemes apród, így nyilván személyesen ismerte Antalt kora fiatalságától kezdve. De tulajdoníthatnánk némi szerepet az erélyes Bercsényiné Csáky Krisztinának is, ki mint első férje, Erdődy Sán-

dor özvegye, Antal anyósa volt első házassága folyamán.

Arra, hogy Antal gróf mit várt, vagy remélt politikai állásfoglalásától és hogyan mérte fel a felkelés esélyeit a győzelemre, ugyancsak hiányzik a kielégítő válasz. Mint jól informált úrnak, tisztában kellett lennie a török megszállás alól nemrég felszabadult ország tragikus gazdasági helyzetével, illetve a felkelés sikeréhez elengedhetetlen anyagi fedezet hiányával. Mint tapasztalt katonának, szintén tudnia kellett, hogy egy amatőr tisztek által vezetett, képzetlen felkelő sereg nem remélhet tartós eredményeket a hivatasos tisztek által szakszerűen vezetett császári hadsereggel szemben. Ami pedig a felkelők által remélt francia segítséget illeti, egyrészt tisztában kellett lennie azzal, hogy a franciák által ígért segítségek eddig sosem feleltek meg a magyar elvárásoknak, másrészt szemtanúja lehetett annak a megsemmisítő vereségnek is, melyet a Marlborough és Savoyai Eugen hercegek vezette angol és birodalmi seregek mértek a franciákra. De az sem lehetett titok előtte, hogy Erdély minimális lelkesedéssel nézett elébe egy újabb „kalandos hajlamú” fejedelemnek a Rákóczi-házból.

Mindezek mellett nem marad más választás, mint arra gondolni, hogy kezdetben Antal gróf ugyanolyan mértékű naivitással ítéltette meg a franciák által ígért támogatás értékét, mint egy évtizeddel később, egy az orosz cár által nyújtandó katonai segítség esélyeit. Olyannyira bízott még a felkelő hadsereg fegyverletétele után is a győzelem lehetőségében, hogy mindenét hátrahagyva, a legnagyobb nyomorral küzdve vesztegelt családjával a lengyelországi Jaworo mocsaras vidékén, az orosz segítséget várva.⁹ Itt esett áldozatul felesége – 1712 augusztusában – az egészségtelen klímának.¹⁰ Antal gróf csak az orosz segítségbe vetett remény elvesztése után követte tizenöt esztendőes fiával együtt az időközben Párizsból Rodostóba telepedett Rákóczit és udvarának néhány tagját, a törökországi emigrációba.

Antal gróf egyetlen fia, Bálint József – az Esterházy család francia ágának alapító őse – Kassán született, 1705. február 20-án. Ekkor már egy nővére és két idősebb fiútestvére elhalálozván, legalábbis a kérdéses Anna nevű húga születéséig, ő volt szüleinek egyetlen gyermeke. Hanyattatott gyermekkorra volt. Anyjával már karonülő korában a császáriak foglya volt Kassán, majd onnan kiszabadulva, a család szinte állandóan változtatta lakhelyét a felkelők, illetve az apa hadiszerecsényétől függően.

Amint ezt Mikes Kelemen Rodostóából írott leveléből tudjuk, Esterházy Antal 1721 elején, harmadmagával érkezett Törökországba. Fia és egy szláv származású nő volt vele, kit Mikes Antal gróf elhalt felesége társalkodónőjének mond, és kit később – ugyancsak Mikes szerint – zavaros körülmények között feleségül is vett az emigránsok megbotráncozására.¹¹ Érdekes módon sem Mikes, sem más nem említi egy 1710/11-ben, vagy később, esetleg a harmadik házasságból született leánygyermeket.¹² Így Bálint József ritkán említett Anna nevű húga – ki néhány forrás szerint a franciaországi Nimes-ben, a La Port du Ciel nevű kolostorban lett apáca – valószínűleg mint postuma született a harmadik házasságból, és később kerülhetett Franciaországba, nem tudjuk mikor, s milyen módon.

Ugyancsak Mikes leveléből tudjuk, hogy Antal grófnak sok gondot okozott immár serdülőkorú fiának neveltetése és jövőendő életpályája. Így érthetően kapva kapott az alkalmon, melyet Bercsényiék László fiának rodostói látogatása szolgáltatott 1721 júliusában, hogy fia elkerülhessen a reménytelen környezetből. Az ekkor harminckét éves Bercsényi László (1689–1778) már fiatal ezredesként szép karriert futott be a francia hadseregben, és szívesen vállalta, hogy magával viszi fiatal rokonát,¹³ hogy gondoskodják neveltetéséről. Így került a tizenhat esztendőes Esterházy Bálint József Franciaországba.¹⁴

Néhány évi tanulás után, tizennyolc éves korában lett kornétás (zászlós) a francia „Bercsényi Huszárezred”-ben, majd kapitány, és 1727. június 15-én már alezredes. Az elzászi Hagenauban állomásozó 2. sz. Huszárezred vezénylő ezredesévé pedig 1733. április 4-én léptették elő, mikor ezredével részt vett Lotharingia megszállásában, Berwick herceg hadjárata folyamán. Végül 1734. január 25-én kapta kézhez azt a Versailles-ban kelt királyi brevet, mely felhatalmazta saját ezredének a 2. sz. „*Valentin Joseph Cte. D'Esterházy Hussards*” regimentnek felállítására. Az ezred első állomáshelye Vigan volt, egy kisváros a La Garde kerületben.

Ezrede élén részt vett a rövid életű francia–porosz szövetség időszakában, az ún. örökösödési háború folyamán, Prága 1741-es ostromában, ahol különösen kitüntette magát. Súlyosan sebesült meg 1743. június 27-én egy Dillingen melletti csatában, ahol lova ráesett, és sokáig feküdt az elhagyott csatatéren, majd néhány nap múlva behalt sérüléseibe. (Nem szenvedett tehát fagyhalált 1742-ben Csehországban, mint egyes források állítják.) A közeli Diebourgban

(Aschaffenburg és Dillingen között fekvő kisváros) temették el a Kapucinusok templomában, amint erről özvegyének Pál Antal herceghez, mint családfőhöz intézett leveléből értesülünk.¹⁵ Brigadérosi kinevezése és a Szent Lajos Rend lovagkeresztje már csak halála után érkezett meg özvegyéhez. Az Esterházy-huszárokat pedig feloszlatták, és századaikat a Dávid-, a Turpin- és a Chamborant-czredекbe osztották be.¹⁶

Felesége volt Philippine de la Garde (sz. Vigan, Cevennes, 1718. február 21., † Ibid. 1792. április 30.), Jean Louis de la Garde Baron de la Nougarde és Marie Anne Lautat de Roqua lánya, akit 1740. február 9-én vezetett oltárhoz, amikor ezrede Viganban állomásozott.¹⁷ Rövid ideig tartó házasságukból két gyermek született: Bálint László Fülöp (sz. Vigan, 1740. október 22.) és Marianne (Vigan, 1741. október 9.).

Az özvegy ösrégi, patinás, de jelentősebb vagyon nélküli, sokgyermekes katonacsalád lánya volt, ki szerény hozománya (10 000 livres) nagy részét férje legénykori adósságainak rendezésére fordította. Így férje korai halálát követően mindössze egy brigadéros özvegyének kijáró félnyugdíjra számíthatott, s a kis család gondterhelten nézett elébe a jövőnek. Bercsényi Lászlónak sikerült ugyan elérnie, hogy a sovány nyugdíjhoz a király egy külön a Szent Lajos Rend lovagjainak indokolt esetben kijáró kegydíj fizetését engedélyezze, de ez sem segített lényegesen nyomasztó anyagi gondjaikon. A fiatal özvegy először Párizsban próbált megtelepedni, majd mikor ez szerény anyagi körülményeihez képest túl drága életmódnak bizonyult, egy rokona, Jean André Marquis de Ginestous¹⁸ házába költözött gyermekeivel, ahol a háziasszonyi tisztet látta el.

A pár évvel apja halála után iskolás korba kerülő Bálint Lászlót keresztapja, Bercsényi László vette magához, hogy mint egykor apját, őt is taníttassa, és ezzel is könnyítsen az anya gondjain. Később Bálint László mindig nagy szeretettel és tisztelettel emlékezett kereszt- és nevelőapjára, jóllehet ennek francia felesége és zsugori sógornője, kik a maguk limitált anyagi körülményei között nem kimondottan örültek még egy gyermeknek, nem egyszer okoztak neki keserűséget.

Tizedik életévébe lépve, 1749-ben, Bálint László a francia király (XV. Lajos) apósa, Lesczinszki Szaniszló volt lengyel király és lotharingiai herceg lunéville-i udvarába került, mint nemesi apród, ahol elsőrendű nevelésben részesült, ami – mint látni fogjuk – ké-

sőbb ugyancsak előnyére szolgált. A jó nevelőapa, ki nek magának is csak szerény vagyona és sok gyermeke volt, zsebpénzről is gondoskodott nevelt fia számára, amikor 1752. április 11-én, az akkor még mindössze tizenkét esztendőes gyermeket kinevezette tiszteletbeli kornétásnak a Bercsényi-huszárezredhez. Pár évvel később Párizsban, a Bercsényi gyerekekkel kezdte meg felsőbb tanulmányait. Memoire-jaiban¹⁹ említi, hogy Bercsényi nem csak a magyar nyelvre tanította meg, de hazája történelmének alapfogalmait is megismertette vele. Erre az időre esik első szerelme is, Bercsényiék Adelaide nevű, Mlle de Lusancy címet viselő lányával.

A tényleges katonai szolgálatot a fiatal Esterházy ugyancsak a Bercsényi huszárok kötelékében, mint másodkapitány kezdte²⁰, és az 1758. évi hadjáratban a Rajna alsó vidékén harcolt d'Estres, Richelieu, majd Broglie marsallok alatt. Regimentje Köln mellett táborozott, amikor nem kis bátorságot igénylő felderítő tevékenységgel hívta fel magára Broglie marsall figyelmét.

1760 telén, Párizsban töltött szabadsága alatt találkozott unokanővérével, Esterházy Mária Antóniával és férjével, Paar herceggel,²¹ kik Starhemberg gróf, császári követ vendégei voltak. Először ők próbálták rábeszélni, hogy kíséreljen meg kegyelmet kérni, és visszaszerezni nagyapja magyarországi birtokait. Ekkor Paarék mindenhová magukkal vitték, és bemutatották unokaöccsüket a párizsi társaság elitjének, mely végleg megalapozta Bálint László gróf társadalmi állását Franciaországban.

Mint a Turpin-huszárok másodkapitánya és szállásmestere (*mestre de camp*) sebesült meg 1761-ben Kettleburnnál, ahol egy az angol Elliot-ezred által védett fontos hidat foglalt el. Kitüntette magát Göttingen körülvételénél is. Nemsokára őrnagy, azután a Bercsényi huszárok másod-alezredese, majd Broglie marsall téli hadjárata folyamán, a Chamborant-huszárok vezénylő alezredese lett.

Az 1762. év tavaszán és nyarán Ellarnál csatázott, ahol foglyokat ejtett és a német nyelvtudását kihasználva kihallgatta őket, hogy az így szerzett értékes információkat Broglie marsall tudomására hozta. Ekkor bízta rá a marsall, hogy hadserege pénztárát Marburgból Schweinsburgba kísérje. Még a hadjárat folyamán léptették elő ezredessé, és 1762. április 12-én érte a megtiszteltetés, hogy mint „*colonel en second*”, az elit *Legion Royal* lovasezredet vezényelhesse.

Ugyanezen évben látogatott el először Bécsbe azután, hogy ezrede októberben téli szállására vonult. Bécsben magyar rokonai örömmel fogadták, és

különösen mély barátság szövődött közte és Esterházy Pál Antal herceg özvegye, Maria Lunati-Visconti márkinő között. Eltekintve a közös anyanyelvtől, talán azért is, mivel tulajdonképpen „földiek” voltak, hiszen a hercegné szűkebb pátriája ugyanaz a Lunéville volt, ahol Bálint László gyermekkorának egy részét töltötte.²²

De megismerkedett a család új fejével „Fényes” Miklós herceggel, Ferenc kancellárral, Imre gróf nyitri püspökkel és József Ádám unokabátyja özvegyével, Pálffy Mária Antóniával is. Többen, de különösen Ferenc kancellár és Imre püspök igyekeztek rábeszélni, hogy repatriáljon, sőt azt is felajánlották, – mint maga írja memoire-jaiban, – hogy visszajuttatják neki nagyapja birtokait.²³ Mária Terézia királynő azonban, tekintet nélkül családja egyébként nagy befolyására az udvarnál, érthetetlen módon nem volt hajlandó beleegyezni birtokai visszaadásába, s mindössze annyit ajánlott, hogy jelenlegi rangjával állhat át a „Gróf Esterházy Imre Huszárezred” állományába.

Bálint László mentorához, du Châtelet gróf²⁴ (akkor) bécsi francia követhoz fordult tanácsért, ki először arra hívta fel figyelmét, hogy igen rossz benyomást keltene, ha egy háború közben hagyná el a szolgálatot. Továbbá valószínűleg helyesen mérlegelte a helyzetet, amikor azt mondta fiatal barátjának, hogy a királynő magatartása egyébként sem ígér számára olyan karriert, mint aminek a francia király szolgálatában joggal nézhet elébe. De az özvegy hercegné, ez a nagyműveltségű hölgy is figyelmeztette, hogy családja prominens társadalmi helyzete sem tudja majd kellőképpen ellensúlyozni a császárné oktalanságait ahhoz, hogy megszerezhesse a képességeinek járó elismerést. Ilyen meggyőző argumentumok mellett, Bálint László gróf könnyebben határozta el magát, hogy francia szolgálatban maradjon. A francia földön, francia anyától született Esterházy Bálint László tehát marad emigráns magyar főúr francia szolgálatban, és úgy ő maga, mint leszármazottai osztoznak majd a befogadó haza tragédiájában, és mint a francia forradalom sok más emigránsa találnak majd csak menedéket őseik hazájában, hogy három generáción belül immár harmadszor teremtsenek maguknak létalapot.

Az elit *Legion Royal* krónikusan pénzsűkületben szenvedő fiatal ezredese érthető örömmel és hálással fogadta a magyar rokonok által felajánlott 4000 arany évráradékot nagyapja volt pápai birtokainak jövedelméből.²⁵ Az első évráradékot kézhez kapva, Bécsben önálló szállást bérelt, kocsit, lovakat, meg

néhány öltözet ruhát vásárolt, szakácsot és inast fogadott, és csak kora tavasszal tért vissza Franciaországba, hogy ezredével kivonuljon a téli szállásról.

Különös királyi kegynek tudható be, hogy 1764. február 10-én – tekintettel néhai apja érdemeire is – felhatalmazást kapott egy a nevét viselő 3. sz. „*Valentin Ladislas Cte. d'Esterházy Hussards*” ezred felállítására. Éppen anyjánál időzött Viganban, amikor Kinsky hercegné egy Párizsból datált leveléből értesült először eme megtiszteltetésről.²⁶ Jellemző tettrekészségére, hogy az újonnan felállított Esterházy-regiment már május 6-án mustrára készen állt állomáshelyén, Phalsbourban.²⁷

Októberben, miután ezredét téli szállására kísérte *Clermont-en-Auvergne*-be, lakást bérelt Párizsban a téli szezonra. Ez időből datálódik ismeretsége a Gramont családdal és Choiseul herceggel, ki bevezette az udvarhoz is a szimpatikus ezredtulajdonost. A lunévillai-udvarnál kapott nevelésének köszönhetően, Bálint László otthonosan mozgott az udvari környezetben. Ezt követően tizenöt napig volt az udvar vendége Versailles-ban, ahol XV. Lajos királlyal vadászott, és ezzel a meghívással „*gene de Cour*”, azaz udvarképes úr lett.

Tavasszal ezredétől szabadságot véve, hadgyakorlatokon vett részt, Porosz- és Szászországban. Potsdamban a porosz király és a trónörökös vendége volt. Megfigyeléseiről hosszú jelentésben számolt be a Haditanácsnak, amit elismerő dicsérettel nyugtáztak.²⁸

Az 1767. év őszén egy időre Párizsba hozatta anyját és húgát, majd öreg barátja, du Châtelet gróf házában vendégeskedett, és december folyamán Londonba kísérte a gróft, kit oda neveztek ki nyelvkövetnek. Ekkor már kitűnően beszélt, természetesen a francia nyelv mellett a németet, de tudott angolul, sőt magyarul és latinul is.

Az 1767/69-es évek folyamán Bálint László grófnak módja volt jelentős érdemeket szerezni a háborúban – melyben a franciák már az osztrák császár szövetségeseiként vettek részt – többek között a mindeni és göttingeni csatákban (1767), amiért a kézzelfogható elismerés nem sokáig váratott magára.

Bálint László 1770 őszén ismét Bécsbe készült, ez alkalommal hivatalos küldetésben. Choiseul herceg, a trónörökös házasságának értelmi szerzője, azzal a feladattal bízta meg, hogy a dauphin arcképét Bécsbe vive, azt de Durfort francia követ társaságában adja át a menyasszonynak, Marie Antoinette főhercegnőnek. Ekkor találkozott először az akkor még csaknem gyermekszámba menő jövődő királynőjével, s

úgy tűnik, ettől kezdve kölcsönös volt köztük a szimpátia. Hivatalos minőségében Esterházy először a Belvedere palotában, majd a francia követségen kapott szállást. Részt vett az eljegyzési ünnepségek minden rendezvényén a Hofburgban és a követségen. A császárné ugyan gúnyosan megjegyezte, hogy a francia udvar „a nem elég előkelő tisztséget betöltő emigráns Esterházyt” szemelte ki erre a feladatra, de Bálint Lászlót ez kevéssé zavarta. Hivatalos küldetése végeztével ismét kitűnően szórakozott rokonai körében, kik közül ekkor különösen sok időt töltött nagybátyjával, Ferenc gróf kancellárral, aki bevezette őt a trónörökös, József főherceg társaságába is. Hazamenet nagynénjét, az özvegy hercegnét kísérte Lunéville-be, majd a spaai fürdőhelyre, mely utazásról ugyancsak memoire-jaiban, érdekes útleírást olvashatunk. Hamarosan feltűzték mellére a Szt. Lajos Rend lovagkeresztjét és 1770. február 10-én megjött brigadérosi kinevezése is a király jókívánságaival. Ez év áprilisának végén – úgy is mint frissen kinevezett brigadéros – kitüntetett helyet kapott a dauphin kíséretében, mely a francia–német határon fogadta Maria Antoinette főhercegnőt. Különös öröme szolgálhatott a kis főhercegnőnek egy ismerős arcot, sőt bizonyos értelemben egy honfitársat találni a sok idegen között. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a hivatalos esküvő után (1770. május 16.) Esterházy több hétig időzhetett Versailles-ban a trónörökös pár vendégeként.

Ekkortájt jutott Bálint László tudomására, hogy Monteynard hadügyminiszter a hadsereg átszervezésére készül, és egy intézkedése lovas vadászokká alakítaná az Esterházy-huszárokat. Mint mindig, most is öreg barátjához du Châtelet grófhhoz fordult tanácsért, aki az uralkodóhoz küldte audienciára. Az öreg király jóindulattal hallgatta meg kedvelt brigadérosa kérését, azonban mikor ezt tett nem követte, a dauphin lépett közbe, hogy rendezze Esterházy problémáját. Amint a fentiekből világosan kitűnik, Esterházy Bálint László szép karrierjét és tisztos pozícióját az udvarnál még XV. Lajos életében alapozta meg, és sikereit nem csak Maria Antoinette pártfogásának köszönhette, amint ezt néha feltételezik. Braganza portugál királyi herceg társaságában 1772 őszén utazott ismét Bécsbe, amikor Magyarországra is ellátogattak. Néhány hétig Pozsonyban, majd nagybátyja, Esterházy Ferenc kancellár pompás cseklézi kastélyában vendégeskedtek.²⁹ Ekkor ismét sok időt töltött az özvegy hercegné és a későbbi II. József császár társaságában. Kitűnően szórakozott a trónörökös környeze-

téhez tartozó Kaunitz grófnéval, Liechtenstein, Clary és Kinsky hercegnékkal, mely utóbbihoz később gyengédebb érzelmek is kötődtek.

Ezredéhez való visszatérése után a Haditanács elnöke látogatta meg az Esterházy-regimentet állomáshelyén, és megelégedését fejezte ki az ezred állapota felett. Ez évben Esterházy sokat időzött az udvarban, főként a trónörökös pár társaságában, kik mindenkor kitüntető kedvességgel kezelték és talán éppen ez szolgáltatott alkalmat egy nagy port felverő, nota bene félreértésen alapuló kellemetlenségre. Mercy d'Argenteau gróf, Mária Terézia franciaországi nagykövete, aki szinte naponta jelentette a császárnénak leánya és a francia udvar viselt dolgoit, egyik levelében említett „egy Esterházy grófot”, aki kellemetlen botrányok hőse lett Párizsban. Természetesen itt nem Bálint Lászlóról volt szó, hanem unokaöccséről, a fiatal Esterházy Ferencről, akinek előbb egy meglehetősen költséges viszonya volt egy nassau hercegnével, majd egy már nem is kétes hírű szépség kegyeiért versengve, párbajt kellett vívnia a duplán megcsalt herceggel.³⁰

Mária Terézia, ki jól tudta, hogy egy Esterházy gróf a trónörökös nő legszűkebb környezetéhez tartozik, felháborodva írta lányának, hogy ilyen rossz hírű embernek semmi keresnivalója nem lehet Franciaország jövendő királynéjának környezetében.³¹ Arról, hogy a félreértést tulajdonképpen ki és hogyan tisztázta, nincs tudomásunk, de ismerjük Mercy gróf egy későbbi levelét, melyben így írt Bálint Lászlóról a császárnénak: „...*toujours passé pour avoir le caractère honnête et que cette reputation est bien fondée.*”³²

XV. Lajos király 1774. május 10-én bekövetkezett halálával, a trónörökös párból királyi pár lett, mely esemény nem maradt befolyás nélkül Esterházy életének alakulására sem. A Bécsből nem sokkal később Párizsba visszatérő Bálint Lászlónak jutott ki az a megtiszteltetés, hogy kézbesítse a királyi párnak József főherceg üdvözlő levelét. A koronázás után nem sokkal lett a királyné kamarása, amikor XVI. Lajos király utasította főudvarmesterét, Noailles grófot, hogy utaljon ki megfelelő szállást a versailles-i palotában az új kamarás számára.³³

Az 1775-ben kitört ún. lisztlázas alkalmából, amikor a provokátorok által felbujtott nép fosztogatni kezdte a pékeket és a piacokat előbb Versaillesban, majd Párizsban és vidéken is, Turgot miniszter katonaságot rendelt ki a rend helyreállítására. Az Esterházy-huszárokat Chateau-Thierrybe vezényelték. Bálint László azonban erőszak helyett nagy mennyi-

ségű lisztet és gabonát foglaltatott le, amit méltányos áron osztatott ki, katonai felügyelet alatt a piacokon, és így békésen teremtett rendet később Briben, Montmirailban és Vervinsben is. A hálás miniszter és Brion marsall ezután Reimsbe is Esterházyt küldték a rend helyreállítására. A Reimsbe látogató királyt már éljen kiáltásokkal fogadta a nép. Kitüntetésként, a király megszemlélte és kíséretével rendelte az Esterházy-huszárokat. Esterházyt pedig a hálás uralkodó vendégül látta Fontainebleau-ban, és évi tízezer livres-re emelte nyugdíjjogosultságát.

Bálint László grófot azonban a királyi család más tagjai is kedvelték. Így például Artois gróf (a későbbi X. Károly király) őt választotta kísérőjéül 1766-ban, amikor egy több hetes körutazást tett Nyugat-Franciaországban. Jóllehet Esterházy a királynénak inkább a könnyelműségéről ismert közvetlen környezetéhez tartozott, köztük ő mégis – mint némileg idősebb és nem utolsósorban mint az egyetlen, aki Isten bocsáss! munkája jövedelméből élt – egy józanabb álláspontot és mérsékletet képviselt. Úgy tűnik, hogy ebben a minőségében, Esterházy nem annyira „játszótársa” volt a fiatal királynénak, mint inkább egy az udvari intrikákot kerülő, megbízható tanácsadója. Inkább mérséklő hatással volt a szélsőségekre hajlamos királynéra, ki benne a sok idegen között a honfitársat is látta, kinek őszinte tiszteletére és tanácsára minden körülmények között számíthatott. De fényt derít a királynénak Esterházyhoz való viszonyára a briliáns de Linge herceg is, amikor azt írja, hogy (a királyné) „*Már messziről kerülte az intrikusok és érdekhajhászok minden fajtáját. Ezért ragaszkodott a Polignac házaspárhoz és azok baráti köréhez, Esterházy Bálinthoz, Besenval báróhoz, Vodreuilhez, Segurhoz és jómagamához.*”³⁴

Idővel „a külföldi” Esterházy bensőséges viszonya a királyi párral szükségszerűen felkeltette az udvar intrikusainak féltékenységét, akik 1777-ben megpróbálták felhasználni Ste.-Germain hadügyminisztert, hogy Esterházyt eltávolítsák az udvarból. A miniszter sietett is áthelyezni az Esterházy-huszárokat a Párizstól messze fekvő Montmedy-be, Franciaország egyik legmostohább katonai állomáshelyére, mely lehetlenné tette volna Bálint László számára a gyakori tartózkodást Versaillesban. Mikor a királyné értesült Esterházy áthelyezéséről, egy saját kézzel írt rövid parancsot küldött a meggondolatlan miniszternek: „*Uram, úrhetetlen hogy ön üldözze barátaimat. miért küldi ön Esterházy úr ezredét Montmedy-be, ami egy rossz garnizon és különösen alkalmatlan lovasság szá-*

mára? Keressen számára egy közelebb fekvő helyet és legyen gondja rá, hogy Monsieur Esterházy meg legyen elégedve. Jelentse nekem haladéktalanul, hogy milyen helyet talált számára.”³⁵ Ennek eredményeként Esterházy tetszés szerint választhatott, és ő Rocroy mellett döntött.

Amikor 1777. április 18-án a későbbi II. József császár inkognitóban Párizsba érkezett, hogy meglátogassa hűgát és sógorát, Lajos király Esterházyt osztotta be hozzá szolgálattételre, és az udvarnál, illetve az utazásokkal töltött két hónap alatt, a józan puritánságáról ismert József is jó véleményt formált Bálint László grófról.

Ez évben halt meg Lusancy-ban Bercsényi László gróf Bálint László karjai között. „*Erényes, becstületes és eszes ember volt, kit övéi és mindenki aki ismerte, méltán gyászol, de ki legjobban gyászolja az mégis én vagyok, kinek jótevője és második apja volt.*” – írta memoire-jaiban.

Annak ellenére, hogy Esterházy egyre több időt töltött az udvarnál és utazással, katonai kötelezettségeit sem hanyagolta el. Legalábbis ezt tanúsítja, hogy a Haditanács ismételtlen nyilatkozott ezrede felkészültségéről. Így természetesnek vehetjük, hogy 1778-ban tábornokká léptették elő.³⁶

Szokatlan parancsot kellett teljesítenie az újsütetű tábornoknak 1779 áprilisában, amikor a király a Trianon palotába rendelte szolgálatra rubeólában megbetegedett felesége mellé, Guines és Coigny hercegek társaságában.³⁷ Nem csoda, hogy ez ismét bőséges anyagot szolgáltatott a pletykához, mely mellőzte a tényt, hogy a három úr mellett még egy tucatnyi udvarhölgy is vesztegár alá került Trianonban, sőt azt is, hogy az urakat maga a király jelölte ki erre a szolgálatra. Természetesen Mária Terézia is értesült az esetről Mercy d'Argenteu jóvoltából, és ez alkalomból sem maradt el a dörgedelmes rendreutasítás lánya számára.

Elgondolkodtató, hogy Versailles-ban az európai udvarok legfényűzőbbjében, ahol a Franciaország legpatinásabb neveit viselő főnemesség sarjai sem foglalhatták el jogos helyüket, ha az anyagiakból nem futotta az esztelen fényűzésre, a vagyontalan Esterházyt, aki tábornoki gázsijából és viszonylag szerény évjáradékából éppen hogy fedezni tudta költségeit, mégis mindig szívesen látták.

Mária Terézia császárnőnek ismét alkalma volt tanújelét adni Bálint László gróffal szembeni okatlan ellenszenvének, amikor 1778-ban Maria Antoinette őt küldte Bécsbe, hogy megvigye első gyermeke, a

trónörökös születésének hírért. Lányához írt válaszában így írt a császárnő Esterházyról: „*Esterházy ne convient nullment pour être envoyé ici avec un si grande nouvelle. Se famille n'est pas illustre et il est regard toujours comme un réfugié.*”³⁸ Mária Teréziának ez a szinte mániákus ellenszenvé Bálint László gróf iránt csak azzal magyarázható, hogy senki és semmi nem tudta meggyőzni arról, hogy a királyné és a daliás magyar főúr közti viszony sosem lépte túl a barátság szabta határokat. Azon már senki sem csodálkozott, amikor 1780. március 1-jén, alig negyven esztendőskorában Esterházy megkapta a marsallbotot (marechal de camp), lovassági szemlélő lett és 1781. április 24-én az uralkodó Rocroy kormányzójává is kinevezte. Ekkor már oly mértékben hozzátartozott az udvartartáshoz, hogy úgyszólván sosem hiányzott a kíséretből, amikor a királyi család Marlyba, Saint-Cloudba, St. Cyrbe vagy Fontainebleau-be kirándult. Nappal többnyire a királlyal vadászott, este pedig a királynéval és a Polignac-okkal játszott tricracot, vagy amatőr színelőadásokat rendeztek. Ligne herceg emlékezik memoire-jaiban egy ilyen színjátékra, melyben Esterházy és Polignac amorettnek, maga pedig az öröm szárnyas istenének öltözve szerepelt.³⁹ Úgy tűnik, hogy Esterházy a társaságnak csak egyetlen szórakozási formáját kerülte következetesen, tudniillik az asztronomikus összegekben folyó hazárdjátékot.

A rangjához képest igen fiatalnak számító marsallt és kormányzót végül egy csak keveseknek fenntartott kitüntetés érte, amikor 1784. január 1-jén, újévi ajándékként, a Szentlélek Rend kék mellszalagjával és gyémántos csillagjával lepte meg a király,⁴⁰ és Hainault kormányzójává nevezte ki. Ebben az évben Bálint László gróf ismét Bécsben vendégeskedve rokonaival hosszabb kirándulást tett Magyarországra, amikor megfordult a cseklészi, tatai és pápai Esterházy kastélyokban. Mint írja, különös örömét lelte abban, hogy nevelőapja jóvoltából, meg tudta értetni magát magyar nyelven is.

A jelentős karriert befutott gróf, most már rendezett anyagi körülmények közt, házasságra is gondolhatott. Választása Hallwyl Ferenc József gróf tábornoknak, a Királyi Svájci Testőrség kapitányának és Therese de Mydorge-nak Titine nevű előkelő, híresen szép, jóllehet huszonöt évvel fiatalabb lányára esett.⁴¹ Esterházy ugyan még mindig vagyontalan, megszabott jövedelemből élő úr volt, azonban a királyi pár lelkes pártfogása mellett nem sok kifogása lehetett a jövendő apósznak egy „*cordon-bleu*” marsall,

és kormányzó ellen, aki ősei hazájának egyik legfényesebb, már Európa-szerte ismert nevét viselte.

A fiatal párt 1784. március 23-án, a párizsi *St. Nicholas-de-Champes* egyházban rheimsi bíboros érsek eskette. Első lakásukat Párizs *Marais* kerületében, a *Rue St. Michel-le-Comte* egy kis palotájában rendezték be. Titine szép birtokokat örökölt 1785-ben elhalt apja után a *Picardie* provinciában fekvő *Troux*-ban és a *burgoigne-i La-Cell-St. Cyr*-ben, így anyagi gondjaik sem voltak. Nászajándékként, a király elrendelte, hogy az Esterháznak ekkor járó 18 000 livres marsalli nyugdíjat rövidítés nélkül terjesszék ki feleségére is, ha megözvegyülne.⁴²

Ez nem csak fényes, de valóban szerelmi házasság is volt, amiről sok írott emlék tanúskodik. Még Bálint László gróf egyébként természetszerűen szűkszavú katonai minősítőlapján is ezeket a sokatmondó sorokat olvashatjuk: „...*Bátor és intelligens tiszt, szelleműs, tanult, szorgalmas, különösen ragaszkodik a hadsereg érdekeihez, alkalmazása óta mindig hasznosan szolgált. Jó véleménnyel vannak róla. Értékes, a becsülethez és kötelességhez hű ember; mintaférj, gyengéd apa, mindvégig állhatatos, a nőt, ki nevét viseli, szenvedélyesen szereti egy hűszeszendős szerető gyengédségével a korkülönbség ellenére.*”⁴³ (Kiemelés a szerzőtől.)

Feleségéhez írt francia nyelvű leveleiben⁴⁴ gyakran találunk olyan tősgyökeres magyar kifejezéseket, mint „édes szívem”, „drágaságom”, ami azt is elárulja, hogy az ilyen gyöngéd kifejezéseket egymás közt magyar nyelven használták. Arról pedig, hogy szerelmét a fiatal feleség hasonlóan mély érzelmekkel viszonozta, meghatóan tanúskodik többek közt férje halálakor egy magyar rokonhoz intézett levele, ahol így ír: „*Avec lui s'eteint le bonheur de toute ma vie.*”⁴⁵

Házasságuk után és első gyermekük születése előtt különösen sokat időzik a házaspár a királyi család környezetében. Bálint László az egész augusztusi hónapot, a nagy királyi vadászat idejét Versailles-ban töltötte, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy milyen mértékben *persona grata* az udvarnál.

Első gyermekük, Bálint Fülöp születésekor, 1786. március 26-án, a király saját kezével írt levélkében gratulált: „*Nagy örömmel vettem a hírt, hogy Marais-ban egy kis huszár született, és hogy anya és gyermeke jól vannak. Kérem az apát, fogadja minden jókívánságomat. Egy versailles-i lakos.*”⁴⁶ Ismerve a francia udvar formaságait, a levélke, de még inkább az aláírás, különösen bensőséges viszonyra enged következtetni az uralkodó és marsallja között. A levél szavai egyben világosan cáfolják a beállítást, mely azt igyekszik

sejtetni, mintha Esterházyt kizárólag a királynéhez fűzte volna szoros barátság.

Az első gyermeket hamarosan egy második követte. *Leonie Françoise Ursule* nevű leánykájuk 1787. április 24-én született Párizsban, akit az éppen ott időző Esterházy Ferenc, a későbbi nápolyi követ, tartott a keresztvív alá, ami ismét tanújelét adja Bálint László ragaszkodásának magyar rokonaihoz.

Magas katonai képzettsége és képességei elismeréseként 1787. október 9-én választotta tagjai közé a tizenkét tagú Legfelsőbb Királyi Haditanács,⁴⁷ valószínűleg mint az egyetlen külföldi származású főisztet, ennek az illusztris szervezetnek a történetében. Itt meggondolandó, hogy Esterházy mindvégig mint „magyar gróf” szerepelt a francia szolgálatban, és ez nyilván saját választása volt, mivel úgy is mint a Szentlélek Rend lovagja, kaphatott volna francia főnemesi címet, amint ez még alacsonyabb rangot elért magyarok (Dessewffy, Tóth stb.) esetében is előfordult.

Amikor a francia államháztartás 1788-ban csaknem csődbe jutott a toulouse-i érsek tehetségtelen pénzügyminisztersége alatt, kirobbant a közismert „nyaklánc botrány”, mely súlyosan kompromittálta a királynét és Rohan kardinális bukását okozta. Az eseményről Esterházy diszkréten csak annyit mond memoire-jaiban, hogy a parlament rosszindulata és Breteuil báró esztelen irigysége volt minden baj okozója. Ír a forradalom kitöréséhez vezető társadalmi és politikai problémákról is, és keserű szavakkal kritizálja úgy a kor vezető politikusainak jellemét, illetve jellemtelenségét, mint a király határozatlanságát.

Az elkövetkezendő néhány évről Esterházy életében aránylag keveset tudunk. Az eseményekből következtetve azonban úgy tűnik, hogy a forradalom kezdetéig – specifikusan a Bastille ostromáig – idejének javát katonai beosztásával járó feladatai, rocroy-i, illetve hainaulti kormányzóságával kapcsolatos ügyek és családja közt osztotta meg, és csak a téli hónapok alatt időzött az udvarnál.

A házaspár változatlanul boldog életében szomorú epizód volt az alig két esztendőös Leonie lánykájuk halála 1789 folyamán. Szomorúságukban azonban osztozott a királyi pár is, kiknek egy gyermeke ugyan ezen évben esett áldozatul a himlőjárványnak. Nagybán enyhítette szomorúságukat *Almeira Marie Ursule Françoise* nevű lányuk születése karácsony estéjén Párizsban. Még ebben az évben nevezte ki Bálint Lászlót az uralkodó Valenciennes kormányzójává.

A Bastille ostroma után 200 Esterházy-huszár fedezete alatt kísérte Bálint László Artois gróft és ud-

varát Németalföldre. A királyi hercegek menekülését követően Esterházy és családja, barátjuk Lady Spencer és lánya társaságában 1789. augusztus 16-án szálltak hajóra Calais-ban, és másnap már Londonban voltak. Ott családját Lady Spencer gondjaira bízva Esterházy néhány nap múlva ismét Calais-ba érkezett. Megbízható adatok híján mindössze valószínűnek mondhatjuk, hogy családjának biztonságba helyezése mellett, a szokatlanul rövid londoni kirándulás fő célja talán, Lajos király, egy az angol uralkodóhoz intézett bizalmas levelének kézbesítése lehetett. Annál inkább valószínű ez, mivel visszatérése után azonnal a királyi párhoz sietett. 1790 áprilisában La Fayette keresi fel, ki rá akarja bírni, hogy vállalja a közvetítő szerepét közte és az uralkodó között. Az uralkodó pár kérésére Esterházy találkozott is La Fayette-el, bár azt az undorral határos megvetést, amit a francia főnemes iránt érzett, ki királyát elárulta, csak nehezen tudta leplezni. A találkozóóról Esterházy így emlékezik meg memoire-jaiban: „*Elviselhetetlen volt számomra a párizsi tartózkodás; minden felháborított, amit láttam. La Fayette úr kívánt velem beszélni; a király és a királyné beleegyezésével eleget tettem kívánságának. Hosszú monológja befejeztével, melyben mentegelni próbálta magát és ismételten biztosított a királlyal szembeni jóakarataráról, mindössze annyit kérdeztem tőle, hogy vajon Cromwell vagy Monk szerepét kívánja-e játszani?⁴⁸ kitarítottam amellett, hogy módjában áll a két szerep közti választani.*”

Második találkozásuk alkalmával, La Fayette neki adta át a király számára készített tervezetét a hatalom megosztásáról az uralkodó és a nép között. Egy idejűleg kérte Esterházyt, hogy tartsa meg Valenciennes kormányzóságát. Miután La Fayette egyik feltétele az volt, hogy a civil lakosság ügyei többé ne tartozzanak a katonai kormányzó hatáskörébe, Esterházy megtagadta a kérését, mondván: „*Ha már egyszer le kell mondanom a tisztséggemmel járó autoritásról, akkor inkább olyan helyre megyek, ahol ilyen autoritásom sosem volt. Egyébként is nyugalmat kívánok, és minden hivatalos tisztséggel járó megkötöttség nélkül akarok az uralkodó mellett tartózkodni.*”

Több eredménytelen tárgyalás után, végül egy feszült hangulatban lefolyt megbeszélésen Esterházy a szemébe vágta La Fayette-nek, hogy megbízhatatlan, a királyt csapdába akarja csalni, és ezért minden további tárgyalást feleslegesnek tart kettőjük között.

A következő adatunk 1790. szeptember 5-éről van, amikor Boulogne-ban, több napi várakozás után behajózott Dover felé *Boisgelin* és *d'Avaray* grófok

társaságában. Lady Spencer és St. Albans hercegné várták Doverben, ahonnan 7-én érkeztek Londonba. Bálint László azonban alig pár napos tartózkodás után ismét visszatért francia földre. Családja csak egy évvel később, 1791. október 19-én költözött vissza a kontinensre, Harwich-on keresztül utazva Hollandiába.

Esterházy követte az uralkodócsaládot Saint-Cloudba is, mikor ott rendezték be kis udvartartásukat. Itt napi téma lett a királyi család menekülése, azonban Lajos király, mint ismeretes, képtelen volt elszánni magát a sorsdöntő lépésre mindaddig, amíg a súlyosbodó körülmények közt kísérletük eleve kudarcra lett ítélve.⁴⁹

Azt tudjuk, hogy a királyi család meghiúsult menekülési kísérlete után még leveleket, sőt 1791 augusztusában egy gyűrűt is vitt a királynétól a Németalföldön tartózkodó Fersen grófnak⁵⁰, s ekkor ajándékozta neki a királyné kedvenc kutyáját, *Marcassint*. Esterházy kapcsolatot tartott a királyi családdal még akkor is, amikor mindannyiukat a *Tuillerie*-be költöztették. Az év augusztus 11-én, egyik levelét Esterházyhoz így fejezte be a királyné: „*Isten vele, ölelem a jó Mme Esterházyt és gyermekeit. Amikor mindannyiukat viszontlátom, boldog leszek nekik elmondani, hogy az egész világon nincs ragaszkodóbb barátunk, mint én.*”⁵¹ Ugyanebben a levélben kéri Esterházyt, hogy leveleit titkosírással írja és számozza meg, hogy tudni lehessen, ha valamelyik elveszne.⁵² Ezek után alig fér kétség ahhoz, hogy Marie Antoinette leveleit a Németalföldön tartózkodó Mercy d'Argenteu grófhhoz is ő kézbesítette. A királynénak még másik három hozzá írt levele ismert, melyeket azonban a gróf már csak Szentpéterváron kapott kézhez.

Ebből az időszakból ismerjük Bálint László néhány levelét, melyekben Franciaországból küld híreket feleségének Hollandiába, és biztatja, hogy szűkös anyagi helyzetükön módjában lesz hamarosan javítani. Levelei azonban, érthető okokból, nem tudósítanak arról, hogy pontosan merre jár és mivel van elfoglalva. A levelek bizonyos utalásaiból ítélve, ebben az időben a flamand határvidéken fekvő birtokán lehetett főhadiszállása, hiszen ezrede is ezen a vidéken, a rocroyi kormányzóság területén állomásozott. Mielőtt még végleg elhagyta volna Franciaországot, átadta huszárezrede parancsnokságát Salm-Kyburg herceg alezredesnek, ami világosan mutatja, hogy hűséges huszárijaihoz nyilvánvaló okokból az utolsó pillanatig ragaszkodott.

Nem sokkal ezután Esterházy Frankfurtban, majd Aachenben járt, ahonnan Artois gróf hívta magához Koblenzbe. Ezután még többet utazik. Időnként felfeltűnik Koblenzben, majd Bécsben és Prágában, ami ismét arra enged következtetni, hogy bizalmas természetű diplomáciai megbízásokban járhatott el. Némi fogalmat alkothatunk magunknak Bálint László gróf lázas tevékenységéről és a kor mértékeihez képest gyors utazásairól, ha meggondoljuk, hogy augusztus elején még Párizs és Németalföld között utazott, a hónap utolján Bécsben járt a császárnál *M. Calonne*, *Artois gróf*, *Polignac* és *Condé* hercegek társaságában, ahonnan szeptember elején ismét Koblenzbe ment, októberben pedig már útban volt Szentpétervár felé, mint a királyi család követe és képviselője az orosz udvarnál.

Everilda leányuk születésekor, 1791. február 10-én, *Alex-le-Chapelle*-ben, már minden reményt feladtak arra nézve, hogy Franciaországban maradhassanak. A királyi család ügyeinek intézésével kapcsolatos útjainak költségei pedig hamarosan felemésztették Esterházy anyagi tartalékait, így azután, hogy az események végleg elvágták Franciaországtól, a család egyetlen létalapját a magyar rokonság által megajánlott évjáradék képezte.

Amikor a Szentpétervárra induló Esterházy 1791 októberében búcsút vett gyermekeitől és feleségétől, még egyikük sem realizálta, hogy a búcsú milyen hosszú időre kell, hogy szóljon. Szentpétervárra érkezve, Katalin cárnő már december 2-án feltűzte mellé a Szent András Rendet és kegydíjat utalt ki az akkor már csaknem pénztelen gróf számára.

A házastársak ránk maradt levelezése – tulajdonképpen szerelmeslevelek sorozata – tanúsítja, hogy mennyire szenvedtek a kényszerű különválástól már kezdettől fogva. Ugyancsak ezeknek a leveleknek a tartalmából értesülünk egyre nyomasztóbb anyagi gondjaikról is. Valamikor 1792 folyamán született és halt meg alig pár napos korában Georgine nevű leánykájuk is.

Végül hosszú idő után először Königsbergben találkozott a család 1792 januárjában, amikor Bálint László grófnak módjában volt részükre egy nagyobb pénzösszeget hátrahagyni az orosz udvarhoz való visszatérte előtt. Königsbergből magával vitte az ekkor hatusztendős Bálint Fülöp nevű fiát, és büszkén adott hírt már február 3-án arról, hogy a „*le petit Valentin*”-t a cárnő tiszteletbeli zászlóssá nevezte ki a lovas testőrséghez. Az ezt követő néhány hónap leforgása alatt Bálint László anyagi viszonyai annyira

rendeződték, hogy tisztességes szállást szerezve, Szentpétervárra tudta hozatni családját. György fiúk már itt született 1793 folyamán.

Esterházy napjait csaknem teljesen felemésztette a cárnőnél és az orosz kormány tagjainál való kilincselés, hogy kieszközölje fellépésüket a forradalmi kormánnyal szemben a királyi család érdekében. Ebben nem segített az a tény, hogy ekkorra az orosz udvar szinte elárasztották a francia emigránsok, kik jobb híján egymás ellen intrikálva próbáltak előnyöket és adományokat szerezni, hogy maguknak némi létalapot biztosítsanak.

Marie Antoinette királyné kivégzése 1793 októberében mélyen elkésérítette Bálint László grófit, ki ekkor belátva küldetése ezek után értelmetlen voltát, ettől kezdve idejét és energiáját inkább családjá anyagi helyzetének javítására, mint az egymás ellen áskálódó francia emigránsok zavaros ügyleteinek intézésére fordította. Megérett benne a gondolat, hogy végleg Oroszországban telepedjen le. Annál is inkább, mivel a cárnő, ki megszerette Esterházyt, Gynoff és Kneazowska birtokot adományozta neki Lengyelországban. Az adományt ugyan utóda, az elmezavarban szenvedő Pál cár 1795-ben megsemmisítette meglehetősen dramatikus körülmények között, hogy azután egy hasonlóan dramatikus gesztussal, Grodek és Luka uradalmakat adományozza neki Volhíniában.

György fiúk, ki 1793-ban született Szentpéterváron, a birtokaikhoz tartozó Bjelaja Zerkowon halt meg 1797-ben. Az év július 12-én, ugyanott született valószínűleg utolsó gyermekük, László Henrik Bálint. Esterházy ugyan említi még memoire-jaiban egy Sándor nevű gyermeket is, ki halva született, azt azonban nem lehet megállapítani, hogy ez László fiúk születése előtt, vagy után történt-e.

Úgy tűnik, hogy 1795 után a gróf már csak ritkán hagyta el grodeki otthonát, ahol idejét memoire-jai megírásával és birtokai felvirágoztatásával töltötte. Grodeki kastélyában érte a halál 1805. július 23-án és ott is temették el ma már ismeretlen helyre.⁵³ Életfelfogását jól jellemzi a tanács, amit gyermekeinek adott a memoire-okhoz írt ajánlásban: „...une conduite droite et d'une conscience pure.”⁵⁴

Az ekkor még aránylag fiatal özvegy nem sokáig maradt Grodeken a temetés után, hanem az Esterházy-rokonság tanácsára Bécsbe költözött, részint serdülőkort ért, részint még kiskorú gyermekeivel. Az Esterházyak gondoskodása mellett, a család gondtalanul élt az oroszországi birtokok jövedelmé-

ből, és a gyermekeknek kitűnő nevelésben lehetett részük.

Elsőszülött fiúk, Bálint Fülöp tanulmányai befejeztével, 1810-ben lett császári és királyi kamarás, majd rövid katonai szolgálat után, 1812. január 12-én Bécsben vette feleségül Weissenwalt Marianna (Nany) grófnőt.⁵⁵ Nagy örömeikre megélték a francia forradalom és Napóleon bukását. Egyébként csendes visszavonultságban teltek napjaik, Nany stájerországi kastélya és velencei palotájuk közt osztva meg idejüket.⁵⁶ Bálint Fülöp gróf 1838. április 3-án halt meg Bécsben, és holttestét az Esterházy grófok fraknói ágának nagyannai sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

Egyetlen gyermekük, (II.) Bálint László, Bécsben született 1814. január 28-án. Nagypaja tehetségét és ambícióját örökölve, gyorsan haladt előre a választott pályán a diplomáciai szolgálatban. Már 25 éves korában, 1839-ben a bajor királyi udvarnál volt attasé, és 1850-től Stockholmban, majd 1853-tól Szentpéterváron szolgált, mint nagykövet. Ebben a minőségében vett részt III. Sándor cár moszkvai koronázásán 1856-ban nagybátyja, Pál herceg kíséretében, aki Ferenc József császárt képviselte. Ekkor már titkos tanácsos, és egy maroknyi érdemrend viselője volt. Fiatalon, tüdőbajban halt meg Párizsban, 1858. november 2-án, és őt is a nagyannai sírboltban temették el. Egyes források szerint halálakor egy Koczubej hercegnővel volt eljegyezve.⁵⁷

Nénjei közül a Párizsban 1789-ben született Almeida Mária Franciska Csillagkeresztes hölgy, Louisa svéd királyi hercegnő udvarmesternője, 1815. szeptember 6-án lett *Albert Joseph Melgum Graf Murray* tábornagy felesége.⁵⁸ Sopronban halt meg 1848. január 25-én, és férje birtokán, a morvaországi Diwakon temették a családi kriptába. Egyik lányuk, Maria Everilda Bezerédy Pál (1790–1864) felesége lett, a másik, Albertina Csillagkeresztes hölgy pedig gróf Salis-Zizers Henrikkel (1829–1860) kötött házasságot. Az ő leszármazottaik révén terjed tovább női ágon a francia Esterházyak vére mindmáig több családon keresztül.

A másik nővér, az Aix-le-Chapelle-ben 1791-ben született Marianna Everilda, 1813. szeptember 6-án lett *Charles Louis Vicomte de Fribert* francia diplomata felesége.⁵⁹ Értékes forrásként kéziratban maradt ránc családjának „*Episodes de la vie de mes parents*” cím alatt írt története. Bécsben halt meg 1874. február 22-én.

Id. Bálint László és Titine legfiatalabb fia, a Bjelaja Zerkowban 1797-ben született László Henrik

gróf, a grodeki domínium utolsó ura, katonai pályafutását a 7. sz. császári „Gróf Nostiz” könnyűlovas ezrednél, mint hadnagy kezdte. Később francia szolgálatban, mint ezredes vett részt az algériai hadjáratban, amiért a Becsületrend keresztjével tüntették ki. Nőtlenül halt meg Bécsben 1876. június 26-án. Sógora, gróf Murray morvaországi birtokán, Diwak helységben temették el, és vele sírba szállt az Esterházyak francia ágának utolsó férfisarja.

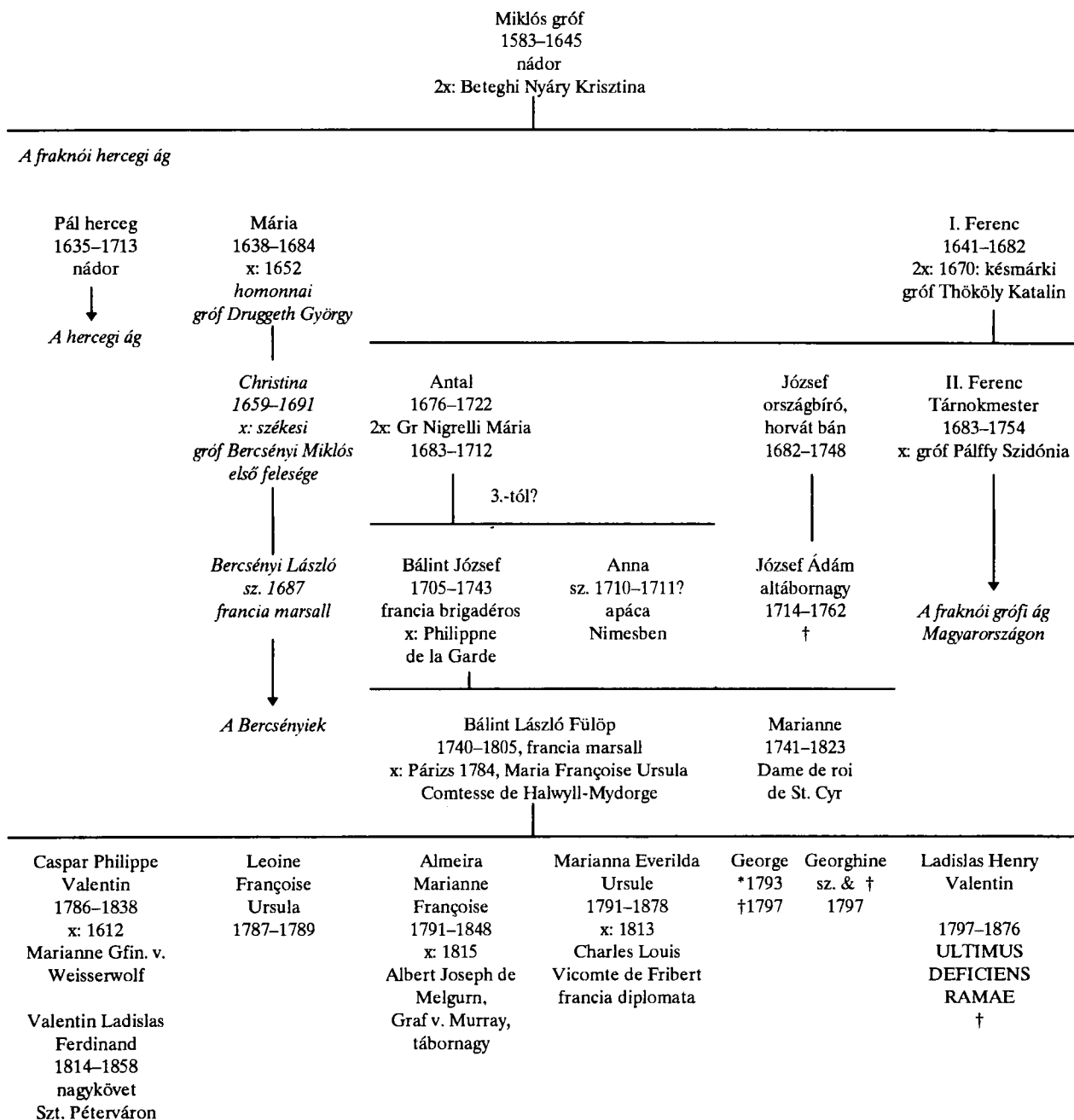
Titine első unokája születése után alig pár hónappal, mindössze 53 éves korában, 1814. november 22-én halt meg Bécsben. Hamvai ugyancsak a nagyannai Esterházy-kriptában találtak örök nyugalmat.

A francia Esterházyak, de különösen a két ezredtulajdonos emléket tiszteletteljes kegyelettel őrzi mindmáig a ma is Bálint László gróf nevét viselő „*Nro. 3. Comte Valentin Ladislas d'Esterházy husards*” regiment, kik ugyan már nem lóháton, hanem könnyűpáncélos ezredként szolgálnak, de zubbonyuk ujján ma is büszkén viselik az Esterházyak kék mezőben szablyát és rózsákat emelő arany griffjét.⁶⁰

Az ezred főhadiszállásának ebédlőjébe lépve az ajtóval szembeni falról tekint le a látogatóra a névadó ezredtulajdonos gróf kitűnően festett, egyetlen fennmaradt portréja. A rizsporos paróka alatt szinte tökéletesen szabályos vonású arc magas, nyílt homlokkal. Mondhatnánk, a férfias szépség ideálja. Ezrede eredeti sötétzöld, arannyal gazdagon zsinórozott egyenruháját viseli. Elegáns redőkke szedett fehér csipke nyakravaló és mellén a Szent Lélek Rend gyémántos csillaga. A személyéből sugárzó előkelőség mellett, nyílt, meleg tekintet árulkodik arról, hogy mit szeretett benne uralkodója, királynéja, fiatal felesége és nem utolsósorban kedves huszárijai.

Mint láthattuk, a Franciaországba telepedett Esterházyaknak sikerült két rövid generáció alatt olyan helyet teremteni maguknak a francia társadalomban, mely semmiben sem maradt mögötte annak a helynek, melyet családjuk az őshaza társadalmában mondhatott magáénak, s tették mindezt úgy, hogy mindvégig magyar főuraknak vallották magukat. Talán nem túlzás itt egy bizonyos párhuzamot keresni a francia Esterházyak és a II. világháborút követően különböző országokba szakadt családtagok eredményes életpályái közt, így a fentiek ismeretében joggal mondhatjuk, hogy akár a múltban, akár a jelenben, mindenütt ahová a mostoha sors vetette őket, az Esterházyak tiszteletet és megbecsülést szereztek úgy hazájuk, mint családjuk szép nevének.

Az Esterházyak fraknói grófi vonalának francia ága.
Az Esterházy-Hallwyl grófok genealógiája

APPENDIX „L’AFFAIRE DREYFUS”

Nem fejezhetjük be azonban a francia Esterházyak történetét anélkül, hogy ne tisztáznánk az utolsó függőben maradt kérdést, tudniillik a hírhedt „Dreyfus ügy” sokat emlegetett „Esterházy” őrnagyának a család francia ágával való kapcsolatát.

Mint tudjuk, Bálint László grófnak volt egy Marianne nevű, 1741. október 9-én született húga, aki a francia Királyi St. Cyr Alapítvány tanulója – „*Demoisette du Roy de St-Cyr*” – volt. Gyermekeveinek egy részét anyjával Viganban töltötte, ki ott egy ideig egy nagybátyja, Jean André marquis de Ginestus házáat vezette. Innen, anya és gyermeke néhány évre Leszinszki Szaniszló lotharingiai herceg lunéville-i és nancyi udvarába kerültek, majd Marianne egy a flandriai *Flines*-ben lévő cisztercita apácázárda növendéke lett, melynek Bercsényi László leánya, Catherina-Françoise grófnő volt a főnöknője. Tanulmányai befejeztével, különös kitüntetésként Marianne a Királyi St. Cyr Alapítvány hölgye, „*Dame du Roy de St. Cyr*” lett, és így megillette őt a „Madame” megszólítás, akkor is ha nem volt férjnél.

Nem sokkal ezután, 1760 elején, anyjával együtt visszaköltöztek Viganba ahol – amint ezt Everilda de Fribert-Esterházy kéziratából tudjuk – a vidéken unatkozó, már nem éppen fiatal nagybácsi viszonyt kezdett 25 éves unokahúgával. A viszonyoknak hamarosan látható jele is mutatkozott, és a mitsem sejtő anya aggódva figyelte leánya gyengélkedését és abnormális „felfúvódását”. A nagybácsi ekkor saját orvosát hozatta el, aki „vízkört” állapított meg, és azt javasolta, hogy elkíséri paciensét egy gyógyfürdőbe, ahol a kúra javulást hozhat számára. A házi orvos és paciense el is utaztak, és pár hónap után, Vallerangue-ban, 1767. május 7-én Marianne egy egészséges fiúgyermeket hozott a világra, kit *Jean Marie Auguste Valsin* néven anyakönyveztek, majd „egészségesen” hazatért anyja örömére. Egy idő után az újszülött, mint a házi orvos, dr. Valsin örökbefogadott fia tűnt fel Viganban. Halála előtt az orvos nyilván felvilágosította a fiút szüleinek kilétéről, akkor még nem sejtve, hogy ezzel egy nap az anya életét menti meg.

Marianne életéről ezután egy ideig nem sokat tudunk, de valószínűleg, legalábbis anyja halála után, az udvarnál foroghatott és elegáns társasága volt, mert a Baronesse du Montet emlékiratai szerint „*a Princesse de Lamballe, a Ginestous hölgyek, a marquise de Laage és Marianne d’Esterházy a királyi csa-*

ládál voltak közvetlenül a varennes-i menekülési kísérlet előtt. A hölgyeknek sikerült Angliába jutniuk, azonban mikor Lamballe hercegnő megtudta, hogy a királyi családot elfogták, visszatért Párizsba, ahol később kivégezték.” Miután Marianne ugyancsak a Temple foglya lett, nyilván ő is visszatért Franciaországba a hercegnővel.

Mint Everilde Fribert-Esterházy írja, Marianne már több hónapja a Temple-ben raboskodhatott, amikor az őrszemélyzet egy tagja egy cédulát csúsztatott kezébe, melyen az állt: „*Madame, ne féljen, én meg fogom szabadítani.*” Megmentője, csak szabadulása után fedte fel kilétét Marianne előtt, amikor megtudta, hogy az tulajdonképpen Viganból rég eltűnt fia volt. A hálás anya Nimes-ben, 1795. szeptember 22-i dátummal, *M. Fouquet* közjegyző előtt elismerte Valsint természetes fiának és örökre fogadta, ki ezután felvette a Valsin-Esterházy nevet.⁶¹ Egy alkalommal, amikor Marianne grófnő Bécsbe látogatott, magával vitte adoptált fiát, kit a rokonok tanácsára mint élete megmentőjét mutatott be a társaságnak.⁶²

Jean Marie Auguste Valsin-Esterházy 1797-ben vette feleségül Nimes-ben Marie Marthe Cartier-t, Vincent Cartier jómódú kereskedő és Madeline Deves leányát.⁶³ Erme Valsin-Esterházy unokája lett az a magát Ferdinand Marie Charles „Cte. Walsin-Esterházy”-nak nevező francia őrnagy (1847–1923), aki a hírhedt Dreyfus-per kapcsán meghurcolta az Esterházy nevet az európai sajtó hasábjain.

Walsin Ausztriában végezte a katonai akadémiát, és pályafutását az osztrák hadseregben kezdte, majd hadnagyként a pápai állam szolgálatába, s innen később a francia hadseregbe lépett át.

A Dreyfus-ügynek hatalmas irodalma van, így szükségtelen újra tárgyalni a per részleteit attól a megjegyzéstől eltekintve, hogy Valsin-Esterházy ugyanolyan áldozata volt a francia kormánykörökhöz tartozó hazaárulók intrikáinak, mint Dreyfus maga. Állítólag felettesei kényszerítették, hogy terhelő tanúként lépjen fel Dreyfus ellen, hogy azután cserbenhagyva, angliai száműzetésbe kényszerítsék.

A Dreyfus-botrány kipattanásakor Walsintól elvált a felesége, unokaöccse, Christian Valsin megváltoztatta nevét,⁶⁴ az Esterházy család pedig pert indított Párizsban annak érdekében, hogy Walsint tiltsák el az Esterházy név használatától. A francia törvényszék ítélete el is tiltotta Walsint a grófi cím, azonban nem az Esterházy név használatától, miután a *Code*

Napoleon vonatkozó paragrafusa szerint, őse elnyerte a jogot a névhez az örökbefogadás következtében.

Eltekintve a rosszhírű őrnagytól, a Valsin-Esterházyak – mindamellett, hogy néhányan kedvüket lelték az őket meg nem illető grófi cím használatában – általában jómódú, többnyire tiszteletreméltó emberek voltak, sőt egyesek közülük a legitim francia főnemességbe is beházasodtak.⁶⁵

Ferdinánd Walsin-Esterházy az angliai Herefordshire megyében fekvő Harpendenben telepedett le, és ott is halt meg 1923. május 21-én. Sírkövén – megmagyarázhatatlan okból – a „*Jean Comte de Vollemont*” név áll.⁶⁶ Házasságából két leány született: Everilda

(sz. Párizs, 1887. október 1.) és Valentine (sz. Courbevol, Seine, 1889. február 23.). Lakcímük 1890-ben Chateau du Domain La Planchette, pres St. Menehould, Valmy, Marne volt. A két lány közül egy még élt 1930-ban, amikor Bernben, egy nyilvános összejövetelen, ahol a Dreyfus pert tárgyalták, felfedte kilétét és kijelentette, hogy apja ugyanúgy a francia Hadi-tanácsban ülő hazaárulók áldozata volt, mint maga Dreyfus. Mint említettük, ezt az álláspontot ma már több francia történész is elfogadja.⁶⁷

A kézen fekvő adatok szerint a Valsin-Esterházy család 1923-ban halt ki férfi ágon, hacsak nem élnek utódai az őrnagy unokaöcsének, aki megváltoztatta nevét.

JEGYZETEK

¹ *Thaly Kálmán*: A galánthai Esterházyak fraknoi vonalának nemzedékrendjéhez. *Turul* (1888). VI. 61–65.

² Hof-, Staats- und Kriegsarchiv. Bécs, A bécsi Haditanács iratai (a továbbiakban: HSKa). 1684. Prot. Expdt. S. 238. Mai (89).

³ HSKa. 1694. Prot. Expdt. S. 629.: „Pálffy Regt. Inhaber G. Feldwachtmeister Graf Johann Pálffy: Feldzüge: ... 1698 bei Nagybecskerek von den Türcken überfallen, bedeutende Verlust.” *Vö. Eszterházy János gróf: Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. I–II. Bp., 1901. (a továbbiakban: *Eszterházy i. m.*). Oklevéltár: 230. 112. sz.: Esterházy Antal levele Ebergényi Lászlóhoz a fogságból. Temesvár, 1698. október 1.

⁴ HSKa: 1701. Prot. Regst. S. 653. Október Nr. 32.

⁵ HSKa: 1701. Prot. Regst. S. 423. 20. Juni. Tehát nem helytálló a szakirodalomban itt-ott felmerülő vélemény, miszerint nem lett volna képzett katoná.

⁶ HSKa: 1703. Prot. Regst. S. 1173. 14. Dezember, Nr. 297.: Badeni Lajos herceg kinevezi Esterházy Antalt a „v. Loos Huszárezred” vezénylő ezredesévé.

⁷ HSKa: Feldzüge: 1702.: „Peter Freyherr v. Loos Husarenregt” a rajnai hadszíntéren: „Regt. Kommandant Anton Gr. Esterházy, Schlacht bei Neustadt an der Haardt u. bei Speyer-Bache.”

⁸ Magyar Történelmi Arcképcsarnok: Ismeretlen festő: Esterházy Antal ifjúkori képmása, 1691: életnagyságú olajfestmény vásznon 187,3 x 117,3 cm. Lelt. sz. MTK. cs. 530 62. (Egykor a pápai Esterházy kastély nádortermében.)

⁹ *Szathmáry Király Adám*: Napló-könyve 1711–1717: Esterházy Antal és felesége 1711 augusztusában részt vettek a wysoczkoi Rákóczi-kastélyban a cár látogatását követő fogadáson. *Vö. Magyar Országos Levéltár, Budapest* (a továbbiakban: MOL). Aspremont-Rákóczi Levéltár (a továbbiakban A-R): VII. 137.: Bercsényi levelei Rákóczihoz: Breznay, 1712. V. 8.: „... Esterházy Antalnak. Csákyknak már semmik sincs, szánakozásra méltók szegények mégis eddig azt mondták: el nem szakadnak szegények koldulva is Fölségedtül.”

¹⁰ MOL: A-R. VII. 201.: Bercsényi Rákóczihoz: Ilova, 1712. VIII. 31.: „... Esterházy Antal szegény, igazán szegény mert hal dokló felesége mellett Jaworon kínálódik az szükségben Isten szánja meg ökegyelmét és minket is.”

¹¹ *Mikes Kelemen* levelei nénjéhez Rodostóból: 41. sz. levél: Arra, hogy ez a házasság megkötöttet volna, Mikes levelén kívül

más bizonyíték nincs. Mikes sem szól arról, hogy mi történt a nővel Esterházy halála után.

¹² Rákóczi naplója szerint Esterházy Antal felesége várandós volt 1710/11-ben.

¹³ Esterházy Miklós nádor Mária leányának és homonnai gróf Drugeth Györgynek a leánya, Krisztina volt Bercsényi Miklós első felesége, és így Bercsényi László anyja. Miklós nádor tehát Antal fiának apai, Bercsényi Lászlónak pedig anyai dédnagyapja volt.

¹⁴ Mikes levele: Rodostó, 1721. IX. 9.: „... Az utolsó ki innen elméne a fiatal Esterházy volt, kinek apja velünk volt már több hónapja.” *Vö. HSKa: Követjelentések: 1721. VII. 29.: Frhr. v. Diering istanbuli császári követ jelentése Esterházy fiának távozásáról.*

¹⁵ HSKa: 1743. Prot. Expdt. S. 2825. Juni: Az özvegy levele Pál Antal herceghez férje haláláról. A levél cenzúrázás után elfeküdt a Haditanácsnál, ahol Pálffy János tábornagy 1743. október 16-án elrendelte annak kézbesítését azzal a megjegyzéssel, hogy nincs ok azt tovább visszatartani. HSKa: 1743. Prot. Expdt. S. 2117. Megj.: Eszterházy i. m. 1745/46-ra teszi Bálint János halálának idejét, melyet a fent idézett levél világosan cáfol. Ugyanez vonatkozik az egyes írásokban említett 1742-es elhalálozási dátumra is.

¹⁶ Archives de la Guerre Párizs (a továbbiakban: AdGE): Le 2me Regt. V. J. Esterházy (francia Hadi Levéltár, a 2. sz. Esterházy Bálint József huszárezred aktái).

¹⁷ *Ibid.* Megj.: A források adatai nem egyeznek Bálint József esküvőjére vonatkozóan: Eszterházy i. m.: 150.: 1739-re teszi az esküvő idejét. Dr. Vajay Szabolcs levele Teleki Andorhoz: 1955. X. 14.: Esterházy Kázmér gróf, családi levéltára, Schloss Ering (a továbbiakban: Schloss Ering): a házasság dátumát 1740. VI. 9-ének mondja forrása megnevezése nélkül. Esterházy Bálint László a Memoire-okban 1740. január hónapra teszi szülei esküvőjének idejét. Az AdGE adatai szerint az esküvő 1740. II. 9-én volt, melyet kétségteljesen megbízhatónak lehet tekinteni. Erre utóbbi forrás egyben cáfolja Vajay felnevezését, mely szerint a házaspár első gyermeke az esküvő előtt fogant volna. (Vajay levele Teleki Andorhoz 1955: mint fent.)

¹⁸ Jean André César Merquis de Ginestous, Chevalier de St. Louis, Seigneur de Gravieres, etc. Vigan katonai kormányzója. Esterházy Bálint Józsefné. Philippine de la Nougarède anyjának, Marianne Lautat de Roquannak unokatestvére. A de la Nougarède

család rokonságához tartoztak többek közt a Polignac hercegek, a La Fare, de Ganges és a Ginestous örgrófi családok is.

¹⁹ *Esterházy Valentin Cie.*: Memoires. Avec une introduction et des notes par Ernest Daudet. Paris 1905. Megj.: A tanulmányoknak Bálint László életére vonatkozó anyaga jórészt erre a forrásra támaszkodik. Elkerülendő a jegyzetanyag mértéktelen duzzasztását, a jegyzetekben csak Daudetnek a könyvhöz írt előszavára (a továbbiakban: Daudet), illetve egyéb forrásokból eredő anyagra történik hivatkozás. – Esterházy Bálint László memoire-jait és levelezését 1798 és 1800 között rendezte grodeki birtokára visszavonultan. Hosszú lappangás után találta meg és közölte belőle részleteket *Baron Feuille de Conches*: Louis XVI., Marie Antoinette et Madame Elisabeth, Pariz. 1866. c. könyvében. Értékelése Esterházyról uo.: IV: 11: „*Cie Valentin Esterházy de Galantha et Fraknó l'un des plus brillant seigneurs de la Cour de France durant les années qui precederent la Revolution ...*” (Galánthai és fraknói gróf Esterházy Bálint volt a Francia Udvar egyik legbriliánsabb ura a forradalmat megelőző években.) – A memoire-ok kéziratát néhány évvel ezelőtt egy amerikai egyetem könyvtára vásárolta meg egy ismeretlen személytől.

²⁰ Bercsényi 10.000 livres-ért – melyet visszafizetendő kölcsönnek tekintett – vásárolta Esterházynak a kapitányi rangot regimentjében. Ekkor szép szavakkal búcsúzott nevelt fiától: „... *adjál példát bátorságból és jó magaviseletről. Végül pedig Fiam, magaviseleted legyen mindég méltó nemes őseitől öröklött származásodhoz, legyél igaz magyar és vitéz katona.*”

²¹ Esterházy Mária Antónia (1719–1771) – Esterházy Antal tábornagy fivérének, Ferencnek és Pálffy Mária Szidónia grófnőnek leánya – Bécsben, 1743. április 17-én ment feleségül Johann Wenzel Graf (később Fürst) Paar-hoz (1719–1792).

²² Esterházy Pál Antal herceg (1711–1762) Lunéville-ben, 1734. december 21-én vette feleségül Donna Maria Anna Louisa Lunati-Viscontit (1713–1782), Ferdinánd marquis és Johanna Therese Marquise de Roqueille de Puylobard leányát, orleansi Erzsébet özv. lotharingiai és baari hercegnének, Mária Terézia anyósának udvarhölgyét.

²³ Esterházy Antal elkobzott birtokait 1721-ben József és Ferenc fivéréi kapták adományul.

²⁴ Du Chatelet marquis fiatalabb fia, prominens diplomata, aki az akkor még gyermek Esterházyt mint nemesapródot a lunéville-i udvarnál ismerte meg, és élete végéig barátja és mentora maradt.

²⁵ MOL: Az Esterházy család hercegi ágának levéltára: O 108. Rep. 6. 30 / J. 193. és 198. sz. 1762–1804.

²⁶ Gróf Pálffy M. Augustza, Lipót gróf és Maria Gfin Ratuit de Souches leánya, Kinsky Ferdinánd gróf majd herceg felesége.

²⁷ AdGE.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ekkor jegyezte be naplójába nagybátyjáról, Esterházy Ferenc kancellárról: „*Il avait eppusé par conscience un ancienne actrice dont'il avait eu des enfants. C'était surment l'homme le plus aimable. Il acuit toujours aimé le plaisir; mais depuis ce mariage, il ne lui avait pas été plus fidele.*” (Egy volt színésznőt vett el, kitől gyermekei is voltak. Valóban szeretetreméltó ember. Mindég szerette a kedvtelést, azonban házassága után kitartóan hűséges maradt.) Megj.: Ez egyben pontot tesz a Ferenc kancellár feleségének származása körül kialakult vita végére. Tehát a hölgy nem volt „*Baronesse de Durville*”, amint ezt a családtörténet. etc. állítják, hanem Nicoletta Richard, de Durville francia származású ezredes özvegye, a Burgtheater köztisztletnek örvendő művésznője.

³⁰ Feuille de Conches i. m. ismertette a félreértést. A másik Esterházy, a „*botrány*” tulajdonképpeni hőse Bálint László közeli rokona, Miklós gróf Ferenc fia (1746–1811) a későbbi nápolyi követ volt, ki 1772-ben a birodalom párizsi követségén szolgált.

³¹ *Daudet Ernest* (a továbbiakban: Daudet i. m.): Előszó a Memoire-okhoz: III–V. o., közli Mária Terézia levelét lányához, Bécs, 1774. április 3.

³² Daudet i. m. III., XII. o. [... becséletesnek tartják és ez a hírnév jól megalapozott.]

³³ Kamarási kinevezését 1775-ben kapta.

³⁴ *Ligne, Der Fürst v.*: Erinnerungen und Briefe. Wien, 1920. (a továbbiakban Ligne i. m.): 101–102. Karl Joseph Lamoral Prince de Ligne (1734–1814) németalföldi főnemesi család sarja, tábornagy előbb francia, majd császári szolgálatban, író.

³⁵ *Montet, Baronin du*: Erinnerungen (a továbbiakban: Montet i. m.). Wien é. n. Megemlékezik Esterházy is az esetről memoire-jaiban.

³⁶ AdGE.

³⁷ *Daudet*: Előszó a Memoire-okhoz. X. o.

³⁸ *Daudet*: Bevezető a Memoire-okhoz: XIII. o.: (Esterházy egyaránt nem alkalmas arra, hogy ilyen nagy újsággal küldessék ide. Családjá nem kiváló, és ő maga még mindég menekültnek lesz tekintve.) Vö. *Matorcy L.*: Les etrangers en France sous l'ancien regime. Vol. I. 255, 289.

³⁹ Ligne i. m. 109–110.

⁴⁰ AdGE. O. de St. Esprit = Szentlélek Lovagrend, a francia királyság legmagasabb kitüntetése, egy rangon az angol Térdszalag és a császári Aranygyapjas rendekkel. A rend lovagjait a kék mellszalagról, „*kékszalogoknak*” (cordon-bleu) nevezték.

⁴¹ Marie Françoise Ursule („*Titine*”) Comtesse de Hallwyl-Mydorge, sz. Párizs, 1765. XI. 4., † Bécs, 1814. XI. 22., temetve Gannán, az Esterházy grófok fraknói ágának sírboltjában.

⁴² Memoirees: 5/6. 1. sz. *Daudet* jegyzete az AdGE adatai alapján: Esterházy nyugdíját amikor 1787-ben a Haditanács tagja lett, összesen évi 18.000 livres-ben állapították meg, mely özvegyének is járt megrövidítés nélkül.

⁴³ AdGE: État de Service du Dte Valentine Ladislas d'Esterhazy (katonai minősítőlapja): „... un officier plein de courage et d'intelligence, d'un bon esprit, instruit, appliqué, très attaché au bien du service, fait fait pour être employé et servir toujours utilment. Pens bien ... un brave homme port son nom un amour passionné qu'il exprime, en depit de le difference des ages, avec la sincerité d'un amant de vingt ans.” Ugyancsak közli *Daudet* i. m. XIV. o.

⁴⁴ Memoires II.: Levelek.

⁴⁵ *Fribert-Esterházy, Everilda de*: Episodes de la vie de mes parents (a továbbiakban: Fribert-Esterházy): Kézirat. Schloss Ering. Ugyancsak közli *Daudet*: Előszó a Memoire-okhoz. XV. (Ő volt egész életem boldogsága.)

⁴⁶ *Daudet*: Előszó a Memoire-okhoz. XV. o.

⁴⁷ AdGE.

⁴⁸ Cromwell vezette a parlamenti felkelést Angliában, mely végül Károly királyt a vérpadra juttatta, Monk ezredes viszont hú maradt királyához mindvégig.

⁴⁹ Egyes francia források szerint Esterházy hiába várakozott huszárjaival egy megbeszél helyen, hogy a menekülő királyi családot, kiket közben elfogtak, Németalföldre kísérje. Memoire-jaiban azonban erről nem esik említés.

⁵⁰ *Zweig, Stefan*: Marie Antoinette, New York, 1933. 337.: „A few weeks before she convered a message to him (Fersen) through

the instrumentality of Count Esterházy ... accompanied by a gift, a gold ring on which were graven three lilies, with the inscription: 'Faint heart he who forsakes her.' This ring, explained Marie Antoinette to Esterházy, had been made to fit her own fingers." [... Pár héttel előbb egy üzenetet küldött neki (a királyné Fersennek) Esterházy grófon keresztül, és egy arany gyűrűt, melybe három lilium volt vésvé és a következő szavak: „Ingatag szív ki elhagyja őt.” A gyűrűt, mondta Marie Antoinette Esterházynek, az ő ujjára csinálták.”]

⁵¹ *Daudet*: Előszó a Memoirec-okhoz. XXXIV. o.: „Adieu, j'embrasse la bonne mme Es ... et vos enfants. Quand je les reverrai tons, que je serai heureuse alors de pouvoir vous dire moi-meme que vous n'avez pas au monde une amie qui vous soit plus sincèrement attachée que moi.”

⁵² *Ibid.*: „Ecrivez moi auelqueois avec notre chiffre ... je suis accoutumée a vous déchiffrer. ... Numérotés aussi vos lettres pour être sur qu'il n'y en a pas de perdue.”

⁵³ Thaly Kálmán és nyomán mások is tévesen úgy vélték, hogy Bálint László Londonban halt meg 1806-ban. Azonban Everilda Fribert-Esterházy idézett kéziratában pontosan megadja apja elhalálozásának helyét és idejét.

⁵⁴ „Egyenes magatartás, tiszta lelkiismerettel.”

⁵⁵ Marianna Josepha („Nany”) Ungnad Gräfin v. Weissenwolf sz. 1795. november 16., † Ruben, Tyrol, 1866. május 3. Ferdinánd gróf és Johanna v. Ernst leánya, Esterházy „Fényes” Miklós feleségének rokona. Temetve Gannán.

⁵⁶ Fribert-Esterházy idézett kézirata.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Levelezés a francia Esterházy Regiment levéltárossával, 1985–1886.: Esterházy Péter gróf levéltára, Bruxelles.

⁶¹ *Schloss Ering*: M. Josephine Valsin-Esterházy apáca levele Esterházy Jánoshoz, a családtörténet szerzőjéhez. Teleki Andor gróf hagyatéka.

⁶² Montet i. m.: Részletesebb leírás az eseményről. in: Fribert-Esterházy.

⁶³ *Schloss Ering*: M. Josephine Valsin-Esterházy levele Eszterházy Jánoshoz. Teleki Andor gróf hagyatéka.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Schloss Ering*: Vajay levelezése Teleki Andor gróffal. Teleki hagyatéka.

⁶⁶ A szerző látogatása az angliai temetőben.

⁶⁷ A Comtesse de Paris kezdeményezésére, szakértőkből választott bizottságok felülvizsgálják a híresebb francia történelmi pereket. Ennek keretében került sor a Dreyfus-perre is, és a vegyes angol–francia történészekből és jogászokból álló bizottság megállapította, hogy a korabeli legmagasabb francia körökhöz tartozó árulók valóban kényszerítették Valsin-Esterházyt, hogy Dreyfus ellen tanúskodjon, hogy azután cserbenhagyva, angliai emigrációba kényszerítsék.

Hibajegyzék a Turul 72. kötetében, 1999 1–2. füzetében megjelent

Pekár Zsuzsa: Tűnő emlékek nyomában című cikkhez

36. oldal 1. bekezdés első szó: Batthyányi tér helyett Bocskay tér.

41. oldal utolsó szakasz negyedik sor: „tornyával” kimaradt.

41. oldal képe a felirata: Baróti Judith: Belváros, 1993. 110. o.

45. oldal utolsó kép felirata helyesen:

Neumeyer Erzsébet, Purczel Leonardné (1813–?)

I. sz. táblázat téves: Heinrich Ferenc cop-Knotz Rozina.

helyesen: Heinrich Alajos cop. Knotz Rozina.

II. sz. táblázat 33. oszlop nem Pekár Ilona, hanem Pekár Ilona.

A VÁRADY ALIAS SZABÓ CSALÁD TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA

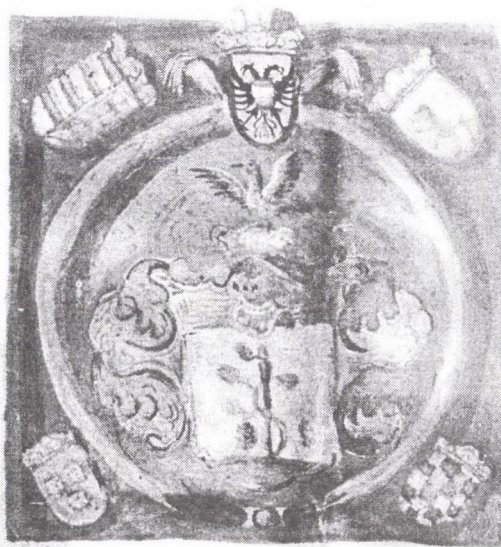
Édesanyám, Várady-Szabó Anikó emlékének

I. A család eredete, nemeslevele és címere

Az egyes családok eredetének kutatását elsősorban a források: feljegyzések, okiratok, krónikák, anyakönyvek megléte vagy hiánya befolyásolja. Nálunk Magyarországon a tatárjárás és a törökdúlás az a két cezúra, ami a családkutatásnak igen sok esetben megálljt parancsol. Így maradnak a közvetett lehetőségek: pl. a családi név elemzése. A Várady alias Szabó név első látásra két fontos következtetést nyújt a kutatóknak. Az egyik, hogy a család egy bizonyos időszakban Váradon vagy közvetlen környékén lakott, mert a Várady név önmagában annyit jelent, hogy Váradra való, vagy onnan jött. A másik pedig, hogy valamelyik családtag esetleg több generáción át is a szabó mesterséget űzte, mégpedig abban az időben, amikor a vezetéknév kialakulóban voltak. Nálunk ez a kor a 15–17. század közé esik. De még később is van rá példa.

Várad egyébként a 15. században, de utána is Magyarország egyik legnagyobb ipari, kereskedelmi és kultúrcentruma volt. Így természetesen szabómesterek szép számmal voltak a városban, akik jelentős céhet is alkottak. Céhszabályzatukat Bethlen Gábor 1614. március 10-én Medgyesen meg is erősítette.¹ Ekkori céhmestereik váradi Szabó János és Lőrinc voltak. Igen fontos körülmény még az, hogy ezek a céhmesterek felmutatják a budai szabócéh 1489. és 1516. évi céhszabályzatát, valamint a gyulai szabócéh 1543. évi céhszabályzatát. A budai és gyulai szabókat pedig nemcsak elődeiknek, hanem tényleges őseiknek (avus) mondják. Ebből, de máshonnan is tudjuk, hogy Buda lakosságának egy része 1541-ben, Gyula lakosságának egy része pedig 1566-ban, mikor a tö-

rök elfoglalja az említett városokat, Váradra menekül. Debrecen város jegyzőkönyvei 1549 és 1586 között 13 esetben emlékeznek meg Szabó nevű váradi lakosokról.² De váradi Szabó nemesemberek és megnevesítések is bőven akadnak. Az első: János Zsigmond Kolozsvárott 1564. november 27-én kelt címerlevele váradi Szabó Balázs és testvére Pál részére.³ Kempelen: Magyar nemes családok X. kötete váradi Szabó nemesítést négyet közöl a 17. századból és ugyancsak négyet Szabó másképp Várady néven. Ez utóbbiak között található a cikkem tárgyául választott Várady alias Szabó család is, kinek címerlevele 1687. november 6-án kelt Pozsonyban I. Lipót királytól.⁴ Az eredeti nemeslevél a család birtokában van.⁵

Várady alias Szabó-címer 1687-ből

A címer leírása: a latin nyelvű eredetiből fordította dr. Herpay Gábor Hajdú vármegye főlevéltárosa 1918-ban.⁶

„Egyenesen álló katonai pajzs, égszínkéék színű, melynek alapját zöld dombocská fogja be s a dombocskának a tetejéről egy természetesen árnyékolt és érett szőlőgerezdekkel termett szőlőtőke látszik kinőve. A pajzsra ráfekszik egy rostélyos vagy nyitott katonai sisak királyi koronával díszítve, felette pedig kiterjesztett szárnyaival repülésre készen álló seregély. A sisak tetejéről vagy csúcsáról pedig egyik oldalon arany és kék, a másik oldalon pedig ezüst és vörös színű lebernyegek folynak alá szelíden a pajzs külső részeire, amelyek azt igen szépen díszítik. Amiképpen mindezek jelen levelünknek a fejében vagy elején a festő ügyes kezével és művészetével a saját megfelelő színeikkel világosabban megfestve és a szemlélők szemei elé állítva tökéletesebben láthatók legyenek.”

Az utolsó mondatban a címeradományozó gyakorlatilag rábízta a festőművészre a címerkép részleteinek és színeinek a megoldását. Ez egyébként nem volt egyedülálló a címeradományozásoknál. A művész aztán élt is a lehetőséggel és festett karót a szőlőtőke mellé, amelyiket a tőke indája átfon, festett három zöld levelet és kettő vörös szőlőfürtöt. Érdekes ezután megnézni, hogyan hozza a címerleírást a két nagy genealógiai munka: a Nagy Iván és a Siebmacher. Előbb a Nagy Iván: „a pajzs kék udvarában zöld hegyen karó mellett szőlőtőke, melynek levelei közül két oldalra két piros szőlőgerezd csüng le”.⁷ A Siebmacher (saját fordításomban): „alól zöld halomból kinövő zöld levelű, gyümölcsöt bőven termő, fonnott szőlőtőke”.⁸ Gyakorlatilag tehát egyik sem adja vissza az eredeti rajz pontos adatait. Egyébként a rajz és annak festése egyáltalában nem tartozik a legszébb kivitelűek közé.

A megadományozottak címeres nemeslevelüket Bihar vármegye 1688. július 3-i Szentjohbon tartott közgyűlésén mutatták be, ahol az ellentmondás nélkül elfogadásra került Koncez János Bihar vármegye hites jegyzője kiadásában.⁹

A nemességadományozásban Várady másképp Szabó Mihály és felesége Gazdag Judit, valamint fiúk szintén Mihály részesült mégpedig úgy, hogy „a nem nemesi sorból és állapotból, amelyben eddig voltak, kivévn”.

Ez világosan utal arra, hogy nem újabb, hanem elsődleges megnemesítésről van szó. Nagyon érdekes az indoklás is, hogy miért kapták. Először is „némely híveinknek Felségünknek előtte ezért történt könyörgé-

sére”. Milyen jó lenne, ha valahol megtalálható lenne a nemességkérő folyamodvány, ami ekkortájt már javában szokásban volt. Megtudhatnánk belőle, hogy kik voltak a támogatók. Másodsor „figyelembevéve és megfontolva azokat a hűséges szolgálatokat és érdemeit a mi hívünknek Várady másképp Szabó Mihálynak, amelyeket ő elsősorban említett Magyarországnak szent koronája, és azután a mi Felségünk iránt a helyek és idők változatosságához és az alkalmak szükségyszerűségéhez képest hűségesen és állhatatosan kimutatott és teljesített és ígéri, hogy azokat hűségének és állhatatosságának hasonló buzgóságával fogja a jövőben is kimutatni és teljesíteni.” Ebből a szövegből arra lehet következtetni, hogy Várady másképp Szabó Mihály többrendbeli szolgálatot tett hazájának és az uralkodónak mégpedig más-más időpontban és más-más helyen. Hogy e szolgálatok mik lehettek, csak feltételezni tudjuk. Javában folyt a török elleni felszabadító háború. Bécs ostroma 1683-ban meghiúsult, Buda vára 1686-ban császári kézbe került, Caraffa generális ugyanez évben bevette Szentjobb várát Biharban. Várady még török kézen volt 1692-ig. Várady másképp Szabó Mihály ekkor még váradi lakos, és mint később a debreceni városi jegyzőkönyvekből és a Debreceni Nemes Kalmár Társaság irataiból kitűnik, rőfös kalmár volt. Váradról kb. 1690 és 1692 között költözött Debrecenbe. Szőlői voltak Várady és Szentjobb között az érmelléki bihari dombokon. Ezért is, meg a címerében levő szőlőtőke miatt is Debrecenben sokszor Szöllősi Szabónak is hívták. Mint kalmár ember nyilván sokat utazgatott Várady és Debrecen térségében vásárokra, de talán messzebb is. Így könnyen szolgálhatott hírekkel a császári csapatoknak is a törökök mozgolódásairól, vagy szándékáról, esetleg a váradi vár vagy a szentjobbi erősség topográfiai adatairól, gyengéiről. De lehet a címer esetleg beszélő címer is. Pl. jelenthette azt is, hogy Várady másképp Szabó Mihály a bihari szőlőjébe tartva észrevette, hogy felszállnak a seregélyek, tehát emberek, törökök lopakodnak talán a szentjobbi vár visszafoglalására, amit sürgősen jelentve, figyelmeztette a várvédőket, és így meghiúsította a meglepetésszerű támadást. Talán ezért van a címerben a szőlőtőke és felette a kitárt szárnyú felrepülni készülő seregély. Mindezek a tevékenységek alighanem kiemerték a tartós hírszerzés, kémkedés fogalmát, és így érthető az érdekem körülményes meghatározása a címerlevélben.

Mielőtt a család további történetével és leszármazásával foglalkoznánk, szabadjon hangot adnom annak a nézetemnek, hogy a most tárgyalt Várady másképp Szabó

család származási helyének feltétlenül és kifejezetten Nagyváradot tartom, de legalább is Bihar megyét.

Ezt igazolja minden adat: a Várady név, a bihari szőlők, a nemeslevél kihirdetése Bihar megyében Szentjohbon, sőt egy későbbi nemességigazolási per tanúi szerint említett váradi nemesi kúria is.

Ezért tévedésnek tartom azt a Nagy Iván XII. kötetében hozott tételt, hogy Zemplén vármegyében honos a család, még ha Szirmayra hivatkozik is. Ugyanez áll Siebmacherre is, aki nyilván tőlük vette át ezt az adatot. Véleményem szerint összetévesztették az 1655. április 18-án III. Ferdinánd királytól nemesített Várady János, Mihály és István testvérek családjával, akik később éppen foglalkozásuk miatt a Szabó nevet is felvették, és valóban Zemplén megyében Szilvásújfaluban voltak honosak. Az ő címerükben is van szőlő, de úgy, hogy egy koronán könyöklő kar leveles szőlőgallyat tart. Ezenkívül egyik águk a 19. század elején szintén Debrecenbe került. A címerüket boldogult édesapám 1957-ben személyesen látta özv. Várady Szabó Jánosné szunyoghi Szunyogh Olga lakásán a debreceni Batthyány utcában, Insigne nobilitatis familiae Szabó de Várád aláírással. A családdal különben Herpay: Nemes családok Debrecenben c. munkájában részletesen foglalkozik.¹⁰

Az általam tárgyalt Várady alias Szabó család református vallású.

II. A család története és leszármazása, a három fő ágra oszlásig

Az eddigiekben láttuk a nemességszerző I. Mihályt és feleségét Gazdag Juditot, fiát II. Mihályt, akik a nemeslevélben bennfoglaltatnak. I. Mihály kalmár volt, Váradról költözött 1690–92 közt Debrecenbe, ahol kalmár társaival rövidesen, 1695-ben megalapította a Debreceni Nemes Kalmár Társaságot, aminek mindjárt első ispánjává választották.¹¹ Később, 1698-ban másodgazda lett, 1700 és 1701-ben első gazda. A másodgazdai tisztet még 1705-ben és 1711-ben is betöltötte. 1713 körül halhatott meg. Felesége Gazdag Judit valószínűleg jóval korábban 1689 körül elhalhatott. I. Mihály újra nősült, második felesége Zoványi Kata volt, akítől valószínűleg Erzsébet nevű lánya születhetett 1692 körül, majd 1697 körül István nevű fia. Erzsébet a debreceni ref. anyakönyvek szerint 1708. június 20-án Jenei Szabó Sámuelhez ment férjhez. I. Mihály tehetős ember volt. A fia, II. Mihály halála után, aki kb. két évvel élte

csak túl édesapját, 1717. március 31-én felvett vagyonelejtár¹² szerint „néhai idősebbik Szabó Mihályról, árvák nagyatyjáról álló jók: 2370 forintot kitevő arany és ezüst pénzek, ezüst dutkák, I. D. monogramos arany pecsétgyűrű, gyöngyös párta és szőnyegen felül az alábbi ingatlanok maradtak: 2 malom a Csapó utcán telkestül, csatári nagy szőlő az Illyési hegyen, csatári telek, Bihari hegyen levő Bence szőlő, Debrecenben Német utca előtt való kertben két nyilas szőlő és Cegléd utcai házbeli juss Debrecenben 3275 forint értékben. Mindezen felül 20 hordó, négy kád és 1 sajtó”. Mindezeket II. Mihály három kiskorú fia: III. Mihály, János és II. István örökölte. Ebben az örökségben kalmárboltról nincs szó, ezt valószínűleg már II. Mihály előzőleg megkapta. Erre utal az is, hogy „a II. Mihály és Veresmarti Anna asszony által koakvirált jók között szerepel a boltbeli portéka inventáltatván extendáltatik 1695,95 forint értékben. 806 forintban van felvéve a V. S. M. monogramú pecsétgyűrű. Ezenkívül aranyozott ezüst edények (kanna, lábas, poharak, némelyik fedéllel), arany gyűrűk: gyémántos, zafiros, gyöngyös, ezüstös, aranyos kard, gombok 449 ft értékben. Ingatlan: a csatári Veres dombon szőlő 150 ft, 8 ökör, 3 lo 260 ft. Érdekességként említhető: egy szemüveg 7 ft értékben. 34 darabból álló önedény készlet 51 ft. 50 cseber bor is van az 1716-os szüretből. Végül 6 db könyv.” (Ebből három különféle biblia.)

II. Mihályról tudjuk még, hogy 1713-ban a Ns. Kalmár Társaság tagja volt.

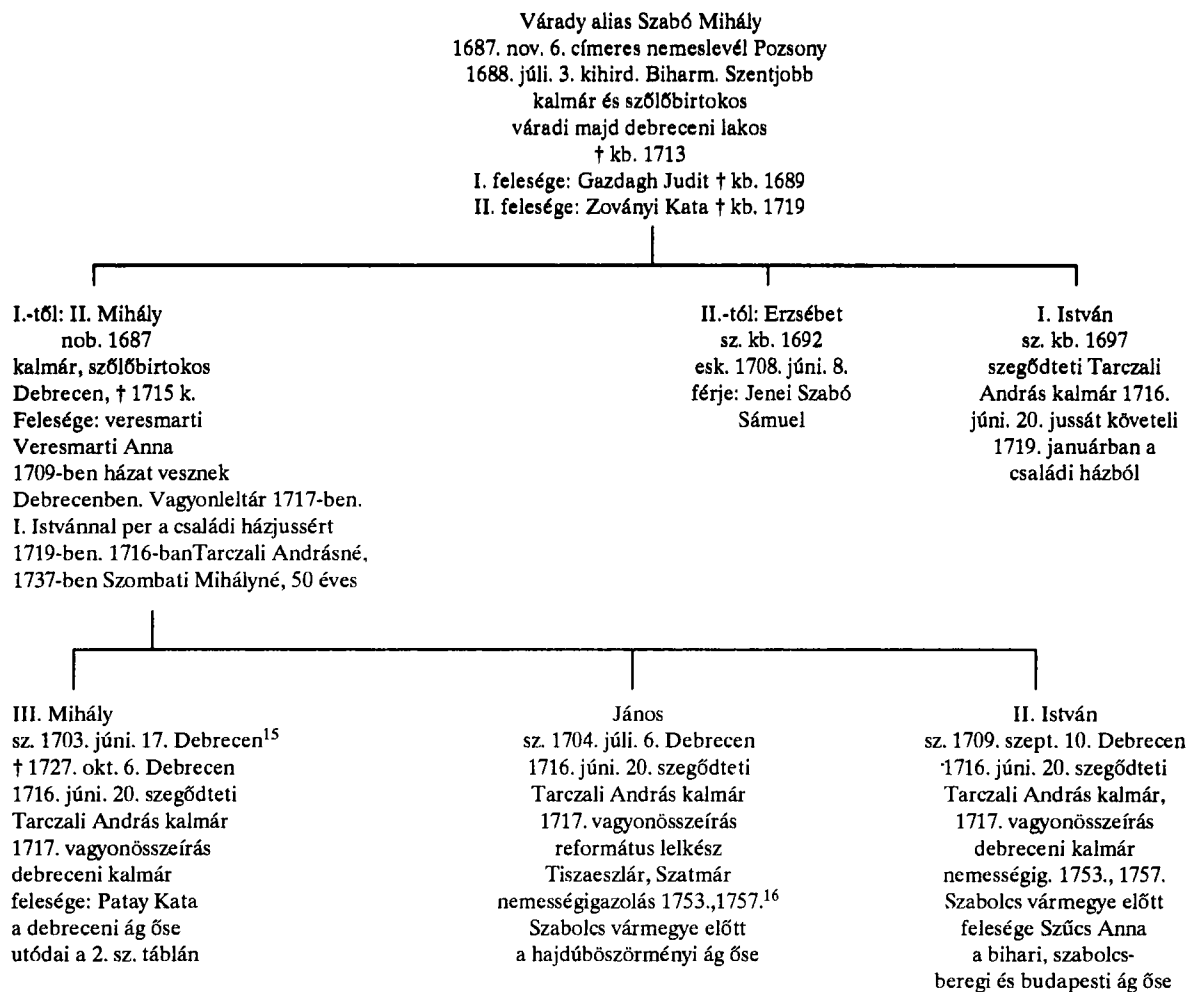
Veresmarti Anna férje halála után Ns. Tarczali András kalmárhoz ment férjhez, aki úgy látszik jól beépült a családba, mert a Ns. Kalmár Társaság 1716-os jegyzőkönyve szerint tanulóknak szegődötteti három mostohafiát június 20-án, sőt sógorát az I. Mihály második házasságából származott I. Istvánt is.¹³ Veresmarti Anna harmadszor is férjhez ment, mert 1737-ben már Szombathy Mihályné néven szerepel, és 50 éves.¹⁴ E szerint kb. 1687-ben születhetett. Szülei Veresmarti János kalmár és Szentesi Erzsébet voltak.

I. Istvánról tudjuk még, hogy 1719. január 28-án, édesanyja Zoványi Kata halála után, követeli a jussát apja Cegléd utcai házához és egyéb jókhoz, amit Veresmarti Anna, a II. Mihály volt felesége el akart adni.

II. Mihály három fia után a Várady-Szabó család három külön ágra szakadt. III. Mihály lett a debreceni ág őse, János a hajdúböszörményi ágé és István a bihari, szabolcs-beregi és budapesti ágé.

Ezek után összeállíthatjuk a Várady-Szabó család leszármazásának első tábláját.

I. táblázat

Itt kell megemlékezni a család igen változatos névhasználatáról. A nemességszerző I. Mihály neve a régi iratokban mindenütt a kettős névvel szerepel, vagy néhol, mint fentebb már említettem, Szöllősi Szabó Mihály a szőlőbirtok, illetve a címerben levő szőlőtőke miatt. Az utódoknál azonban számos variáció is előfordul. Így: Várady-Szabó, váradi Szabó, V. Szabó, Szöllősi Szabó, N. Szabó, csak simán Szabó, Várady, Váradi. A bihari ág különféle ragadványneveket is használt, mint Tar-Szűcs és Szűcs. A debreceni ág a 18. század közepétől (I. Miklóstól kezdve) kizárólag a Szabó nevet használta. A bihari ág az 1800. évi nemességigazolás óta, a hajdúböszörményi

ág pedig kezdettől végig a Váradi Szabó nevet viselte. A budapesti és szabolcsmegyei ág kizárólag a Váradyt mind a mai napig. A debreceni ág az 1921-i, a biharmegyeiből Budapestre került ág pedig az 1938-i nemességigazolás óta a Várady-Szabó kettős nevet viseli.¹⁷

Mint ahogy a Várady-Szabó család a 18. és 19. század folyamán igen nagy mértékben eltérővé vált, ezért ebben a tanulmányomban kizárólag az első, a debreceni ág történetét és leszármazását tárgyalom. A másik két ág történetével és leszármazásának bemutatásával egy későbbi cikkemben kívánok foglalkozni.

III. A debreceni főág története és leszármazása (III. Mihálytól I. Lajosig)

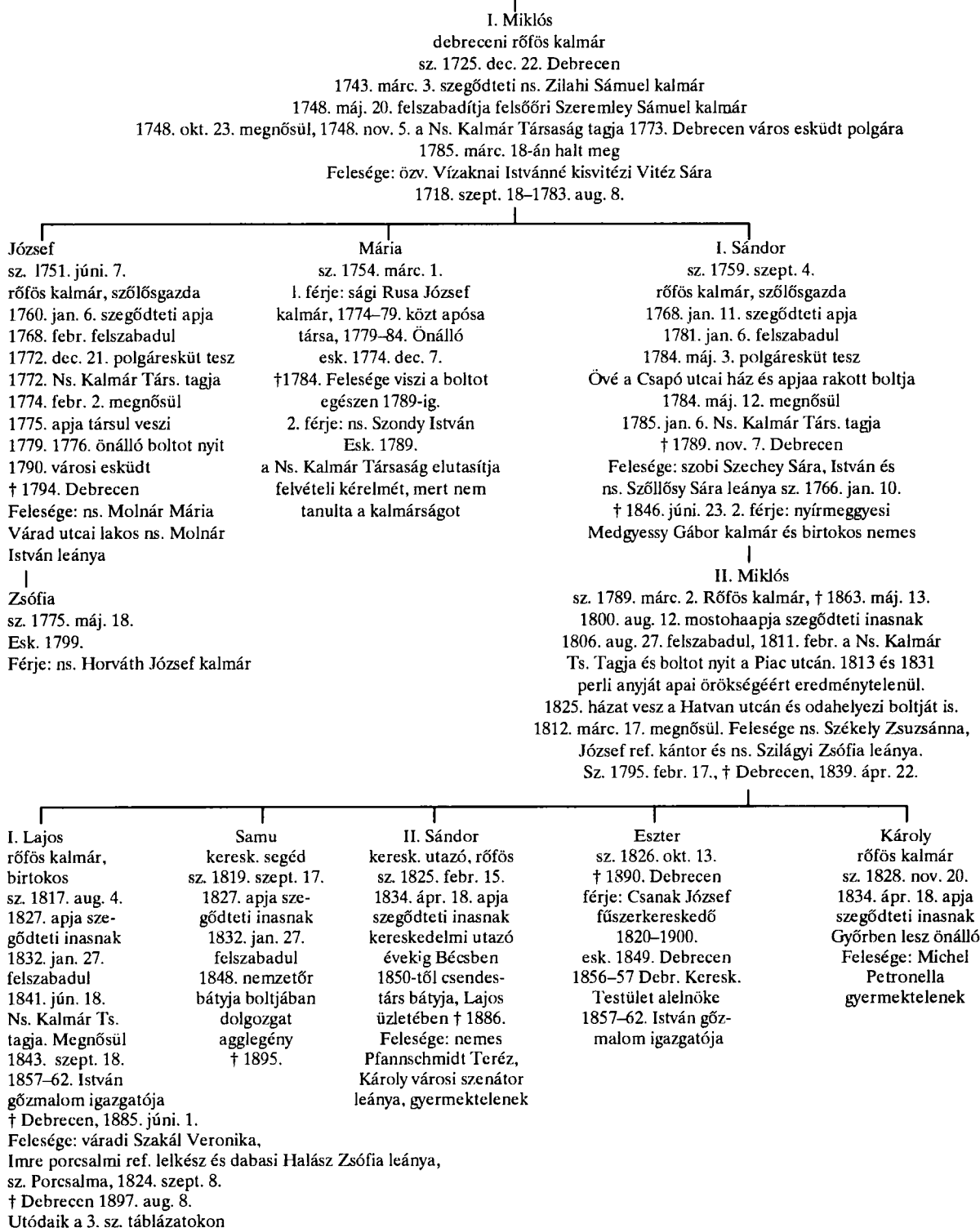
Ez az ág III. Mihálytól származik, a három testvér legidősebbikétől, aki apjához és nagyapjához hasonlóan kalmár volt. Igen fiatalon 24 éves korában hunyt el, 1727. október 6-án. Egyetlen gyermeke maradt I. Miklós, aki 1725. december 22-én született Debrecenben. Ő is kalmár lett, 1743. május 8-án szegődött ns. Zilahi Sámuel kalmár öt esztendőre.¹⁸ Zilahi halála után felsőöri Szeremley Sámuel kalmár üzletében tanul tovább, aki 1748. május 10-én szabadítja fel.¹⁹ Még ez évben feleségül veszi október 23-án Vízaknai István kalmár özvegyét kisvitézi Vitéz Sárát két gyermekével. November 5-én veszik fel a Ns. Kalmár Társaság tagjai közé.²⁰ 1773-tól esküdt polgár lesz. Ő már csak az N. Szabó nevet használja. A Ns. Kalmár Társaság iratai szerint valamennyi férfi családtagját kalmárnak nevei. Így 1754-ben szegődött mostohafiát Vízaknai Istvánt, aki korán elhal, majd 1762-ben mostohalánya férjét mikepércsi Pérchy Mihályt, 1760-ban idősebbik fiát Józsefet, végül kisebbik fiát Sándort 1768-ban. Józsefet 1768-ban szabadítja fel, majd társul veszi üzletébe, 1779-ben pedig önálló boltot vesz neki. Sándor fiát 1781-ben szabadítja fel.²¹ Lányát Máriát 1774-ben ns. Rusa Józsefhez adja feleségül, akit szintén társnak vesz üzletébe, de később őt is önállósítja. Felesége 1783-ban, ő pedig 1785-ben hal meg. Üzletét kisebbik fiára Sándorra hagyja. Mint egy későbbi periratból értesülünk, a „rakott boltján” kívül volt egy háza a Csapó utcában, Kágyán szőlője, tanyája, marhák, lovak, szekerek, szerszámok.²² Nagyobbik fia József kiváló kalmár lett, 1774-ben nősül, elveszi ns. Molnár István leányát Máriát. 1790-ben őt is esküdt polgárrá választják. Egyetlen gyermekét Zsófiát, aki 1775-ben született, 1799-ben Horváth József kalmár veszi nőül. Apja József 1794-ben halt meg.

Testvére Sándor 1784-ben teszi le a polgáresküt, néhány nap múlva megnősül: szobi Szechey István és ns. Szöllősy Sára leányát, Sárát veszi el. Alig négy évig tudta kalmárboltját vezetni, mert ő is fiatalon, 30 éves korában meghalt 1789. november 7-én. Egyetlen gyermeket hagyott hátra, II. Miklóst, aki apja halála előtt fél évvel, 1789. március 2-án született. Özvegye, aki igen szorgalmas, erélyes nő volt, egy darabig maga vitte tovább a boltot, de végül is 1792-ben újra férjhez ment nyírmegyési Medgyessy Gábor kalmár és birtokoshoz,²³ akit később szintén esküdt polgárnak választottak meg, és akitől még további öt gyermeke lett.

II. Szabó Miklós iskolai tanulmányait a debreceni ref. kollégiumban végezte, kereskedelmi előismereteit pedig a szülők boltjában. 1800. augusztus 12-én Medgyessy Gábor szegődött mostohafiát Szabó Miklóst. 1806. aug. 27-én pedig felszabadítja két fiát Szabó Miklóst és ifj. Medgyessy Gábort, aki 1794-ben született. Még ez évben II. Szabó Miklós „kereskedői esmérétenek gyarapítása végett” vándorolni megy. Öt évig járta a világot, míg az 1811. év elején hazajött szülővárosába, hogy átvegye az apjától örökölt boltot. Szülei azonban erről tudni sem akartak, és így II. Szabó Miklós február 8-án felvétetvén a Ns. Kalmár Társaság tagjai közé, a Piac utcában önálló üzletet nyitott. 1813-ban beperelte anyját és mostohaapját, de nem ért célt. Majd 1831-ben másodszor is özvegyen maradt édesanyját, de ez sem járt sikerrel.²⁴ Szechey Sára a társul maga mellé vett Medgyessy László fiát is túlélve 80 éves koráig, 1846-ig vezette boltját, és csak ekkor jutott hozzá fia és unokája Lajos az örökséghez, amikor is beolvasztották ezt a Csapó utcai boltot II. Miklós Hatvan utcai boltjába, majd a következő évben az I. Lajos Piac utcai boltjába. II. Miklós 1812-ben nősült. Felesége ns. Székely József ref. kántor és neje ns. Szilágyi Zsófia leánya Zsuzsanna lett, akitől öt gyermeke született. Székely Zsuzsanna korán, 1839-ben elhunyt. II. Szabó Miklós azonban 74 éves korában halt meg. Egy tüzes fiatal csikót akart betörni, mert kiváló lovas volt, de a csikó ledobta az udvar kövezetére, és néhány nap alatt belehalt 1863. május 13-án. Négy fiát mind a ref. kollégiumban iskoláztatta, és kalmárnak nevelte. I. Lajost és Samut 1827-ben szegődttette be inasnak, és 1832-ben szabadította fel őket. II. Sándort és Károlyt pedig 1834-ben szegődttette be szintén öt évre. A fiúk aztán, Samut kivéve, vándoréveiket teljes sikerrel abszolválták. Egy-egy évre mindet elküldte német szó tanulásra Késmárkra, illetve Lőcsére. Leányát, Esztert Csanak József, az 1846-ban alakult Debreceni Első Takarékpénztár első könyvelője, majd önálló fűszerkereskedő vette el. Károly fia elkerült Győrbe, ahol megnősült (felesége Michel Petronella), és ott lett önálló kereskedő. Gyermektelenül halt el. II. Sándor, aki évekig dolgozott Bécsben, mint kereskedelmi utazó, az ötvenes évek elején hazajött Debrecenbe, és bátyja, I. Lajos üzletében társtulajdonos lett. Későn nősült: lőcsei Pfannschmidt Károly városi tanácsnok leányát Teréziát vette nőül, de házasságuk gyermektelen volt. Végrendeletükben alapítványt tettek a Debreceni Kereskedő Társulat által fenntartott fiú felsőkereskedelmi iskola javára, aminek kamatait

2. sz. táblázat.

Várady Szabó III. Mihály debreceni kalmár
 aki az I. sz. táblán a debreceni főág őse. felesége ns. Patay Kata, valószínűleg ns. Patay István kalmár (1713) leánya

évente, két arra érdemes tanuló kapta.²⁵ Samu tehetséges, de vidám, bohém fiatalember volt, aki a jogot és a teológiát is megpróbálta, de végül is bátyja, I. Lajos üzletében kötött ki, mint örökös segéd. Samu különben a nemzetőrségbe is beállott 1848-ban, de eredményt itt sem tudott felmutatni.

A debreceni főág eddigi leszármazását a 2. sz. táblázaton mutatom be.

IV. A debreceni főág története és leszármazása (I. Lajostól napjainkig)

Szabó I. Lajos, mert a Várady nevet még ő sem használta, volt a debreceni főágban a nemességszerző Várady alias Szabó Mihály után a legtehetségesebb és legsikeresebb férfitag. Mint fentebb láttuk a kalmárságot ő is apja üzletében kezdte. 1831-ben szülei elküldték német szóra Késmárkra. Itt egyévi gimnáziumi

Szabó (I.) Lajos 1817–1885

umi tanulás után belépett Schwartzner Márton rőfös és divatáru üzletébe, ahol 1836-ban szabadult fel újra. Innen hazatérve ns. Czike Pál üzletében dolgozik egy év és öt hónapig. Majd továbbmegy Brassóba ns. Remenyik István rőfös és divatáru boltjába, ahol kétév és négy hónapot tölt. Ezután jön végleg haza Debrecenbe, belép a Ns. Kalmár Társaságba és megnyitja „árutárát a Bek ház alatt a fehér zászlóhoz” (a Piac utcán a mai MÁV-igazgatóság épületében).

Szabó Lajosné sz. Szakál Veronika 1824–1897

Viszonylag szegény leányt, a porcsalmi ref. lelkész váradi Szakál Imre és dabasi Halász Zsófia leányát Veronikát veszi feleségül, de benne valódi élettársat szerez, aki szorgalmával és kedvességével, az üzletben való szinte állandó segítségével nagy mértékben hozzájárul annak felvirágoztatásához. I. Lajos rövidesen megszerzi a Goldberger gyár tiszántúli egyedárúsítási jogát és nagykereskedelmi tevékenységet is folytat. 1848-ban mint a családnak (három kis gyer-

mek, öreg édesapja és testvér húga, aki később Csanak József felesége lesz) fenntartója tevélegesen nem vesz részt a szabadságharcban, de az üzleti kiadások sok anyagi támogatásról tanúskodnak. (1848-ban „az országnak ajándékoztam Ft 100,-, öt pár fehérruha a honvédeknek, a Kóburg huszárok megvendéglése”, 1849-ben a Kórház részére két alkalommal pénzbeli adomány.) 1857-ben sógorával, Csanak Józseffel együtt átveszi az István gőzmalom vezetését, és azt szinte újra alapítják, felfejlesztik. 1862-ben részt vesz sógorával és Kálmán fiával a londoni világiállításon, ahol valamennyi búzagártmány között az általuk képviselt István gőzmalom kapta a legnagyobb kitüntést.²⁶ Alapító tagja volt a Debreceni Első Takarékpénztárnak, a Debreceni Casinónak, a Debreceni Zenedének, választmányi tagja a Debreceni Kereskedő Társulatnak, tagja az Emlékkert Társulatnak, a Kereszeti Egyletnek.

1849-ben hosszú ideig rejtegette felesége rokonát Sárossy Gyula költőt, a forradalmi „Arany trombita” szerzőjét, akit halálra ítélték, de később kerülvén csak elő, kufsteini fogsággal megúszta. Nagy vagyont szerzett: üzletén kívül négy háza volt a hozzá tartozó kerti földekkel, nyolc helyen mintegy 5000 kh földbirtoka, melyet általában ispánjai segítségével maga kezelte. Ezek közt a legnagyobbak: Ottomány és Gálospetri Biharban 1600 kh, Szentanna puszta Szabolcsban 1810 kh, Vértesen Debrecen mellett 500 kh. A debreceni Emlékkertet sógorával Csanak Józseffel együtt ő adta a városnak: kerítésépítés, akácfacsemék és virápgalánták adományozása. 1885-ben halt meg, felesége 1897-ben követte. Tizennégy gyermekük volt, akik közül 12 fel is nőtt.²⁷

A négy fiút ő is kereskedőnek nevelte, de Gyula fia nem folytatta a kereskedői pályát, hanem megnősülve az ottományi birtokot vette át és gazdálkodott. Kálmán, IV. Miklós és III. Sándor azonban hű maradt a családi foglalkozáshoz, kereskedők lettek. Átvették apjuk boltját és Szabó Lajos Fiai néven folytatták. Kálmán volt a legidősebb, aki 1844. október 13-án született.

A debreceni ref. kollégiumban érettségit tett, Pesten elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát. A londoni világiállítást megtekintése után beutazta Angliát, Franciaországot, Németországot, Belgiumot, Hollandiát, Svájcot és Ausztriát. Hazajöve belépett apja üzletébe. Megnősült: felesége ippai és érkeserői Fráter Imre országgyűlési képviselő, birtokos és téglási Ercsey Erzsébet leánya Etelka lett. Alelnöke majd elnöke volt a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamará-

nak, tagja a városi törvényhatósági bizottságnak, igazgatósági tagja a Debreceni Első Takarékpénztárnak, elnöke az István malom rt.-nek, alelnöke az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesületnek, országgyűlési képviselő Debrecen sz. kir. város III. sz. választókerületében. 1909-ben halt meg.²⁸ Három leánygyermek volt, akik a 3. sz. táblázaton találhatók.

IV. Miklós 1858. július 27-én született. Iskoláit a debreceni ref. kollégiumban, majd Késmárkon végezte, ott is érettségizett 1875-ben. 1875. október 1-jétől 1876. október 1-jéig a 39. sz. császári királyi gyalogezredben szolgált önkéntesként. 1876. november 1-jétől apja üzletében dolgozott 1879. szeptember 1-jéig. Közben behívták újra, és részt vett 1878. augusztus 8-tól november 5-ig Bosznia okkupációjában mint tartalékos hadnagy. 1879. október 1-jétől 1880. augusztus 1-jéig a bécsi kereskedelmi akadémiát végezte el. Ott maradt Bécsben a Jakob Mohr és Tsa cégnél gyakornokként 1880. szeptember 1-jétől 1881. december 31-ig. Majd ugyancsak Bécsben Tambur Anton divatkereskedésében dolgozott 1882. január 1-jétől április 1-jéig. 1882. május 1-jén lépett be apja üzletébe.

1883. május 1-jén tartalékos főhadnagy lett. 1884-ben nősült. Göltl Nándor gyógyszerész és Mőser Mária leányát Annát vette feleségül. Igazgatósági tagja volt a Debreceni Első Takarékpénztárnak. Kálmán bátyja halála után a Szentannapusztai birtokot is ő kezelte. Három fia és egy leánya született. Az ő családja vitte tovább a debreceni férfi ágat.²⁹

Gyula, aki 1860-ban született, mint fentebb jeleztem, gazdálkodásra tért át. Felesége, unokatestvére szalárdi Jakó Pál derecskei járásbíró és váradi Szakál Mária leánya Piroska volt. Két fia és egy leánya lett. Gyula fia dohánybevéltő hivatali vezető lett, István gazdálkodott. Gyermektelenül haltak meg.

III. Sándor 1862-ben született. Iskoláit ő is a debreceni ref. kollégiumban kezdte és a drezdai kereskedelmi középiskolában fejezte be. Utána mindjárt belépett apja üzletébe. Neje Bosznay István női divatáru kereskedő és Lukács Irma leánya Etelka. A Debreceni Első Takarékpénztár felügyelő bizottságának tagja.³⁰ Három fia közül egyik sem választotta a kereskedői pályát. IV. Sándor gyalogos őrnagy, Endre huszár ezredes lett. György pedig ifjan halt meg. Gyermekük nem lettek.

Szabó I. Lajos mind a nyolc leányát férjhez adta. Háromat debreceni kereskedők vettek el. A legidősebb, Mária, unokatestvérehez ns. Szabó János kőröstarcsai ref. espereshez ment feleségül. Az ő unokájuk Szabó Magda, a kiváló író. Kettő földbirtok-

koshoz ment, egy gazdasági akadémiai tanárhoz, egy pedig mérnökhöz.

IV. Miklós gyermekeiről kell még külön szólnom, mivel bennük folytatódik a debreceni főág. II. Lajos katonatiszti pályát választott. Huszártiszt lett, részt vett az I. világháborúban, ahol 1915-ben orosz hadifogságba jutott. Innen csak az 1920-as évek elején tudott hazajönni. Az ott szerzett vesebaj azonban hamarosan elvitté. Felesége unokatestvére Várady-Szabó Piroska a Várady-Szabó Gyula leánya volt, aki azonban később elvált és férjhez ment ns. Lovass Béla érmihályfalvai birtokoshoz. Egy leányuk lett, Várady-Szabó Piroska.

Öccse Nándor, aki 1889-ben született, a kollégiumban érettségizett, fél évet Drezdában, fél évet Kölnben tanult, majd St Gallenben, Svájcban elvégezte a kereskedelmi akadémiát és 1911-ben belépett a családi üzletbe.³¹ Az I. világháborúban ő is részt vett, és 1916-ban ezrede felhívására felvettette magát a tényleges tiszt állományba. Felesége Szomjas Gizella volt. Szentannapusztán gazdálkodott. Fia, Ádám dr. iuris, okleveles gazda, a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara tisztviselője 1945-ben kivándorolt Ausztráliába. Ott nősült (később elvált). Két családosa van. Unokái Ausztráliában és Kanadában élnek. Húga

Veronika, horogszegi Szilágyi Sándor gazdálkodó özvegye Budapesten él.

V. Miklós, a legfiatalabb fiú is részt vett az I. világháborúban, mint orvosnövendék. 1894-ben született és kiváló fül-orr-gégész egyetemi magántanár lett Debrecenben.³² Kétszer nősült.

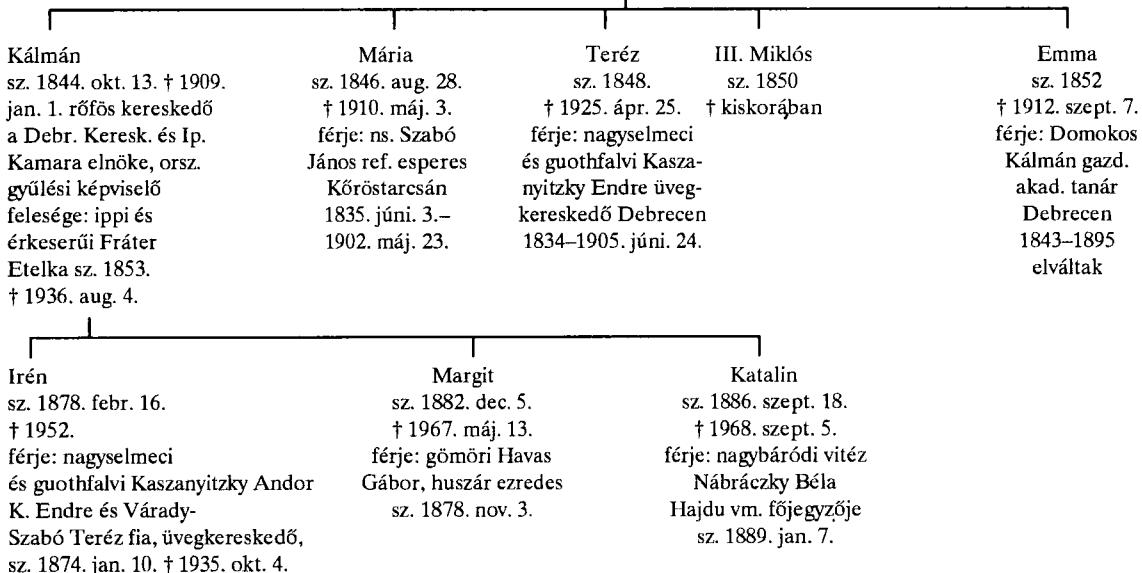
Első felesége rokona tasnádi Kardos Alice, aki 1945. február 8-án Budán légitámadás áldozata lett, második felesége előbbinek unokatestvére ns. Benedek Márta, aki előbb mezőtelegdi Miskolczy György szolgabíró neje volt. Gyermekei első nejétől származnak. Az ő unokái élnek ma már csak Debrecenben a Várady-Szabó család debreceni ágából: Ilona, özv. Szarvas Miklósné és testvére III. László. Mindketten II. László egyetemi könyvtáros és Kató Ilona gyermekei.

Az egyetlen leányt Anikót Rickl később Nagybákay Antal vaskereskedő vette feleségül.

A 3. sz. táblázatot, mely I. Lajos leszármazottait mutatja be, a 14 gyermekre való tekintettel három részre bontottam. A 3. a táblában Kálmán, Mária, Teréz, III. Miklós és Emma családjait hozom. A 3. b/1 táblában Róza, a két iker: Ilona és Vilma, továbbá IV. Miklós családját, akinek legújabb kori leszármazottait a 3. b/2 táblában hozom. Végül a 3. c táblán Gyula, III. Sándor, Veronika, I. László és Berta családját.

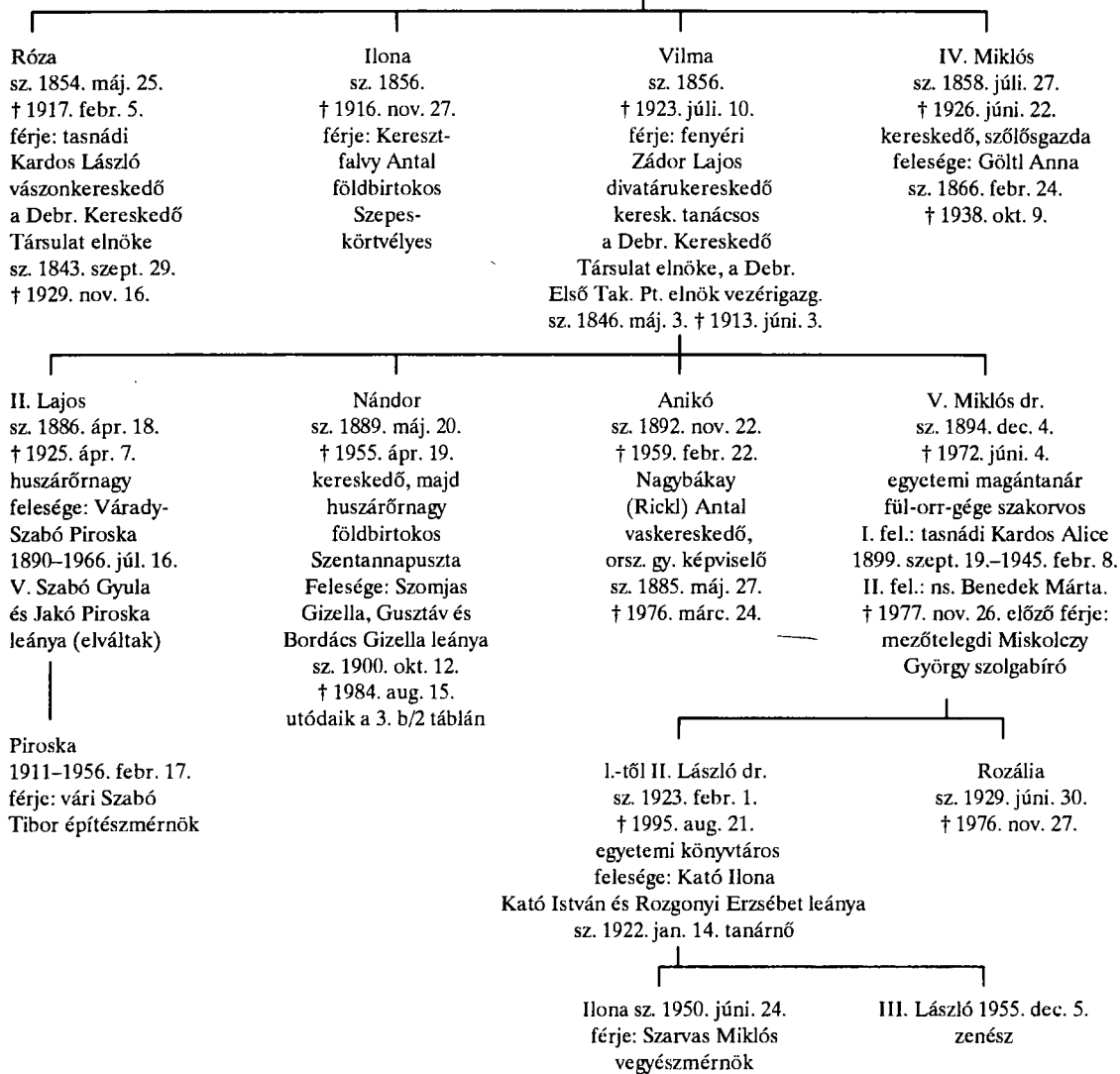
3. a. táblázat

I. Lajos 1817–1885
aki a 2. sz. táblázaton
kalmár és birtokos
a debreceni István gőzmalom igazgatója
felesége: váradi Szakál Veronika 1824–1897

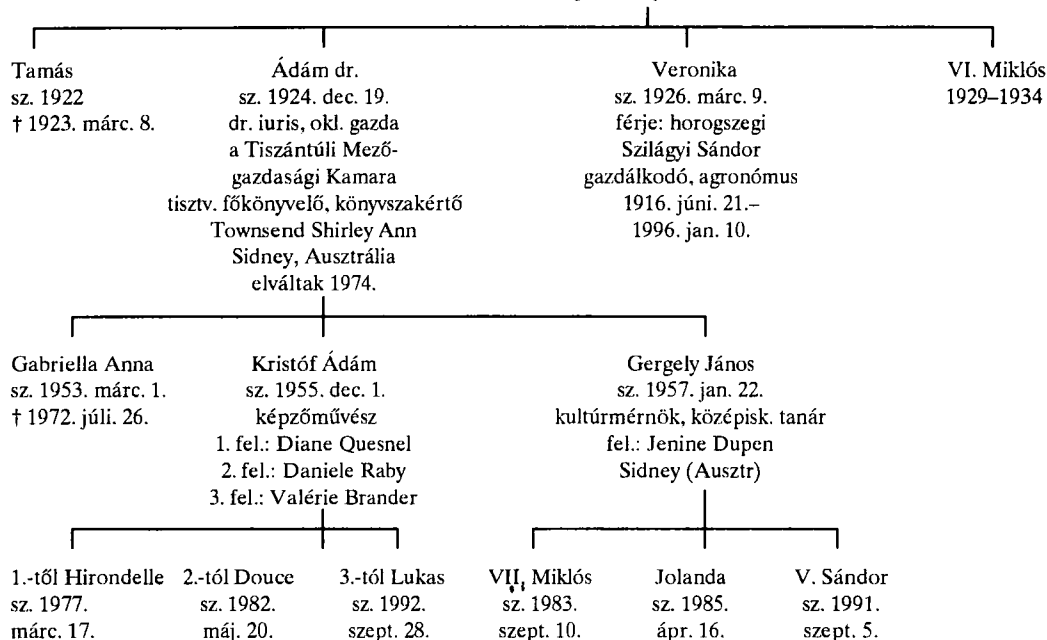
3. b/1 táblázat

I. Lajos
1817–1885
aki a 2. sz. táblázaton
kalmár, malomigazgató
Felesége: váradi Szakál Veronika
1824–1897

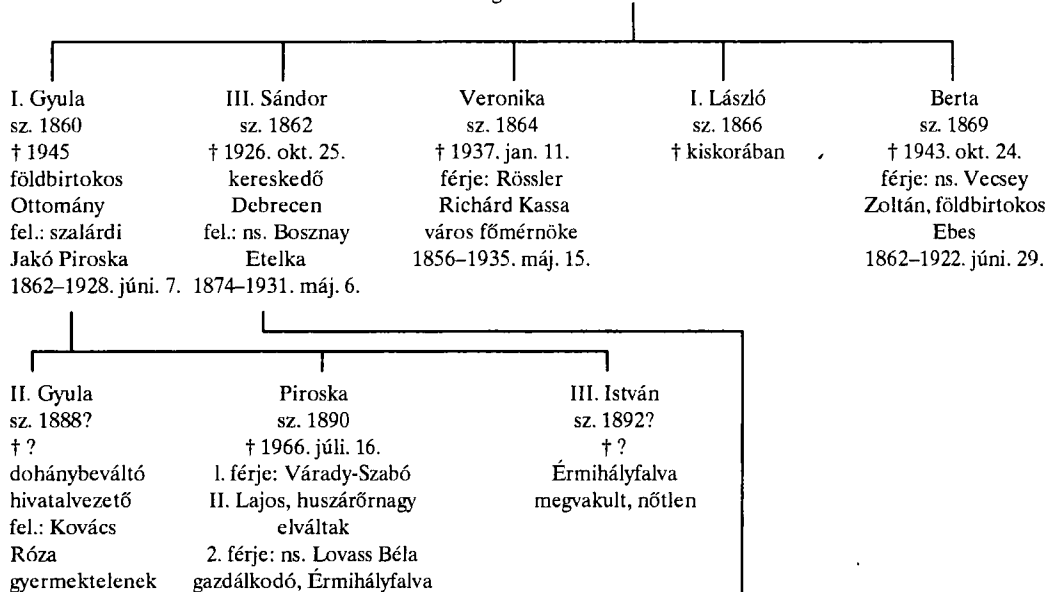
3. b/2 táblázat

vitész Várady-Szabó Nándor
aki a 3. b/1 táblázaton
felesége: Szomjas Gizella

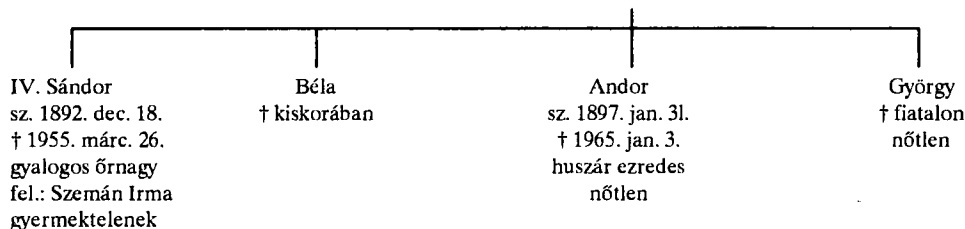
3c. táblázat

I. Lajos 1817-1885
aki a 2. sz. táblázaton
Kereskedő, malomigazgató
Felesége: váradi Szakál Veronika 1824–1897

(folytatás a következő oldalon)

III. Sándor

A debreceni ág tagjainak az 1848 előtti rendi korokban nem volt szüksége nemességigazolásra, egyrészt, mert mindig tudatában voltak nemesi voltuknak, másrészt mert Debrecen szab. kir. város polgárának mindig több joga és előnye volt a városban, mint a vidéki nemességnek. A rendiség megszűnése után azonban a minisztériumokban, a vármegyei hivatalokban és főleg a katonaságnál még mindig előnyt jelentett a nemesi származás az előmenetelnél. Ezért az 1910-es években, mikor a család négy fiatal tagja is a katonatiszti pályát választotta, I. Lajos még élő három fia: IV. Miklós, Gyula és III. Sándor Szabolcs vármegye hatósága előtt igazolta a család nemességét. Az erről szóló igazoló bizonyítványt Szabolcs vármegye alispánja 22388/917 K sz. alatt 1917. augusztus 21-én állította ki.³³

Ezt követően aztán a következő generáció: II. Lajos, Nándor, V. Miklós, IV. Sándor és Endre ugyancsak megkapták Szabolcs vármegye alispánjától 24182/917 K sz. alatt 1917. szeptember 7-én a nemességigazolást.³⁴

Végül nevezettek közül Várady-Szabó Lajos huszárszázados és Várady-Szabó Nándor huszár főhadnagy a m. kir. belügyminiszter előtt 11882/1921 K sz. alatt, Várady-Szabó Endre m. kir. hadnagy, Várady-Szabó Miklós dr. orvos és Várady-Szabó Sándor m. kir. főhadnagy pedig 28882/1921 K sz. alatt igazolták nemességüket. Együttal valamennyien engedélyt kaptak a Várady-Szabó kettős családi név használatára.³⁵

Várady-Szabó Nándor őrnagy és dr. Várady-Szabó Miklós orvos I. világháborús érdemeikért a Horthy Miklós kormányzó által alapított Vitézi Rend tagjai lettek.

Fiaikat: Várady-Szabó Ádámot és Várady-Szabó I. Lászlót édesapáik jogán szintén vitézzé avatták.

A II. világháború, de még inkább az azt követő társadalmi és államberendezkedési változások a Várady-Szabó család debreceni ágát sem kímélték meg a szétzóródástól. Mint fentebb az egyes családtagoknál már jeleztem, ma (1999) Debrecenen kívül Budapesten, Sidneyben (Ausztrália) és Kanadában is élnek.

JEGYZETEK

¹ Komáromy András: A nagyváradi szabók céhszabályzata 1614-ből. Történelmi Tár 1901. évf. 127.

² Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei. 1547 és 1586 között. Hajdu-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban: HBM) forrásközleményei.

³ Sándor Imre: Címerlevelek. Kolozsvár, 1910. I. f. 3.

⁴ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. X. k. 39. Szabó másképp Várady. Címerlevele kelt 1687. nov. 6.

⁵ Jelenleg horogszegi Szilágyi Sándorné Várady-Szabó Veronika őrizetében Budapesten.

⁶ Herpay Gábor Hajdú vm. főlevéltárosának gépelt fordítás-másolata a cikkíró birtokában.

⁷ Nagy Iván: Magyarország családai. XII. k. 43.

⁸ Siebmacher, J.: Grosses und allgemeines Wappenbuch. A Teil von Ungarn. München 1896. Text I–IV. Bd. 701. Várady aliter Szabó.

⁹ Bihar megye Szentjóbbon 1688. júli. 3-án tartott közgyűlésének kihirdetési és elfogadási jegyzőkönyvének hiteles közjegyzői másolata cikkíró birtokában.

¹⁰ Herpay Gábor: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925. 78.

¹¹ Nagybákay [Rickl] Antal: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Debrecen, 1938. 22.

¹² Rácz István: Debreceni vagyoneleltárak 1717–1848. HBM levéltár forráskladványai 9. sz. 15–16.

¹³ Nagybákay Antal Zelmós: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra. 1. sz. függelék. in Debreceni Déri Múzeum 1986. Évkönyve Debrecen, 1987. 215. (továbbiakban: Nagybákay Antal Zelmós i. m.).

¹⁴ HBM. levéltár 1018 b. Polgári törvényszéki jegyzőkönyvek 1737.

¹⁵ A szövegben és találatokban szereplő anyakönyvi adatok a debreceni református és állami anyakönyvekben találhatóak. A XX. század közepétől családi közlések és gyászjelentések.

¹⁶ A nemességigazolás 1753–54-ben lefolytatott inquisitionális jegyzőkönyve Szabolcs megye levéltárában a Fasc.I.N.30.1757.levt. jelzet alatt őrzött nemesi iratok között N.N. jelzés alatt található Nagy Lajos vm. főlevéltáros 1917. júni. 1-jei igazolása szerint.

¹⁷ *Gerő József*: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937. Bp., 1938. 385. 11882 és 28882/1921 illetve 26512/1938. sz. alatt.

¹⁸ L. 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m. 196.

¹⁹ *Nagybákay Antal*: Egy barokkori debreceni főbíró élete. Szeremley Sámuel a Nemes Kalmár Társaság tagja és családja. Debrecen, 1942. 58.

²⁰ L. 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m. Függelék. Ez tartalmazza I. Miklósén kívül fiának I. Sándornak, unokájának II. Miklós-nak és dédunokájának I. Lajosnak is a Nemes Kalmár Társaságba való felvételét is.

²¹ L. 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m., mely valamennyi családtag beszegődtetési és felszabadítási időpontját tartalmazza a Debreceni Kalmár Társaság jegyzőkönyvei alapján.

²² *Iffj. Rickl Antal*: A nemes Szabó, Debrecen legrégebb kereskedő családjának története. Debrecen, 1915. 5–6.

²³ E házasság egyik későbbi leszármazottja Medgyessy Ferenc a híres szobrászművész.

²⁴ HBM. levéltár 1018 c. Polgári perek 5-1813 és 539–1831.

²⁵ *Rickl Antal*: Várady- felsőkereskedelmi iskola értesítője 1926/27 évre. 23–26.

²⁶ *Mayer-Koncz*: A debreceni István gőzmalom története 1843–1896. Debrecen, 1898. 13–17.

²⁷ Várady-Szabó Lajosról és családjáról írta egyik dédunokája Szentmihályiné Szabó Mária kiváló kétkötetes regényét: *Emberé a munka*. Bp., 1935. és *Istené az áldás*. Bp. 1936., az első magyar kereskedőregényt., melyben a főhős a Várady nevet viseli.

²⁸ Kiszely szerk. *Magyar városok fejlődése*. I. Debrecen sz. kir. város. 178. és 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m. 199.

²⁹ L. 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m. 199–200.

³⁰ L. 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m. 200.

³¹ L. 13. jegyzet Nagybákay A. Z. i. m. 200.

³² *Kató Péter*: Egy magyar polgár a XX. században. Dr. Várady-Szabó Miklós életpályája. TAG. Ethosz Füzetek. 6. Debrecen, 1997.

³³ Szabolcs vármegye alispánjának bizonyítványa 22388/917 K. 1917. aug. 21-ről. Másolat a kétkoronás bélyeggel ellátott eredetiről. A szerző birtokában.

³⁴ Szabolcs vármegye alispánjának határozata 24182/917 K. 1917. szept. 7-ről. Eredetije a cikkíró birtokában.

³⁵ L. 17. sz. jegyzet Gerő i. m. id. h.

PÉCS SZABAD KIRÁLYI VÁROS ELSŐ POLGÁRLEVELE ÉS ANNAK TULAJDONOSA

Pécs város polgárai hosszas, több éven át folyó kártartó harcban érték el, hogy városuk a püspöki fennhatóság alól a szabad királyi városok sorába lépjen. Küzdelmük során hivatkoztak régi kiváltságukra is, amit azonban bizonyítani sohasem tudtak. Pedig még arra is „vetemedtek”, hogy címeres pecsétet kreáljanak maguknak bizonyítékként az 1700-as években, és azt 1505-ös pecsétcímernek tüntessék fel.¹ Érdeemes megemlíteni azonban, hogy a városnak valóban volt egy régi pecsétcímere már az 1445. évben, amit a Turul 1887. évi számában Wenzel Gusztáv cikkében be is mutat. Ez utóbbi a régi kiváltságot alátámaszthatná, igaz már jóval megkésve.² (1. ábra) A város polgárai, akik tulajdonképpen már 1701-től hadakoztak szabadságukért, 1774-ben magát az akkori pécsi püspököt, Klímó Györgyöt is meggyőzték igazukról, aki az év március 18-án kelt levelében, amit a Helytartótanácsnak írt, kinyilatkoztatta, hogy szívesen lemond a város földesúri jogairól, ha ezt a Szentszék is jóváhagyja. 1780. január 21-én Mária Terézia a pécsi polgárok kérelmére a várost a szabad királyi városi rangra emelte. Még ez év áprilisában meg is érkezett a királyi pátens az új címerrel³ (2. ábra), ami a városnak a régen várt kiváltságot biztosította. A hónap második felében, 18–19-én le is zajlott az az ünnepségsorozat, ami Pécs történetében sokáig párját ritkító maradt, megünneplendő a várva várt szabadságot.

Nem sokkal a szabad királyi városok sorába lépés után, 1780. szeptember 15-én a város vezetése már ki is adta első polgárlevelét Sey Antal pécsi polgárnak, a pécsi káptalan inspectorának. Pécsett a Szabad Királyi városi rang elnyerése után a polgárok ünnepélyesen megerősítették esküjüket, és jelentős számban új polgárokat fogadtak maguk közé⁴, akik között megtalálhatók voltak a vármegyei, kincstári, uradalmi tisztviselők, a

városban, illetve a vármegyében lakó nemesek. Ezen új polgárokkal a város vezetése a polgártaksát minden esetben megfizettette⁵, jövedelemhez jutva ezáltal.

1. ábra. Pécs város 1445-ös címeres pecsétje

2. ábra. Pécs város 1780-as címeres pecsétje

A városi tanács jegyzőkönyve szerint Sey Antal volt az első, aki felvétetett a város polgárai közé, és utána – ellentétben Móró Mária Anna megállapítá-

sával – hosszú ideig nem került sor a tanács előtt hasonló aktusra. Nála azonban szó sem esett a polgártaksa megfizetéséről. Feltételezhetjük, hogy talán a díszpolgárrá fogadás első csírájáról, kezdetéről lehet szó. Igaz erre való konkrét utalást ugyancsak nem tartalmaz a jegyzőkönyv.

A 18. században már olykor előfordult, hogy a polgárrá fogadás során a tanács valakit mentesítsen a polgártaksa megfizetése alól, de nem érdemként, hanem valamilyen konkrét munka elvégzéséért.⁶ A mi esetünkben azonban erre való utalást nem találunk.

Móro Mária Anna Pécs első díszpolgárának Ferdinánd Müller de Müllegg, agens aulicus-t jelzi, ki „a Város iránti jóindulatáért és az érte tett szívességekért” 1791. március 29-én kapta a díszpolgári kitüntető címet Pécs Szabad Királyi Város Tanácsától.

Így a kérdés nyitott marad, hogy az első „hiteles” díszpolgár előtt 11 évvel Sey Antal miért is és milyen polgárlevelet kapott mindenféle ellenszolgáltatás nélkül.

Ki is volt Sey Antal? Honnan származott Pécsre, hová nyúlnak vissza gyökerei?

A polgárlevél, aminek eredetije ma is a kései leszármazók birtokában van⁷, (1. melléklet) tanúsága szerint Sey Antal a Tolna megyei Pincehelyen született⁸, és onnan költözött Pécsre. A család tulajdonképpen Vas megyéből származik, ahol már a 14. században mint nemesek említettek. A nemzetség eredetét és nevét Sé községről veszi.⁹

3. ábra. A Sey nemzetség 1418-as címere

1418-ban Zsigmond király Regensburgban kelt címeres levelében a Sey nemzetség testőrségében szolgáló tagjainak és azok leszármazottainak¹⁰, régi nemességük megerősítése mellett, címert adományozott.¹¹ (3. ábra). A nemzetség tagjai közül többen a

15–17. században is fontos közhivatalokat töltöttek be. Így Sey László¹² Vas vármegye főispánja (1424–1436), Ambrus 1479-ben Rohoncon homo regius, Lóránt 1465-től Kanizsa várnagya, Lóránd 1458-ban Zala vármegye alispánja, Pál 1526-ban Torok vár várnagya, Kristóf (1540–1574) Báthory Boldizsár legátusa 1572-ben a pozsonyi országgyűlésen, és még ez évben, mint homo regius jár el egy ügyben. Gáspár Gyömörőn alispán 1580 táján, János (1570–1623) 1620-ban a zágrábi püspök prokurátora, Győr vármegye alispánja¹³. Másik János ugyancsak Győr vármegye alispánja 1625-ben. A nemzetség képviselői a Vas vármegyei nemesi összeírásokban utoljára 1554-ben¹⁴ szerepelnek, Balogfán Syey Sebestyén, mint egytelkes.¹⁵ Esterházy Miklós nádor 1627. augusztus 30-án kelt összeírása szerint a nagy-seei 10 egytelkes nemes közül még 3 viseli a Sei¹⁶ nevet. A nemzetség valamikori birtokai alaposan megcsappantak, tagjai szétszédtek a környező és távolabbi megyékbe¹⁷. A Séből elszármazók új lakhelyükről kezdték nevüket venni, amire több példa is akad.¹⁸ Annak ellenére, hogy az összeírásokban nem szerepelnek, mégis éltek még a nemzetségből Sében és környékén, majd 150 évig, hiszen Sey Gábor az okmányok¹⁹ tanúsága szerint megmaradt birtokrészeit 1661–1682 között adogatta el apránként falujában; a régi livrést I. Gábor unokája II. Gábor bontatta le 1720-ban, majd 1729-ben a Tolna megyei Döbröközbe, innen pedig 1740 körül Pincehelyre költözött. Csábítóak lehettek a török után elnéptelenedett tolnai területek betelepítésére hozott intézkedések és a telepéseknek tett ígéretek²⁰, mivel az ekkor betelepített németek mellett sok magyar is leköltözött a nyugati végekről e területre. I. Gábor fia, I. Ádám 1740-ben még Vas megyében igazolja nemességét. Az ő fiai közül II. Ádám nemesi bizonyítványát Vas megyében 1745. január 7-én, II. Gábor 1745. január 8-án, I. László 1749. április 26-án veszi ki. (A Vas vármegyéből elköltözők közül Dömötör alias Seé János²¹ 1738-ban még eredeti okmánnal igazolta nemességét²²). Tolna vármegyében I. Gábor dédunokái III. Gábor, II. Ferenc, II. János, I. József és II. László 1753. június 25-én bizonyították nemességüket. II. Gábor erre Tolnában már nem került sor, bár kezében volt a Kamara által Pag. 368. számon 1764. január 30-án jóváhagyott 1745-ös bizonyítványlevele.

A csábító ígéretek valószínűleg nem valósultak meg maradéktalanul, mert a Sey nemzetség valamennyi tagja, aki Tolnába települt, hamarosan Baranyában tűnt fel. II. Gábor ága nemességét már csak itt igazolta.

II. Gábor négy gyermeke közül az egyetlen fiú I. Antal, aki gyökeret vert Baranyában, és kiterjesztette a nemzetségnek ezen ágát.

Sey Antal születési helye a fellelt családi iratok és a már említett polgári oklevél szerint is Pincehely. Joggal feltételezve, hogy az oklevél kiállításához személyi adatait maga szolgáltatta, bizonyosak lehetünk benne, hogy pincehelyi születésűnek vallotta magát. A régi mezőváros plébániájának anyakönyveiben azonban nem szerepel. Anyakönyvezés 1712-től van Pincehelyen. Tekintetbe véve, hogy Sey Antal 1780-ban már komoly állást betöltő, érett és tanult férfiú volt, születési idejét 1744 előttre datáltuk, gondolva arra is, hogy első gyermeke 1763-ban született. Antal három leánytestvére közül Erzsébet 1720-ban, Rozália 1728-ban még Sében születtek, Ilona viszont már Döbröközben látott napvilágot 1739-ben. Döbröközben még 1753-ig a születettek között, 1768-ig a házassultak között szerepelnek Seyek, de ők Antal unokatestvérei. A születési helyre így nem derül fény. Megjegyzendő, hogy Pécs Város Tanácsának 1780. szeptember 15-i jegyzőkönyve, amelynek utolsó pontja regisztrálja a polgárrá fogadás tényét, Pincehelyet nem mint Sey Antal születési, hanem mint származási helyét tünteti fel.

Antalnak tanult embernek kellett lennie, mert 40 éves kora körül szeminárium inspektor Pécssett, majd 1780. május 27-től illetménye változatlanul hagyása mellett a pécsi Káptalan vette át jószágkormányzónak.²³ Nagyra becsülhette a tudást, és a tanulást fontosnak tarthatta, mert gyermekei taníttatásáról megszeménoen gondoskodott. Négy életben maradt fia közül három jogot végzett. A tanulás, a képzettség megszerzésének fontosságát olyannyira sikerült utódaiba is beléplántálnia, hogy leszármazói is rendre követték példáját.

Házasságot kétszer kötött, első felesége N. Elisabetha, akitől gyermekei:

László (1763–1815. október 25.) rácpetrei²⁴ jegyző, neje Vészits Erzsébet; János (1764–1802. február), neje Higschirn Theresia, akivel Mágocson kötött házasságot 1796. február 17-én. E két fiú születési helyét nem ismerjük.

Második felesége Bozsovits Christina volt, akitől Ferenc fia (1772–1835) a Veszprém megyei Dégen született. Ferenc első neje Henold Klára, második Heifer Magdolna volt. Vármegyei számvevő, majd mint Baranya vármegye táblabírája hunyt el. Zacariás kisgyermekként halt meg 1776 márciusában, már Pécssett. Antal (1776–1828) bicsérdi²⁵ bérlő, Anna (1777–1850) fér-

jezett Hojtsy Istvánné, Borbála (1779–?) férje Nagythányi Thanyi Mihály. Utóbbinak születési helyét ugyancsak nem ismerjük. Az utolsó három gyermek azonban mind Pécssett született, és a Belvárosi plébánián lettek megkeresztelve: Rozália Julianna 1780. április 10-én (férje Horváth ...), György 1781. november 2-án, másik Antal 1784. május 6-án. Az utolsó két fiú sorsáról nem sikerült adatokat találni, valószínűleg korán haltak meg.

Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy Sey Antal leszármazottai közül sokan jogot végeztek, és az idők során a vármegye és a város alkalmazásában állottak.

László fia, József (1790–1836) Baranya vármegye főbírája, ennek fia László (1824–1911) Baranya vármegye alispánja.

Ferenc gyermekei közül, Ferenc táblabíró, József (1805–1868) főszolgabíró Dárdán, majd 1847-től szintén táblabíró, Lajos (1809–1880) siklói főszolgabíró, később Baranya vármegye tisztii alügyésze, és egy ideig megbízott alispán. Pécssett jelenleg már csak ez utóbbi ág leszármazói élnek.

Sey Antal Pincehelyről előbb Dégre költözött, majd 1776-tól már pécsi lakos. Tudjuk, hogy háza az akkori Virág utcában állott, a mai Kórház tértől a püspöki palotáig terjedő területen. Az épület már nem áll, a városfal kiszabadításakor lebontották. A Pécsi Káptalan Levéltárában őrzött Protocollumokban 1780-tól többször fordul elő a neve, először a már hivatkozott „áthelyezés”-kor²⁶, majd folyamatosan szinte minden évben, ahogy jelentéseit leadja, vagy feladatait megkapja.²⁷

A Baranya megyei nemesi összeírásokban a családból Schey²⁸ Gábor mágocsi lakos szerepel elsőként 1754-ben, aki Antal első unokatestvére.²⁹

Antal neve csak az 1792. évben a nemesi felkeléshez hozzájárulni tartozó nemesek és honorátorok jegyzékében fordul elő³⁰. Leszármazói már rendre felvétettek az 1813., 1832., 1845. és az 1847/48. évi nemesi lajstromokba,³¹ részt vettek az 1809. évi nemesi felkelésben.³² Ezekben azonban ő már nem szerepel. Valószínűleg nyugállományba menetele után bizonyította nemességét, 1808. július 25-én Szombathelyen és 1808. augusztus 10-én Pécssett 827. számon³³. Ennek az aktusnak a szükségességét, addig míg aktívan dolgozott a klérus alkalmazásában, nem érezte. Az egyház legalább olyan védelmet nyújtott embereinek, mint a nemesi státus. Állásának feladása után azonban jónak látta, talán gyermekeire való tekintettel is, hogy nemességét, ha későn is, de igazolja. Hogy hol s mikor hunyt el, nem sikerült kideríteni,

mivel neve nem szerepel sem a pécsi, sem a környező falvak plébániáinak halotti anyakönyveiben. Halálának irodalomban³⁴ szereplő időpontja 1810. július 24., amit figyelemre méltóvá tesz egy, az ezen a napon kelt városi tanácsi jegyzőkönyvi kivonat, mely szerint 100 Ft-ot adományozott e napon a városnak, mégpedig 50 forintot a városi kórháznak, ötvenet pedig a szegényeknek. Kikötötte még azt is Simon tanácsos (consul) jelentése szerint, hogy a fenti összeget az említett intézmények gondnokainak (curator) adják át, s az összegek átvételéről a protocollum megbízottja nyugtát adjon. (Az iratot Michael P. ordinarius notarius signalta.)

Sey Antal polgári oklevele előre nyomtatott okmány, amin neve, születési helye és betöltött állása került kézzel kitöltésre, valamint a dátum. Az oklevél írója Joanes Nepom. Raisz vice nótárius. Az okot, hogy miért kapta a polgárlevelet nem tudjuk. Ezt a városi tanács, az oklevél kiállításával azonos napon kelt latin nyelvű jegyzőkönyve sem tartalmazza, amelynek utolsó bejegyzése foglalkozik elég szűkszavúan Sey Antallal³⁵. A kérdéses ülés résztvevői Wirth, Horváth, Szombathy, Pichler, Járányi, Filipovits, Hölbling és Buday szenátorok voltak. Mielőtt

sor került volna előttük az ünnepélyes eskü letételére, a városatyák több ügyet is tárgyaltak, melynek szereplői Faicsér Franciscus, Hölbling Georgius kuruzsló (Pharmacopola), Hoksáry Chatarina és Hölbling Franciscus szenátor voltak. A témák egyházi kinevezés, bor-, illetve húskimérés engedélyezése és pénzügyek megtárgyalása. Ezek után tett Sey Antal „testre szóló”³⁶ esküt, ami után a polgárok sorába felvételre került. Érdekes, hogy a várossá nyilvánítás óta ez az első alkalom, hogy valaki a Tekintetes Tanács előtt tett polgáresküt, és számára még ugyanezen a napon az oklevelet is kiállították. Érdemeiről, de még az eskü letételének okáról sem történik említés a tanács jegyzőkönyvében. Így az sem derül ki, hogy vajon a polgárrá válásért maga Sey Antal folyamodott-e a Tanácshoz, vagy egyéb körülmény hatására történt az esemény.

Megjegyzendő még, hogy sem a Tanács jegyzőkönyvében, sem a polgári oklevélen nem utalnak Sey Antal nemesi származására, ugyanakkor más, például Hölbling szenátor, esetében nem mulasztották el a nobilis kijelölését.

Sey Gábor

¹ A pecséten öt torony látszik utalva Pécs, Quinquecastre, latin nevére. Ez a pecsét bizonyítottan hamisítvány.

² A pecsétcímer Wenzel találta meg a bécsi levéltárban, egy német nyelvű levélen, zöld viaszba nyomva, amit Pécs bírása és Tanácsa írt alá. Címerleírás: Kapubástya nyitott, felhúzott rostélyú kapuval, a bástya felett két keresztbe fordított kules. Körben felirat: QUINQUE ECCLESIAENSIS + S. CIVI...

³ Az 1780-as címer leírása: „A pecsét pajzsa pedig kék színű, melynek zöld alsó részéből három hegyesűcs emelkedik ki. Ezek egymástól elkülönülnek. A középső, mely a város fölé fekszik a Mecseknek nevezett hegyet ábrázolja, és egyszerű arany koronával van ékesítve. Ennek tövéből a nevére való utalással látható ugyanaz a szabad és királyi város, melyet fal vesz körül, négy sarkánál ugyanannyi tárt kapu, csúcsos tornyocskákkal, vörös tetőzettel. Feltűnő, az ötödik, a közepén lévő Székesegyház tornyának arannyal és szabályos rendben elhelyezett ablakainak rajzával díszített építménye. Jobb oldalról az Aranyhegy nevezetű, bal oldalról a másik hegy, a Tettye látszik, melynek tövéből ugyanazon nevezetű folyócska csörgedezik, zöld réten át. A bal oldali csúcsos tornyocskára vidékéről aranyozott szalag vezet, mely hidat jelez. A felső részen egyik oldalról arany hatágú csillag, a másik oldalon ezüst színű felkelő hold tündököl. A pajzs homlok részén felül van elhelyezve, nemesebb színnel festve a mi különleges kegyelmünk-ből a legfenségebb császárnak, a mi legdrágább fiunknak és a mi saját kezdőbetűink I.[osephus] H.M.[ária] T.[heresia] olvashatók. Az egész pajzsot egyszerű arany korona fedi, kétoldalt oszlopok szerepét betöltő alakok állnak egymással szemben. Innét a hűség,

arany mellvérten, kék tógában, hátul lebegő skarlát színű uszályban öltözött. Lábai alatt homályos foltokkal tarkázott fehér kutya hever, melynek nyakát piros örv veszi körül. Amonnét az ipar, hosszú fehér ruhában öltözött, mely felett a másik, a rövidebb mímium színű. Zoldes uszály a bal vállán átvette. Baljában kapát tart, lábainál aranyozott méhkas helyezkedik el, felül négy méhecske röpköd. Két oldalról egymással szemben az alakok a pajzsot tartják. Magának a címernek a karimáján ez a felirat olvasható: SIGILLUM LIBERAE REGIAEQUE CIVITATIS QUINQUE ECCLESIAENSIS, amint hogy mindezek a mi jelen jószágos oklevelünknek kezdetén, vagyis a címlapján, a képiró kiművelt kezével és művészetével sajátos színeivel megfestve, világosan a szemlélők tekintete elé állítva láthatók.”

⁴ Móró Mária Anna: Pécs díszpolgárai (1791–1947). *Baranya történelmi és honismereti folyóirat*. 3. évf. 1990/1. (a továbbiakban: Móró i. m.) 85.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Sey-Pacor Zoltán volt vezérkari alezredes birtokában volt haláláig, jelenleg fia Sey-Pacor Ferenc örzi.

⁸ Vö.: *Andretzky József*: Baranyavármegye nemesei. Pécs, 1909. (továbbiakban: *Andretzky 1909.*)

⁹ Eredeti írásmódja a község és a nemzetség nevének is Sye. Vas megyében az 'ye' ('ie') hang nyújtott 'e'-t jelöl. amit a későbbiekben írtak át előbb 'ce'-re, majd 'é'-re. A falu nevét az átírás ellenére ma is 'Sic'-nek ejtik lakói és a környékiek. In: *Magyar Nyelv* XL. évf. 78.

¹⁰ János fia Mihálynak és Bertalan fia Jánosnak, mint fő címerszerzőknek, valamint Lóránd fiainak Briciusnak, Domonkosnak, Györgynek, Miklós fia Miklósnak és János fia Briciusnak.

¹¹ Címerleírás: Balra dőlő kék pajzs-udvar alján balra dőlő háromágú korona, ennek középső ágán a markolattal egy kétélű egyenes kard akként fekszik, hogy hegye a címerpajzs felső bal sarkának, s a markolat gombos vége a korona jobb szélső ágának irányát veszi föl. A pajzs felső jobb sarkán balra hajló zárt sisak, fölötte jobbról oldalvást a takaró egy része s ezen egy kissé jobbra hajolva ismét egy háromágú korona; a korona középső ágán a markolat gombjával egy kétélű egyenes kard fekszik, az alsóval hasonló irányban, s mindkét oldaláról vércseppek hullanak alá. Takaró jobbról is, balról is arany-kék. Eredeti címeres levél Szombathelyen, a Vas Megyei Levéltárban található DL. 114. számon.

¹² Petheő de Sye vö.: *Balogh Gyula*: Vasvármegye nemesi Szombathely, 1894. 114.

¹³ MOL DI. 7616.

¹⁴ *Baán Kálmán*: Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása. (Klly. a *Magyar Családtörténeti Szemle* 1940. V–X. számából.)

¹⁵ Ld. a későbbi összeírásokat: *Schneider Miklós*: Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1943.; *Schneider Miklós*: Vas vármegye 1717. évi nemesség vizsgálata. Szombathely, 1939.; *Schneider Miklós*: Vas vármegye nemesi összeírásai 1781/82., 1845. I–V. Szombathely, 1941–42., amelyekben már nincs Sey adat.

¹⁶ A név a hivatkozott dokumentumban "i"-vel íratott.

¹⁷ Győr, Sopron és Zala vármegyék.

¹⁸ Pl.: a Seregélyesre költözők Sey de Seregéles, vagy a Dömötörbe költözők egyszerűen csak Dömötörnek írták magukat.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár Filmdob./Pag. (okm.sz) 1854. 1./2.v., 3.r., (4.) – 50.v., 51.r.v. v. (58.) – 142.v., 43.r., (9.) – 237.v., 238.r.v. (35., 36.) – 305 v., 306. r., (15.) 4983./247., (14.) 4984./102.

²⁰ A birtokaikat vesztett telepéseket 1712-ben hívta a nyugati megyékből Tolnába gr. Esterházy Pál nádor, betelepítő biztosain

keresztül. Az egyik betelepítő biztos, Cserrénfai János nem más mint Sey Rozáliának (Sey Antal nővérének) a férje.

²¹ A Szatmár megyei Vitkára költözött.

²² A címeres levél ekkortól kerülhetett a Vas vármegyei levéltárba.

²³ Pécsi Káptalani Levéltár. Jegyzőkönyvek 1778–1880. 188.4. 1780. május. 27. „4. A. Officium. Inspectoris Bonorum Capitulum resolutus est. Antonius Sey Materi... s Provisor Bonum seminarii cum eodem salaris ac deputato quod habni prior Inspector.”

²⁴ Baranya vármegye.

²⁵ Baranya vármegye.

²⁶ Pécsi Káptalani Levéltár Protoc. V. ab. anno 1778–1880.

²⁷ Pécsi Káptalani Levéltár Protoc. VII. ab. anno 1783–1784 7 alkalommal szerepel, Protoc. IX. ab. anno 1788–1789 4 alkalommal szerepel, Protoc. XI. ab. anno 1792–1795 2 alkalommal, Protoc. XVI. ab. anno 1814–1816 1 alkalommal, Protoc. XXII. ab. anno 1840–1849 1 alkalommal szerepel. Ez utóbbi téves bejegyzés, a tartalomba utólag lett bejegyezve.

²⁸ A nevet a németajkú környezetben írták 'sch'-val, csak úgy mint a Kőszegről Bécsbe származó Birodalmi bárói ág esetében is.

²⁹ Andretzky 1909. 124.

³⁰ Uo. 119.

³¹ Uo. 137–138.

³² Uo. 120.

³³ Baranya Megyei Levéltár Baranya vármegye 1808-as jegyzőkönyve 581.: „Nemes Sey Antalnak Tettes Nemes Pécsi Káptalannak nyugalomba térvén inspectorának Nemességét bizonyítandó levele....melyben foglaltatva elkövetkező: ...” Továbbiakban a már hivatkozott, a Kamara által jóváhagyott 1764. január 30-i Pag. 368. sz. bizonyáglevél latin nyelvű szövege.

³⁴ *Nagy Iván*: Magyarország családai X. Pest, 1863. 169.

³⁵ 145–147./285. sz.

³⁵ Baranya Megyei Levéltár Pécs város L. Corpusra, értsd feszületre.

OS N. N. JUDEX, CONSUL, ET SENATUS
LIBERÆ, REGIÆQUE CIVITATIS QUINQUE-ECCLESIEHENSIS
MEMORIAE COMENDAMUS TENORE PRESENTIUM SIGNIFICANTES, QUIBUS EX-
PEDIT, UNIVERSIS: QUOD ANNO, DIE, MENSEVE INFRANOTATIS,

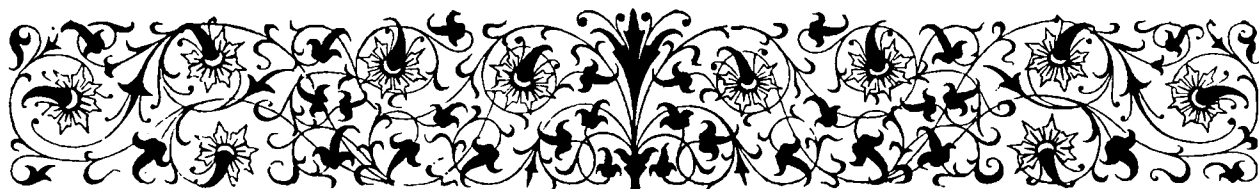

Q. D. n. s. Antonius Sey ex Senatoribus Tolnensi, Signaverunt Oppido Sca-
czehely Brundus, et Capituli Regni Hungarici Electores Imperatores

Nostram personæ Veniens in prefatam, Homagio, & Regia Commissione mediante præscripto facultatis, Compõ-
tentis item honoris, & legalis partitionis juramento prævis deposito, cum Convicta Taxe per solutione in Cæsum, & Nu-
merum Verorum, ac indubitatorum Liberæ, Regiæque Civitatis istius Quinque-Ecclesiehensis homagiorum Civium receptus,
& incorporatus, omniumque illarum Libertatum, Jurium, Immunitatum, Privilegiorum, Beneficiorum, Utilitatum, & Emolli-
mentorum; quibus Cæteri homagiali Civis conformiter Legibus Regni, ac etiam Statutis Civitatis istius, nec non modali-
tate in aliis quoque Inclviti Regni HUNGARIÆ Liberis, & Regiis-Civitatibus Communitate recepta utuntur, gaudent, &
fruntur, gaudereque, & frui possunt, particeps reddens, sit, pleno jure, et reali cum Effectu: Harum notarum vigore,
& Testimonio Literarum mediantes. Datum ex Confectu nostro, Senatorio Quinque-Ecclesiehensis die 15. Mensis Septembris
Anno 1780. Celebrato.

*Extradat: per Antonium Sey Notarium
prefata Liberæ, Regiæque Civitatis Quinque-
Ecclesiehensis juratum Vice Notarium.*

ADALÉKOK A KOSSUTH-CÍMER EREDETÉHEZ

Az úgynevezett Kossuth-címer már kétszer is volt államcím: 1849-ben és mintegy száz évvel később, 1946–49-ben. Ezen túl Károlyi Mihály 1918. november 28-án miniszterelnöki rendeletben írta elő a korona nélküli kiscímer használatát, Nagy Imre miniszterelnök pedig 1956. október 28-án rádióbeszédben jelentette be, hogy a kormány javaslatot tesz az országgyűlés elé, hogy az ország címere ismét a Kossuth-címer legyen. E címer kialakulása és ábrázolása legjobban talán fémpénzeinken követhető nyomon.

A pajzs feletti korona nélküli kiscímer alkalmazása gyakran előfordul 17. századi pénzeinken is. Az első ismert ábrázolást, ahol a hármaskereszt, mi tehát halála előtti időből való, vagy is az 1382-ik év előtti.¹ E pénzérme elő- és hátlapja látható Bárczay Oszkár A heraldika kézikönyve (1897) című műve 373. oldalán a 694-es ábrán. A pénzérme egyik oldalán sincs körirat, helyén virágdíszek vannak. Unger Emil Éremhatározójában² ez a pénz nem szerepel.

II. Mátyás (1608–1619) ¼ aranyforintján (832)³, garasán (862), dénárjain (870–875) és obulusán (878) szerepel először a koronás hármaskereszt, hasonlóan a Kossuth-címerhez. E pénzek egy részét II. Ferdinánd (1619–1637) és III. Ferdinánd (1637–1657) uralkodása alatt is verték, 1614-től 1638-ig. E két utóbbi uralkodó által kibocsátott további pénzekon gyakran, valamint I. Lipót (1657–1705) dénárjain (1111, 1112) is előfordul e címerábrázolás. Érdekes megjegyezni, hogy II. Rákóczi Ferenc (1703–1711) pénzein a magyar címerpajzs minden esetben pajzs fölötti nyitott vagy zárt koronával van ábrázolva. Ugyanez vonatkozik a szabadság-

harc (1848–1849. április) alatt kibocsátott fémpénzeinkre is, zárt koronával.

A pajzs feletti korona nélküli kiscímer republikánus szellemű tudatos használatáról azonban azt hiszem, jelenlegi ismereteink szerint csak a 19. századtól beszélhetünk. Bertényi Iván 1983-ban így ír erről: „A magyar közép-, illetve nagycímer problematikája fontos része maradt a Habsburg-birodalom más részeihez és az uralkodóházhoz való viszonyukat szabályozó »közjogi kérdéseknek« 1848–1849-ben, majd a kiegyezést követő évtizedekben a monarchia felbomlásáig. Nagyon tanulságos, hogy 1848-ban éppen a Kossuth Lajos vezette Pénzügyminisztériumban alkották meg a magyar közép-címernek azt a változatát, amely kizárólag az akkor ténylegesen Magyarországhoz tartozó területeket szimbolizálta. Ez a magyar kiscímeren kívül az unióval akkor visszacsatolt Erdélyt, valamint a régi kapcsolt részek közül Horvátország, Szlavónia és Dalmácia jelvényeit tartalmazta.

Kossuth neve azonban másutt is feltűnik államcímertünk történetében: róla nevezték el hazánk korona nélküli kiscímerét. Érdekes, hogy a magyar republikánusok ezt a címet már 1848 decemberében, V. Ferdinánd (1835–1848) lemondatása és Ferenc Józsefnek (1848–1916) a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül történt uralomra lépése után használni kezdték a Március Tizenötödike című újság hasábjain. A korona levételével hangsúlyozni kívánták, hogy Ferenc Józsefet nem ismerik el, és hogy szakítottak a királysággal. Példájukat egyre többen követték, s a korona nélküli kiscímert már tág körben alkalmazták 1849 tavaszán, amikor a kormányzó-elnök a Függetlenségi Nyilatkozatot követően utasítást adott ki az »új helyzetnek megfelelő«, »a magyar állalom pecsétje« körirattal való használatára. S mégis, már a reformkor előtt Kossuth Lajosé e címer!

Kumorovitz L. Bernátnak sikerült megtalálnia a tintarajzát, mely negyed századdal korábban keletkezett, és Kossuth Lajos 1823-ban kelt ügyvédi oklevélén látható. Sajnos nem lehet tudni, milyen megfontolások alapján kerülhetett ez a köztársasági jellegű kiscímer az ügyvédi oklevél kaeszkaringós kezdőbetűjébe. A kor kancelláriai gyakorlata szerint az oklevél díszítésébe az oklevélnyerő is beleszólhatott (ha ezért anyagi áldozatot vállalt). Így tehát nincs kizárva, hogy Kossuth maga kérte ezt a sajátos díszítést a király nevében kelt oklevélbe. (Ez esetben esetleg a 21 éves ügyvéd, a későbbi kormányzó-elnök republikánus érzelmeiről tanúskodik.) Persze az is feltételezhető, hogy a rajz az oklevél díszítőjének egyéni szüleménye.”⁴

Laszlovszky József így fogalmaz: „...először az ő (Kossuth Lajos) ügyvédi oklevelén bukkan fel 1823-ban a korona nélküli kiscímer.”⁵

Az idézetekben szereplő, az ügyvédi oklevélen bemutatott⁶ korona nélküli kiscímer feltételezett eredetéhez van néhány kiegészítő megjegyzésem. A 19. századból öt ügyvédi oklevelet őrzök: 1803-ból, 1830-ból kettőt és 1877-ből, valamint 1843-ból egy váltó ügyvédit.⁷ Az 1877-es már a magyar koronás kiscímerrel előnyomott formanyomtatványnak kézzel írott kitöltésével készült. Az 1803. évi halványan elővonalazott papírra fekete tintával, kézzel írott szövegű. Az első három szó karikírozott, vastagon írt betűkkel készült, de díszítés és címerrajz nincs rajta. A két 1830-ban kiállított ügyvédi oklevél azonban teljesen hasonló a Kossuth Lajosnak kiállítottal, a kezdőbetűn ugyanolyan korona nélküli kiscímerrel (1–2. sz. ábra) van díszítve. A felső két sor nyomódúccal készült, melynek nyoma jól látható az oklevélen. A jobb felső sarokban a metsző nevére utaló apró betűs szöveg: „sculps: Gabr. Pap”. A további szöveg fekete tintával készült a halványan elővonalazott papírra. Érdekes, hogy mindhárom I. Ferenc király alatt Pesten kibocsátott oklevél papírjának minősége és vízjele azonos. Az első Nos szó N betűjének felső kanyarulatát apró díszítés szakítja meg, benne sc betűjelekkel. A két szövegrész és a korona nélküli kiscímer teljes hasonlóságából megállapítható, hogy mindkét 1830-ban kibocsátott oklevél azonos nyomódúccról készült. Valószínűsíthető, hogy ezzel készült Kossuth Lajos ügyvédi oklevele is, de minden bizonnyal ezzel készült Beódi Balogh Lászlónak a Vas Megyei Levéltárban őrzött, szintén 1830-ban keltezett ügyvédi oklevele is.⁸

Előzőek alapján feltételezem, hogy abban az időszakban, tehát legalább 1823 és 1830 között e nyomó-

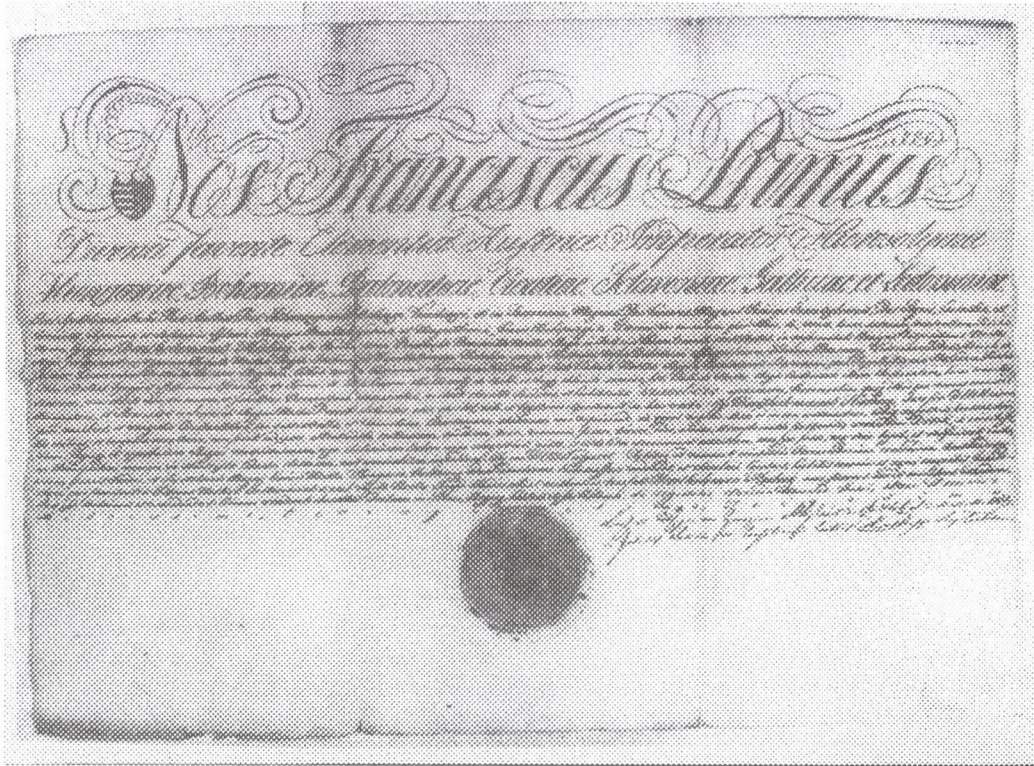
dúc felhasználásával a pesti magyar királyi egyetem egységesen ezt a megjelenési formát alkalmazta az általa kibocsátott ügyvédi okleveleken. Az állami és családi levéltárakban még számos ügyvédi oklevél lehet ebből az időszakból, ami ezt a feltételezést igazolhatná. Nem tartom valószínűnek, hogy pont a Kossuth Lajos részére kibocsátott oklevélnél alkalmazták e dúcnyomatot először, de ez is lehetséges. Tény azonban, mint ahogyan az előzőekben erre már utaltam: a szabadságharc idején, tehát Kossuth pénzügyminisztersége alatt is, az 1848/49-ben kibocsátott fémpénzeinken a magyar kiscímer a koronával van ábrázolva, míg az 1 Ft-tól 100 Ft-ig kibocsátott papírpénzekben a Bertényi Iván által is említett koronás középcímer-változat van. Az 1849. július 1-jén kibocsátott 10 forintos bankjegyen azonban már korona nélkül van a középcímer ábrázolva.

Valószínűsíthető az is, hogy a mindenkorai magyar királyi egyetem – és a többi egyetem is – az általuk kiállított oklevelek megjelenési formáját – időszakra változóan – szabályozták. Erre okot adhattott az uralkodó személyének, vagy rangjának – mint I. Ferenc esetében is – a változása. E szabályozásnak valószínűleg írásos nyoma is lehet az egyetem levéltári anyagát őrző levéltárban. Valószínűleg az említett nyomódúc megrendelésének is van levéltári nyoma.

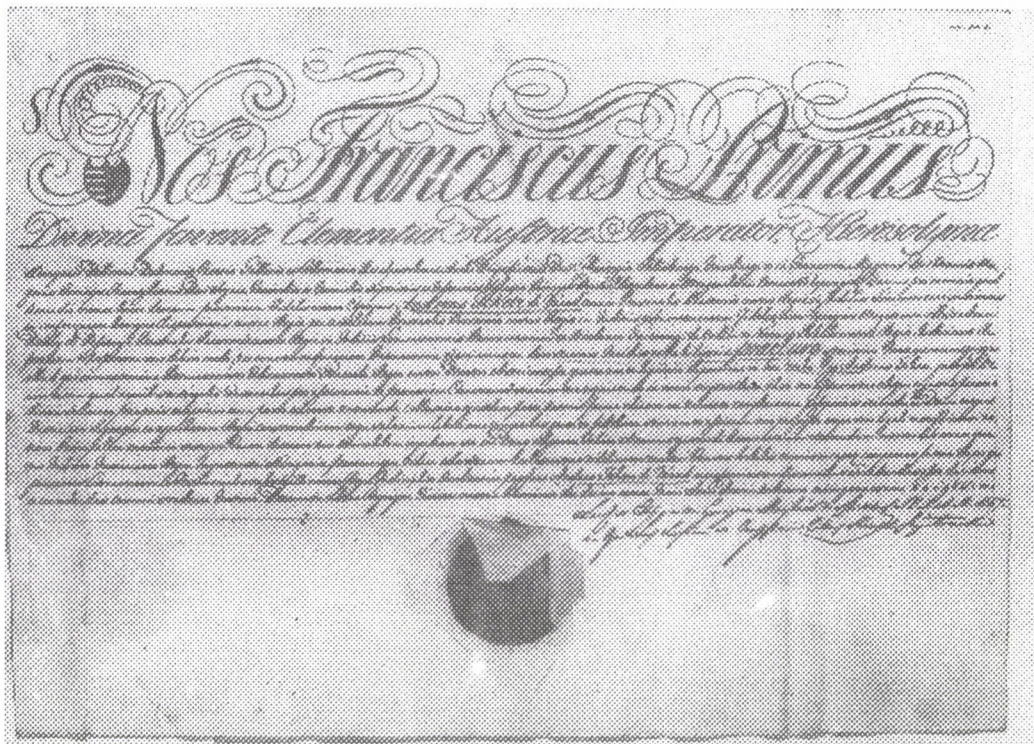
Véleményem az, hogy a 19. század első évtizedeiben előforduló korona nélküli kiscímer már a reformkor szellemének előhírnöke. Azt sem tartom véletlennek, hogy a reformkor hajnalán éppen a pesti királyi egyetem hivatalos okmányán jelenik meg e címer.

A Szacsvey Sándor által 1787-ben Bécsben megindított Magyar Kurir címlapján a korona nélküli kiscímer látható a bal oldalon, azonban középen ott van a korona.⁹ Az akkori erős cenzúra miatt politikai tartalma még nem lehetett e lapnak. Néhány évtizeddel később azonban az igazi magyar hírlapírás megalapítója, a szabadabb szellem képviselője, Kossuth Lajos az, aki 1830-ban megindítja az Országgyűlési Tudósításokat és 1841-től az első mai értelemben vett újságot, a Pesti Hírlapot szerkeszti.

Az Új magyar címertanban Bertényi Iván visszatér Kossuth ügyvédi oklevelére: „...elerőtlenedik az a – témával foglalkozó szakirodalomból 1983-ban írt Kis magyar címertanunkba is bekerült, s ott esetlegesen elfogadott – feltételezés is, amely szerint e címer a 21 éves ügyvéd, a későbbi kormányzó-elnök ifjúkori republikánus érzelmeiről tanúskodhatna”.¹⁰

1. ábra. Bartholomeo Hubay ügyvédi oklevele, 1830- június 2-i keltezéssel

2. ábra. Andreas Fekete de Várad ügyvédi oklevele, 1830. június 18-i keltezéssel

Mai tudásunk szerint, mint ahogyan azt a fent idézett mű is tartalmazza, az a bizonyos, hogy a magyar republikánus körök tudatosan e címerváltozatot 1848 decemberében a Március Tizenötödike című újságon kezdték használni. A Nemzeti Színház színlapja 1848. december 9-től jelent meg a korona nélküli kiscímerrel.¹¹ Hivatalos államcímeként való bevezetésére először csak 1849. április 14-től került sor, amikor Kossuth Lajos a Függetlenségi Nyilatkozatot követően utasítást adott a korona nélküli nagy-, közép- és kiscímernek a „magyar álladalom pecsétje” körirattal való használatára. Kumorovitz L. Bernát így ír ennek előzményeiről: „1848 tavasza óta a magyar republikánusok száma egyre gyarapszik. Lapjuk, a Március Tizenötödike ... Kossuth-tal szemben is sürgeti a koronától való elszakadást ... 1849 márciusában már oda fejlődnek a dolgok, hogy a kormány és az országgyűlés is republikánus.”¹² Kossuth Lajosnak azonban, mint a kormány elnökének, döntő szerepe volt a trónfosztás kimondásában és a pajzs feletti korona nélküli új címerek használatának bevezetésében. Az a tény, hogy ezek közül Kossuth csak az új kiscímernek lett névadója, egyrészt Trianon sajnálatos következménye, másrészt ez a magyar nemzet – és nem a társországok népei – szívében máig is élő Kossuth-szimpatia eredménye. Szép példája ennek a 19.

század második és a 20. század első felében készült számtalan népi tányér „Éljen Kossuth Lajos” felirattal, vagy a pajzs feletti korona nélküli kiscímer ábrázolásával. A „Kossuth-címer” elnevezés általános elterjedésében valószínűleg az 1946-ban és az 1947-ben kibocsátott 5 forintosnak is szerepe lehetett,¹³ melynek előlapján a „Kossuth-címer”, hátlapján Kossuth arcképe látható. Megjegyzendő, hogy a próbaveret címerrajz nélkül készült.¹⁴

Ma már nehezen bizonyítható, hogy a 19. század első évtizedeiben előforduló korona nélküli kiscímer rajzolói vagy megrendelői republikánus tudattal cselekedtek-e. Mégis érdekes kutatási terület lehetne, hogy más egyetemek bocsátottak-e ki hasonló díszítésű oklevelet, vagy használták-e ezt a nyomódúcot, amely e korona nélküli kiscímer ábrázolásával az „I. Ferenc Ausztria császára” szövegrészt tartalmazza, és alul a hivatalos viaszpecséttel van ellátva, továbbá mely időszakra határozható be ezen oklevelek kibocsátása, és volt-e erre vonatkozó szabályozás az egyetemeken. Az arra hivatott kutatók szép feladata lehetne mindezek feltárása és a „Kossuth-címer” elnevezés eredetének, meghonosodásának kutatása.

Somogyi Gábor

JEGYZETEK

¹ *Ivánfi (Jancsik) Ede*: A Magyar Birodalom vagy Magyarországs részeinek címerei. Pest, 1869. 84.

² *Unger Emil*: Magyar éremhatározó. Bp., 1980. (továbbiakban: Unger i. m.)

³ A pénznemek után zárójelben szereplő számok *Unger Emil* Magyar éremhatározójában (1980) alkalmazott azonosító számok.

⁴ *Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Bp., 1983. (továbbiakban: Bertényi i. m.) 82–83.

⁵ *Laszlovszky József*: A magyar címer története. Bp., 1990. 34.

⁶ Bertényi Iván i. m. 69. ábra.

⁷ 1803-ból hubói Hubay Pál ügyvédi oklevele, 1830-ból hubói Hubay Bertalan ügyvédi oklevele, 1830-ból váradi Fekete András

ügyvédi oklevele, 1843-ból váradi Fekete József váltóügyvédi oklevele, 1877-ből apagi Evva Ernő ügyvédi oklevele.

⁸ *Bertényi Iván*: Az ún. Kossuth-címer 1848/49-ben. *Századok* 1999. évi 2. sz.

⁹ Id. *Benedek Marcell*: Irodalmi Lexikon. Bp., 1927. 490.

¹⁰ *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Bp., 1993., 1998².

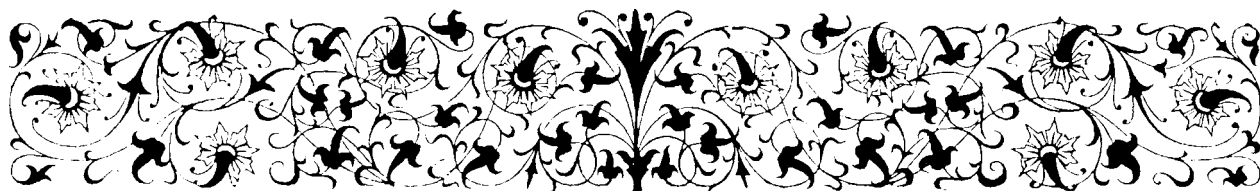
¹¹ *Spira György*: Az úgynevezett Kossuth címerről. *Levéltári Közlemények*, 1994. 89–105.

¹² *Kumorovitz L. Bernát*: Nemzeti jelvényeink 1848/1849-ben. *Turul*, 61–64. sz. 1947–1950.

¹³ *Huszár Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp.–München, 1979. 2315–2316.; Unger i. m. 1195–1196.

¹⁴ Uo. 2391–2392.; Unger i. m. P 96–99.

CÍMEREK AZ EGYHÁZBAN

Az egyházi címerek eredete és rövid története Magyarországon

A címerek az írásbeliség elterjedése után kerültek az egyházba is. Szükségessé vált ugyanis, hogy a hivatalos iratokat hitelesítsék. Ez pecsételéssel történt. A kezdeti pecsétek körirat formájában mutatták az aláíró vagy a tulajdonos nevét, közepén pedig valamilyen, lehetőleg erre utaló képet ábrázoltak. A római katolikus egyházban 1166-ban III. Sándor pápa rendelte el először, hogy mindazon ügyeket, melyekkel a Szentszékhez fordulnak, írásba kell foglalni. Hamarosan követte a további rendelkezés, hogy a magas rangú főpapoknak bizonyos iratokat azonosítható jelképpel ellátott pecséttel kell hitelesíteniük. Az előírásoknak a magyar főpapok is eleget tettek, és elkészítették pecsétjeiket.

A pecsételéssel történő hitelesítést nem akkor találták ki. A szokás ősidőkre vezethető vissza. Jeremiás próféta írja a Biblia ószövetségi részében, Kr. e. 600 esztendővel: „...asztán fogtam az adás-vételi szerződést, azt is amelyik annak rendje-módja szerint le volt pecsételve...”. Arra vonatkozóan, hogy az említett pecséten volt-e valamilyen azonosító jelkép, a próféta teljes bizonytalanságban hagyta az utókort.

A főpásztorok pecsétjei az első időkben ún. mandorla formájúak voltak. Ez egy ellipszishez hasonlít, amelyet függőleges helyzetben nyomtak az írás alá. Közepén valamelyik jeles szent, vagy szentek csoportja, a pecsétkép alján pedig egy térdelve imádkozó főpap látható, aki a pecsét tulajdonosára utal. A legrégebbi egyházi pecsét, amely hazánkban fennmaradt, az 1208. évből, Róbert veszprémi püspöktől származik. Báthori András váradi püspök 1338-ból származó pecsétjén Szent László királyt ábrázolta, erre utal a szent kezében tartott csatabárd. Szent László alapította ugyanis a váradi püspökséget, és napjainkban is ő a védőszentje.

A korabeli pecsétanyagnak használt lágy viaszokban az apróbb betűk könnyen elmosódtak, töredezték, és így hamar olvashatatlaná váltak. Ezért és az általános írástudatlanság miatt volt szükség a jól azonosítható jelképre is. A világi méltóságok erre a célra természetesen azokat a jelképeket használták, amelyeket esetleg már elődeik is viseltek hadi felszerelésükön. Ezt a gyakorlatot kezdték követni a főpapok is. Czudar Imre egri püspök egyik 1378-ból származó mandorla pecsétjén már megjelent a családi jelkép, az öv-kapocs. Ugyanezt találjuk a Pannonhalmi Főapátság templomában eltemetett Czudar László egykori főapát 1372-ből származó márvány sírkövén. Végül a családi jelkép fokozatosan bevonul a főpapok hivatalos címereinek pajzsbeli képébe, amelyet a szokásjog Európa-szerte szentesített, és csak 1969-ben szüntette meg VI. Pál pápa rendelkezése. Mindszenty bíboros volt az utolsó magyar főpásztor, aki esztergomi érseki címerpajzsát közepén hasítottta, a bal mezejébe a családi jelképet helyezte, amelyet Péhm Mátyás ősapja kapott 1714-ben III. Károlytól, míg a jobb mezőben Árpádházi Szent Margitot jelenítette meg.

Azok a főpapok, akiknek nem volt saját vagy öröklött családi jelvényük, az egyházi életből, a Szentírásból vagy a nevezetesebb szentek köréből választották pajzsbeli képüket. Itt általában azt a lelkiiséget is kifejezésre akarták juttatni, aminek szellemében a rájuk bízott magas joghatóságot kívánták gyakorolni.

Az írásbeliség terjedésével szükségessé vált, hogy a magánjogi iratokat hitelesítsék, hiteles másolatokat készítsenek. Ilyen feladatot a hiteles helyek láttak el, amelyek egyszersmind vállalták magániratok őrzését és az őrizetükre bízott iratokról hiteles másolat ki-

adását. A magyar királyság területén kezdetben hiteles helyek voltak az érsekek, püspökök hivatalai, valamint a vármegyei közigazgatások központjai. Itt másolatot készítettek a kívánt okiratról, melyeket saját levéltárukban helyeztek el, és ellátták az iratot ún. közhitelű vagy latin szóval autentikus pecséttel. E helyek száma azonban igen kevésnek bizonyult, ezért a szerzetesrendeket is bekapcsolták az adminisztrációs munkába, és hiteles helyekké tették azokat a rendházakat, ahol rendszeres időközönként tartották közgyűléseiket, rendi káptalanaikat. Így ezeknek a rendeknek is kellett címet alkotni autentikus pecsétjeikre. Így alakultak ki a szerzetesrendek címerei. Ezek pajzsbeli képe rendszerint a rend alapítójának életéből vett eseményt jelenít meg, de gyakori a vallás más területéről vett szimbólum is. Így alakultak ki azután a rendek központi címerei, az egyes nyelvterületeken működő provinciák, majd az apátságok, rendházak címerei és végül az apátok és házfőnökök (priorok, prépostok) személyes címerei is.

Az egyházi címerek jogilag annyiban különböztek a világi címerektől, hogy nem voltak örökölhetőek. Az eltérés kiküszöbölésére a 18. század második felében Franciaországban történt kísérlet. Itt megpróbálták törvényessé tenni, hogy a főpásztor halála után valamelyik hozzá közel álló férfirokon – testvér, unokaöcs – örökölhesse a címet. A kezdeményezés azonban nem terjedt el, nem törvényesítették.

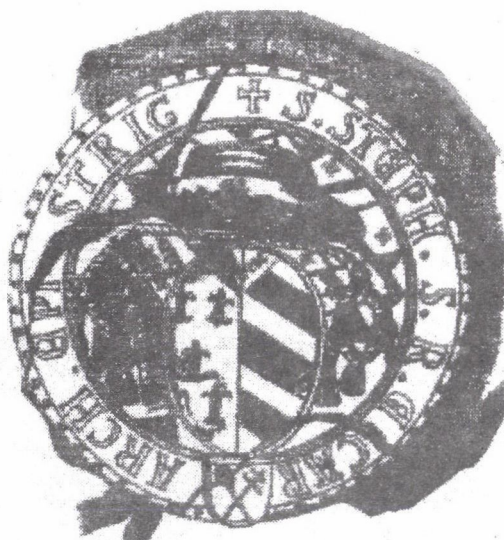
A másik különbözőség, amiben az egyházi címerek eltértek a világiaktól, a címerek külső díszei voltak. A világi címerek külső díszei ugyanis mind a korabeli hadviselésből származtak, illetve onnan eredtek. Az egyház viszont nemcsak a fegyverviselést tiltotta tagjainak, hanem még az ezekre utaló jelképek használatát is. Meg kell említenünk, hogy a középkor magyar főpapjai nem sokat törődtek a fegyverviselés tilalmával, a középkorban sokszor kardot kötöttek, úgy álltak bandériumaik élére, s vezették katonáikat a csataterre. Ebből az időből kiemelkedik Tomori Pál kalocsai érsek alakja, aki 1526-ban, a mohácsi ütközetben, mint a magyar hadak főparancsnoka esett el.

Visszatérve a főpapok címereihez, a rendelkezés értelmében ezekről elmaradtak a harctéri eredetű külső díszek, ezek a címerek azonban nem mutatták, hogy viselőjük magas méltóságú egyházi személy, ezért alakult ki, hogy a főpapok liturgiai díszeket helyeztek a pajzsra és a pajzs mögé. Ezek közül a legfontosabbak: a püspöksüveg (mitra, infula), a pástorbot, a főpapi kereszt és a pallium. Ezekre került

később – mintegy borításként – a papság korabeli, kerek, széles karimájú, ún. papi kalapja, amelyet a nyugati országokban hétköznapi öltözékükhöz manapság is viselnek a katolikus lelkészek. E könyvet hazánkban Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás viselte köznapi utcai öltözékéhez, valószínűleg utolsósóként.

A magyar főpapok közül először 1365-ben Kálmán győri püspök címerén jelenik meg a püspöksüveg (ld. 1. tábla), ahol még a sisakon szerepel, ezután 1423-ban Marcali Dózsa László címerén találjuk, már sisak nélkül, majd 1441-ben Mezőlaki Péter csanádi püspök címerén látható (ld. 1. tábla).

A főpapi címerek pajzsának háta mögé fektetve a pástorbot is megjelent, majd szinte egyidőben a főpapi kereszt is.

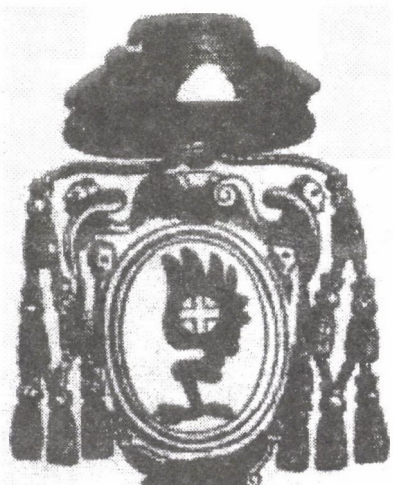

1. ábra. Vánca István, az első magyar bíboros (1242), esztergomi érsek címeres pecsétje, amelyen a főpapi kalap bojtjaival együtt látható

A főpapi kalapot először Vánca István – az első magyar bíboros – esztergomi érsek 1252-ből származó pecsétjén találjuk (1. ábra). (Ennek a pecsétnek az eredetiségét napjainkban kétségbe vonták.) A nyugati főpapoknál mintegy 10 évvel később jelent meg az első, hasonló címeres pecsét. Ezután 1380-ban Demeter bíboros, esztergomi érsek címerén (2. ábra), majd 1465-ben Széchy Dénes bíboros, szintén esztergomi érsek, címerén találjuk.

A kalap mindkét oldalán bojtokat látunk, melyek zsinóron függenek a pajzs két oldala mellett. A bojtok eredetileg a 12. századból származnak, amikor úgy a

főpapok, mint a világi méltóságok ünnepélyes alkalmakkor a hintóikba fogott lovak szerszámozását ilyen zsinórokon függő bojtokkal díszítették. Innen kerültek a főpásztorok címerei fölé, hogy azt díszesebbé tegyék. Az első időkben a bojtok száma, a kereszt, a mitra és a pástorbot elhelyezése teljesen ötletszerű volt. Hogy ebben némi rend tétessék, a pápák fokozatosan szabályozták, először a címerhasználatra kötelezett főpapok, majd később az alacsonyabb rangú papság címereit is.

2. ábra. Demeter, esztergomi érsek (1380) címere a főpapi kalappal és bojtjaival

Elsőként, 1650-ben, X. Ince pápa szabályozta a bíborosi címereket, majd 1659-ben VII. Sándor már 21 szabályt határozott a papi címerekkel kapcsolatban. Kialakult és előírás lett, hogy *a papi címerek egyúttal az egyházi hierarchiában elfoglalt rangot is jelöljék.*

A hanyatló heraldika korában az egyházi címerhasználat és címerszerkesztés egyre egyértelműbb szabályokat kapott, és töretlenül élt, és él tovább ma is. Ha napjainkban új püspököt szentelnek fel, akkor egyidejűleg választott címerét is el kell készíttetnie, melyet a Vatikán heraldikai hivatalában nyilvántar-

emelten különböztesse meg. A vörös színt azzal indokolta, hogy ha szükség mutatkozik, a bíborosok elsőként legyenek készek vérüket is kiontani Krisztusért és az egyházért. Így tehát címerfedélként is csak a bíborosok viselhetik a vörös (nem bíbor!) kalapot, két oldalán 15–15 vörös, sodrott zsinóron függő vörös bojtjal.

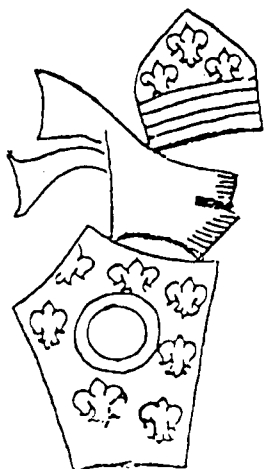
A Vatikán ún. belső főpapjai valamikor lila kalapot viseltek, ezért az egyházi heraldika címereikre is lila színű kalapot ír elő, általában 6–6 lila bojtjal, de vannak olyan tisztségek is, ahol a bojtok színe vörös, illetve fekete.

A primások, pátriárkák, püspökök és a nullius apátok/prépostok címerfedele a zöld színű kalap, zöld zsinóron függő zöld bojtokkal. A zöld főpapi kalap Spanyolországból származik, az ottani főpásztorok kezdték viselni. Európa többi országában is hamar elterjedt, és a heraldika is alkalmazta. A színválasztásának okát pontosan nem tudjuk, de nagyon valószínű cél volt, hogy jól elüssön a spanyol népviselet széles karimájú, fekete kalapjától, amely formára nagyon hasonló volt a fekete papi kalaphoz.

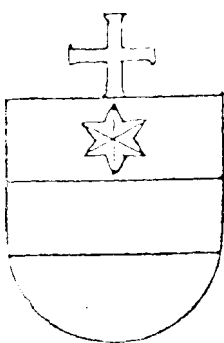
A primások 15–15 zöld bojtot kaptak címerükre, a pátriárkák szintén, mert joghatóságuk megegyezik a primásokéval, de ennek ellenére a pátriárkák heraldikai bojtjait és zsinórzatát arany szálakkal szőtték át, amelyet a szokásjog elfogadott. Így finoman kifejezésre jut a pátriárkák ősi tekintélye. A római egyháztartományok közül 14-et patriarkátusnak neveznek, mert alapításuk közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik az apostolok (pátriárkák = ősatyák) egyházszerző munkásságához. Ezek élén áll a pátriárka. Patriarkátus pl. a velencei, a lisszaboni, az alexandriai, a jeruzsálemi egyháztartomány.

Azok a szerzetesrendi előljárók, akik megkapták az „apáttá avató áldás”-t, címerpajzsuk felett fekete kalapot viselhetnek, két oldalán függő 6–6 fekete bojtjal. Joghatóságuk csak az apátságukra, illetve prépostságukra terjed ki. Apát címet viselő előljárója csak azoknak a rendeknek lehet, amelyek Szent Benedek életszabályát követik. Prépostjaik a szabályzott

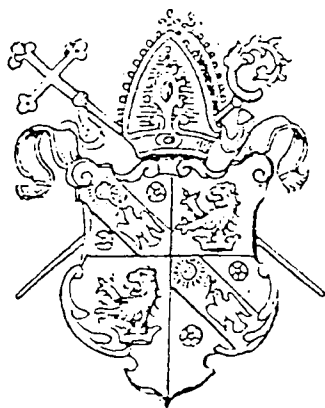
1. tábla

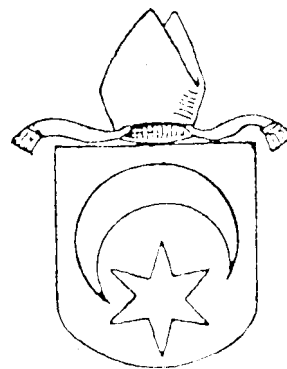
Kálmán győri püspök 1365-ből származó címere, amelyen először jelenik meg a püspöksüveg

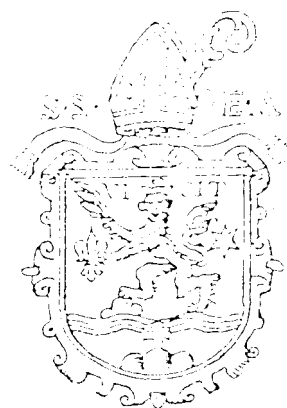
Zólyomi Benedek zágrábi püspök címere az 1440–1454 közötti évekből, amelyen megjelenik a kereszt

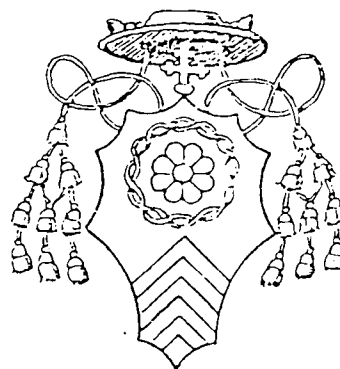
Pethe Márton kalocsai érsek (1598–1601) főpapi címere, amelyen már a mitra, a pásztorbot és a kereszt együtt láthatók

Mezőlaki Péter csanádi püspök címere egy 1441-ben kelt okirata pecsétjén. A pajzsbeli kép a Hunt-Pázmán nemzetség jelvényé

Szuhay István kalocsai érsek korábbi, 1600-ból, egri püspöki pecsétjéről származó címer, amelyen már a mitra és a pásztorbot együtt szerepel. Az S. S. E. A. betűk jelentése: Stephanus Szuhay Episcopi Agrieñsis. (Szuhay István Eger püspöke)

Isvalies Péter bíboros, veszprémi püspök címere 1550-ből származó pecsétjén

szék irányítása alatt áll, közte és a pápa között nincs „senki” (nullius). Hazánkban a Szentszék a Pannonhalmi Főapátságot nyilvánította nullius főapátságnak, így mindenkori előjárója viseli a nullius főapáti címet (Archiabbas Nullius).

Az érsekek zöld kalapjáról 10-10, a püspökök szintén zöld kalapjáról pedig 6-6 zöld bojt függ le. A nullius apátok/prépostok is már zöld kalapot helyezhetnek a címerpajzsuk fölé a fekete helyett.

A kanonokok fekete kalapot 3-3 fekete bojttal, az esperesek ugyancsak fekete kalapot 2-2 fekete bojttal, míg a plébánosok, káplánok és azok a lelkészek akiknek tartós tisztségük van, a fekete kalapról függő 1-1 fekete bojtot helyezhetnek címerük fölé. A diakónusok pedig csak a fekete kalapot helyezhetik címerük fölé, zsinór és bojtok nélkül.

A címzetes apostoli főjegyzők (protonotáriusok), a vikáriusok, prefektusok és apostoli kormányzók fekete kalapot, két oldalán fekete zsinóron függő 6-6 fekete bojttal viselhetnek címerük fölé. A címzetes apostoli főjegyzői méltóság élethosszra szól, az utána felsorolt tisztségek viselői pedig csak addig használhatják címerük felett, a kalapot amíg megbízatásuk tart.

A rangjelzés másik heraldikai kifejezője a pajzs mögé állított kereszt. Formájára nézve hasonló a körmeneti kereszthez, színe azonban arany, szára pedig ezüst, olykor fehér. A heraldikai mintául szolgáló példányokatt liturgiai és egyéb ünnepélyes alkalmakkor viszik a pátriárkák, érsekek és püspökök előtt. Valamikor csak a pápa és legátusai előtt vitték azokat, majd 1310 körül az érsekek is megkapták ezt a jogot. A püspökök eleinte csak címerpajzsuk mögött kezdték használni, amit a szokásjog elfogadott, és így a 15. századtól kezdve a püspöki méltóság egyik heraldikai jelképe is lesz. Ekkor azonban szükségessé vált a magasabb érseki rang megkülönböztető jelölése, amire az apostoli kettőskeresztet használták. Hazánkban először Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek címere mögött jelenik meg a 16. század első éveiben (3. ábra.).

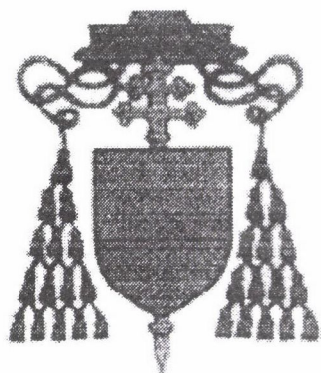
Az érseki rang jelöléséhez tartozik még a *pallium*. Eredetére nézve a római birodalom konzuljainak öltözékéhez tartozó rövid, fehér köpenyhez hasonló ruhadarab volt. Később a kora kereszténység főpapjai viselték, ekkor kerültek rá a fekete keresztet. Az idők folyamán a köpeny mérete egyre kisebbé vált, végül tenyérszerű széles bő gallér maradt, amelynek elejéről viselőjének mellére – mintegy arasznyi hosszúságban, hátulján pedig ugyanilyen méretű szalag a viselője hátra nyúlik. A pápa liturgikus jelvényként

már a 4. században használta és a 6. század elején már adományozta a használat jogát. Ezután vált az érsekek jelvényévé annak jelölésére, hogy viselője bizonyos mértékben részt vesz a pápai egyházkormányzásban. A 12. században már annyira összefonódott az érseki méltósággal, hogy III. Ince pápa elrendelte: az érseki címet viselni és joghatóságát gyakorolni csak a pallium átvétele után szabad. Püspökök személyre vagy egyházmegyéjükre szólóan kiváltsággal megkaphatják a palliumot, de ez pusztán tiszteletbeli cím, és nem jár kibővített joghatósággal. A kiváltságot kapott főpásztor címerén viselheti, de az érseki rangjelző 10-10 bojtot és a kettőskeresztet nem használhatja. A címzetes érsek viszont viselheti címerén a kettőskeresztet és a főpapi kalapról lefüggő 10-10 bojtot, de a palliumot nem teheti címerére. A pallium a pajzs mögött is kiteríthető, de mindenesetre úgy kell a címerre helyezni, hogy az a pajzsmezőbe ne lógjon bele. Hazánkban a váci és pécsi püspökség részesült a pallium viselésének kiváltságában, de a Szentszék ezt az engedélyt visszavonta.

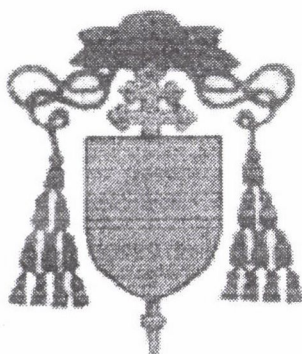

3. ábra. Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek (1497–1521) egyik pecsétjének rajzolata. A kép aljában, a címerpajzs mögött az érseki kettőskereszt látható

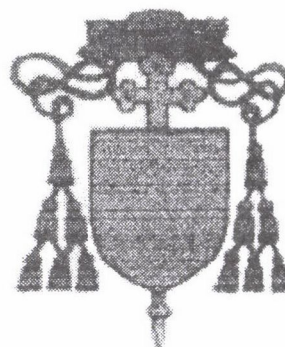
2. tábla

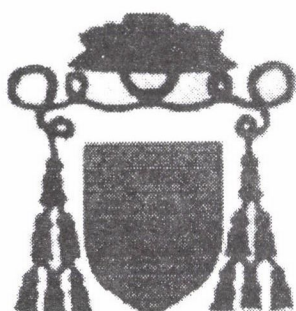
Püspöki címerfedél

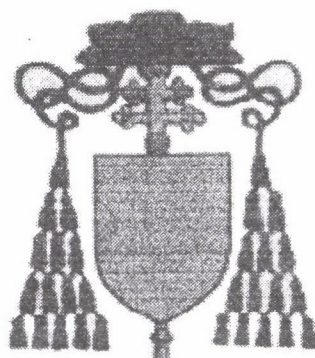
Érseki címerfedél

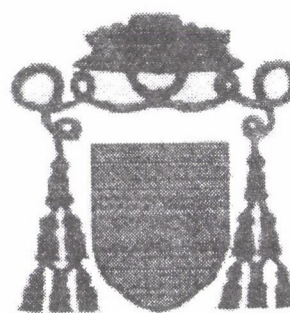
Patriárkák és primások címerfedele

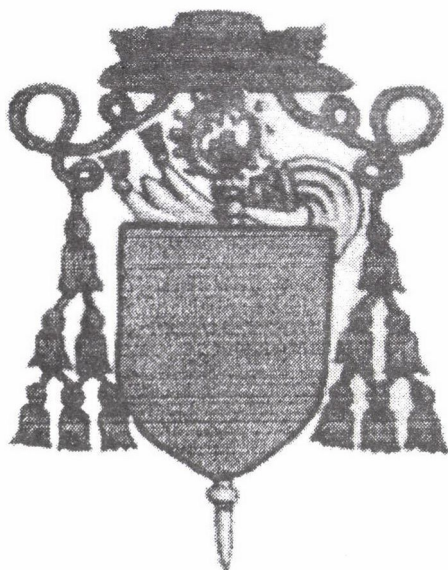
Prelátusok címerfedele

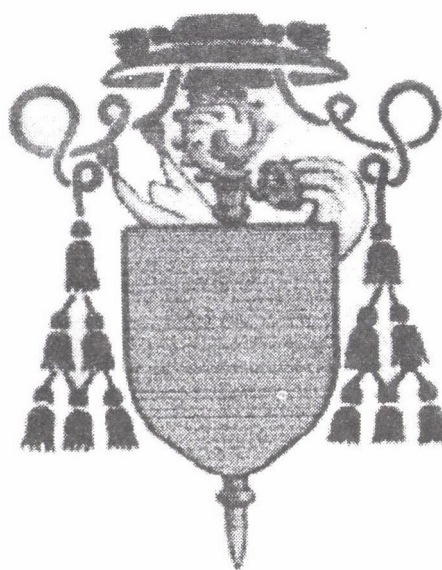
Bíboros érsek címerfedele

Apostoli protonotáriusi címerfedél

Apáti címerfedél

Mullius apátok és prépostok címerfedele

Szólni kell még a római Szentszékekkel egyesült keleti szertartású egyházak főpapjainak címereiről. Rájuk ugyanúgy vonatkozik a címeres pecsét használat kötelezettsége, mint a római egyház főpásztoraira. Az ő címereik külső díszei azonban eltérőek. A keleti liturgiát követő egyházak püspökei nem mitrát, hanem koronát viselnek. Ez egy koronához hasonló, zárt főveg, csúcsán kereszttel. Pásztorbotjuk nem csiga formában végződik, hanem két egymással szembe fordult, ágaskodó kígyó látható a bot felső végén.

1969-ben VI. Pál pápa eltörölte az érseki és a püspöki címerekről a püspöksüveg és a pásztorbot használatát. Ez utóbbit az apátok, prépostok pajzsai mögött hagyta csak meg. A pajzs mögött középen, függőlegesen kell elhelyezni. A pásztorbot csigája alá erősítve egy selyemkendő függ (velum), amely azt a célt szolgálja, hogy csupasz kézzel ne érintsék a botot. A liturgikus kesztyű viselése csak az érsekeknek és püspököknek engedélyezett. (A kormányzó kéz megerősítését jelképezi.) Ezt a liturgikus kesztyűt az apátok és prépostok csak külön pápai kiváltsággal viselhetik, de pásztorbotjukon a kendőt ebben az esetben is meg kell hagyni, úgy a liturgikus alkalmakor, mint a címereiken.

A hercegprímások és hercegérsek címereik borításának takaróként használhatják a kívül bíbor színű, belül hermelinnel bélelt hercegi *palástot*, amelynek csúcsán zárt, hercegi korona van. Hazánkban 1714-ben Keresztély Ágost bíboros, Szász-Coburgi herceg volt az az esztergomi érsekprímás, aki mint családi címerdísz viselte a palástot és az uralkodói koronát főpapi címere külső díszeként. Kieszközölte III. Károlytól, hogy minden utódát nevezze ki a Szent Római Birodalom hercegévé, és így megkapja a jogot a cím viselésére és heraldikai ábrázolására. A Szent Római Birodalom megszűnt, így a hercegi cím használatának is vége szakadt. Mindszenty bíboros viselte utoljára a hercegprímási titulust.

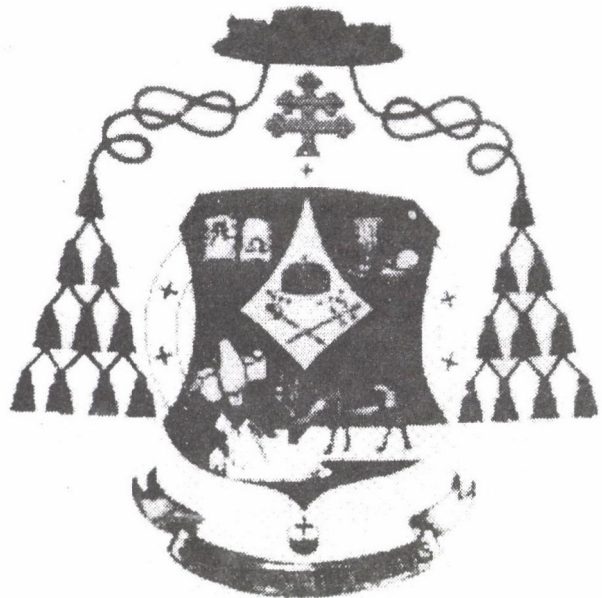
A rangjelző külső címerdíszeket ritkább esetekben *monogramja* felett is használta néhány főpásztor. Ha megnézzük a kalocsai érseki palota díszes kerti vaskapuját, P. G. betűket láthatunk kovácsolva, az építető Patasich Gábor érsek nevének kezdőbetűit, felette a heraldikai érseki rangjelző díszekkel. Úgy-szintén a székesfehérvári püspöki palota bejárati főkapuján fából faragva láthatjuk a püspöki heraldikai rangjelzés alatt az S. F. betűket, amelyek az egyik építető, Steiner Fülöp emlékét örökítik meg.

A 19. század eleje óta szinte minden főpásztor ábrázolja címerpajzsa alatt a *jelmondatát*. Ezzel óhajtja

kifejezni azt a szellemiséget, amely szerint magas joghatóságát gyakorolja. Ezek általában a Szentírásból vett idézetek, esetleg a vallásos irodalom más területről származnak, vagy kimagasló szentek, rendalapítók a forrásaik. A magyar főpapok közül talán egyedülálló Mindszenty bíboros jelmondata: „Sacra Pannonia”. Ezzel nyilvánította ki hazaszeretetét, amelyet mindenek fölé helyezett. A jelmondatot szalag formájú keretbe, az egyház hivatalos nyelvén, latinul írták.

A főpapok címereinek pajzsbeli képeit a 19. század közepéig a magyar főpásztorok többnyire saját családi címereikből vették, s néhányuk kibővítette ezt, olykor annak a szerzetesrendnek címerpajzsbeli képével, ahol egyházi pályáját kezdte. Gyakoriak az Oltáriszentség, a Szentlélek, a Szentírás attribútumai. Igen kedveltek a Szűzanyát megjelenítő attribútumok is. Püspökök és érsek egyházmegyéik védőszentjét is gyakran jelenítik meg. Marosi Izidor, nyugalomba vonult váci püspök például az ötszirmú fehér rózsával jelenítette meg Szűz Máriát, ahol az őt szírom Mária nevének egy-egy betűje.

Tempfli József nagyváradi püspök Szent László királyt ábrázolta címerében, egyik csodatétele, a vízfakasztás közben. Nagy királyunk alapította az egyházmegyét, ő a védőszentje, s földi maradványait is ott helyezték végső nyugalomra.

4. ábra. Dankó László, kalocsai érsek címere, amelyen a kiterített palliumra helyezte a pajzsot

Dankó László kalocsai érsek is követte a régi, szép hagyományt, amikor címerpajzsának közepén a magyar Szent Koronát ábrázolja (4. ábra). Szent István királyunk ugyanis a Kalocsai Főegyházmegye (érsekség) védőszentje, az ő attribútuma a Szent Korona.

Az attribútumok egyetemes ismertetőjelek, amelyekről a keresztény világ bármely nyelvterületén felismerhető, hogy egy festmény, szobor vagy más műalkotás melyik szentet vagy szenteket jeleníti meg. Innen vette át a címertan is, ezért magát a szent alakját nem ábrázolja, hanem csak ismertetőjeleivel szimbolizálja.

Padányi Bíró Mátyás egykori veszprémi püspök címerében láthatjuk az egyházmegye (püspökség) védőszentjének Szent Mihály főangyalnak attribútumait. Széchenyi Mihály egri püspök 1367-ben glóriával (dicsfényvel) övezett sast is ábrázolt pajzsbeli képében, amely Szent János apostol ismertetőjele, aki az Egri Főegyházmegye védőszentje. Esterházy Imre esztergomi érsek 1725-ben az érsekség védőszentjét, Szent Adalbertet is megjeleníti címerében, Eszterházy Pál pécsi püspök pedig 1781-ben Szent Péter apostol, a püspökség védőszentje ábrázolásával bővítette címerét.

Nemcsak az egyházmegyék, hanem az egyházi intézmények, templomok, kórházak, iskolák, rendházak, nevelőotthonok, szociális otthonok stb. is valamelyik szent védő oltalmában állnak. Ezek az intézmények hivatalos pecsétjeiken rendszerint ezt a szentet jelenítik meg.

Az attribútumokat a szentek életéből vették, valamely jellemző, jellegzetes eseményből vagy csodatételükkel kapcsolatos körülményből, esetleg mártírhaláluk módjából. Egy-egy szentnek több attribútuma is van. Például Péter apostolt rendszerint egy vagy két kulccsal ábrázolják. Ezek nem a „mennyország kulcsai” mint azt sokan tévesen hiszik, hanem az oldás és kötés kulcsai. Amikor Jézus Péter apostolra hagy-

ta egyházát és földi hatalmát ezt két kulcs jelképezésével fejezte ki, a következő szavak kíséretében: „Amit megkötsz a földön, megkötik azt a Mennyekben is, és amit feloldasz a földön feloldják azt a Mennyekben is.” Ismertető jelei között szerepel még a kakas is, megelevenítve azt az epizódot, amikor Jézus elfogatása után azt mondta neki: „...mire megszólal a kakas, háromszor tagadsz meg engem”. Attribútuma még a megfordított latin kereszt is (amit ezért péterkeresztnek is neveznek), mert mártírhalálát keresztrefeszítés által szenvedte el. A legenda szerint ő maga kérte, hogy így végezzék ki, mert mint mondotta: „Nem vagyok méltó arra, hogy úgy haljak meg, mint az én Uram.”

Szent Pál apostolt pallossal jelenítik meg, mert lefejezték, Szent Lőrincet rostéllyal, mert lassú tűzön égették el, Szent Sebestyént nyílveszőkkel, mert ezek ölték meg, Nepomuki Szent Jánost öt csillaggal, mert kivégzése után hívei öt csillag segítségével találták meg holttestét.

Árpádházi Szent Erzsébetet rózsákkal ábrázolják. Külföldön élt, a thüringiai örgróf felesége volt. Korán özvegyesre jutott, s minden erejét és idejét a szegények segítségének szentelte. Rokonai rossz néven vették a sok alamizna osztását, és megtiltották, hogy javaikat a koldusoknak herdálja. Erzsébet ennek ellenére továbbra is vitte a kenyeret, az alamizsnát a szegényeinek, csak most már köpenye alá rejtve. Egy alkalommal kenyeret vitt így, amikor sógorával találkozott. Az szigorúan megkérdezte, hogy mit visz köpenye alá rejtve. Erzsébet ijedten a váratlan találkozástól azt válaszolta, hogy rózsákat. De a rokon nem tágított, látni akarta. Erzsébet kinyitotta köpenyét, és ott a kenyér helyett rózsák voltak. Így ábrázolja a magyar királyleányt a budapesti Rózsák terén felállított szobra is.

Gömbös Tamás

FORRÁSMŰVEK

Heim B. B.: Heraldry in the catholic church, Van Duren, Buckinghamshire, 1981.

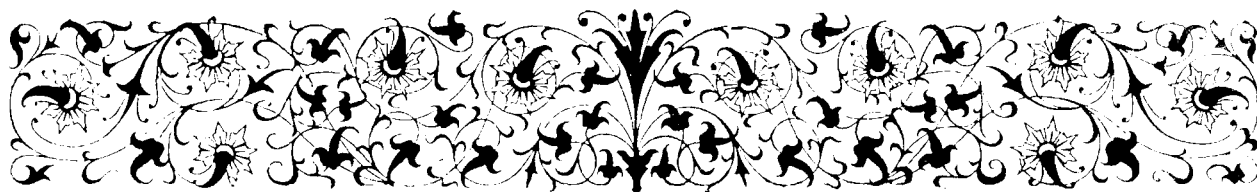
Ströhl H. G.: Die Heraldik der Katholischen Kirche, Monatschrift Kunst und Kunsthandwerk, 1910. XIII. Jahrgang, Wien.

Pfleiderer Rudolf: Die Attribute der Heiligen, Fourier Verlag, Wiesbaden, 1989.

Seibert Gutta: A keresztény művészet lexikona. Budapest, 1986.

Gömbös T.: A szerzetes- és lovagrendek címerei és viseletei. Budapest, 1993.

EGY PÉCSI SÁRGARÉZÖNTŐ PECSÉTJE

A réz a természetben elemi állapotában is előfordul. Ezért ismerete, feldolgozása és használata is évezredek múlta tekint vissza. A középkorban kialakuló céhes ipar idejében a rézzel kapcsolatos mesterségek az alábbiak szerint szakosodtak:

- Rézművesek, vagy üstkészítők (kolompárosok)
- Bronzöntők, általában mint harangöntők szerepeltek
- Sárgarézművesek, főleg vereteket, csatokat készíttettek
- Sárgarézöntők

A különböző rézműves mesterségek a 19. századi iratokban nem mindig különíthetők el egymástól. Adóösszeírásokban és egyéb a mesterségre is utaló iratokban sok átfedés van, a mesterségeket nem különböztették meg túl szigorúan egymástól. Igaz gyakran a mesterek is átrándultak egymás szakterületére. Pedig a rézöntő megolvasztott fémmeleggel dolgozott, a rézműves pedig elsősorban hidegen munkálta meg az anyagot.

Munkamódszerük a céhük jelvényén is tükröződött. A rézműveseknél rendszerint üst és kalapács, a legfontosabb termékük és a legfontosabb munkaeszközük volt a jelvény főmotívuma. A rézöntők pedig olvasztókemencét, esetleg az öntés műveletét, vagy valamilyen öntött terméket, például gyertyatartót, gyertyakoppintót tüntettek fel jelképükként. A céhes ipart képviselő testületek jelvényeit a mesterek is átvették és egyéni mesterjelvényként használták azokat. Az iparos mesterjelvények tartalmilag és az ábrázolás módjában is legtöbbször teljesen azonosak voltak a céhjelvényekkel.

Az eddigi feldolgozások alapján, beleértve az iparos pecséteket is, úgy látszik, hogy Magyarországról sárgarézöntő jelvény még nem került elő.¹

Ezek előrebocsátása után bemutatjuk egy pécsi sárgarézöntő iparos pecsétjét, amelyen mestersége

jelvénye, mint iparának legfontosabb jelképe szerepel igen szemléletesen.

König Gusztáv sárgarézöntő mesterlegény 1848. április 7-én kérelemmel fordult Pécs szabad királyi város tekintetes tanácsához, amelyben azt kérte, hogy adózó lakosnak vegyék fel a város kötelékébe, és arra az esetre, ha a Pesten lévő céhbe mesternek felveszik, mint mestert ismerjék el Pécsen is. Ekkor a sárgarézöntőknek nem volt külön céhük Pécsen, és az egy időben működő egy-két helyi mester valószínűleg a pesti céhhez tartozott. A kérelem indoklásában az áll, hogy atyja meghalt és anyja – feltehetően özvegyi jogon gyakorolva a mesterséget – inasokat nem szabadíthat fel, és éppen emiatt nehezen tud inast kapni, pedig az a mesterségben nélkülözhetetlen. Különösen nélkülözhetetlen akkor, ha az ipart nem maga, hanem özvegyként folytatja. A kérelemhez csatolta a vándorlási könyvét, amelyet természetesen a hatóság kellő áttanulmányozás után visszaadott a tulajdonosnak. De a másik melléklet, egy német nyelvű igazolás megmaradt, amelyet anyja írt alá 1848. március 27-én König Anna néven, és lepecsételt volt férje mesterségjegyét viselő pecsétjével. Ebben az igazolásban tulajdonképpen azt bizonyítja, hogy König Gusztáv a mesterséget kitanulta.

A vörös viaszpecséten felül HK monogram olvasható ki. Alatta egy jól felismerhető falazott kemencét látunk, a tetején lángnyelvek mutatják, hogy a kemencében tűz ég. Ez a fémolvasztó kemence volt a mesterség legfontosabb kelléke. Mellette egy férfi áll, kezében az olvasztott rézet tartalmazó öntőtégelyt tartja, jellegzetes hosszúnyelű téglafogóval, amelyen az olvadék kiöntéséhez szükséges kar is felfedezhető. Az öntőtégely tetején is lángnyelvek emelkednek, vagy füst gomolyog, jelezve az izzó anyag jelenlétét.²

(Háger József felvétele)

Pécs város tanácsa megtárgyalta az ifjú mesterlegény folyamodványát, és „A felmutatott vándorkönyvből, a bizonyítványból a folyamodónak mind erényes magaviselete, mind az, hogy mint mesterségbeni kiképzéséhez megkívánható vándorlását folyamatos munkálattal töltötte, legyen bizonyosodván, e város lakosának bevétetik és a Pesthi Czéh leendő

felvétele esetében a városban mesternek elismerni fog.”³

Atyja König Henrik (másutt Heinrich) 1842. november hó 26-án hunyt el 67 éves korában.⁴ Innen tehát a HK monogram a pecséten. Annyit tudunk róla, hogy az 1842/43 évekre még adót fizetett. Az 1849/50 adóévben már özvegye szerepel, mesterségét tekintve a céhnélküli mesterségek rovatába lett bevezetve, mint rézműves, de a műves szót az írnok utólag áthúzta, és föléírta, hogy öntő. Tehát helyesen rézöntő.⁵ A kérelemben határozottan sárgarézöntő, a német nyelvű igazolásban is Gelbgiesser szerepel a mesterség megnevezéséül.

Talán még annyi megjegyzéssel egészíthető ki a pecsét leírása, hogy ebben az időben Pécsen csak egyetlen mester foglalkozott pecsétkészítéssel, Grabmann Viktor „pecsétmetsző”. Ezért okkal feltételezhetjük, hogy a pecsétnyomó az ő kezéből kerülhetett ki.

Úgy véljük, Nagybakay feldolgozását alapul véve, amely szerint Magyarországon ez a céhjelvény ismeretlen, a kiváló tartású pecsét bemutatásával nemcsak egy szép céhjelvényt sikerült megismernünk, hanem a kevésbé feldolgozott céhmesteri pecsétekre is igyekeztünk ráirányítani a figyelmet.

Rayman János

JEGYZETEK

¹ Nagybakay Péter: A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei. Bp., 1995. 13.

² Baranya Megyei Levéltár. 1826/1848 polgármesteri iratok.

³ Baranya Megyei Levéltár. Pécs város tanácsülés jegyzőkönyve 1848.

⁴ Baranya Megyei Levéltár. Pécs Gyertyaszentelő Boldog Asszony egyház Anya Megyének 1842 esztendei megholtak Anyakönyve.

⁵ Baranya Megyei Levéltár. Pécs sz. kir. Belváros 1842/43 évre szolgáló Rovásbeli öszve írásában 88. szám alatt, Nendtvich Tamás helyi gyógyszerész házában volt a műhely, az akkori Nepomuk utcában. Ma Munkácsy M. u. 12.

Az 1849/50. évi adóösszeírásban szintén 88. számon szerepel. Az adóösszeírások szerint a 248. számú házban, amely Bedegoviçs Ádám tulajdona volt, dolgozott Grabmann pecsétmetsző mester.

KISEBB ROVATOK

KIS HERALDIKAI VÁLASZ A GRIFFMADÁR NEMI SZERVÉRŐL

A Dudás László, jeles formatervező által tervezett megyei és fővárosi címereket ábrázoló bélyegsorozat felkért heraldikai konzultáns szakértője voltam. Ezért a személyes érintettség okán kénytelen vagyok reagálni Makra Zsigmond, „Bélyegen fellelhető heraldikai abszurdítások” című cikkére, melynek alcíme: „Lehet-e a griffmadárnak nemi szerve. Igényt tart-e Borsod-Abaúj-Zemplén megye Burgenland-ra?” (Turul, 1997/3-4. 117-119.)

A Magyar Posta Vezérigazgatóság megbízatása Dudás László és számomra egyértelmű volt, a jelenleg hivatalos használatban lévő megyei és fővárosi címereket kellett bemutatnunk. A korrekt eljárás érdekében ezért az összes megyei önkormányzattól megkértem a jelenlegi hivatalos használatban lévő címerek ábráit, valamint a címereket jogaikba helyező rendeleteket, melyek tartalmazzák a címerek leírásait is. Beszereztük Budapest színes címerábráját és a hozzá tartozó 5/1990. /IX. 30./ Föv. Tan. Rendelet a fővárosi címeréről és zászlóról című jogszabályt.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye csücsköstalpú, negyedelt címpajzsának 1. Mezőjében Abaúj-Torna címerét szelés osztja ketté, a felső rész vörös mezőjében ezüst pólya, az alsó rész kék mezőjében kiterjesztett szárnyú ezüst sólyom lebeg, fején arany koronával. (BAZ-megyei Közgyűlés 7/1991. sz. rendelete.) A bélyeg ábrája ennek megfelelő.

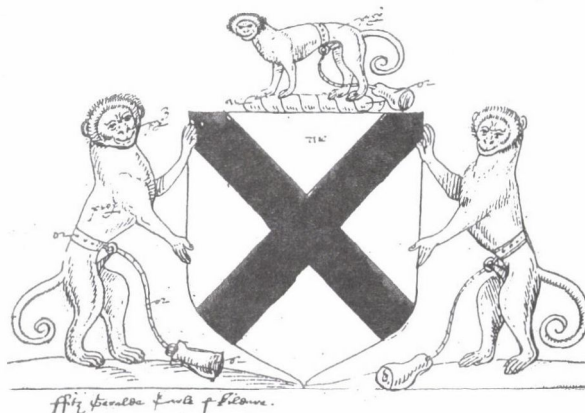
Fejér megye címerének leírásából csak a „kifogásolt” részre vonatkozót idézem: „A felajánlott korona, kard és jogar alatt, zöld mezőben csücsköstalpú pajzson ábrázolt kiscímer: jobbról vörössel és ezüsttel kilencszer vágott mező, ...” (Fejér Megye Közgyűlése számára dr. Erdős Ferenc tanulmánya). A bélyeg ábrája ennek megfelelő.

A főváros említett rendeletében olvashatjuk: „Mindkét vár kapuja nyitott, bejáratának háttére égszínkék.”

A pajzstartó arany oroszlán és griff nemi szerveiről nem tesz említést a rendelet, de a beszerzett ábrán ezek félreérthetetlenül megmutatkoznak. (Eredetijét a Fővárosi Levéltár őrzi.)

Makra Zsigmond azt írja a főváros címeréről: „Ami viszont bosszantó, agyrém, címertani nonszensz a bélyegnél: a griffmadárnak, csak úgy az oroszlánnak jól fejlett nemi szerve van... Rögzítem a tény, a bélyeg borzasztó.” A címben már megelőlegezte, hogy „heraldikai abszurdításokról” fog írni. Ami magyarán annyit tesz: képtelen, lehetetlen, értelmetlen, ostoba, szemtelen.

Tehát kizárólag arra az alcímben feltett kérdésre kívánunk válaszolni, lehet-e a griffmadárnak nemi szerve?

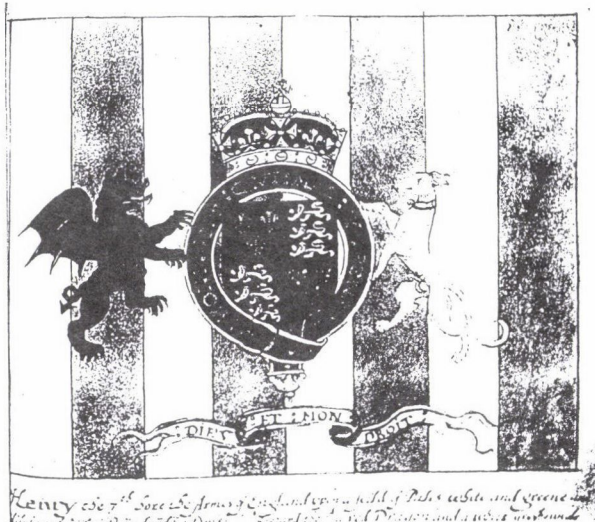
A Fitz Gerald-majom, Gerald FitzGerald, Kildare grófjának pajzstartó és oromdísz, kb. 1601

A Fitz Gerald-majom pajzstartóként és oromdíszként fejlett nemi szervvel ábrázoltatott egy 1601-ből származó grófi címeren. Egy zászlótartó sárkány kifejezetten karakterisztikus nemi szervvel látható a Gad-

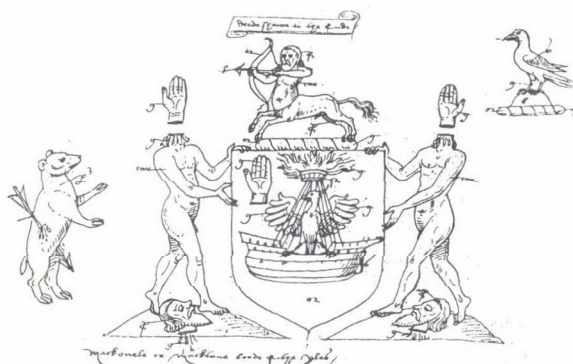

walader királynak tulajdonított címereslevélen a 16. századból. I. Jakab, angol király (1603–1625) címertartó unikornisa és oroszlánja sem szűkölködik a nevezett testrészből. VII. Henrik (1485–1509) címerének pajzstartó sárkánya és kutyája ágyékában a herék is jól láthatók. Mack Macklane of the Yles 1601 körüli címerét emberalakok tartják diszkrétén rajzolt nemi szervvel, az oromdíszként alkalmazott nyilas kentaur ugyancsak meggyőző természetességgel viseli eme testrészt. Mindezeket egy – remélem eléggé – hiteles munkában találjuk. Henry Bedingsfeld és Peter Gwynn-Jones „Címer-tan” című könyvében, melynek a borítóján a pajzstartó eb ugyancsak. A könyv magyar szaklektora közismert és nagyra becsült heraldikus asszony.

És hogy magyar példával is szolgáljak. Tessék megnézni a vegliai és modrusi Frangepán család címerét, melyben az arany gömbökkel labdázó oroszlánok ágyékában diszkrétén bár, de mégiscsak ott van. (Rajzolta Kornis Gabriella.) További bizonyítékok: galántai Eszterházy, branyiczka báró Jósika, csábrági és szitnyai Koháry stb. (Nagy Iván legújabb kiadásának színes táblái.)* A Turul folyóirat is közölt már ilyet: például a rátóti Gyulaffy család címerének oroszlánjait (1893. 153.).

VII. Henrik címere

A pajzstartók szerepe a pajz tartása, ám ez Macklane of the Yles címere esetében nem is kis feladat

A feltett kérdésre, miszerint lehet-e a griffnek nemi szerve, a válaszuk, hogy miért éppen tőle tagadnánk meg, ha már az oroszlánnak, sárkánynak, kutyának, embernek stb. lehet. Egyébként a Budapest lexikon I. kötet (Akadémiai Kiadó, 1993) 384. oldala után következő színes táblán látható a főváros hivatalos címere, mely szintén minket igazol.

Az általam válaszként leírtak megegyeznek Dudás László bélyegtervező véleményével, aki megalkotta ezt a sorozatot, amely belföldön és külföldön is szép sikert aratott, babérokat hozva a Magyar Postának és a magyar bélyegművészetnek.

Horváth Lajos

* Valamennyi Kornis Gabriella adaptációja (szerk.)

EGY PÉCSI KETTŐS CÍMERRŐL

Ismeretlen címerként tartotta számon, és így ismerteti Sey Gábor „Címerek Pécssett” című könyve is az Apáca (volt Geisler Eta) utca 4. szám alatti udvari homlokzaton látható, mészkőből készült kettős címert.

Szinte biztosra vehetjük, hogy a páros címer a sárdi Somssich József–Ürményi Mária házaspár címere. A jobb oldali címerképen, halmon nyugvó heraldikai koronán álló, jobbra fordult, ágaskodó oroszlán jobbában három, lefelé fordított nyílvezzőt tart. Ez a Somssich család címere, amelyről 1716-ban kaptak címerújító levelet. A nyílvezzőt Nagy Iván családtörténeti munkája hibásan, felfelé irányulónak ábrázolja. A helyes címerkép a Csánki Dezső szerkesztette „Somogy vármegye monográfiájá”-ban található.

A bal oldali címerkép talajon álló, szembefordult nőalakot ábrázol, felemelt jobbában három virágú liliumtővel, oldalra kitért bal karral. A testtartásból első ránézésre kiderül, hogy bal kezéből hiányzik valami, hiszen ha semmit nem tartana, a heraldikai hagyományok alapján bal kezét csípőjén nyugtatná. A hiányra, amely feltehetően kopásból, renoválás során

következett be, választ ad az Ürményi-címer, ahol a nőalak baljában pálmaágot tart. Nagy Iván munkájában az Ürményi-címer alakja három rózsát tart jobbában, ez azonban nem különös. A rózsáknak liliumra váltása és fordítva, nem ritka a heraldikában. A Sente-Mágocs nemzetség három rózsája az ugyanezen nemzetségből származó Kölesey és kölesei Kendec családoknál három liliumra változott. Hasonló példát említ Csoma József heraldikus a „Magyar nemzetségi címerek” című munkájában: a Püspöky, másképp Sommersdorfer család címerében a pajzs harántpólyája korábban három rózsával megrakott, később három liliummal. Egy még későbbi címerábrázoláson már három csillag szerepel a virágok helyett, ugyanakkor a címer más elemei mindvégig azonosak.

A grófi rangra emelkedett Somssich-ok Somogyban és Baranyában töltötték be jelentős tiszteket. Somssich József édesapja, Antal Somogy megyei alispán volt. Somssich József felesége, Ürményi Mária az országbíró Ürményi József nővére volt.

Kováts Ferenc, grafikus

HOZZÁSZÓLÁS B. SZABÓ JÁNOS: A NÁDASDY-HUSZÁREZRED TISZTI GALÉRIÁJA BETLÉREN CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ

Az tény, hogy gr. Andrassy I. Károly (sz. 1726. június 7., † Betlér, 1792. szeptember 6.), cs. kir. kamarás, tábornok 1763–64-ben a Nádasdy-huszárok vezénylő ezredese volt, sőt felesége, Rebeka (sz. 1729. július 9., † Betlér, 1796. június 7.), gr. Nádasdy Lipót Flórián kancellár (Ferenc altábornagy fivére) és Josepha Glin von Trautmannsdorf leánya volt. Valószínűleg vele került Nádasdy Ferenc Bécsben festett portréja Betlérre.

Azt azonban kétlem, hogy a 107. oldalon látható festmény (*Andrassy Károly vezérő ezredes, a tiszti galéria feltételezhető megrendelője, Lt. sz. B. 53.*) Andrassy Károlyt ábrázolná. Bár a kép elmosódott, annyi kétségkívül megállapítható, hogy a festmény bal felső sarkában látható, harántpólyával szelt címernek sem-

mi köze sincs az Andrassy család betléri ága által használt bárói vagy grófi címerekhez.

Emellett összehasonlítva az ábrázolt alak rangjelzését (karpaszományok) több korabeli katonaportréval (A Hg. Esterházy Pál Antal-huszárezred tisztikara; a fraknoi vár gyűjteményében), ez sem ezredesre, hanem altábornagyra, illetve lovassági tábornokra utal.

Lehetséges, hogy a leltár az említett képet Andrassy Károly képének mondja, ez azonban a címerből és rangjelzésből ítélve téves kell, hogy legyen. Andrassy Károly valódi arcképe feltétlen része volt a gyűjteménynek, s gondos munkával valószínűleg meg is lehetne találni.

Berényi László

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban található eredeti, vagy formahű, hiteles másolatban megtalálható oklevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükrözve levéltári segédlet készült.¹ Ez a jegyzék tartalmazza a fő címerszerző nevét, az oklevél kibocsátásának keltét, a kibocsátó nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés stb.), továbbá megadja azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek.

Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, továbbá ha a címerkép helye üresen maradt. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést.

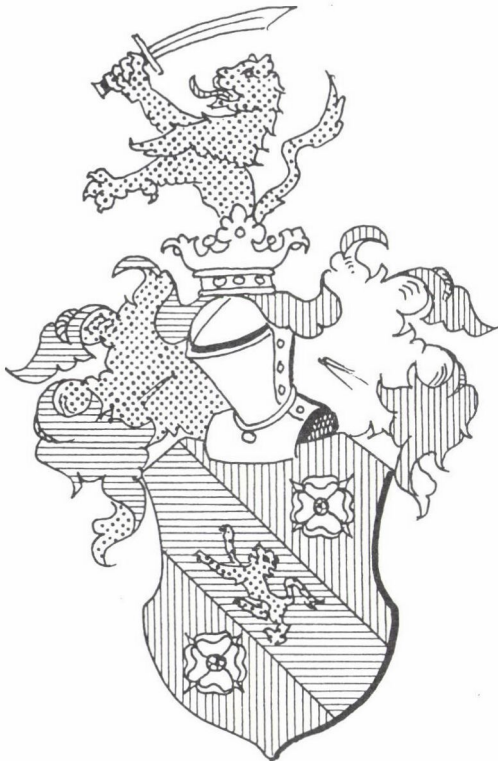
A segédlet megjelenése óta jelentősen gyarapodott a Levéltár címereslevél-gyűjteménye, ezek ismertetésére kerül sor folyamatosan a folyóirat hasábjain.

1. Tutor György

1613. március 18. Pozsony

II. Mátyás

nemesség és címer

1. Tutor György címere (1613)

általa: felesége Tanda Orsolya, gyermekei István, Katalin, Anna és egy olvashatatlan név

Címerleírás: álló, háromszögű tárcsapajzs vörös mezejében kék, jobbharánt pólya jobbra futó, arany oroszlánnal megrakva, a bal felső és jobb alsó részében egy-egy ezüst rózsza. *Sisak:* jobbra fordult csőrű koronával. *Sisakdísz:* jobbra fordult arany oroszlán. *Takaró:* kék–arany, vörös–ezüst.

Megjegyzés: kihirdetési záradék van, függő pecsétje sérült, az oklevél szövege elmosódott.

Jelzet: R 64

2. Nagy János

1628. december 29. Prága

II. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: felesége Deressy Erzsébet, fiai István, György, András, János, lányai Margit és Katalin

2. Nagy János címere (1628)

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs vörös mezejének közepén ezüst pólyán (hullámos víz) jobbra úszó, csőrében zöld ágat tartó természetes

hattyú. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz*: a pajzsbeli hattyú a koronába helyezve. *Takaró*: vörös–ezüst, kék–arany.

Megjegyzés: kihirdetési záradék van, az oklevél sérült, hiányos.

Jelzet: R 64

3. Szepsi Mihály

1632. szeptember 2. Bécs

II. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: gyermekei István, Mihály, József

Címerleírás: álló, kerek talpú pajzs kék mezejében zöld hármashalom közepén fatörzsön jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú galamb, felemelt jobbjaiban és csőrében zöld ággal. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz*: a koronából kinőve három lilomszál. *Takaró*: kék–arany, vörös–ezüst.

Megjegyzés: kihirdetési záradék van, az oklevél restaurált.

Jelzet: R 64

3. Szepsi Mihály címere (1632)

4. Heinzely János

1659. március 19. Pozsony

I. Lipót

nemesség és címer

általa: felesége Reüll Katalin, fia János Ábrahám, atyafia Heinzely Mátyás

Címerleírás: álló, kerek talpú tárcsapajzs vörössel és feketével negyedelt; 1. és 4. mezejében ívelt zöld talajon szembefordult, fekete hajú, vörös ruhás női alak, jobbjaiban átlós helyzetű kard, baljában mérleg; a 2. és 3. mezőben zöld dombon befelé lépő, kétfarkú arany oroszlán kiöltött vörös nyelvvel. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz*: két sasszárny között a pajzsbeli oroszlán kinövő helyzetben. *Takaró*: kék–arany, vörös–ezüst.

Megjegyzés: kihirdetési záradék van.

Jelzet: R 64

4. Heinzely János címere (1659)

5. Király István

1666. december 4. Fogaras

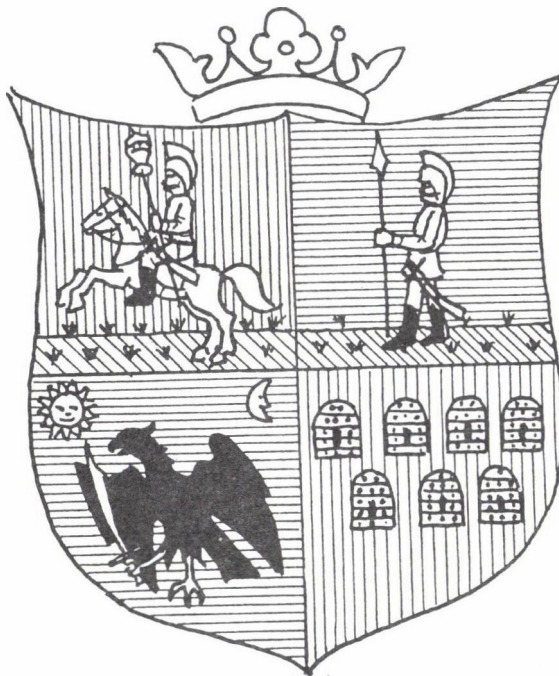
Apafi Mihály fejedelem

általa: fiai Miklós, György, István

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs vörössel és késsel negyedelt, 1. mezőjében zöld fűcsomókkal megrakott talajon jobbra fordult, ágaskodó lovon ülő páncélos vitéz, baljában lándzsa, melyre török fej van tűzve; 2. mezőjében az 1. mező talaja folytatódik, melyen az 1. mezőben szereplő vitéz jobbra lépő alakja látható, a lándzsán itt nincs török fej; a 3. mezőben lebegő helyzetben félig kiterjesztett szárnyú, fekete sas felemelt jobbujában cölöpösen tartott kard, a mező jobb sarkában arany naptól, a balban emberarcú ezüst holdtól kísérve; a 4. mezőben 7 (4, 3) arany kaptár. *Sisak:* nincs, a pajzson heraldikai korona nyugszik.

Megjegyzés: kihirdetési záradék van, az oklevél enyhén sérült, pecsétje elveszett, a címer utólag került megfestésre, a leírás és a kép között eltérés van.

Jelzet: R 64

5. Király István címere (1685)

6. Fogarasi Czizmadia alias Nagy György

1676. április 16. Fogaras
Apafi Mihály fejedelem
általa: fiai György és János

Címerleírás: álló, háromszögű pajzs kék mezőjében lebegő arany koronából kinyúló, kardot tartó kar. *Sisak:* jobbra fordult, zárt, koronás. *Sisakdísz:* nincs. *Takaró:* kék–arany, vörös–ezüst.

Jelzet: R 64

6. Fogarasi Czizmadia alias Nagy György címere (1676)

7. Rozár Ferenc Mihály

1751. április 26. Bécs
Mária Terézia
nemesség és címer
általa: gyermekei Pál és Terézia

7. Rozár Ferenc Mihály címere (1751)

Címerleírás: álló, háromszögű pajzs kék mezejében jobbra lépő oroszlán felemelt jobbában karddal. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* kinövő helyzetben a pajzsbeli oroszlán. *Takaró:* kék-arany.

Jelzet: P 1881

8. Hegedűs Ferenc, másik Ferenc és György

1753. július 2. Bécs

Mária Terézia

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú, vágott pajzs felső, vörös mezejében egy függőlegesen és két átlósan helyezett arany búzalkalász két oldalt egy-egy levéllel, az alsó mező vörössel és ezüsttel 40-szer sakkozott. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* két fekete sasszárny között a pajzsbeli búzalkalások. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Jelzet: R 64

8. Hegedűs Ferenc, másik Ferenc és György címere (1753)

9. Wurm József

1834. november 30. Bécs

I. Ferenc

címer, birtokadomány, valamint névváltoztatás

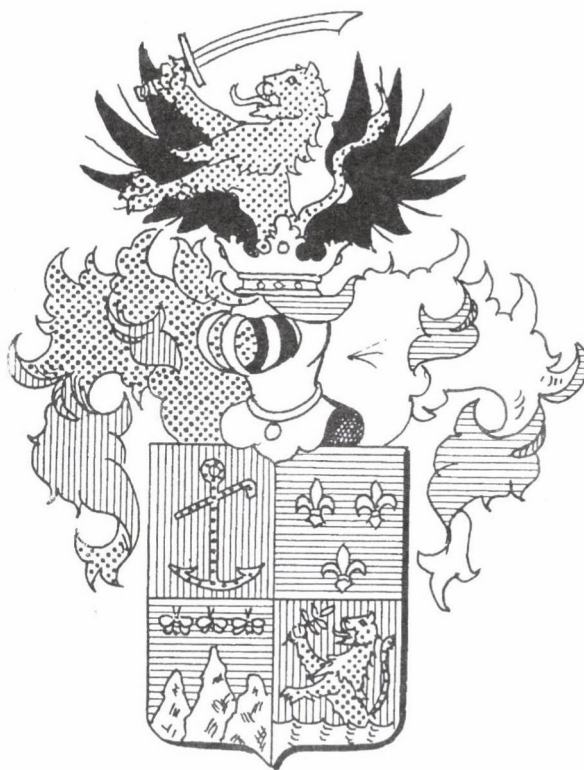
Almay-ra, és az „Almássi” előnév használatának engedélyezése

általa: a Kluger Rózával kötött első házasságából származó fia Rudolf Gottfried József, valamint a második házasságából született lányai: Erzsébet és Klára

Címerleírás: álló, csücsköstalpú, vörössel és kékkel negyedelt pajzs 1. mezejében cölöpösen helyezett arany horgony; 2. mezejében 3 (2, 1) ezüst lilium; 3. mezőben három természetes sziklacsúcs felett három egyvonalban elhelyezett, felfelé repülő méh; 4. mező alján ezüst hullámzó vízből kinövő, befelé fordult, felemelt jobbában pálmaágot tartó arany oroszlán. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* két fekete sasszárny között a pajzsbeli oroszlán mancsában karral. *Takaró:* vörös-arany, kék-ezüst.

Megjegyzés: kihirdetési záradék van, a könyv formájú, erősen megkopott oklevél részletesen leírja a címerszerző érdemeit.

Jelzet: R 64

9. Wurm József címere (1834)

10. Trux Lajos Dr. és Trux Jenő Dr.

1910. december 7. Bécs

Ferenc József

nemesség, címer, valamint a „Rónaszéki” előnév

Címerleírás: álló, csücsköstalpú, arannyal és késsel vágott pajzs felső mezejében a választóvonalon állva, jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú, arany koronás és arannyal vértezett fekete sas, csőrében kalapácsot tartva. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* koronán álló helyzetben a pajzsbeli sas. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a könyv formátumú oklevélen szerepel a kihirdetési záradék.

Jelzet: R 64

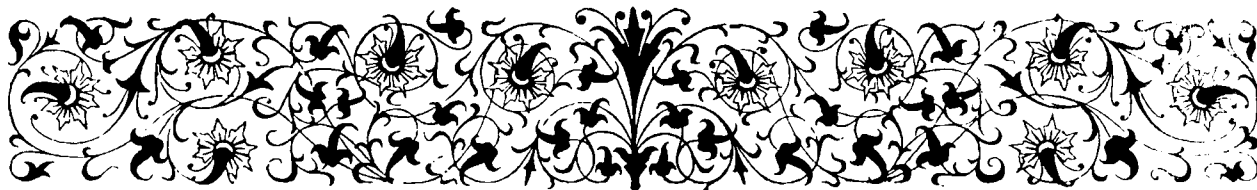

10. Trux Lajos Dr. és Trux Jenő Dr. címere (1910)

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZET

¹ A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek jegyzéke. Összeállította: Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. Bp., 1981.

KÖNYVISMERTETÉS

GERD SCHARFENBERG–ULRICH FACH–HERBERT B. BLANK:

Die Anhaltischen Schützenmedaillen. Ein Katalog. Verlag Klaus D. Patzwall Norderstadt, 1998.

ISBN 3 931533 39 5. 102 p., gazdagon illusztrált

A lövészérmek sajátos részterülete a falerisztikának, numizmatikának. Az anhalti vonatkozásokról ez az első, átfogó, szisztematikus feldolgozás. Dr. Scharfberg, Gerd (Berlin) átfogó, teljességre törekvő, az anhalti falerisztikára vonatkozó kutatásai „melléktermékeként” jött létre ez az érdekes kötet.

A szerző átkutatta a vonatkozó anyagot őrző közgyűjteményeket, egyes fontos magángyűjteményeket. Átnézett, az elmúlt száz esztendő vonatkozásában, nagyszámú aukciós katalógust, illetve kereskedőjegyzéket. Hasznosította a helytörténeti irodalom, a korábbi falerisztikai (rész)kutatások eredményeit stb.

Anhaltban, más német területekhez hasonlóan, a lövészegyesületek hagyományai a középkorra mennek vissza. A polgárok eredetileg íjjal, számszeríjjal, később pedig tüzfegyverekkel lőttek. Lőgyakorlatokat általában munkaszüneti napokon tartottak. A lövészek már korán céhekbe, társaságokba szerveződtek. Részletes előírások szabályozták a szervezetet, a tagok jogait, kötelességeit. A városok vezetősége (a tanács) érdeke volt a polgárok hadrafoghatósága, így ezeket a szervezeteket támogatták, a legjobb lövőknek díjakat tűztek ki. A lövészversenyek, a lövészet a 16–17. században élte fénykorát. A 30 éves háború és az állandó hadseregek létrejötte idején e szervezetek vesztettek addigi jelentőségükből. Azonban a Napóleoni-háborúk idején újraéledtek e tradíciók. A fenti körben létezett az ún. lövészkirály intézménye. A lövészkirályok számára, díszes, általában láncról lefüggő jelvényt készítettek. Ezeket időről időre megkapták a későbbi lövészkirályok is. A központi díjakon túl a későbbiekben szokássá vált, hogy az egyes

személyek is kaptak (viselhető) lövészelismeréseket. A szalagon hordott (kitüntetésszerű) lövészérmek létesítésére leginkább a 19. századtól kezdődően került sor. Ezen elismeréseket többnyire a tradicionális zöld-fehér szalagon hordták.

Az anhalti lövészszövetség 1896-os megalapítása, illetve a Bernburgban 1897-ben tartott első országos lövészet megrendezése óta Anhaltban is nagy számban, folyamatosan adtak ki (különféle) lövészkitüntetések.

A nagymúltú lövészszervezeteket 1934-től (kényszerrel) egyesítették különféle nemzetiszocialista szervezetekkel. A II. világháborút követően egy ideig nem létezett a (tradicionális) német lövészsport és szervezetei. Az NSZK-ban 1951-ben újraalapították a hagyományos német lövészszövetséget, azóta folyamatosan rendeznek lövészversenyeket. 1997-ben a 46. lövészversenyt Magdeburgban tartották (a korábbi NDK területén). A hagyományoktól eltérően, sajátosan létezett lövészsport az NDK-ban. 1990 után e területeken is létrehozták a korábbi hagyományos szervezeteket, így Anhaltban 1994–1996 között.

A feldolgozott anyagcsoporton belül további kategóriákat lehet elkülöníteni: így lövészsinsignákat, ünnepi jelvényt, jubileumi érmeket.

Az egyes éremcsoportok különféle szervezetek, szervezetcsoportok (pl. Anhalti lövészszövetségi érmek), különféle rendezvények – lövészetek – (pl. anhalti szövetségi és országos lövészetek érmei), illetve területi alapon (pl. anhalti városok és községek lövészérméi) kerülnek bemutatásra (16–20. század).

A fenti falerisztikai emlékek döntően kerek ér-

mek, de előfordulnak keresztek, illetve mandula, négyzet, valamint hatágú csillag alakzatok is. A megjelenített motívumok között gyakoriak az előkelőségek arcképei, illetve heraldikai vonatkozások. Általá-

nosak a lövészetre utaló vonatkozások is (pl. fegyverek, céltábla, lövészek, különféle beállításokban).

Pandula Attila

SOÓS FERENC: Magyarország kincstartói. 1340–1540. Argumentum Könyvkiadó Bp., 1999. 95., illusztrált
ISBN 963 446 118 2, angol, francia, német összefoglalóval

A szerző az archontológia, de egyben a genealógia, heraldika, numizmatika, szfragisztika szempontjából nézve is érdekes munkát adott ki, amely jó példa a történelmi segédtudományok eredményeinek komplex jellegű vizsgálatára, összegzésére.

Soós Ferenc két évszázad vonatkozásában vizsgálja a királyi kincstartók (1340–1531), illetve az ún. rendi kincstartók (1511–1522) archontológiáját. Ezt a korábbi tudományos feldolgozások, illetve a rendelkezésre álló oklevelek alapján állította össze.

A tárgyalt időszakban 52 fő volt (egyszer, vagy többször) királyi kincstartó. Választott, országos vagy rendi kincstartó pedig 8 fő volt. A kötetben szerepel valamennyi személy mikrobiográfiája – „a minimális genealógiai adatok” –. Amennyiben ismert, közlésre került az adott személy családi címerének leírása, rajza.

Fontos megemlíteni, hogy a magyar pénzekben a verdejegy-mesterjegy rendszer (a 15. század elején) úgy alakult ki, hogy az érem hátlapján, az éremkép

szemből nézett bal oldalán látható a verdejegy, jobb oldalán pedig a mesterjegy. A mesterjegy a pénz kibocsátásáért felelős tisztviselő (főtisztviselő) nevének kezdőbetűje keretben. Ezt felváltva, viszonylag korán megjelenik azonosító jelként, ennek helyén az adott személy családi címere, mint egyéni azonosító jele. A legelső ilyen Zsigmond király aranyforintján látható, Jakcs András, György és István családi címere. Míg hat esetben szerepel királyi kincstartók családi címere érmeken.

A kötetben, egy rövid (intézménytörténeti, illetve a feldolgozás tárgyát, annak fontosságát vázoló) bevezetés után következik a kincstartók névsora, majd pedig – kronologikus sorrendben – az egyes személyekre vonatkozó összegezők. Ezt egy – a jegyzetekhez készített – rövidítésjegyzék, majd egy névmutató követi.

Pandula Attila

MARTINUS ZEILER: A magyar királyság leírása

Szerkesztette Kollega Tarsoly István, eredeti szöveggel egybevetette és az utószót írta G. Etényi Nóra,
fordította: (németre) Glósz József, (latinra) Élesztős László
Babai Kiadó kiadása, Szekszárd, 1997. 368 oldal, 38 metszettel, ISBN 963 9015 39 3

A 17. században több kiadást is megélt munka, amelyben Zeiler Magyarország történetét és településeit összegezte, országleírást adott stb. A kiadás alapjául szolgáló változat 1664-ben Lipcsében látott napvilágot. A szerző, a 17. század egyik legismertebb, uralkodók és tudósok által egyaránt elismert útleírás és geográfia szerzője volt. Megjegyzendő, hogy a korban kiadott, azonos profilú összeállítások szerzőihez hasonlóan, szinte bizonyos, hogy nem járt hazánkban. A korábbi szerzők, nehezen hozzáférhető földrajzi és történelmi munkáinak anyagát élvezetes és közérthető stílusban szintetizálta. Egyes német írók, pl. Salamon Schweiger, Fröhlich Dávid (út)leírásain túl magyar szerzők (latinul és németül) megjelent műveire is erőteljesen támaszkodott (pl. Thüróczy,

Bonfini, Zsámboky János). Egyik fő forrásának Istvánffy Miklós számított.

A kötetben a török háborúk időszaka (így a 15 éves háború) elevenedik meg. Érdekes, hogy a (kiemelt) ismert várak, városok történetén túl a szerző foglalkozott a kisebb várak, véghelyek eseményeivel is.

A kötetben jelentős, történelmi ikonográfiai forrásanyag, 38 város és erőd (vár) ábrázolása – metszetek – is tanulmányozhatóak. Az ismert – közismert – helyszíneken (pl. Buda, Eger, Érsekújvár, Esztergom, Győr, Kassa, Komárom, Nagyvárad, Nándorfehérvár, Pécs, Pozsony, Székesfehérvár, Szigetvár, Temesvár, Vác, Visegrád) túl, olyan városok és várak képei (pl. Hatvan, Kálló, Szolnok, Tokaj) is megtalálhatók a munkában,

amelyek – akkori formájukban – mára teljesen elenyésztek.

Ugyancsak említhetők – a kötet értékeiként – kevéssé ismert helyszínek ábrázolásai is (Balaszentmiklós, Szarvaskő – helyesen: Szarvas –, Szikszó).

A kötet magyarországi városokat, várakat bemutató metszetei Wilhelm Dilich metszetei nyomán készültek. Ezek az eredetileg a 15 éves háború korában készült ábrázolások, még jóval később (így a 17. százag végi török háborúk korában is) népszerűek és ismételten felhasználhatóak voltak.

Ezek a metszetek nem feltétlenül hiteles város- (vár)ábrázolások, de nem is azzal az igénnyel készültek, hogy teljesen pontos képet adjanak egy településről, helyszínről. Céljuk inkább a tájékoztatás volt, így mindenképpen bemutatták a helyszín jellegzetes fekvését, a legfontosabb épületeket.

A Magyarországon nehezen elérhető könyvritkaság közreadásával a Kiadó, különösen a történeti ikonográfiai ábrázolások és a régi (Magyar)országleírások kedvelőinek szerzett sok örömet.

Pandula Attila

CSALÁDFÁK ÉS CSALÁDI KRÓNKA

Késmárky és a vele rokon Vissy, Vojnits, Zákó, Domonkos és más családok. Második, bővített kiadás.

Szerk.: Késmárky István. Budapest, 1999. 318 p., számos fényképpel és leszármazási táblával

Családtörténeti irodalmunk örvedetesen virágzik. Áll ez folyóiratunkra (lapozzuk át az eddig megjelent nyolc évfolyamot, a családtörténet túlsúlya mind abszolút számban, mind a címertanhoz, pecsétanhoz viszonyítva szembeszökő), de még inkább áll az önálló művekre: a könyvekre. Új jelenség az évszázaddal korábbi állapothoz képest, hogy e családtörténeti mű halmaz két részre válik. Vannak szakkönyvek – kisebbségben – és bőven vannak amatőr művek. Az „amatőr” kifejezés talán kifogásolható, ezért célszerű magyarázatot fűznünk hozzá. Szabatos tudományos művet – szakkönyvet – csak kellő szakismeretek birtokában írhatunk, ez egyaránt áll a kvantumfizikára és a növénynevelésre is. Éppen a családtörténet esetében volna másként? Genealógiai, heraldikai, szfragisztikai, latin nyelvi, diplomatikai – és még sorolhatnánk – ismeretek nélkül ez nehezen megy. Az elmúlt századok gondolkodásától távol került tiszteletreméltó mai utódok jámbor okfejtéseiből igen szép csokrot gyűjthetünk – más művekből, ami természetesen itt nem célunk. Rátérve viszont az ismertető műre: meg kell állapítanunk, hogy gondolatmenete, okfejtése általában világos, következtetései helyesek. E megállapítás érvényes a nagyszámú apró pontatlan-

ság, kisebb félreértés ellenére is. Ezeket a szakértő lektor könnyűszerrel kiigazíthatta volna, részletezésüktől eltekintünk, hiszen most nem lektori véleményt írunk. A mű jelentős hányada első személyben írt visszaemlékezés, ezeknek közlése helyénvaló, ha az írás az elmondottakhoz érzelmileg is kötődő családtagokhoz szól.

Nézzük ezek után a könyvet a szakember szemüvegén át. A közölt nagyszámú leszármazási tábla kifogástalan. A címben említettekén túl értékes adatokat kapunk a pirosi *Szlávi*, *Fleckenszein*, *Thum* (Bozsoki), *Thész*, *Majer* (Major, Marjai), *Surányi*, *Bánlaky*, érsekújvári *Szokolay* családokról is. Ha figyelembe vesszük, hogy a Késmárky leszármazási rend 15 nagy oldalt tölt be, de a Vojnitsé is nyolc oldal (sokkal bővebb az irodalomban fellelhetőnél), a Mayer családé három oldal (8 íz, 196 személy), elismeréssel kell adóznunk e hatalmas munka létrehozóinak.

Befejezésül említsük meg, hogy a szerzők mégis kaptak szakmai segítséget: Szluha Márton a Vojnits családfa összeállításában vett részt, a latin szövegeket pedig Sölch Miklós fordította, természetesen hibátlanul. (Hány gyatra fordítást láthatunk manapság!)

Makra Zsigmond

KOZICZ JÁNOS: 1848-as zászlók

Thorma János Múzeum Füzetek 2. Időszaki kiállítás: 1999. október 8-tól. A kiállítást rendezte, a katalógust szerkesztette Szakál Aurél. (Kiskunhalas, 1999) 32 p., 28 fekete-fehér és 6 színes ábrával. ISSN 1416-1435

Kozicz János Kecskemét címerei és zászlói című könyvéről (1996) már olvashattunk ismertetőt a Turulban. A jelenlegi tetszetős kivitelű füzetben 28 olyan 1848/49-es zászló rajzbeli rekonstrukcióját adja

közre, amelyekről csak említés, leírás, jobb esetben fényképfelvétel maradt korunkra, de maguk a zászlók elpusztultak azóta.

A zászlók között akadnak ún. politikai zászlók (egy ismeretlen pozsonyi jurátusé, a Landerer- és Heckenast Nyomdáé, a Magyar Tudományos Akadémiáé, a nagyváradi megyeházáé, a Veszprém megyei Lókút községé, egy pesti népgyűlésé, a szebeni magyaroké), toborzó-zászlók (ismeretlen eredetű, Kosuth Lajosé), nemzetőrzászlók (a pesti nemzetőrség 6. osztályáé, a Bács-Bodrog vármegyei nemzetőrzászlóaljé, a nagyszebeni magyar nemzetőrségé, a kecskeméti nemzetőrségé, a ceglédi lovas nemzetőrségé), honvéd csapatzászlók (6. [veszprémi], a 7. [keszthelyi], 11. [beregi], 12. és 32. [marosvásárhelyi], 52. [Bocskai], 91. [beregi], 98. [komáromi] honvéd gyalogzászlóaljaké, 1. honvéd vadászrezred szepességi századáé, 14. [Lehel] honvéd huszárezredé), szabadcsapat zászlók (pesti „fekete seregé”, Pesti Szabad Portyázó Csapaté, Rákóczi-szabadcsapatoké) és népfelkelő zászló (a „budapesti keresztéseké”).

Minden egyes zászlónak rövid történetét is olvashatjuk. A füzetet jegyzetek és irodalomjegyzék egészíti ki.

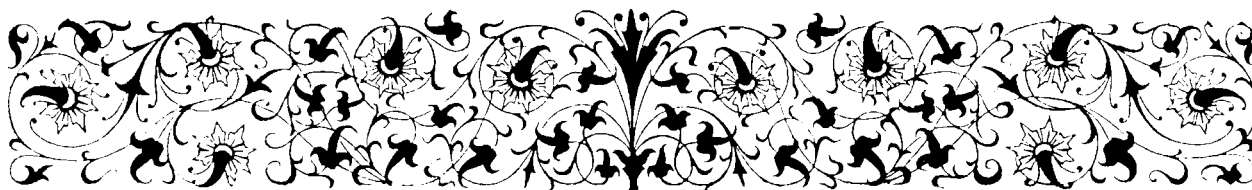
Közismert, hogy szabadságharcunk zászlóinak jó része elpusztult vagy szétszóródott a világban. A napjainkig is megmaradt példányok pedig itthon és külföldön egyaránt féltett kincsei a múzeumoknak.

Ezért öröndetes ez a Kerekes Zoltán korábbi feldolgozásait kiegészítő gyűjtemény, amely Kodály Zoltán gondolatát követve született: „A hagyomány minden porszemére szükségünk van ...”.

Bár a fenti kijelentéssel maradéktalanul egyetértetek, ugyanakkor nem hagyhatom szó nélkül, hogy – kivéve azokat a zászlókat, amelyekről fényképpel is rendelkezünk – a rajzos zászlórekonstrukciók részleteikben sokszor erősen kérdésesek. A legtöbb korabeli leírás vagy pláne a későbbi visszaemlékezés ugyanis nem tér ki az apróbb részletekre, s az ábrázolások formai megoldásait illetően (pl. feliratok betűtípusai, címerek pajzsformái, vagy akár a zászlólapok alapjai) sem nyújt elegendő információt.

A szövegben néhol keveredik a zászló és a lobogó megnevezés használata. Mindezek ellenére a 150 éves évforduló egyik szép és hasznos füzete került ki a szerző kezéből. Munkája arra is jó példa, hogy a kortársak emlékezéseink, és a hírlapoknak időigényes és aprólékos áttanulmányozása néhol egészen speciális tudományterületeknek – esetünkben a vexillológiának – is újabb adalékokat szolgáltatathat.

Rainer Pál

GÖMBÖS TAMÁS

(1933–2000)

Amikor barátainkat búcsúztatjuk, saját sorsunk is tükröződik távozásukban ... Tamás barátunktól – aki április 13-án megrendítő hirtelenséggel hagyott itt bennünket – a budai várbeli evangélikus templomban, amelynek korábban presbitere volt –, május 2-án vettünk búcsút. Mint köztudott, egyik tagja volt annak a maroknyi kis csoportnak, amely a 80-as évek elején érkezettnek látta az időt, hogy a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság újjáélesztését megkísérelje. Ez sikerült, és attól a naptól kezdve neve egybeforrott mindazzal, ami a hazai heraldikai és genealógiai élet területén mindmáig történt. Származása következtében családjával együtt kitelepítették, a forradalom bukása után internálták. Mostoha körülményei ellenére végéssztechnikusi képesítést szerzett, és ezen a téren is tudott maradandót alkotni.

Igazi képességei azonban mint szervező, kutató heraldikus bontakoztak ki. Haláláig vezetőségi tagként, s mint alelnök rengeteget tett a Társaságért, a címertan és családtörténelem ügyéért. Mint a Heraldika Könyvkiadó alapítója és igazgatója a szakirodalom publikációit tette az érdeklődők széles rétegei számára hozzáférhetővé.

Rengeteg terve, elképzelése lett volna még, de a Gondviselés úgy találta, hogy eddigi munkássága is elegendő ahhoz, hogy nevét, eredményeit soha ne feledjük. Hamvaitól május 2-án családjának és tisztelőinek népes serege vett búcsút, és kísérte Móron végső nyughelyére.

Harmath Arisztid Sándor

TURUL Bd.72. 1999. Heft 1–2.

ZUSAMMENFASSUNG

György Antal Spillenber-Diószegi liefert die abschliessende Abhandlung der Geschichte der Familie Spillenber, deren erster Teil im Heft 3–4 des Jahres 1998 erschienen ist. Die aus Westfalen stammende Familie tauchte in der Mitte des 16. Jahrhunderts in der Zips auf, und war dort im Bergbau tätig. Die Familie wurde vom Matthias II. 1615 in den Adelsstand erhoben, der später vom Karl III. 1772 erneuert wurde. Drei Generationen der Familie bekleideten im 18. Jahrhundert das Amt des Stadtphysikus in der Stadt Leutschau (Lőcse – Levoča). Andere Familienangehörige lebten in Kaschau (Kassa – Košice) als Kunstmaler. In ihren jeweiligen Heimatstädten spielten die Spillenbergs im öffentlichen (in den Stadtmagistraten, Stadtgerichten und Kirchenvorständen), geistigen (Auslandsstudien, literarische Tätigkeit) und wirtschaftlichen (Bergbau bzw. Errichtung von Papier- und Schusspulvermühlen) Leben wichtige Rollen. Ihre Tätigkeiten beschränkten sich nicht nur auf das ungarische Oberland, sondern verbreiteten sich sowohl auf die deutsch-österreichischen und böhmisch-mährischen Gebiete als auch auf das Fürstentum Siebenbürgen.

In dem Aufsatz über die Jugendjahre des Palatins Miklos Esterházy (1583–1645) berichtet László Berényi die Serie von zählbaren genealogischen und historischen Ungenauigkeiten wie z. B. das fehlerhafte Geburtsdatum, die Umstände seiner Kinderzeit, Schulung und militärischen Laufbahn, sein Verhältnis zum Palatin István Illésházy, die Legende seiner ersten Eheschließung mit Orsolya Dersffy usw., die er auf den Einfluss des bewusst entstellenden zeitgenössischen protestantischen Schrifttums und auf die oberflächliche, mangelhafte Quellenkritik der

späteren historischen Fachliteratur zurückführt. Diese Richtigstellungen werden wesentlich dazu beitragen, daß die Lebensbahn des bedeutendsten, dem Haus Habsburg nahestehenden ungarischen Staatsmannes des 17. Jahrhunderts realistischer dargestellt wird.

Die polemische Auseinandersetzung von Szaboles Vajay versucht die Genealogie der ungarischen nationalen Dynastie, die des Hauses der Árpáden richtigzustellen und zu ergänzen. Der Vf. vertritt die These, daß die bisher schon bekannte Frau des Königs András I. (1046-1060), Anasthasia – die Tochter des Fürsten von Kiew, Jaroslaws des weisen – nur seine zweite Frau gewesen sein wäre. Nach den neueren genealogischen Forschungsergebnissen über die Rurikiden ist diese Ehe im Jahre 1050 geschlossen worden. Da die älteste Tochter des Königs András I., Adelheid, im Jahre 1056 schon als die Frau des böhmischen Fürsten Wratilaw II. auftauchte, und um 1059 schon auch ein Kind zur Welt brachte, könnte sie kaum einer erst 1050 geschlossenen Ehe entstammen. Daraus schließt der Vf. auf eine frühere erste Eheschließung des Königs András I. und nimmt an, daß seine erste Frau die bisher namentlich nicht bekannte Tochter (eventuell Adelheid) des Herzogs von Friesland, Luidolf und von Gertrud von Egisheim gewesen sein könnte. Diese erste Eheschließung des Königs András I. wird um 1039 vermutet und das Ableben seiner ersten Frau nach seiner Tronbesteigung auf die Jahre 1048-1049 gesetzt. Die Bewahrheitung dieser Hypothese könnte auch zur Klärung von zahlreichen schwer interpretierbaren Stellen der diese Epoche behandelnden Chroniken beitragen.

Anhand von acht Bürgerhäusern der Budapester Innenstadt referiert Zsuzsa Pekár über das Alltagsleben und die verwandschaftlichen Beziehungen der darin wohnhaft gewesenen städtischen Patrizierfamilien der 18–20 Jahrhunderte.

Der Aufsatz von János Frivaldszky d. Ä. vertritt die Hypothese, daß das Jahr 1410 im Leben des skrupellos gewalttätigen Wojwoden von Siebenbürgen Stibor (1348–1414), einer der führenden Persönlichkeit des Zeitalters Sigismund von Luxemburg einen schweren Bruch darstellt. In diesem Jahr wurde nämlich der polnischen Gnadenort Alt-Sandez, die Ruhestätte der ungarischen Königstochter, Kinga der Heiligen verwüstet. Die an seinem Lebensabend von Stibor gegründeten Stiftungen werden als Reue und Gewissenbisse über diese Tat gedeutet. Es wird auch angenommen, daß die zerstörte alte Kirche von

Frivald, von einem Familiarius des Wojwoden Stibor, Mihály Walach, der wahrscheinlich an dem Raubzug von 1410 auch teilgenommen hatte, aus ähnlichem Beweggrund neugebaut wurde. Als indirekter Beweis dafür wird der seltene Patrocinium der Kirche von Frivald, die Jungfrau Maria als Königin der Engelschar, die auch die zentrale Gestalt der Spiritualität Kinga der Heiligen darstellt, angeführt.

Attila Pandula berichtet über die im Budapester Kriegsgeschichtlichen Museum veranstaltete Ausstellung „Rumänische Orden und Medaillen“, die aus dem Bestand des Muzeul Militar National, Bucaresti entlehnt wurde. In der Ausstellung wurden die Orden, Medaillen von der rumänischen Staatsgründung, bis zur Wende 1989 gezeigt, wobei der Schwerpunkt auf der Epoche des Königreichs Rumänien (1881–1947) lag.

TURUL Bd.72. 1999. Heft 3–4.

Das vorliegende Doppelheft ist dem 60 jährigen Ordinarius der Philosophischen Fakultät der Loránd-Eötvös-Universität Budapest, Iván Bertényi gewidmet. Seine wissenschaftliche Laufbahn wird von dem Gratulanten Lajos Gecsényi mit dem Wunsch gewürdigt, daß der Jubilar bald möglichst mit der Leitung des Lehrstuhls der Historischen Hilfswissenschaften beauftragt wird.

István Draskóczy skizziert die Tätigkeit und die verwandschaftlichen Beziehungen der sg. Baski-Zweiges des mächtigen Geschlechts Aba im 13–14 Jahrhundert.

Anhand einer Grenzstreitigkeit des 15 Jahrhunderts gibt Gábor Dreska einen Einblick in das spätmittelalterliche Alltagsleben der adeligen Grundbesitzer eines west-ungarischen Ortes (heute: Győr-újbarát) in der Hügellandschaft Sokoró.

Géza Érszegi untersucht den Transsumpt von 1364, der für eine Inserierung einer aus dem Jahre 1029 stammenden Adelsverleihungsurkunde Stephans des Heiligen gehalten wurde. Der Vf. wies nach, daß die Originalausfertigung dieser Urkunde erst später, unter Regierung Stephans III. (1162–1172) ausgestellt wurde. Durch die Transsumierung des Kapitels von Fehérvár wollten die Empfänger, kirchliche Prädialisten aus der Gemeinde Nova, ihre Abstammung von einem in der Gemeinde Vidornyaszőlős belehnenen königlichen Famulus und ihre Zugehörigkeit zum Landesadel bestätigen lassen.

Der prosopografische Aufsatz von Lajos Gecsényi rekonstruiert den Aufstieg und die Laufbahn eines kleinadeligen Kammeralbeamten, Ferenc Nagyváthy de Bogárd (†1595) im 16 Jahrhundert. Als Angehöriger der Familie des Erzbischofs von Esztergom, Miklós Oláh (1553–1568) erwarb Nagyváthy eine hervorragende Geistesbildung und ansehnliches Vermögen. Nach dem Ableben des Erzbischofs wechselte er in die kgl. Kammerverwaltung über, wo er 1572–1574 als Kassierer der Ugarischen Kammer, 1574–1579 als Rat der Zipser Kammer diente und nachher zum kgl. Rat, um 1586–1592 zum oberungarischen Hofrichter aufstieg. Er gehörte auch dem Humanistenkreis von Preßburg an und fungierte als Kreditgeber seines eingenen Herrschers. Als Anhang wird sein Testament abgedruckt.

Anhand des Verzichtes des Königs Kálmán auf die bischöfliche Investitur im Kozil von Guastella im Jahre 1106 liefern József Gerics und Erzsébet Ladányi wichtige Beiträge zur Klärung des Begriffs der Investitur und der Ausübung der kanonischen Wahl.

József Kardos bietet eine zusammenfassende Darstellung über die Tätigkeit des Polyhistor und Universitätsprofessors Lajos Schedius (1768–1847), wobei ausführlich über seine pädagogischen Ansichten und Bestrebungen referiert wird.

Péter Kóta berichtet über das Familienarchiv Fölnagy aus Nagyrákos, daß in letzter Zeit in die Verwahrung des Komitats Vas übernommen wurde.

Attila Pandula referiert über den Ablauf des Budapester Weltkongresses des Malteser Ritterordens im Jahre 1938 und beschäftigt sich auch mit dem faleristischen Belangen des Ereignisses, vor allem mit der herausgegebenen Gedenkmünze und den stattgefundenen Ordensverleihungen.

László Solymosi setzt sich mit dem Problem auseinander, ob der Abt von Pannonhalma im Komitat Somogy im 11. Jahrhundert bischöfliche Jurisdiktion innehatte. Über die frühe kirchenrechtliche Zugehörigkeit des Komitats Somogy sind in der ungarischen historischen Literatur zwei entgegengesetzte Auffassungen vorhanden. Einerseits wird behauptet, daß das Komitat Somogy von Anfang an der Diözese Veszprém angehörte. Andererseits ist man der Meinung, daß das Komitat Somogy erst nach der Gründung des Bistums von Agram (Zágráb – Zagreb) der Diözese Veszprém zugewiesen wurde und bevor die bischöfliche Jurisdiktion von dem Abt von Pannonhalma ausgeübt wurde. Mit seiner Beweisführung

untermauert der Vf. die Zugehörigkeit des Komitates Somogy zu der Diözese Veszprém und betont, daß der Abt von Pannonhalma dort nur das Zehntrecht besaß.

Gábor Thoroczkay unterrichtet über die ausländischen Quellen, die von dem Verfasser der „Gesta Hungarorum“, Magister P., beim Schreiben seines Werkes verwendet wurden.

Auf Grund eines im Jahre 1397 abgeschlossenen Besitzprozesses formuliert Attila Zsoldos seine These über die schon früher eingetretene soziale Schichtung der „Zipser Zehn-Lanzenträger“, die bisher als einheitlicher lokaler Dienstadel betrachtet wurden. Er vertritt die Meinung, daß dieser lokaler Adel nach einer Reform des Königs Béla IV. auf „die Söhne der Zipser Burguntertanen“, und auf die „Zipser kämpferischen Adeligen“, aufgespalten war.

Abschließend enthält dieses Doppelheft die Bibliographie der Werke des Professors Iván Bertényi (1960–1999)

TURUL Bd.73. 2000. Heft 1–2.

Antal Zelmos Nagybakay behandelt die Geschichte der Familie Várady-Szabó vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zu unserer Zeit, wobei eine ausführliche Darstellung über den sg. Debreziener Hauptzweig der im 18. Jahrhundert auf drei Teile verzweigte Familie geboten wird. Der Kaufmann und Weinbergbesitzer, Mihály Szabó, wohnhaft in Debrecen und Várád, wurde 1687 in den Adelstand erhoben. Trotz der Adelsverleihung blieben seine Nachkommenschaft auch später im Handel tätig. Die Auslandsstudien gehörten zur Familientradition und dadurch spielten die Familienmitglieder im Leben der Bürgerschaft von Debrecen und in den verschiedenen sozialen, geistigen Bewegungen eine bestimmende Rolle. Im 20. Jahrhundert zerstreute sich die Familie von Kanada bis nach Australien.

László Berényi referiert über die Geschichte der nach Frankreich verzweigte Linie der Grafen Esterházy. Die Gründer des französischen Zweiges der Grafen Esterházy, Bálint József Esterházy (1705–1743), der Sohn des Kuruzzengenerals Grafen Antal Esterházy (1676–1722), trat 1721 in den französischen Dienst und stieg zum Husarenobersten – post mortem Brigadier – auf. Sein Sohn, Graf Bálint László Esterházy (1740–1805) hatte eine glänzende militärische Laufbahn. Als Gründer des 2. Französischen

Husarenregiments wurde er zum Marschall Frankreichs befördert. Auch die Lebenswege seiner Nachfahren, sowie die Familienumstände des Majors Walsin-Esterházy, der im Dreyfus Prozeß verwickelt war, werden ausführlich dargestellt.

Tamás Gömbös skizziert die Geschichte der Heraldik der Katholischen Kirche in Ungarn, womit das heraldische Handbuch von Iván Bertényi organisch ergänzt wird.

Die Entstehung des sg. Kossuth-Wappens wird von Gábor Somogyi mit neuen Daten beleuchtet. Iván Bertényi hat schon 1998 die These in Abrede gestellt, wonach das Advokatendiplom von Lajos Kossuth aus dem Jahre 1823 wegen der republikanischen Gesinnung des späteren Gouverneur-Präsidenten mit dem ungarischen Staatswappen ohne die Heilige Krone versehen wurde. Die erwähnte Wappenkonstruktion wurde vom Vf. an drei Advokatendiplomen aus dem Jahre 1830 entdeckt. So steht es fest, daß das kleine ungarische Staatswappen ohne die Heilige Krone nicht auf dem persönlichen Wunsch der Diplomerwerber, sondern an den von der Universität Pest ausgefertigten Diplomen allgemein verwendet wurde.

Der Diskussionsbeitrag von Gyula Kristó befaßt sich mit der weltlichen und kirchlichen Jurisdiktion

des Komitates Somogy zur Zeit Stephans des Heiligen. In der Mitte der 1990-er Jahre sind darüber verschiedene Ansichten erschienen. István Bóna nimmt an, daß das Komitat Somogy erst in den späten Jahren der Regierung Stephans des Heiligen, um 1030 entstand und läßt die Frage seiner weltlichen Zugehörigkeit offen. Attila Zsoldos und László Solymosi sind der Meinung, daß das Komitat Somogy zur Zeit Stephans des Heiligen keine selbstständige Verwaltungseinheit, sondern der Bestandteil der Komitate Kolon oder Veszprém war. Dagegen behauptet der Vf., daß das Komitat Somogy schon von Anfang an selbstständig war. Aus kirchlicher Hinsicht gehörte es in den frühen Jahren der Regierung Stephans des Heiligen zur Abtei von Pannonhalma und erst später (im Jahre 1061 schon sicher) befand wurde es sich unter der Jurisdiktion des Bischofs von Veszprém. Diese Unsicherheit wird mit den Übergangslösungen der stephanischen Staatsgründung erläutert.

Gábor Sey schildert die Familienumstände des Inspektors des Kapitels von Pécs, Antal Sey, der 1780 in der neuen kgl. Freistadt Pécs als erster Bürgerrecht erworben hatte. Die aus der Gemeinde Sé (Komitat Vas) stammende Familie wurde vom König

Sigismund 1418 in den Adelstand erhoben und die Familienangehörigen bekleideten in den Komitaten Süd-Transdanubiens verschiedene Ämter.

János Rayman beschreibt den Siegel des Messingsgießers Gustav König aus dem Jahre 1848, der zu der seltenen Art von Zunftsiegeln einzuordnen ist.

Ferenc Kováts berichtet über das Doppelwappen von József Somssich und seiner Frau Mária Ürményi, das sich an einem Wohnhaus von Pécs (Apáca utca 4.) befindet.

Die Streitschrift von Lajos Horváth reagiert auf die Kritik, die Zsigmond Makra über die heraldischen Briefmarkenserie der ungarischen Post geübt hatte (Turul, Band 70 1997. Heft 3–4), und plädiert dafür, daß die heraldischen Kompositionen die heraldischen Tiergestalten in ihrer natürlichen Form – die Geschlechtsorgane einbegriffen – darstellen sollen.

László Berényi berichtet eine Feststellung des Aufsatzes von János B. Szabó über die Offiziersporträts des Husarenregiments Nádasdy (Turul, Band 71 1998 Heft 3–4), wonach das dem Obersten Grafen Károly Andrássy zugeschriebene Porträt – der Uniform und der Wappendarstellung nach – nicht von ihm, sondern von einem unbekanntem General verfertigt wurde.

HÍREK

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde alapításának 10. évfordulóján, Bécsben tartja 5. rendjeltudományi tanácskozását. A hazai- és külföldi előadók közreműködésével létrehozott, reprezentatív rendezvényre 2000. június 22–25. között kerül sor.

*

Az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde alapítása 10. évfordulóján, a neves osztrák árverezőház, az Auktionshaus H. D. Rauch, nemzetközi összehasonlításban is jelentős rendjel-, és kítüntetés-árverést rendezett Bécsben, 2000. június 21-én.

*

Szlovákiában, a Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, a Heraldické kollégium, a Trenčianske museum v Trenčine rendezésében. „Településcímerek Szlovákiában” címen 2000. szeptember 9-én a treneséni Múzeumban tudományos ülészakot rendez

*

Május 2–7-ig ülésezett a burgundiai Besançonban a XXIV. Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Kongresszus, a Francia Szövetség rendezésében, Monsieur Jean Morichon elnökletével, Chirac köztársasági elnök fővédnöksége alatt.

A közel 500 résztvevő három világrész mintegy 30 országából érkezett, jó részükben mégis a vendéglátó francia szakma képviselőiben.

A gazdag program egyrészt elvi kérdéseinek taglalásából, másrészt konkrét kutatások eredményeiről szóló beszámolókból tevődött össze. – Kiemelendők: *Armin Wolf* (Németország) értekezése Thuringia tartomány-

gróbjainak helyesbített eredetéről, *Stanislaw Dumin* (Oroszország) beszámolója az orosz nemesség képzelt genealógiáiról, *Giovanni Arcangeli* (Olaszország) alapvető ismertetése a római Állami Levéltárban való kutatás lehetőségeiről, és *Michel Popoff* (Franciaország) átfogó képe a heraldikai kutatás mai állásáról, problémáiról és összehasonlító nyilvántartásáról.

Magyar részről *DR. Bertényi Iván* nagy nemzetközi érdeklődésre számot tartó fejtegetése említendő, a középkori magyar heraldika motívumkincsének európai kötődéseiről.

A Kongresszus keretében került sor a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének hagyományos kétevenkénti díjkiosztására is. A 2000-ben odaítélt tíz nemzetközi kítüntetés egyikének jutalmazottja *Gudenus János József* ötkötetes műve *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája* spanyol, olasz, portugál, svájci, osztrák, argentin és mexikói kítüntetettekkel együtt, díját *Vajay Szabolcs* bizottsági elnök kezéből vette át, aki *Michel Teillard d'Eyry* szövetségi elnök és *Ugo Barzini* olasz nagykövet, a megelőző XXIII. torinói Kongresszus elnökével hármashban vezette le a ceremóniát.

A Kongresszust követően *Gudenus János József* két nagysikerű előadást tartott Párizsban is, a franciaországi Magyar Kultúrintézetben, illetve a párizsi Katolikus Misszió székházában. *Bertényi Iván* professzor ugyancsak tartott párizsi előadást.

A Besançonban hozott határozat értelmében a legközelebbi, XXV. Nemzetközi Kongresszus szék-helye Dublin lesz 2002 őszén.

Vajay Szabolcs

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL
SOÓS ISTVÁN

HETVENHARMADIK KÖTET
2000/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MM

E számunk szerzői

Berényi László, nyugalmazott igazgató (Kismarton)
Draskóczy István, dr., egyetemi docens
Farkas Gábor, dr. nyugalmazott levéltárigazgató (Székesfehérvár)
Kollega Tarsoly István, dr., a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Merényi-Metzger Gábor, levéltáros (Gyula)
N. Fodor János, Ph. D. ösztöndíjas
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Szabó Géza, dt. irodalomtörténész

E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült

TURUL

LXXIII. évfolyam

2000/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.
Nyomdai kivitelezés: Kurucz Gábor, 1025 Budapest, Törökveszi út 110/b..
ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Szabó Géza: Adatok a pozsonyi Szentmártoni, vagy Szabó család történetéből.....	73
Berényi László: Esterházy Ferenc alispán.....	93
N. Fodor János: A Gutkeled nemzetség Szólátmonostori ága az Anjou-korban.....	97
Merényi-Metzger Gábor: Békés vármegye főispánjainak arcképcsarnoka	110
Farkas Gábor: A nemesi Fejér vármegye alispánjai 1692-1849	118

2. Kisebb rovatok

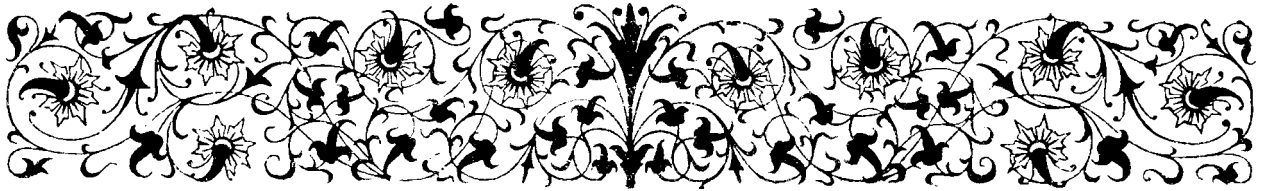
Konferenciák, rendezvények	125
Pandula Attila: Települések heraldikája. Konferencia Trencsénben.....	125
Családtörténet, helytörténet című konferencia	126
Kard és koszorú. Nemzetközi konferencia Budapesten	126
Kérdés	127
A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság rendezvényei 2000. szeptember – 2001. június.....	128
Előfizetési felhívás.....	132

Könyvismertetés

Bereg vármegye (1782–1785). Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és fordította: Pók Judit. (Ism. Draskóczy István)	129
Anton E. Dörner: Evreii din comitatul Satu Mare în secolul al XVIII-lea (1723–1760). The Jews of Satu Mare County in the 18th Century (1723–1760). Cluj-Napoca, 1998. (Ism. Draskóczy István).	129
Mediaevalia Transilvanica. Tom. I.(1997) nr. 1–2., Tom. II.(1998) nr. 1, nr. 2. (Ism. Draskóczy István)...	130
Balogh Gyula-Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai és Szluha Márton: Liptó vármegye nemes családjai. (Ism.: Kollega Tarsoly István).....	131

ADATOK A POZSONYI SZENTMÁRTONI, AVAGY SZABÓ CSALÁD TÖRTÉNETÉBŐL

A pannoniai Savariában született Szent Mártonról, templomi patrocíniumok révén, több mint száz település vette nevét a történelmi Magyarországon.¹ Ezek közül a legelső Szent Márton hegye, a mai Pannonhalma. Érthető módon sok család használta vezetőneveként a Szentmártoni nevet, főképpen akkor, ha azzal származási helyére utalt.² A magyar nemes családok közt azonban kevés viselte ezt a nevet. Nagy Ivánnál és Kempelelnél csupán néhány Szentmártoni család szerepel, a fennmaradt Királyi Könyvekben viszont egy említés sincs.³

A 16. században élt egy bizonyos Szentmártoni Farkas, aki mint „Balassi Bálint tisztartója Zólyomon” 1581. július 5-én levelet írt Selmezbányára, Lentworay Pál ügyében.⁴ Akár az ő leszármazottja is lehetett családom első ismert tagja, Pozsonyi Szentmártoni János, hiszen az ő apja a 17. század első felében Magyarországról, valószínűleg Pozsonyból költözött Erdélybe.⁵ A családnak a királyi Magyarországról való eredetére az unitárius vallású Iklódi Tholdalagi János, szamosújvári kapitány⁶ utal, Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, 1677-ben írt, alázatos supplikációjában:⁷

„Kegyelmes Uram, alázatosan jelentem Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak: Egy Pozsonyi Szent Mártoni János nevű ifjú legényt tartottam kicsinségemtől fogva, kinek is az atyja, idegen fiú lévén, ez hazában megtelepedett volt, és míg élt, ez hazai szolgálatjában hadakat viselt, mely megnevezett ifjú legénynek jámbor szolgálatját megtekintvén, Nagyságod kegyelmességéből, akarom nobilitálni magát és két ágon levő maradékot. Nagyságodat kérem alázatosan, méltóztassék megnemesíteni mind magát s mind pedig két ágon levő maradékot.” A fejedelem Fogarasban kapta meg a folyamodványt,⁸ s helyben-

hagyólag ezt jegyezte az iratra: „Fiat 10-o Febr. 1677.”

Pozsonyi Szentmártoni János, mint ifjú legény, ekkor huszonegynéhány esztendősen lehetett. Apja, az idegen fiú,⁹ katonaeMBER volt, s Erdély 17. század közepi háborúiban vehetett részt. Árván maradt kis-korú fiát, Jánost, pártfogója, Tholdalagi János a maga udvaránál bizonyosan a saját – unitárius – vallásában nevelte fel. Kolozsvárott ez a felekezet még a 17. században is eléggé népes volt. Pozsonyi Szentmártoni János feleségével, Simon Katalinnal¹⁰, és két kis-korú fiával, Istvánnal és ifjabb Jánossal együtt, 1677. június 5-én, Gyulafehérvárott valóban elnyerte Apafitól az armálist, amelyet 1678. március 2-án, a fogarasi országgyűlésen hirdettek ki.¹¹ A ma is meglévő „kutyabőrre” festett címer rövid leírása a következő:¹² Tojásdad alakú pajzs kék mezejében, zöld halomra helyezett koronán nyugvó, szőlőfürtökkel és kalászokkal övezett, fekete ujjasba takart jobbkez, kivont kardot tart. A sisakdiszként megismételt címerábra fölött e jelmondat olvasható: VIRTUS ALIT ET DEFENDIT, azaz régiesen szólva: A jóságos cselekedet táplál és megoltalmaz. A címer elemei tehát a jelmondatot értelmezik, a tápláló szőlőfürtök és kalászok, illetve a védelmezően kardot markoló kéz képi ábrázolásával. E kor címeres emlékei közt kevés olyan van, ahol a pajzs tojásdad formájú, jelmondatot pedig még ritkábban csatoltak hozzájuk. Apafi Mihály egykorú nemesítéseinél főként az iskolázott emberek esetében párosult jelmondat is a címerhez. Így például egy sepsiszentgyörgyi iskolamester bibliai idézetet kapott: „Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae” (azaz: Legyetek okosak, mint a kígyók és szelídek, mint a galambok. Máté, 10, 16.), a fejedelmi kancellária irnoka pedig a „Sola vir-

tus nobilitat”, (azaz: Egyedül a virtus nemesít) jelmondatot érdemelte ki.¹³ Az Apafi által adományozott nemesi levelekből a Magyar Országos Levéltár 152 darabot őriz, közülük 101-re soha nem festették rá a címerképet, aminek oka a megadományozottak szűkös anyagi helyzetében keresendő. A Pozsonyi Szentmártoni-armálisról nem hiányzik a ráfestett címer, és az nagyjából megfelel a leírásnak is. Éppen ezért különös, hogy a fejedelem diszes betűkkel írandó nevének kihagyott hely viszont üresen maradt.¹⁴

A címerszerző egyik fia, az ifjabb János, aki szabólegény volt, valamikor az 1690-es évek végén, 22 esztendőskorában, mindent hátrahagyva, elmenekült Kolozsvárról. Hogy mi készítette erre, azt nem lehet tudni. Erről száz év múltán, 1791. július 4-én, Kolozsvárról lefolyt bizonyító eljárás egyik tanúja így emlékezett meg:¹⁵

„Azt is tudom valóságosan, hogy az exponens nagyatyja, néhai Szent Mártoni Szabó János, innen Kolozsvárról, a kuruc világ alkalmatosságával származott ki nemes Magyarországra, mintegy húsz, vagy huszonkét esztendőskorában, ki is abban az időben a szülőből nem mervén bejönni a városra, a fejérműit is a nénje kiküldötte a Hendellyi piacra,¹⁶ ahonnan csztán el is ment. Azt peniglen onnan tudom valani, hogy a néhai édes atyámtól sokszor e szerént lenni ezen dolgot beszéllette.” A tanú azt is megerősítette, hogy az ifjú akkor „szabólegényke” volt.

A kuruc világot, a régiek, az 1670-es évektől, Thököly Imre idejétől számították, így nem tudni, hogy pontosan mikor történt az elbeszéltek menekülés. Szentmártoni János, a Kolozsvárt átszelő Kis-Szamos folyását követve, könnyen eljuthatott a Tiszáig, majd annak kanyargós partjai mentén haladva, érkezhettek el a Rétköz mocsarai közt rejtőző, biztonságosnak látszó falvak egyikébe, a Szabolcs vármegyében fekvő Gégénybe. Itt Gégényben, amely kis jobbágyfalu volt, huzamos ideig lakott. Nem volt szokatlan dolog ebben a korban a mesteremberek vándorlása. Szabolcs vármegyében 1734-ben csupán 8 szabómestert regisztráltak,¹⁷ s ezek is céhen kívül működtek. Szentmártoni János új lakhelyén, mestersége után, a Szabó ragadványnevet kapta. Vélhetőleg gégényi születésű feleségének neve ismeretlen. Idegenek házasságkötéséhez akkoriban a szülőhelyről testimoniálist kellett hozni. A távolról jött emberek esetében ugyanis mindig féltő volt, hogy már van házastársuk, akit elhagytak; a bigámia pedig halállal büntetendő volt a fennálló törvények szerint.¹⁸ János fia, Ferenc (1720. körül–1788), valamikor az 1740-es évek elején, egy

demecesteri köznemes lányát, Teremi Annát (1725 körül–1799) vette feleségül. Talán ekkoriban költöztek át apjával együtt a szomszédos, nagyobb községbe, Demecserbe, ahol a jobbágyok mellett néhány köznemesi család is élt.¹⁹ Demecser ekkori társadalmáról csupán egy 1735-ben, Kisvárdán lefolyt boszorkányper szolgáltat adatokat, ahol a fővádlott, Bötökös Ferencné Darvas Erzsébet volt.²⁰ Az egyik tanú, Balog Ferenc, 18 esztendőskorban, vallomásaiban egy másik vádlott szavait idézte: „Hát, úgymod, miért nem fogják azt meg, azki az urán jár, de bizony, ha mindazokat megfogdoznak, azok Demecserben boszorkányok, sok özvegyember maradna úgy.” A Bötökös család tagjai a későbbiekben is felbukkanak, az asszonyok közül néhány a Szentmártoniak feleségeként.

Egy későbbi tanúvallomás szerint, 1752-ben, a már idős korú Szentmártoni János, fiával, Ferencel együtt Erdélybe ment, hogy nemességét igazolja. Az armális nem lévén a birtokában, Kolozsvár városától hozott testimoniális levelet. Hazatérve Demecserbe, ezt az iratot sokaknak megmutatta. Azok, akik el is elolvasták, kételkedtek annak bizonyító erejében. 1754-ben és 1755-ben országos nemesi összeírást tartottak, s ekkor Szabolcs vármegyében nem jegyezték fel Szentmártoni nevű személyt. A Szabó néven összeírtak között viszont szerepelt négy János, egy Ferenc, egy Sámuel és öt István.²¹ A Jánosok egyike Szentmártoni János lehetett, Ferenc pedig a fia. Ferencnek ekkor már két fia volt, a 10 éves Sámuel és az egy éves István.

Szentmártoni János szabómester, az 1750-es évek közepe táján, Demecserben halt meg. Fia, Ferenc, megbecsült tagja lett a demecseri református eklézsiának. A református egyházi szervezet olyan volt, hogy az egyházközségek vezető testületébe, a presbitériumba (consistoriumba), nemeseket és jobbágyokat egyaránt lehetett választani. Ezt a társadalmi összetételt jól tükrözi az 1770. május 20-án, Csengeri József lelkészsége idejében megválasztott consistorium: „Választatott curatornak nemzeti Kecskeméti András úr. Consequenter consistoriumot is állítottunk, melyre választott nemzeti idősb Berzsényi József úr, nemzeti Kecskeméti Mihály úr, nemzeti Huszti György úr, nemzeti Karancsi János úr, Hegedűs Ferenc, Hegedűs Bálint, Teremi János, Szabó Ferenc, Hajnal István, Sándor János, Bötkös János, Izsák János és Bötkös István úr.” A titulusok jól mutatják a társadalmi hovatartozást. Szabó Ferenc Kolozsvárról hozott testimoniális levele tehát ekkor már nem volt elegendő nemesi származásának bizonyítá-

sára. Családját az adózók közé sorolták. A megváltozott helyzetet az is mutatja, hogy Ferenc legidősebb fia, Sámuel, 1772-ben, egy demecseri jobbágycsalád sarját, a falu egyik esküdtjének rokonát, Hajnal Katalint vette feleségül.²²

1772 augusztusa és decembere közt, Szabolcs vármegyében úrbéri összeíró bizottságok járták a falvakat, amelyek Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete értelmében végezték munkájukat. Demecserben december 10-én jártak, s ekkor 28 örökös és szabad költözésű úrbéres jobbágycsaládot írtak össze. Zsellérek nem voltak. Az iratot a falu képviselőiként: Bribágh Ferenc bíró, valamint három esküdt: Izsák István, Hegedűs Ferenc és Hajnal István látta el kézjeggyel.²³

A nemesek összeírására 1774-ben került sor, akkor Demecserben 8 belső birtokos nemes családot²⁴, és 9 jobbágytartó külső birtokost²⁵ írtak össze. Az 1785-ös népszámlálás szerint a falunak 520 lakosa volt.²⁶ 1774-ben vezették be országosan a nemesség peres formában való vizsgálatát, amelynek latin elnevezése a „causa productionalis” volt. Az alperest az ilyen ügyben producensnek nevezték.²⁷ A Szentmártoni család nemességigazolási pere közel húsz esztendőig tartott. 1774. május 6–7-én, Szabolcs vármegye Nyírbogdányban tartott részgyűlésén, Szentmártoni Ferenc mellett három demecseri nemes személy tanúskodott: az 50 esztendőes Teremi János, a 66 esztendőes Kecskeméti András és a 70 esztendőes Demeter Erzsébet, Kecskeméti János özvegye. A feltett kérdésekre egyikőjük a következőket mondta:

„Secundus testis: Nobilis Andreas Ketskeméty Demecseriensis, annorum circiter 66. juratus examinatus fatetur, ad 1-um: Esmérte a tanú Tekintetes Nemes Szabolcs vármegyében lévő, Gégény nevű helységben lakott, de Demecserben meghalozott néhai Szent Mártoni Szabó Jánost. Ad 2-um: A tanú Gégénybe születvén e világra, sok időig egy faluban lakott néhai Szabó Jánossal, és vallja, hogy ezelőtt mintegy 22 esztendővel maga fiával, Ferencsel Nemes Erdély országában nemessége felállítása végett járván, ugyan Nemes Erdély országában situált Kolozsvár városától hozott testimonialis levelet, melyet is a tanú előtt másokkal olvastatván, hallotta akkor a tanú, hogy mondották Szent Mártoni Szabó Jánosnak, hogy semmit nem érne, mivel csak egy várostól vagyon adva; mely testimonialissal, vallja a tanú, hogy darab ideig nemesi szabadságban is éltek, de egy alkalmatossággal a Tekintetes Nemes vármegye által megvizsgáltatván több nemesekével együtt testi-

monialisok, akkoron a parasztok közé tétettek, azolta közéjek is fizetett a maradéka. Ad 3-um: Tudja azt is bizonyosan a tanú, hogy a deutralis Szabó János csak mesterségéről hívtatott Szabónak, kinek is igaz neve Szent Mártoni János volt, minthogy magát úgy nevezte, és hogy mostan inquiráltató Szabó Ferenc természet szerint való fia legyen, hiti után vallja a tanú, akinek is édes atyja Nemes Erdély országából, nevezetesen Kolozsvárról szakadt ezen Tekintetes Nemes Szabolcs vármegyében.”²⁸

Szentmártoni Ferenc ezután, Mária Terézia királynőnek 1771. május 10-én kibocsátott rendelkezése alapján, a gyulafehérvári káptalanhoz fordult igazoló iratokért. 1774. június 20-án a káptalan számára transsumtumokban (=másolatokban) kiadta a levéltárában lévő, egy bizonyos Szent Mártoni nevet viselő családra vonatkozó két iratot: Az egyik 1427. január 3-án, a másik 1583. április 25-én kelt.²⁹ Ezek azonban az 1677-ben nemességet nyert családéi nem lehettek.

A család nemesi levelét Szentmártoni Ferenc 1776. október 8-án Kolozsvárott szerezte vissza. Az addig lappangó armális Búni Márton hagyatékából került elő. Az ekkor kiadott bizonyoságlevélben Czákó Mihály és Sólymosi János, a kolozsmonostori konvent hites nótariusai igazolták, hogy Ketskeméti Dániel adta át ezt az armalist a demecseri lakos Szent Mártoni Ferencnek. Az igazoló levélben ez olvasható:

„Én, alább is subscribáló kolozsvári lakos, Ketskeméti Dániel, praesentibus adtestálok arról, hogy ennek előtte való üdőkben egy Búni Márton nevezetű atyánkfiának halálával holmi levelek szállván a kezemre, a többi között egy armális levél is tanáltatott közöttök, amely néhai b[oldog] emlékezetű Apaffi fejedelemtől adatott volt Szent Mártoni Jánosnak és két fiainak, Istvánnak és ugyan Jánosnak, Anno 1677, mely armálisnak nálam létéről csak casualiter tudósítatván itten benn jártában, mostan Nemes Magyarországon, Szabolcs vármegyében, Demecseren lakó Szent Mártoni Ferenc ő kegyelme, és engemet, kezéhez adása végett, becsülettel megkeresvén; én is, hogy következő dolgai, ennek kezénél nem léte miatt, kárban ne forogjanak, az említett armalist kezében adtam feljebb írt Szent Mártoni Ferenc ő kegyelmének. Kolozsváratt, die 18-a 8-bris Anno 1776. Ketskeméti Dániel mpr. – Hogy a fennírt Szent Mártoni Jánosnak és két fiainak, Istvánnak és Jánosnak adatott armalist kolozsvári becsületes lakos, Ketskeméti Dániel ő kegyelme adta legyen kezében Nemes Magyar országon, Szabolcs vármegyében, Demecse-

ren lakó Nemzetes Szent Mártoni Ferenc ő kegyelmének, presentibus fide nostra mediante recognoscáljuk, Kolozsvárat, Anno dieque praenotatis. Czakkó Mihály mpr. és Sóllymosi János mpr. Kolozs Monostori Convent hütös nótáriusa.”³⁰

A Kolozsvárott tartózkodó Szentmártoni Ferenc felkereste az ott élő, s általa rokonnak vélt Szentmártoni nevűeket, vagy azok hozzátartozóit is. Így jutott el Ajtai Szabó Mihályhoz, akinek néhai feleségét, Szentmártoni Katának hívták. Az ő hagyatékából került elő egy 1684. november 3-án kelt osztálylevél, amelyről másolatot készítettek. Ebben arról esik szó, hogy a kolozsvári Belső-Magyar utcában elhunyt Szentmártoni Szabó István hátrahagyott javain örökösei: édesanyja, Kőműves Veres Mihályné; fiatal özvegye, Zeller Kata; valamint korábbi feleségétől való fia, a „szabó míven” lakó Ferkő megosztottak.³¹ Az eredeti iratot a kolozsvári aranyművescéh egyik mestere, Rajner Márton, valamint az ottani szabócéh egyik mestere, Kováts Szabó István készítette és hitelesítette.³² Ez a dokumentum sehogyan sem illeszthető be a család történetébe, de amúgy érdekes adalék a 17. századi, kolozsvári szabómesterek javairól. Többek közt egy ingatlan pontos címe is olvasható benne: „Vagyon Magyar utcában egy ház az Szamos felől való szeren, kinek feljül való szomszédja Noács Márton uram háza, másfelől Filep Mártoné.”

1778. szeptember 23-án Szabolcs vármegye törvényszéke tovább folytatta a nemesség-igazolási pert „Szabó, alias Szent-Mártoni Ferenc”, demecseri lakos ellen. A producens jogi képviselője nemes Fazekas Jászló volt. A perirat immár tartalmazza az armális szövegét, az alperes genealógiai stemmáját és az 1774. május 6-7-én, Nyírbogdányban kelt tanúvallomások jegyzőkönyvét. Az 1677. február 10-én kelt nemességkérő levél is szerepel a bizonyítékok között, amely az armálisszerző magyarországi eredetét bizonyítja. Szabolcs vármegye a Helytartótanácsához fordult az ügyben.³³

Az egyházi anyakönyv szerint az 1780-dik esztendőben „a demecseri méltóságos, tekintetes, nemes és nemzetes compossessor földesurak, proportionaliter elosztván vagy osztatván az egész határt...” újrendezték a közbirtokokat.³⁴ Szabó Ferenc is már közéjük tartozott. Megnövekedett tekintélyét jelzi, hogy a demecseri református egyházközség egyik kurátorává teszik meg 1781. május 13-án, Miskolci Péter prédikátorsága idején.³⁵ Ekkorra már legidősebb fia révén három unokája is van. 1782. január 20-án keresztelik meg Sámuel negyedik gyermekét, Istvánt (1782–1842).

1782. május 20–július 4. közt, Pozsonyban, a Helytartótanács megtárgyalta és 2884. számú iratában visszaküldte Szabolcs vármegye felterjesztését Szent-Mártoni Szabó Ferenc ügyében, azzal, hogy mivel a folyamodó erdélyi származású, nemesség igazolási ügyével az ottani Királyi Táblának kell foglalkoznia. A Sedria határozatát Balassa Ferenc gróf írta alá.³⁶ Tudniillik az volt a gyakorlat, hogy Erdélyben elsőnek a Királyi Tábla ítelt, onnan került a per a Főkegybíróhoz (a Guberniumhoz)³⁷

1783. február 10–11-én Ferenc két fia a közeli Dombrádon tartotta esküvőjét, ugyanis ottani születésű nemes lányokat vettek feleségül: a 28 éves István a 20 éves Molnár Erzsébetet, a 24 esztendő János pedig 14 esztendő Berencsi Katát. A dombrádi lelkész demecseri lakos nemes Szentmártoni Sz. Istvánnak és Jánosnak írta a nevüket az anyakönyvbe. Ugyanerről a demecseri anyakönyvben ez áll: „1783. 11. febr. Sz. Mártoni Szabó István és János házassága volt. Istváné dombrádi Molnár Erzsébettel, Jánosé ugyan dombrádi Berentsi Katával.”

1784. június 9-én Szent Mártoni Ferenc demecseri lakos alázatos memoriálissal fordult a méltóságos liber báró főbíró és praeses úr öméltóságához és a tekintetes nemes Continua Táblához, gratiosus patrónus uraihoz nemességigazolása ügyében.³⁸

1784. július 30-án, Szabolcs vármegye nagykállói közgyűlésén bizonyítványt állítottak ki Szabó, azaz Szent-Mártoni Ferenc, demecseri lakos, valamint Sámuel, Ferenc, István, János és György nevű fiai részére, amelyben az 1778-as nemességigazolási per adataira hivatkozva a vármegye a folyamodót fiaival együtt nemesnek ismerte el.³⁹

1786-ban Szentmártoni Ferenc, nemessége végső igazolása érdekében, az erdélyi Királyi Táblához folyamodott; erről, március 8-án, Deáky Filep Sámuelen, Kolozsvár albiráján keresztül, a város magistratusát is értesítette.⁴⁰

Szentmártoni Ferenc nem érte meg ügyének végső lezárását, mert 1788. január 30-án, Demecserben, meghalt. Teremi Annától (1725 körül–1799) született fiai maradtak utána: Szent Mártoni Sámuel (1745–1831), István (1754–1806), János (1758–1828) és György (1765–1827). A legkisebb fiú éppen apja halála előtt nősült. Az apagai anyakönyvben 1788. január 22-én ezt írta be a lelkész: „Születésére, s lakására nézve demecseri ifjú legény, Szabó György megeskettetett Apagyon, ugyanott született, s nevelkedett Hegedűs Mihály leányával, Klárával, kik mindketten reformáta vallásban születtek, neveltettek és vagynak.”⁴¹

1791. július 1-én a négy fiútestvér alázatos könyörgő levelet küldött az erdélyi státusokhoz nemesigazolásuk érdekében. 1791. július 4-én kihallgatást tartottak Kolozsvárott, ahol Lapka János és Gyergyai László szolgabírák előtt, kérdésekre válaszolva, 3 tanú szólalt meg: a 65 esztendő Szent Mártoni Zsuzsánna, aki Horánszky Mihály kolozsvári polgár özvegye volt; valamint két helybéli polgár, a 38 éves tímármester, Czákó Mihály és a 48 éves Szentmártoni Ferenc. Mindhárman bizonyították, hogy Szentmártoni Szabó János atyja Szentmártoni Ferenc volt, nagyapja pedig Szentmártoni János, aki Kolozsvárról Magyarországra származott el, és akit mestersége után neveztek el Szabónak.⁴² Egyikük vallomásának végét, amely Szentmártoni Jánosnak, a kuruc világ idején, Kolozsvárról való elmenekülését beszélte el, már idéztem. Itt most ugyanazon vallo-
más első része következik:

„3-dik valló: Becsületes kolozsvári polgár, Szent Mártoni Ferenc, mintegy 48 esztendő, aki is vall az 1-sőre: Én mostanában az exponens Nemes Magyar Országban, Szabolcs vármegyében, Demecseren lakó Szent Mártoni Szabó Jánost jól esmérem, s az édesatyja házánál is voltam Demecseren, az írt vármegyében, s jól tudom, kicsoda. Az 2-dikra: Tudom azt is nyilván és bizonyosan, hogy az exponens ő kegyelmének édesatyját Szent Mártoni Ferencnek hívták, ki is az exponenssel, Szent Mártoni Szabó Jánossal, háromszor is voltanak itten Kolozsvárott a házamnál, s az a Szabó név az néhai, Kolozsvárról Magyar országra származott Szent Mártoni Szabó Jánosról ragadott volt reájok, azért, hogy midőn innen ki származott volna, akkor szabó legényke volt, de különben Szent Mártoni volt az igaz neve az eleinek. Az 3-dikra: Azt is tudom valóságosan...”

1791. július 15-én, Kolozsvárott, az erdélyi Királyi Tábla kedvező ítéletet hozott a nemesség-igazolási perben. A kérelmezőknek az armálisszerző idősb Szent Martoni Jánostól való leszármazását bebizonyították látva, őket valóságos armalista nemesnek elismerte. Ezt követően, 1791. szeptember 16-án, Szabolcs vármegye nyíregyházi közgyűlése, az erdélyi Királyi Tábla ítéletét is figyelembe véve, „Szabó a Szent Mártoni” János valamint Sámuel, István és György nevű testvéreinek nemességét elismerte s részükre erről bizonyáglevelet adott ki.⁴³

A 17. század végétől egészen az 1820-as évekig a demecseri egyházi anyakönyvek igen részletesek, tele vannak a prédikátorok személyes megjegyzéseivel. Ezután azonban, hivatalos rendeletre, át kellett tér-

niük a rubrikázásra, amely ennek a gyakorlanak sajnos véget vetett. Volt, hogy még a temetési textust is feljegyezték, mint például Solymosi Sámuel prédikátor, 1815. augusztus 19-én: „Szent Mártoni Szabó György fiacskája, János, eltemettetett. Praed. Text. Zsolt. 39:6. Ímé, egy tenyérnyivé tetted [napjaimat].” Általános szokás volt, hogy a fiatalon elhalt gyermek keresztnevét adták a következő azonos nemű újszülöttnek is. Tették ezt mindaddig, amíg valamelyik felnőtt kort nem ért. A házastárs halála esetén sem várták ki mindig a gyászévet. 1798. március 14-én, tíz esztendei házasság után, meghalt Szabó György felesége. A férfi ugyanezen év május 8-án újránősült: „Nemes Szent-Mártoni György, Söndör András hajdon leányával, Sárával, itt helyben copuláltatott, Hegedűs János, nemes Szent-Mártoni Sámuel is jelenlettekben, Szőke István prédikátor által.” Az új asszony később fehérmázás cserépkorsót adományozott, ilyen felirattal: „Szabó Györgyné ajánlotta a Demecseri református egyháznak.”⁴⁴ Van példa a válásra is. 1845. március 24-én vette feleségül az adózó özv. Hajnal Annát „középső Nemes Szentmártonyi Szabó János, ki is törvényesen elváltatta előbbi nőjétől.”

A református vallású, köznemesi jogállapotú Szentmártoni Szabó család a 19. század során, kiterjedt rokonságával, folyamatosan Demecserben, illetve kisebb részt a szomszédos Kéken élt. Az 1828-ban 911 lelket számláló Demecserben 125 ház állt, az 556 lelkes Kéken pedig 70 házat számláltak meg.⁴⁵ Mindkét falu a régi Rétköz jellegzetes települése volt.⁴⁶ Határuknak csak a felét tette ki a száraz, homokos terület, a többi a Tisza halban gazdag morotvakkal övezett árterében feküdt. Járhatatlan és soha ki nem száradó mocsár húzódott Demecser nyugati határán, keleten viszont domb magasodott a falu fölé (azon volt a temető). A homokos talajon lévő utak mégis járhatók voltak.⁴⁷ A nagy réteket hordozó, vándorló lápok, szeles időben, ide-oda úszkáltak a magaslatokon lévő szomszédos falvak között. A folyó későbbi szabályozása ezt a lápvilágot, s vele együtt a pákász életet teljesen eltüntette. Úgy lett, ahogy azt Petőfi 1847-ben előre megírta: „És ez az átkozott szabályozás majd mind e regényességnek véget fog vetni: lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék mostanában a Tiszának lenni!”⁴⁸ Ez a vadregényes világ a nép körében élő mesékben is tükröződött, hiszen a 20. század elején éppen a rétközi parasztoktól sikerült összegyűjteni legősibb gyökerű népmeséink egy részét, mint például a Fehérlő Péterről szólót.⁴⁹ Ezen a fo-

lyójárta környéken akkoriban káposztából, lenből, kenderből és dohányból termelt a legtöbb, ám a kalászosok, a kukorica és a krumpli hozama is jó volt, főként, ha trágyázták is a földet. Az ártereken nagymennyiségű salétromot (káliumnitrátot) söpörtek, így a fő ipari tevékenység a salétromfőzés volt, amellyel a puszkaporgyártáshoz szükséges alapanyagot állították elő.⁵⁰ A falunak külső földesurai és belső birtokosai egyaránt voltak. A belső birtokos armalista nemesek időnként újraosztották maguk között a „két bő nyomásra” tagolt határt. Ekkor már ebbe a közbirtokos (compossessor) rétegbe tartoztak a Szentmártoniak is. A két falu lakosai, eleinte kevés kivétellel, mind reformátusok voltak, s önálló parókus lelkészek voltak.⁵¹ Az egyházközségben a család tekintélyének növekedését jelezte az, hogy 1792. májusától, éveken keresztül, a négy testvér közül három a consistorium tagja lett. A nemességigazolási eljárás kedvező lezárása után a demecseri református egyházközség anyakönyveiben a család látszólagos előneve többféleképpen is szerepel: Szent Mártoni, Szentmártonyi, Sz. Mártonyi.

A család tagjainak anyagi helyzetéről is maradt egy-két dokumentum. Az egyik egy nyugta, amelyet a belső birtokos Elek János 1804. október 7-én írt alá. Ebben elismeri, hogy a Demecserben, Szabolcs vármegyében lakozó Szent Mártonyi Szabó Mihály és Bötökös István nevezetű emberektől megvett százhusz darab öreg juhot. A másik dokumentum pedig egy végrendelet. 1828. október 29-én, a demecseri református pap, Solymosi Sámuel a következőket jegyezte be a halotti anyakönyvbe: „Néhai nemes Sz. Mártonyi Szabó János becsületes compossessor, és vallását szerető jó keresztyén, hosszas nyomorúságai után meghalván, életének 70-dik, hetvenedik, házasságának 46-dik, negyvenhatodik esztendejében, elta- karítottatott tanítással a szomorú háznál.” Máig megvan ennek az „öreg Szent Mártoni Szabó Jánosnak” a végrendelete, amelyet nem sokkal a halála előtt írt. Ebben, János fiának (1797–1849) és „elnyomorodott” Ferenc fiának, valamint két lányának és feleségének örökségéről rendelkezve, zálogba adott telkéről, ökrökről, lovokról, szekerekről és szerszámokról esik szó. A testámentum végén ez olvasható:

„Mely utolsó rendelés tételemet, annak nagyobb erősségére, kezem kereszt vonásával erősíték, az alább írt bizonyosságok előtt. Demecserben, szeptember 7-kén, 1828. esztendőben. Öreg Szentmártoni Szabó János keze vonása – Mi előttünk: idősb Hegedűs Nagy János kereszt vonása – Hajnal György keze ke-

reszt vonása – Pap László keze kereszt vonása – Szondi János keze kereszt vonása – Notarius ifjabb Sondor András előtt és által.” Az aláíró személyek többnyire rokonok.

Egy 1830. április 17-én kelt egyházi jegyzőkönyv aláíróinak egyike a végrendeletben említett fiú: „Nemes Szentmártonyi Szabó János, a fent írt nemes ekklezsia fő kurátora keze X vonása.” A kézvonás nem mindig az analfabétizmus jele volt, hanem pecsét helyett szolgált, illetőleg a valóban írástudatlanok kézjegyeihez illeszkedett.⁵² Ezekből az időkből való egy érdekes dokumentum a nemesi kiváltságok gyakorlati hasznáról, amely ugyanez a Jánosé (1797–1849) volt:

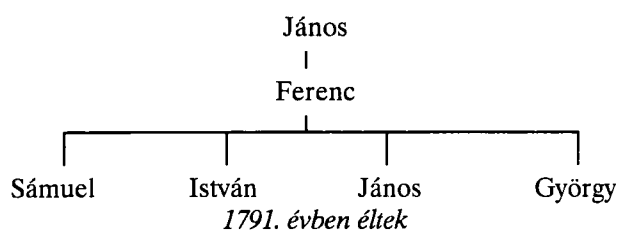
„Passualis levelemet mutató nemes Szent Mártoni Szabó János, mintegy 35 esztendő, magoss termető, szőkés ábrázatú, barna hajú, ezen tekintetes nemes Szabolcs vármegyében helyezettett Demeter helysége lakosa, amidőn dolgai folytatása végett, ezen vagy más, szomszéd tekintetes, nemes vármegyében lévő helyekre néha két szekerével utazánd, hogy mindenütt, mint igaz magyar nemes, minden vám és egyéb adózások nélkül, szabadon menni, jönni, mulatni engedtesen, általam azoknak, akiket ezen dolog illet, ajánlatik. Kelt Napkoron, julius 5. napján, 1834. Tekintetes Nemes Szabolcs vármegye szolgabírája, Bégányi Antal.”⁵³

A jobbágyfelszabadítást megelőző időkben az anyakönyvi bejegyzések mindig nemes állapotúaknak nevezik a család tagjait s házastársaik is többnyire nemesek. (A jobbágyok neve mellé ugyanis azt írták, hogy adózó.) Az 1848-as jobbágyfelszabadítást követően, az 1850-es években megszűnik a különbségtétel, sőt a nemesi előnévként használt Szentmártonit is fokozatosan elfelejtik bejegyezni, így egyazon családon belül is előfordul az, hogy a korábban született gyermekek még „Nemes Szentmártonyi Szabók”, míg a későbbiek egyszerűen csak a Szabó nevet viselik az anyakönyvben. Foglalkozásként pedig a „reformáta földműves” és a „ref. iparos” a leggyakoribb mesterségük. Az armalista nemeseket csak az adómentesség és néhány előjog választotta el a volt jobbágyoktól, a különbség megszűntével, maguk is közönséges falusiakká, földművesekké, iparosokká váltak. A sikeresebbek tanítók, vagy papok lettek. Volt olyan is, akit nemzetgyűlési képviselővé választottak.

A család egyes tagjait Fényes Elek 1851-es geográfiai szótára is megemlíti. Demecsernél: „...Belső birtokosok: Elek Pál, Teremy János, Szabó János, s többek ezen családból.” Kék község belső birtokosai so-

rában Szabó Istvánt említi.⁵⁴ Nagy Iván családtörténeti munkája tizedik kötetében, tévesen, a Csíkszentmártoni Szabó család történetébe keveri a Szabó, azaz Pozsonyi Szentmártoni családra vonatkozó adatokat.⁵⁵

„Czímeres nemes levelét 1677-ben Apaffy Mihály fejedelemtől nyerte és azt 1678-ban a fogarasi országgyűlésen kihirdetette. ...A múlt században [Nota bene! a 18-adikban] János Kolozsvárról Szabolcs megyébe Demecserre költözött, és a következő családfát alkotott:

Ferencnek fiai, a négy testvér 1791-ben az erdélyi országgyűléstől kérték, hogy nekik Apaffy Mihálytól 1677-ben adott és az 1678. Évi fogarasi országgyűlésen kihirdetett nemes levelöknél fogva nemességi bizonyítvány adassék.” Nagy Iván tévedése azzal magyarázható, hogy a csíkszentmártoni előnevű Szabó család, amely Udvarhelyszékben volt honos, ugyanakkor kapta nemesi levelét, amikor a Pozsonyi Szentmártoniak. A két család címerének különböző volta az azonosságot kizárja.⁵⁶

A Nagy Iván által is megnevezett, 1791-ben nemességüket igazoló testvéreknek, több ágon, igen sok leszármazottja lett a 19. század során; így közülük csupán azok családi vonalát tudom nyomon követni a továbbiakban, akiknek utódai a 20. században is számon tartották eredetüket.⁵⁷ A négy testvér közül, az ügyeket intéző János (1758–1828) tartotta magánál az armálist, amely, a többi igazoló irattal együtt, a továbbiakban is az ő leszármazottai birtokában maradt. Berencsi Katalintól született fiától, Jánostól (1797–1849) annak Némethi Erzsébettől született András fia (1827–1888) örökölte, aki a Demecserrel szomszédos Kéken, a Farkas Eszterrel (1833–1900) kötött házasság révén, vagyonos ember lett. Ő már csak a Szabó nevet használta.

Szabó András legidősebb fia, József (1856–1937), a debreceni Református Kollégiumban tanult, s 1882-től a Bihar vármegyei Bárádon előbb káplán, majd lelkész lett. Itt ismerkedett meg a helytörénész Osváth Pállal, aki a családi armálist meglátva, arra

buzdította, hogy nézzen utána nemesi származásának. Később Osváth Pál fia, Osváth Lajos, Bihar vármegye főlevéltárosa segítségével, összegyűjtötték a többi családi iratot, majd 1907. december 18-án, Nagyváradon, Bihar vármegye rendes évnegyedes közgyűlése, a bemutatott armális alapján, igazolta Szabó József nemességét. Szabó József az első világháború utáni első nemzetgyűlésben a biharnagybajomi kerület képviselője lett.⁵⁸

Az 1920-as évek végén Szabó József, bárándi református lelkész, Szabó Zoltán záhonyi országgyűlési képviselő és Szabó Ernő Béla gödöllői jegyző fontosnak érezték, hogy ismét felszínre hozzák nemesi származásukat. Nem elégedtek meg a nemesség anyakönyvekből is bizonyítható tényével, hanem az eredeti „kutyabőrös” nemességet is kinyomozták. Az Országos Levéltár munkatársai 1929. december 17.–1932. március 12. közti időben vizsgálták Szabó József, bárándi református lelkész és Szabó Ernő Béla, gödöllői jegyző nemességigazolási és névváltoztatási kérelmét. E vizsgálat jól dokumentált ügy iratai a Magyar Országos Levéltár Y-szekciójában ma is megvannak az 1408/1929, 893/1930 és 590/1931 iktatószámokon, Szentkirályi, Föglein, Varga, Ányos és ki nem betűzhető szignatúrákkal.⁵⁹ A vizsgálók egyike, Ányos Lajos főlevéltárnok, az egyik legjobb szakember volt, aki 1936-ban, a „Turul”-ban, irányadó cikket jelentetett meg a nemesség-igazolásához.⁶⁰

A nemességigazolás eredményeként a Szabó-rokonság nagyobbik része, addigi nevét elhagyva, a régieskedő Szent-Martoni vezetéknevet vette fel, bár igazából a Szentmártoni Szabó kettős nevet szerették volna választani, hiszen az ősök hosszabb időn át valójában így használták. Az Országos Levéltár genealógusai azonban ezt a megoldást elutasítva, azt javasolták, hogy a nemesi levélben szereplő eredeti nevet állítsák vissza. Erről egy Varga nevű szakértő, az 1932. március 9-i keletű pro domo-ban, így vélekedett: „Szabó József, bárándi ref. lelkésznek és Szabó Zoltán országgyűlési képviselőnek a Kormányzó Úr ő főméltóságához benyújtott kérvényeikben (196,585/1930 és 6460/1931 b. ü. min. sz.) a Szentmártoni Szabó kettős név viselhetése iránt előterjesztett kérelmét, az idézett 1408/1929 OL sz. jelentésben kifejtett okoknál fogva, nem vélem pártolhatónak.”⁶¹

1932. május 19-én a Magyar Királyi Belügyminiszter bizonyítványt adott ki a kérelmezőknek régi magyar nemességük igazolásáról és a Szent-Martoni név használatának jogosultságáról, Csupor miniszteri ta-

nácsos aláírásával. 1932. október 11-én, Nyíregyházán, Szabolcs és Ung Közigazgatásilag Egyelőre Egyesített vármegyék Közönségének őszi rendes közgyűlése hozott helybenhagyó véghatározatot Szabó Zoltán főszolgabíró, gazdasági tanácsos; Szabó Ernő Béla községi jegyző, gödöllői; Szabó Géza kir. tanfelügyelő, szombathelyi; Szabó Sándor birtokos; Szabó Kálmán birtokos, demecseri; dr. Szabó József orvos, kenézli és Szabó József birtokos, demecseri lakosok nemessége meghirdetése és lajstromozása tárgyában.⁶²

1938-ban megjelent M. Kir. Belügyminisztérium által igazolt nemese 1867–1937. című kiadvány, amely immár tartalmazta, a nevüket (Pozsoni) Szent-Martonira visszaállító Szabó családbeliek közül 16-nak az adatait. A megnevezett személyek, az 1791-ben nemességét igazoló négy testvér közül kettőnek, Sámulnek és Jánosnak a leszármazottai.⁶³

Szabó József bárándi református lelkész 1892-ben a mikepércsi református pap lányát, Nagy Kornéliát (1871–1945) vette feleségül. Az ő egyik lányuknak, Editnek (1895–1988) a fia, Balassa Iván (*1917), a neves néprajzkutató⁶⁴. Itt hadd álljak meg egy kitérőre, amelyből látható lesz, hogy a kutatásban néha a véletlennek is nagy szerepe van. Az „Irodalomismeret” című folyóirat tematikus számába cikket írtam a Petőfit ábrázoló dagerrotípiáról.⁶⁵ Ugyanebben a folyóiratszámomban, Kovács Sándor Iván főszerkesztő felkérésére, az irodalmi élet reprezentánsai közül sokan írtak első, emlékezetes Petőfi-élményükről, köztük Balassa Iván is. Az ő írását olvasva figyeltem fel a következő mondatokra: „Egyszer nagyapám (református pap Bárádon;...) lévén kiváltságos 'első onoka', magával vitt rokonlátogatni szülőföldjére, a Tisza-mellékére. Dombrádnál meg Balsánál többször is komppal (ott hidas a neve) átszeltük a sárgás vizű folyót...”⁶⁶ Az addig összegyűjtött családi adatokra emlékezve, és a látva anyja nevét, ekkor arra gondoltam, hogy Balassa Iván valószínűleg Szabó József bárándi lelkész unokája. Ezt a gyanúmat az is megerősítette, hogy a Ki kicsodát fellapozva, láttam, hogy anyja neve Szabó Edit.⁶⁷ 1998. júniusában tehát felkerestem Balassa Ivánt. Sejtésemből bizonyosság lett, s így az ő segítségével sikerült az armálist jelenleg birtokló távoli rokont megtalálnom.

Szabó József Nagy Kornéliától született fia, ifjabb József (1893–1936), a Bodroghözben, Cigádon magánorvos, majd Kenézlőn volt körorvos. Róla Balassa Iván kéziratos önéletrajzából tudtam meg a következőket⁶⁸: Budapesten végzett az orvosi karon, s az I.

világháborúban császárvadászként szolgált. Az egyetemi zászlóalj katonájaként részt vett a IV. Károly király restaurációs kísérletét kísérő csatározásokban. Cigádon a zsidó kocsmáros lányát, Rosenfeld Erzsébetet vette feleségül, akitől egy Vera nevű lánya (1924–1944) is született. Tőle azonban 1925-ben elvált.⁶⁹ Másodjára a makói református kántor lányával, Nagy Irénnel házasodott össze, de lányuk, Edit (*1927) születése után, tőle is elvált. Ekkor az a családi mondás járta: „Józsi kétszer házasodott, egyszer Makóról, egyszer Jeruzsálemből.” Ifjabb József az ivásban és a morfiumban keresett vigasztalást, s végül ezek miatt, fiatalon meghalt. Így, örökös híján, a bárándi lelkész öccsének, a rétközi Balsán lakó, Szabó Antalnak (1873–1962) adta át az armálist és a családi iratokat.

Ez a Szabó Antal a szomszédos Szabolcs faluban, még a híres földvárát is magában foglaló, 109 katasztrális holdnyi földet birtokló, 1050 arany koronát érő tiszta jövedelemmel rendelkező, nagygazda volt.⁷⁰ Tőle örökölte a kutyabört, a verestoronnyi és enyedi előnévű Veres Máriától (1880–1966) született, nagyobbik fia, az ugyancsak gazdálkodó, Ferenc (1905–1982); községi hivatalnok kisebb fia, András (1908–1991) nőtlen maradt. Jelenleg ennek a Ferencnek Sajgó Erzsébettől (*1919) született fia, a Szerencsen lakó ifjabb Ferenc (*1938) örzi az armálist és a családi iratok nagyobb részét. Szabó Ferencnek és öccsének Lászlónak (*1943) azonban nincs férfi leszármazottja, így velük a család ezen ága megszakad. Az armálist és a többi iratot Ferenc egyik lánya, Edit (*1968) vette át és mutatta meg e sorok írójának. Az idősebb Ferenc húgának, Máriának (1911–1985) a fia, a Debrecenben élő Marsalkó Endre (*1939) is segítségemre volt a családtörténeti dokumentumok feltárásában, amelyekből ő is őriz egyet.

Szentmártoni Szabó Sámuel (1745–1831) ágán azonban több fiú leszármazott akad ma is. Neki Hajnal Katalintól (1749–1827) született fia, István (1782–1842), akinek Sondor (vagy Zsondor) Erzsébettől (1783–1854) született fiai, János (1812–1853 után) és Mihály (1817–1882) azok, akiktől a további leszármazás nyomon követhető.

Jánosnak Szétsi Esztertől született fia Menyhárt (1853–1883 után), akinek Bötykös Johankától (1862–1889) való fia, az 1932-es nyíregyházi igazoló iratban említett demecseri birtokos, Sándor (1883–1937 után).

Mihály ágazata a legkiterjedtebb. Alább ezt követjük. Szabó Mihály 1840-ben kötött házasságot Bötykös Zsuzsannával (1822–1868). Egyik fiuk, Sza-

bó Albert (1854–1917 után), Sárospatakon, a Református Kollégiumban tanult, majd Záhonyban lett tanító.⁷¹ Itt Gööz József helybéli református lelkész lányát, Esztert (18?? –1903 előtt) vette feleségül. 1903-ban „Mezei virágok” címmel verseskötete jelent meg Ungvárott. „Századvégi szerelem” című versének harmadik strófáját idézem: „Nap vagy Te, fénylő nap az ég azurján / És én örök, sötét bolygód vagyok! / Óh! egy sűgárt csak, melynél megláthassam: – Szerelmem-é, avagy tárczád nagyobb. –”⁷² Szabó Albert későbbi sorsáról leszármazottai sem tudtak semmi bizonyosat. Gööz Esztertől született fiai voltak a nevüket 1932-ben Szent-Martoni Zoltán, Ernő Béla és Géza. Pozsonyi Szent-Martoni Zoltán (1877–1939) Záhonyban született, Sárospatakon tanult, majd Budapesten jogot végzett. Ő vitte a leg többre a család történetében, hiszen 1916-ban az ungvári járás főszolgabírája lett, a Károlyi-kormány idején pedig Ung vármegye főispán-kormánybiztosa volt. A háború után m. kir. gazdasági főtanácsosnak nevezték ki, majd két ízben is, 1920–1922 és 1927–1931 közt, országgyűlési képviselő lett.⁷³ Testvérei is felelős állásokat viseltek: Ernő Béla (1879–1959) Gödöllőn lett községi jegyző,⁷⁴ Géza (1881–1943) Kassán volt tanító, majd Szombathelyre kerülve, királyi tanfelügyelő lett.⁷⁵

Szent-Martoni Zoltánnak egyik, Árvay Etelkától született fiáról, ifjabb Zoltánról (1904–1941) a kor ismert festője, Rottman Mozart⁷⁶ készített festményt, amelynek reprodukciója egy képes hetilap, az „Újság vasárnapja”, címlapján is megjelent, 1929-ben. A festményt egyik húga, Minay Lajosné Szent-Martoni Etelka (*1906) örzi Sárospatakon, amelyet 1993-ban, a nála tett látogatásomkor, magam is láttam.⁷⁷ Az idős Zoltán másik fia, Aladár (1908–1966) és másik lánya, Márta (*1915) az Ohio állambeli Clevelandban telepedtek le. Ott született Aladár fia, Zoltán (*1959). Márta lánya, Martha Pereszlényi Pintér (*1949) pedig Colombusban él, és a Granville-ben lévő Denison Egyetemen modern nyelvészetet tanít.⁷⁸

A gödöllői jegyző, Ernő Béla, felesége Bogár Jolán (1882–1958) által, Révész Imre debreceni református püspökkel került rokonságba. Fia, László (*1913) bár nő, nincsenek gyermekei. Kutatásaim során először őt kerestem meg gödöllői lakásán. Az ő segítségével jutottam zalaegerszegi rokonának a címéhez.

A tanfelügyelő Géza még Kassán vette feleségül a katolikus Reigl Ilonát (1894–1970), s tőle született fiát, Ernőt (1914–1997), is katolikusnak keresztelték.

Ernő eredetileg csendőrszázados volt, s 1944-ig a M. Kir. Belügyminisztériumban dolgozott.⁷⁹ Később Zalaegerszegen telepedett le. Tőle 1992-ben sok családi dokumentumot és adatot sikerült gyűjtenem. Ernő Herteleny Évától (1912–1997) született fiának, Balásznak (1943–1988) egy Bolf Máriától született fia maradt: Szent-Martoni Balázs (*1975). Ernő egyik lánya, Frank Péterné Szent-Martoni Mária Magdolna (*1945) Budapesten él, így az ő segítségét is igénybe vehettem a kutatásban.

Visszalépek a 19. századi Szabó Mihályhoz, akinek Bötykös Zsuzsannától született másik fia, Kálmán (1859–1909), iparos volt Demecserben. A nyírbogdányi születésű, majd nagyhalászi lakos Sinka Rozáliától (1862–1902) született fiai közül Géza (1886–1924) asztalosmester lett a Demecser melletti Gégényben. Ő a jelen sorok írójának a nagyapja. Neki még hat testvére volt. Ifjabb Kálmán (1889–1952), aki az orosz fronton háromszor megsebesülve, világháborús kitüntetésekkel, kocsigyártó, József (1896–1950 után) pedig asztalos volt Demecserben,⁸⁰ Budapesten élt az agglégény Béla (1893–1945), aki ott, a VII. ker., Bethlen utca 6-ban volt cukrász.⁸¹ Ők 1932-től a Szabó helyett már a Szent-Martoni nevet viselték. A lánytestvérek, Ilona (1887–19??) és Irma (1891–1964) voltak, illetve Berta (1899–1973), akit a gégényi jegyző örökbe fogadott, házassága révén pedig 40 hold birtokosa lett.⁸² Józsefnek két lánya, Anna (1928–1990) és Mária után született fia, Zoltán, nőtlén maradt. Tehát csupán ifjabb Kálmánnak van fiú leszármazottja: Tibor (1937–1990), akinek fia, ifjabb Tibor, de róla semmit nem tudok. (Irma lányának, Seres Béláné Kovács Erzsébetnek köszönhetem, hogy 1991-ben megtaláltam a néhai gödöllői jegyző fiát, Szent-Martoni Lászlót.)

A családnév körüli ügyekből gégényi nagyapám, Szabó Géza, kimaradt, mert már korábban meghalt. Szociális érzékenysége miatt, 1919-ben, szerepet vállalt a falusi direktóriumban; a román megszállók ezért, büntetésből, összeverték. Az akkori sérülések következtében halt meg 1924-ben.⁸³ Nagyapám gyermekei tehát mind Szabó nevének maradtak. Felesége a Székelyben született, Kovács Rozália (1887–1931), gégényi anyja, Bálint Zsófia (1862–1937) után, református lett, de apja, a napkori molnár, Kovács Ferenc (1861–1920), katolikus volt. Nagyapám feleségének adatai egyben azt is mutatják, hogy a 20. század elején már jóval nagyobb volt a népmozgás a falvak között, mint az előző század során. A Tisza szabályozása és a vasútépítés után, a Rétköz korábbi zártsága

megszűnt, s más vidékek lakosai is beáramlottak. A korábban teljesen református lakosságú falvakban megjelentek a római és görög katolikusok, valamint az izrelita vallásúak, majd számarányuk is egyre növekedett.⁸⁴ A vegesházasságokban adott reverzálisok a reformátusok számát nagyban csökkentették. Szabó Gézának Kovács Rozáliától született hat gyermeke közül kettő volt fiú: Aladár (1913–1974) és apám, ifjabb Géza (1920–1990), négy pedig lány: Gizella (1910–1959), Margit (1912–1982), Aranka (1917–1965) és Ilona (*1923). A Demecserben asztaloskodó Aladárnak Kerekes Juliánától (*1913) született hat gyermeke közül kettő a fiú: Géza (1943–1993) és Béla (1951), és négy a lány: Rózsa (*1937), Irén (*1940), Erzsébet (*1947) és Juliánna (*1956). Gézának Teremi Ilonától (*1947) született fia, ifjabb Géza (*1967).

Apám, Szabó Géza élete Magyarország két sorsfordulója közé esett: a trianoni békeszerződés aláírása után néhány héttel, 1920. június 28-án, született Gégényben, s nem sokkal a rendszerváltoztató választások előtt, 1990. február 17-én, Békéscsabán halt meg. Mivel 11 éves korára teljesen árva lett, anyai nagyanyja és nőtestvérei gondoskodtak róla. A kisvárdai Bessenyei György Gimnáziumban való továbbtanulását, a helybéli tanító kérésére, nagynénje, az előbbieken említett, 40 hold bérbeadásával gazdálkodó, özv. Angyal Gyuláné Szabó Berta támogatta. Ezt követően a debreceni Gróf Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán tanult. A háború alatt, 1944–1945 közt, Kenderesre, majd Balatonkenesére exmittálták. Diplomáját 1945 nyarán kapta meg. Nagyhalászi és tiszaezlári segédlelkészkedés után, 1947-ben választották meg Tiszanagyfaluban parókus lelkésszé, ahol ugyanakkor feleségül vette anyámat, a Pesterzsébetről való Gönczi Erzsébetet (*1924). Én 1950-ben születtem, László öcsém pedig 1952-ben, mindketten Tiszanagyfaluban, a parókián. Apámat 1956 tavaszán Békéscsabára helyezték, ahol nyugdíjba meneteléig, 1989 nyaráig szolgált.⁸⁵ Tőle már gyermekkoromban hallottam családnevünk érdekes történetéről, de csak az ő halálát követően, 1990 tavaszán kezdtem foglalkozni a kérdéssel. Ekkor ugyanis apám egyik unokahúgától, Vass Miklós-né Szent-Martoni Annától (1928–1990), aki a feljebb említett Szent-Martoni József demecseri asztalosnak a lánya volt, bővebb ismeretekhez és dokumentumokhoz jutottam a család származását illetően. Vass-né, halála előtt néhány hónappal, elküldte az armális magyar fordítását, amelyet apjának iratai között ta-

lált. Ekkor elhatároztam, hogy utánajárok a kutyabőr eredeti latin szövegének és egyúttal a család történetének is. Mivel irodalomtörténész vagyok, egyszerűsind úgy döntöttem, hogy – megkülönböztetés végett – publikációimban a Szentmártoni Szabó Géza nevet fogom használni. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán, 1978-ban, történelem–latin szakon végeztem s szerzetem diplomát. Jelenleg az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén vagyok adjunktus.⁸⁶ Ami a további leszármazást illeti, feleségem Makay Terézia (*1952), akitől két lányom, Emese (*1984), Fruzsina (*1987), és egy fiam, Levente (*1988) született. Villamosmérnök öcsém lánya, Ágnes (*1990), fia pedig László (*1993), akik Gyene Máriaától (*1954) születtek.

Hosszas kutatásokkal sok mindent sikerült feltárnom a család történetéből, s ennek révén ismertem meg néhány távoli rokonomat, köztük olyanokat is, akik az eredeti dokumentumokat és magát az armális is őrzik. Ám hátra van még egy kérdés, vajon mi lett a címerszerző Pozsonyi Szentmártoni János másik fiának, a Kolozsvárott maradt Istvánnak a leszármazottaival?

Nagy Iván a Szent-Mártoni család címszóban a következőket írta: „Erdélyben szintén van hasonló nevű család Alsó Fejér megyében, hol Gergely 1825. körül adóíró biztos, Györgynek özvegye Brinyi Anna birtokos ott Maros Szent-Imrén. Régebben eléfordul e néven Bálint, tordai unitária iskolai igazgató, 1596-ban Kolozsvárra tétetett. 1678-ban János (v. József) Toroczkón ugyan az.” Utóbbiaknál a jegyzet Székely Sándor unitárius egyháztörténetére utal.⁸⁷

Mindössze annyival tudom ezt kiegészíteni, hogy az erdélyi Gubernium iratai 1714-ben említenek egy Stephanus Szent Martonit.⁸⁸ Ezt a vonalat, adatok híján, nem tudtam feltárni, de egy erdélyi unitárius papi család tagja, Pozsonyi Szentmártoni Kálmán (1879–1968) a székelykeresztúri unitárius főgimnázium egykori igazgatója,⁸⁹ 1946-os önéletrajzában, ugyancsak innen vezeti le magát.⁹⁰ Ezt írja: „Apám posoni Szentmártoni Kálmán unitárius lelkész, anyám marosjári Rozsnyai Vilma volt, marosjári Rosnyai Dávidnak, Apafi Mihály török tolmácsának családjából. A Szentmártoni család a nemességet 1678-ban Apafi Mihálytól kapta. Atyai nagyapám, Szentmártoni Sámuel lelkész, tudománykedvelő, íróember volt. Megírta az unitáriusok történetét. Torockó bányaváros történetét ő írta meg legelsőnek...”⁹¹ Szentmártoni Kálmánnak csak lányai voltak, akik hajdonok maradtak. Rokona Szentmártoni István To-

rockón élt. Ennek fia, József, 1944-ben, Kolozsvárról Gödöllőre menekült, ahol őt és családját, a fentiekben már említett Szent-Martoni Béla jegyző, mint távoli rokonait vette pártfogásba. Ennek a Józsefnek Budapesten élő lánya, Szentmártoni Judit, nem tudott családjá történetéről tájékoztatni.

Végighaladva közel negyedfélszáz esztendőn, amelyet egy vékony fonalként húzódó leszármazási vonalon, a történelem egy csöppnyi részletét vizsgálva, tettem meg, jól kirajzolódnak a mindenkori emberi törekvések. Az armális megszerzése a 17. századi szabómester számára a személyi szabadságot, az adómentességet és a további előrelépés lehetőségét jelentette, az akkor még prosperáló, erdélyi társadalomban. A kuruc idők veszedelmei és a Habsburg-fennhatóság kereteibe záródó, hanyatló fejedelemség zavaros időszaka új helyzetet teremtett. Az egyik fiú vándorlásra kényszerült, majd egy új közösségbe kellett beilleszkednie. A 18. század konszolidálódó Magyarországon az állam csak a hitelesen dokumentált jogokat ismerte el; előbb csak a törökötől visszaszerzett nemesi birtokok tulajdonjogán perlekedett, később már maga a nemesség hitelessége is vizsgálat tárgya lett. Nagy erőfeszítést jelentett ekkor a szerzett jogok megtartása is. Az armalista nemesek megpróbáltatásainak tipikus esetét mutatja mindaz, ami a Szentmártoni családdal történt. A sors úgy hozta, hogy e 18. század végi nemességigazolási per okiratai nemcsak a megyei és az országos hatóságok levéltáraiban, hanem magánál a családnál is megmaradtak. Ezekhez párosulnak a nem nagy lélekszámú Demecser református egyházi anyakönyveinek jól tanulmányozható feljegyzései, amelyek segítségével egészen pontos életadatokat lehet megállapítani. A család fél évszázadra kivívta függetlenségét, s egyúttal a falu társadalmában is előrelépett. 1848 után a feudális ki-

váltságok odavesztek, s új utakat kellett keresni a további emelkedéshez. Ezt az emelkedést a család egy része birtokgyarapítással, más része iskolázással érte el. A 19. század végén egy megbecsült mesterség, vagy a papi és a tanítói pálya volt a kitűzött cél, a 20. század elején már a hivatali előrelépés sem volt lehetetlen, hiszen köztük jegyző, főtanácsos, sőt országgyűlési képviselő is. Ekkor a nemesi cím már csupán sallagnak kellett, a korszak kelléke gyanánt. Mindez azonban rövidéletűnek bizonyult. A földbirtokos földjét a II. világháború után elvették, az asztalosmester falusi úrból egyszerű iparos lett, a hivatalnokot elbocsátották, sőt gyanússá vált az úri hangzású Szent-Martoni név viselése miatt. Ekkor már jobb is volt nem emlegetni a kutyabőrt, amely rejtve maradt az újra egyszerű falusiakká váló leszármazottaknál. E sorok írója, gyermekként, mint érdekes mesét, sokszor elbeszélte a Szabó név történetét szüleivel. Felnőttként, történész diplomával, szakmai ártalomként is érdekelt e történet valóság tartalma. Az elmúlt rendszer genealogia-ellenessége olyan akadályokat gördített tervezett kutatásaim elé, hogy mindig halogatnom kellett a munka elkezdését. A kilencvenes évek elején, szinte az utolsó pillanatban sikerült elérnem azokat a távoli rokonaimat, akik még sok mindent elmondhattak a család történetéről. (Szerencsére e családban sok magast kort megérő személy akad.) Valójában meglepődtem, amikor kiderült, hogy a mesének vélt történet igaz. Az ősök törekvésének eredménye viszont már csak annyi gyakorlati haszonnal jár számomra, hogy a publikáló Szabó Géza nevűek között, a Szentmártoni Szabó Géza elnevezés, a maga egyediségével, védjegyül szolgáljon.

Szentmártoni Szabó Géza

[N O S, M I C H A E L A P A F I,]

Dei Gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod nos cum nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singularis intercessionis, nec non Generosi **Joannis Tholdalagi de Iklod** arcis et praesidii nostri Szamos-Ujvariensis capitanei supremi coram nobis, propterea factae submissae supplicationis honorificum habuerimus respectum; tum vero faventer attenderimus fidelia servitia strenui **Joannis Szent Mártoni de Posen**, quae ipse nobis et Regno nostro Transylvaniae, partibusque Hungariae eidem annexis, hinc quidem retro temporibus actis; et clientem et famulum se gerens, in aula prae-fati fidelis nostri *Joannis Tholdalagi*, cum eius emeriti commendatione pro viribus suis in omnibus occasio-

nibus et temporum vicissitudinibus alacriter exhibuit, et inpendit et in posterum nihil se minus exhibere et inpendere velle pollicetur. Eundem igitur **Joannem Szent Mártoni de Poson** ac per eum consortem suam **Catharinam Simon** et ex ea natos eius **Stephanum** et **Joannem** ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universas, ex speciali gratia, et principalis potestatis nostrae plenitudine de statu, et conditione minus libera, in qua hactenus exstiterunt et nati sunt clementer eximendos, et in coetum ac numerum verorum natorum et indubitatorum Regni nostri Transylvaniae, et Partium Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos esse duximus: prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus praesentium per vigorem decernentes expresse, ut a modo deinceps successivis semper temporibus iidem **Joannes, Catharina, Stephanus** et **Joannes junior Sz. Mártoni** ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universas pro veris natis et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In signum autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma, seu nobilitatis insignia:

Scutum videlicet militare erectum sublongum seu ovalis figurae coelestini coloris, ejus fundum viridi cespite occupante cum super eminente monte cuius cacumen aurea circularis decorat corona, ex qua brachium humanum humerotenus resectum nigra manica vestitum supra cubitumserta ex maturis aristis pinguibus et botris nitentibus texta redimitum evaginatatum Ungaricum gladium strenue tenere visitur: Scuto autem galea aperta incumbit, quam diadema regium gemmis et unionibus variegatum decorat, ex quo brachium humanum nigra manica vestitum sartaque ex aristis et botris contexta supra cubitum redimitum, Ungaricum nudum gladium strenue tenens, cum symbolo VIRTUS ALIT ET DEFENDIT, spectatur; ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite sive principio litterarum praesentium nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur.

Animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra principali praefatis **Joanni** eius consorti **Catharinae** filiis **Stephano** et **Joanni Szent Mártoni** ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dedimus donavimus et contulimus. Annuentes et concedentes, ut ipsi praescripta arma seu nobilitatis insignia more aliorum Regni nostri Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum nobilium armis utentium ubique in praeliis certaminibus hastiludiis, torneamentis, monomachiis, duellis, ac aliis quibusvis, exercitiis militaribus et nobilitaribus; necnon, sigillis, velis, vexillis, aulaeis, annulis, cortinis, clypeis, tentoriis, domibus, sepulcris generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae et sincerae nobilitatis titulo quo eos, ab universis et singulis cuiuscumque status et honoris, ordinis, officii, dignitatis et praeeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominari, haberi et reputari volumus ferre et gestare omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus, praerogativis, quibus caeteri veri nati et indubitati Regni nostri Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum nobiles quomodocumque de more et ab antiqua consuetudine usi sunt et gavisi, uti, frui et gaudere perpetuis, semper temporibus valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes nostras literas pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratis **Joanni** eiusque consorti **Catharinae**, filiis **Stephano** et **Joanni Szent Mártoni** ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Alba Julia die 5-ta mensis Junii anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo septimo

Michael Apafi m.p.

Franciscus Lugosi secretarius m.p.

Anno 1678 2-a Martii. In generali Dominorum Regnicolarum Transylvaniensium Partium Hungariae eidem annexarum Diaeta in oppido Fogaras celebrata praesentes literae armales nominibus introscriptorum exhibitae publicatae nemine contradicente.

Extradatur per Martinum Sárpataki Illustrissimi Domini Domini Principis Transylvaniae magistrum proto-notarium m.p.

[MI, APAFI MIHÁLY,]

Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja stb-stb.

Emlékezetül adjuk jelen levelünkkel, tudomásukra hozván mindazoknak, akiket illet, hogy egyrésztől kegyelmesen figyelembe vettük némely híveinknek, tanácsadóinknak különös közbenjárását, nemkülönben nemes **Iklódi Tholdalagi Jánosnak**, szamosújvári várunk és hadseregünk legfőbb kapitányának e végett elének terjesztett alázatos esedezéseit, – másrészt pedig kegyesen tekintetbe vettük ennek a bátor **Pozsoni Szentmártoni Jánosnak** hűséges szolgálatait, amelyeket ő nekünk és Erdélyországunknak, továbbá Magyarország kapcsolt részeinek a múlt időben az előbb említett hívünk, **Tholdalagi János** udvarában, annak védenca és szolgálatjára lévén, teljes erejéből minden alkalommal és minden időben az ő ajánlatát kiérdemelve készséggel teljesített és végzett és megígérte, hogy azokat a jövőben is teljesíteni és végezni akarja: Ezt a **Pozsoni Szentmártoni Jánost** és általa nejét, **Simon Katalint** és az ő tőle származott **Istvánt** és **Jánost** és az ő mindkétneembéli valamennyi örökösait és utódait különös kegyelemből és fejedelmi hatalmunk teljességéből, abból a kevésbé szabad állapotukból, amelyben eddig éltek és születtek, kegyesen kiveendőknak és Erdélyországunk, valamint Magyarország kapcsolt részeinek igazi született és kétségtelen nemeseinek gyülekezetébe és sorába számítandóknak, befogadandóknak, odaiktatandóknak határoztuk, amint hogy jelen levelünk erejénél fogva oda is számítjuk, oda csatoljuk, oda befogadjuk és oda iktatjuk, kifejezetten meghagyván, hogy ezentúl ugyanazon **Szentmártoni János**, **Katalin**, **István**, **ifjabb János** és örökösai és mindkétnemű utódai, minden időben igazi, született és kétségtelen nemeseinknek tartassanak és számíttassanak. Emez igazi és tökéletes nemességük jeléül a következő címet, vagyis nemesi jelvényeket, úgymint:

Egy hosszúkás, felfelé álló, tojásdad alakú, égszínké katonai paizs, melynek alját zöld pázsit foglalja el, afelett kiemelkedő hegygel, melynek csúcsát kerek aranykorona díszíti, amelyből egy válltól lemetszett, fekete ujjasba takart, könyökön felül érett teljes kalászból és ragyogó szőlőfürtökből font koszorúval körül övezett emberi kar egy kivont magyar kardot erősen tartani látszik, a paizsra pedig ráfekszik egy nyitott sisak, amelyet ékkövekkel és ónixszal díszített királyi diadém ékesít, amelyből fekete ujjasba öltöztetett, a könyökön felül kalászokkal és bogró koszorúkkal körülvett és kivont magyar kardot erősen tartó emberi kar látható a következő jelmonddal: VIRTUS ALIT ET DEFENDIT. A sisak kúpjából pedig különböző színű, mindenfelé lefutó szalagok a paizs mindkét szélét igen szépen körülfontják és díszítik, amiként mindez ezen levelünk felső részén a festő avatott kezével és művészetével világosabban kifejezve és lefestve található.

Jól meggondolt szándékkal és biztos tudással fejedelmi bőkezűségünkől elébb nevezett **Szentmártoni Jánosnak** és nejeinek, **Katalinnak**; **István** és **János** fiainak és mindkét nemű valamennyi utódainak kegyelmesen adtunk, ajándékoztunk és adományoztunk, beleegyezvén és megengedvén, hogy ők a fentebb körülírt címet, illetve nemesi jelvényeket Erdélyországunk és Magyarország kapcsolt részei többi címerrel élő nemeseinek módjára mindenütt: csatákban, küzdelmekben, kopjajátékokban, haditornákon, párviadalokban, bajvívásokban és más bárminemű katonai és nemesi gyakorlatokon, nemkülönben pecsétjeiken, takaróikon, zászlaikon, szőnyegeiken, gyűrűiken, kárpitjaikon, paizsaikon, sátraikon, házaikon, sírjaikon, s általában mindenféle dolgaikon és hadjárataikon tisztán és egyedül nemességöknök a címén, amellyel őket összesektől és egyesektől bármily állapotú, rendű, rangú, hivatalú, méltóságú és magas állású emberektől kitüntetve neveztetni, tartatni, mondatni, véleményeztetni akarjuk, hordhassák és viselhessék és mindazokkal a kegyekkel és kiváltságokkal, engedményekkel, szabadságokkal, mentességekkel, előnyökkel, amelyekkel Erdélyországunk és Magyarország kapcsolt részeinek többi igazi született és kétségtelen nemesei, bárhogyan, régi szokásjog alapján és régi jogon éltek, örvendezhettek, ők is élhessenek, azokat élvezhessék és örök időkre bírják és birtokolhassák.

Amely dolog örök emlékezetére és megerősítésére függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített jelen levelünket említett **Szentmártoni Jánosnak** és nejeinek, **Katalinnak**; fiainak, **Istvánnak** és **Jánosnak** s valamint mindkét nemű örökösökének és valamennyi utódainak kegyelmesen adni és adományozni határoztunk.

Kelt székvárosunkban, Gyulafehérváron 1677-ben június hó 5-dik napján.

Apafi Mihály s.k.

Lugosi Ferenc s.k.
titkár

1678-ban március 2-ikán az erdélyországi és a kapcsolt magyarországi urak Fogaras városában tartott általános gyűlésében jelen nemesi levél a bentírtak nevében bemutatott és ellenmondás nélkül kihirdetett.

Kiadatott
Sárpataki Márton s.k.
a méltóságos erdélyi fejedelem első jegyzője által.

JEGYZETEK

¹ *Mező András*: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp., 1996, 152–161. A patrocínium kapcsán, 106 Szentmárton-helynevet azonosít.

² *Kázmér Miklós*: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Bp., 1993, 999.

³ *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. kötet. Pest, 1863, 655–656. (továbbiakban: Nagy i. m.) – *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. X. kötet. Bp., 1931, 140. – A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867. Összeáll: *Illéssy János és Pettkó Béla*. Bp., 1895.

⁴ *Kovács István*: Balassi Bálint egyik tanítójának levele. = Magyar Nyelv, 1963, 334–335. – *Eckhardt Sándor*: Mégsincs meg Balassi Bálint írástanítója. = Magyar Nyelv, 1964, 94.

⁵ Apafi Mihály 1681-ben egy másik pozsonyi származású személyt, Pozsonyi Bencze Istvánt is megnesmesített. (*Áldásy Antal*: A magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. IV. kötet. Bp., 1938, 472.)

⁶ Iklódi Tholdalagi II. János (167?–1693) Apafi Mihály belső inasa 1663-ban, előbb szamosújvári főkapitány, majd 1679-től Tor-da vármegye főispánja, tanácsúr.

⁷ A nemességkérdő irat ma már nincs meg, szövegét a Szabolcs vármegyei nemességigazolási per 1784-es irata őrizte meg.

⁸ *Tóth Ernő*: I. és II. Apafi Mihály naplója. = *Erdélyi Múzeum*, XVII (1900), 215.

⁹ Az „idegen fi” vagy „idegen fiú” jelentése: más országi, idegenből való férfi. V.ö.: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjt. és szerk. *Szabó T. Attila*. IV. kötet. Bukarest, 1984, 97. (1691: Jöve műelőnkbe egy idegen fi, úgymint Eperjesi Nagy György nevű ifjú legény) – V. kötet. Bp.,–Bukarest, 1993, 414. (1721: Az otlévő porkoláb idegen fiú.)

¹⁰ Simon Katalin talán annak Simon Mihály nemesnek a családjából való volt, akit Tholdalagi Mihállyal együtt végeztek ki a Barcsai Ákostól 1660-ban elpártolt segesváriak. (Bethlen János: Erdély története 1629–1673. Ford. P. *Vásárhelyi Judit*. Bp., 1993, 71.)

¹¹ A fogarasi országgyűlés 1678. február 15-től március 4-ig tartott.

¹² Az armálisról a fejedelem díszes betűvel kiírt neve hiányzik, a festett címer, a pecsét és az összes hitelesítés viszont szabályosan rajta van. Az erdélyi Királyi könyvek XVII. kötete 1664. II. 11-nél végződik, XVIII. kötete pedig 1678. II. 21-én kezdődik (MOL, mikrofilm: 39.244–39.245.). A két időpont közti kötet hiánya miatt, az armális az egyetlen eredeti dokumentum a nemesítésről. A „kutyabőr” jelenleg Szabó Ferenc (*1938) szerencsi lakos birtokában van. – Az armális szövegét a XVIII. század végi nemességigazolás során Szabolcs vármegye jegyzőkönyvébe is bemásolták, de több ponon téves olvasattal. Az 1920-as és 1930-as években, a frissen igazolt nemesek, közjegyzővel is igazolt másolatokat készítettek az armálisról, de ezek is több ponton hibásak. A cí-

merfestménynek is több utánpótlás maradt fenn, sőt ex librist csináltak mintájára.

¹³ *Áldásy Antal*: A magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. IV. kötet. Bp., 1938, 174, 181.

¹⁴ Jó egybevetést kínál a Kolozsvári Ménasághi család Apafitól 1670-ben nyert armálisa, amelynek képét közli: Erdély története. II. kötet. Bp., 1986, 46. kép. – A címer nagyított képét közli és az MOL-ban őrzött, Apafi-féle armálisokról informál: *Nyulásiné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987, 104, 138 (a LXXXVIII. tábla és jegyzete).

¹⁵ Az 1791. július 4-én, Kolozsvárott elhangzott tanúvallomások közül Szentmártoni Ferenc, 48 esztendő kolozsvári polgár vallomása, amely egybehangzik a másik két tanúskodó vallomásával.

¹⁶ A Hendellyi piac hollétére sehol sem sikerült rálelnem. Talán a, vélhetőleg szász eredetű, Hendelmarkt, azaz csirkepiac szó rejlik az elnevezés mögött?

¹⁷ Szabolcs–Szatmár–Bereg megye monográfiája. 1. Történelem és kultúra. Nyíregyháza, 1993, 235. (*Bárony István*: Mohácstól az úrbérendezésig.)

¹⁸ *Eckhardt Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a 16–17. században. Bp., 1954, 140–155.

¹⁹ Az 1720-as összeírás szerint Gégényben 4 telkes jobbágy és zsellércsalád lakott. Demecsernek ugyanekkor 14 lakott jobbágytelke volt, emellett 2 száraz- és 3 vízimalom működött benne. (Szabolcs–Szatmár megye műemlékei. Szerk. *Entz Géza*. Bp., 1986. (Magyarország műemléki topográfiája, X) I. kötet, 382.

²⁰ Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. Közreadja *Schram Ferenc*. Bp., 1970. II. kötet, 343–345.

²¹ Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Összeállította *Illéssy János*. Bp., 1902, 97.

²² A demecseri anyakönyvben: „Copulatorum nomina 1772. Szabó Sámuel.” Feleségének neve később jön elő: „1827. junius 22. Hajnal Katalin, öreg nemes Szentmártonyi Szabó Sámuel hites társa hosszas nyomorúságai után meghalván, mint igen becsületes és buzgó keresztény asszony, életének 78-ik, hetvennyolcadik, házasságának 57-ik, ötvenhetedik esztendejében. Eltakarítottatott tanítással a szomorú háznál.”

²³ Parasztvallomások a dadai járásból 1772. A forrásokat összegyűjt., és jegyz. *Takács Péter*. Nyíregyháza, 1987. (A Szabolcs–Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 3) 61–64.

²⁴ Ezek a családok, egy híján, a következők lehetnek: Kecskeméti, Berzsenyi, Huszti, Karancsi, Teremi, Győri, Szentmártoni.

²⁵ gr. Barkóczy János, Melczér Pál, gr. Klobusiczky István, Sághy Mihály Józsa István és Miklós, Vinkler László, Lónyay Zsigmondné, Jármy Imre és László.

²⁶ *Takács Péter*: Úrbéresek vallomása Szabolcsban 1772. Bp., 1991, 16–17, 112–113, 116–117. (továbbiakban: Takács i. m.)

²⁷ *Frank Ignác*: A közigazgatás törvénye Magyarhonban. Második rész, II. darab. Budán, 1847, 462–475. Az 511. §. címe: Toldalék a nemesség igazolásáról, és 1. ugyan eljárásról. (továbbiakban: Frank i. m.)

²⁸ A szöveget az 1778-as eljárásról jegyezték fel. Jegyzetét lásd ott!

²⁹ A családi iratok közt.

³⁰ A családi iratok közt. – Ezt a dokumentumot a 18. századi nemességigazolási perben nem használták fel, sőt a MOL 20. századi pro ügyirata sem tud róla!

³¹ A családi iratok közt. – Az eredeti osztálylevél Ajtai Szabó Mihálynál maradt. A levél alján Ajtai Szabó Mihály és fia, Ajtai Szabó Sámuel, valamint Czakó Mihály igazolja a másolat hitelét. – Fennmaradt a kolozsvári „ifjú szabólegény-társaság” 1774-ben megújított pohara, amelynek feliratán az „Atyamester Ajtai Sámuel” neve szerepel. (*Jakab Elek*: Kolozsvár története. III. kötet. Bp., 1888, 39.) Jól látható a példából, hogy mesterségnevét miként ékeződik a valódi nevelemek közé.

³² A 18. század második felében élt, szász református Rayner Márton és Kovács Szabó Istvánt Jakab Elek is említi (Kolozsvár története. II kötet. Bp., 1888, 779, 781–782, 829.)

³³ Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza. 1. 30. – Acta Nobilitaria. Comitatus Szabolcensis. Anno 1778. Fasciculus 4. N=0 6. (1–9). – MOL, mikrofilm: B 1581. – Causa productionalis Francisci Szabó, alias Szentmártonyi.

³⁴ Takács i. m. 124–125. A nemesség harmadik rétegét, a takásokat mutatja be. Többek közt ezt írja: „Megélhetésük alapja a bérelt föld, vagy valamilyen hivatal vagy mesterség. Többnyire összefogva, több család bérel egy pusztát, egy nemesi birtokrészt, és azon gazdálkodnak. Előfordul az is, hogy parasztokkal közösen bérelnék földet.”

³⁵ A családi adatok forrása: Magyar Országos Levéltár, Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895-ig. Demecser, Református Egyházközség: 2480–2481. számú dobozok

³⁶ Magyar Országos Levéltár. Helytartótanácsi Levéltár. C. 30. – Acta Nobilium. Comitatus Szabolcensis. Documenta, fasciculus 18. (5). Acta nobilitaria familiae Szabó a Szentmártonyi (138-141) – MOL, mikrofilm: B 1110. – Ez az akta a C. 43. Acta secundum referentes című állagban volt eredetileg. A C. 9. Manuale 31. címének 1782-re vonatkozó indexe, a Szabo alias Szent-Martonyi névnel, Fabiankócs Károly referensre és a numero 118-as kútfőre utal.

³⁷ Frank i. m.

³⁸ A családi iratok közt.

³⁹ A családi iratok közt.

⁴⁰ A családi iratok közt.

⁴¹ A családi iratok közt

⁴² A családi iratok közt (Marsalkó Ferencnél).

⁴³ A családi iratok közt.

⁴⁴ Szabolcs–Szatmár megye műemlékei. Szerk. Entz Géza. Bp., 1986. I. kötet, 384.

⁴⁵ *Nagy, Ludovicus*: Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. Tomus primus. Budae, 1828, 333–334. – Demecsernek ekkor 626 ref., 296 r. kat. és 19 zsidó vallású lakosa volt. Kék vallási megoszlása pedig: 494 ref., 44 r. kat. és 18 zsidó vallású lakosa

⁴⁶ *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851, I. kötet, 251; II. 193. (továbbiakban: Fényes i. m.) – *Kiss Lajos*: Régi Rétköz. Bp., 1961. – *Nyarády Mihály*: Rétköz régi halászata. Bp.,

1939. U.ő.: Kék község történelmi földrajza. Nyíregyháza, 1941. – *Takács Péter*: A Rétköz hétköznapijai a XVIII. század utolsó harmadában. = „*Szabolcs–Szatmári Szemle*”, XII (1987), Nyíregyháza, 1987, 428–432.

⁴⁷ *Pók Judit*: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. Nyíregyháza, 1992. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár kiadványai, III. Közlemények, 6) 32–33.

⁴⁸ *Petőfi Sándor*: Útlevelek Kerényi Frigyeshez. III. levél. Debrecen, 1847. május 14.

⁴⁹ Nyíri és rétközi paraszttmesék. Közli *Ortutay Gyula*. Buday György fiametszeteivel. Gyoma, 1935.

⁵⁰ *Nyarády Mihály*: Salétromfőzés Szabolcs megyében a XVI–XIX. században. In: A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve, I. Nyíregyháza, 1958, 170–214.

⁵¹ *Várady József*: Tiszántúli református templomai. Debrecen, 1991, II. kötet, 592–593, 672–673. (Demecser és Kék templomképei mellett az eklézsiák történetének rövid ismeretével.)

⁵² Erről bővebben ír: *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 17) 74–79, 122–128.

⁵³ A családi iratok közt.

⁵⁴ Fényes i. m.: I. kötet, 250–251, 193.

⁵⁵ Nagy i. m.: X. kötet. Pest, 1863. 425–426. – A Szabó (csíkszentmártoni) család iratai (MOL) 1945-ben elpusztultak. (*Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 1. Általános rész, I–II. Bp., 1970, 741.)

⁵⁶ *Pálmay József*: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székelyudvarhely, 1900–1906, 220–221.

⁵⁷ Az anyakönyvekből azok adatait is kigyűjtöttem, akiknek további leszármazását nem tudtam követni. Ezek száma jelentős, így bizonyos, hogy a Demecserben élő és onnan elszármazott Szabónevűeknek több olyan utóda él ma is, aki nem tud semmit elődeiről.

⁵⁸ Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Szerk. *Vidor Gyula*. Bp., é.n., 133. (továbbiakban: Nemzetgyűlési almanach) – Magyar politikai lexikon (magyar politikusok) 1914–1929. Szerk. *T. Boros László*. Bp., 1929, 396. (továbbiakban: Magyar politikai lexikon)

⁵⁹ A családi iratokat birtokló Szabó József magmaradt addigi nevénél, s ebben gyermekei is követték.

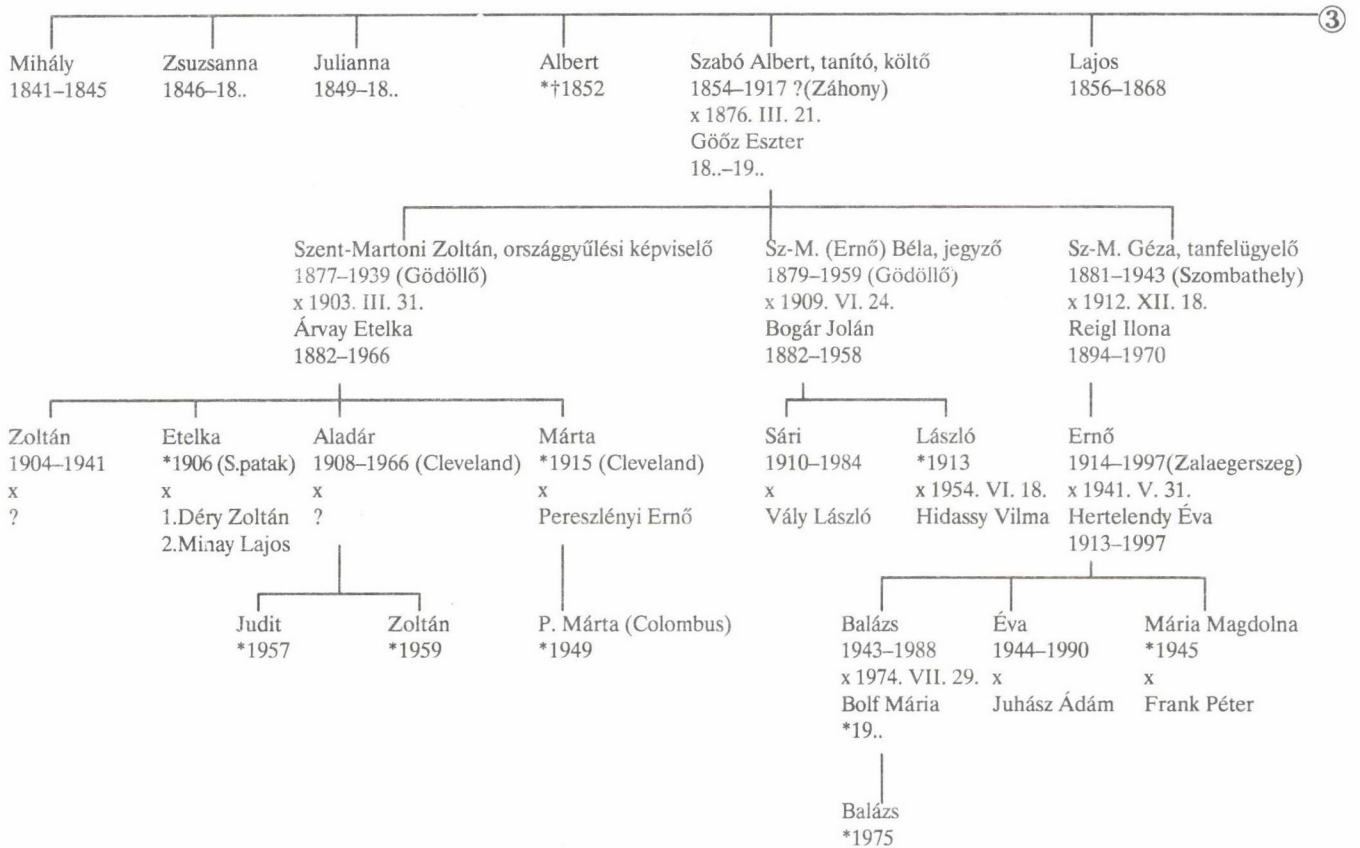
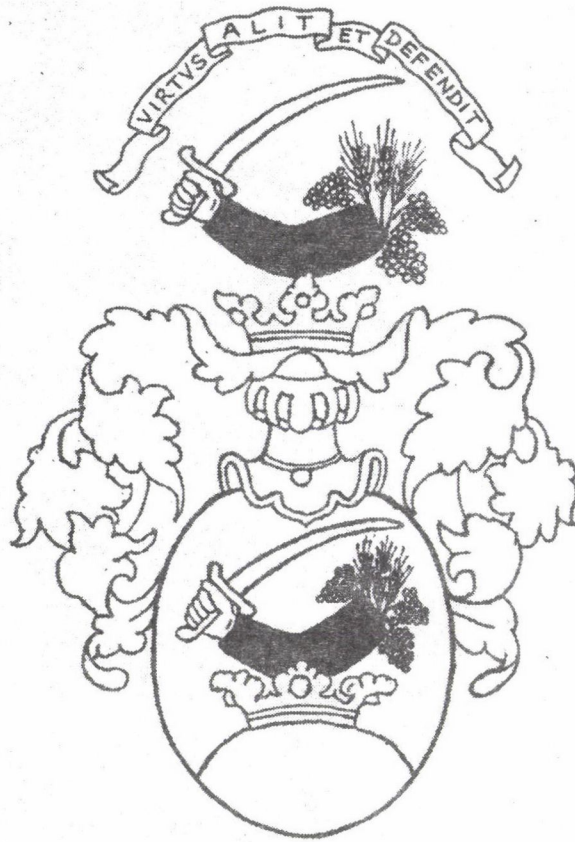
⁶⁰ *Ányos Lajos*: Általános tudnivalók a nemességigazoláshoz. = *Turul*, L (1936), 90–95.

⁶¹ A nevezett pro domo-iratban Varga így érvelt: „Ami azonban a folyamadóknak – megbizottja által – itt élőszóban előadott azon kérelmét illeti, hogy részére a Szentmártoni Szabó kettős név viselése engedélyeztessék, ezt a kérelmet nem vélem pártolhatónak, minthogy a Pozsonyi előnév a családot más Szentmártoni nevű családoktól amúgy is megkülönböztetné, s mivel a Szabó név csak a szabó foglalkozásból eredt, pusztá ragadványnév, melynek kettősnév alakjában való fenntartásához különös méltánylást érdemlő tekintetek nem fűződnek. Különben is a folyamadó által kért kettősnév-alakítás nemesi névváltoztatásnak volna tekintendő, melynek engedélyezése a főméltóságú Kormányzó Úr jogkörébe tartozik. Budapest, 1930. máj. 8. Varga [Endre].”

⁶² Az irat egyes példányainak fénymásolatát a benne megnevezettek örököseitől kaptam meg.

⁶³ A M. Kir. Belügyminisztérium által igazolt nemesek. 1867–1937. Szerk. és kiad. *Gerő József*. Bp. 1938, 346.

⁶⁴ Új Magyar Irodalmi Lexikon. I–III. Főszerk. *Péter László*, Bp., 1994, 96.

A POZSONYI SZENTMÁRTONI-, AVAGY SZABÓ CSALÁD LESZÁRMAZÁSA

Pozsonyi Szentmártoni János
1650. k.–1710. k.
x ?
Simon Katalin
16.–17..

1677. VI. 5-én Gyulafehérvárt armálist nyert
Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől.
A nemeslevelet az 1678-as, fogarasi
országgyűlésen hirdették ki.

István
1677. e.–?

János, szabólegény
1677. e.–1755. k.
x ?
?
16.–17..

János a 18. század elején Kolozsvárról
Gégénybe költözött. Mestersége után a
Szabó ragadványnevet kapta. Demecserben
halt meg.

Ferenc
1720. k.–1788
x ?
Teremi Anna
1725 k.–1799

Ferenc Demecserben élt. 1752-ben apjával, Jánossal,
Kolozsvárott járt nemességigazolásuk ügyében.

E négy fiútestvér: Sámuel, István, János és György,
az erdélyi királyi tábla ítélete alapján, Szabolcs vm.-től,
1791. IX. 16-án, nemesi bizonyáglevelet kapott.

Szentmártoni Szabó Sámuel
1745–1831
x 1772
Hajnal Katalin
1749–1827

Borbála
1750–1831
x
Hegedűs
Nagy János

István
1754–1806
x 1783. II. 10.
Molnár Erzsébet
1762–1835

Zsuzsánna
1774–?

Mihály (Kék)
1777–1845
x 1804
Hegedűs Nagy Borbála

Borbála
1780–?

István
1782–1842
x 1807. III. 3.
Sondor Erzsébet
1783–1854

Katalin
1784–1802

György
1787–?

Sára
1789–?

János
1796–1798

István
*1807

János
*†1809

János
*†1811

János
1812–?

Zsuzsánna
1814–18..

Szabó Mihály, ref. földműves
1817–1882 (Demecser)
x 1840. I. 29.
Bötykös Zsuzsánna
1822–1868

Borbála
1821–1823

Borbála
1826–?

Szabó Kálmán, ref. asztalos
1859–1909 (Demecser)
x Nagyhalász, 1885. III. 17.
Sinka Rozália (Nyírbogdány)
1863–1902

Eleonóra
1865–1868

Szabó Géza, asztalos
1886–1924 (Gégény)
x Gégény, 1909. XI. 20.
Kovács Rozália (Székely)
1887–1931

Gizella
1910–1959
hajadon

Margit
1912–1982
hajadon

Aladár, asztalos
1913–1974 (Demecser)
x
Kerekes Julianna
*1913.

Aranka
1917–1965
x
Hesz Béla

Géza, református lelkész
1920–1990. (Tiszanagyfalu, Békéscsaba)
x 1947. XII. 21.
Gönczi Erzsébet
*1924.

Ilona
*1923
x 1956. XII. 5.
Hausel József

Rózsa
*1937.
x
Kleizer L.

Irén
*1940.
x
Hausel A.

Géza
1943–1993
x
Teremi Ilona
*19..

Erzsébet
*1947.
x
Derecskei Gy.

Béla
*1951.
x
?

Juliánna
*1956
x
Tóth I.

Géza, irodalomtörténész
*1950. (Bp.)
x 1982. V. 29.
Makay Terézia
*1952.

László, mérnök
*1952. (Bp.)
x 1990. VII. 6.
Gyene Mária
*1954.

Géza
*1967.

Emese
*1984.

Fruzsina
*1987.

Levente
*1988.

Ágnes
*1990.

László
*1993.

③

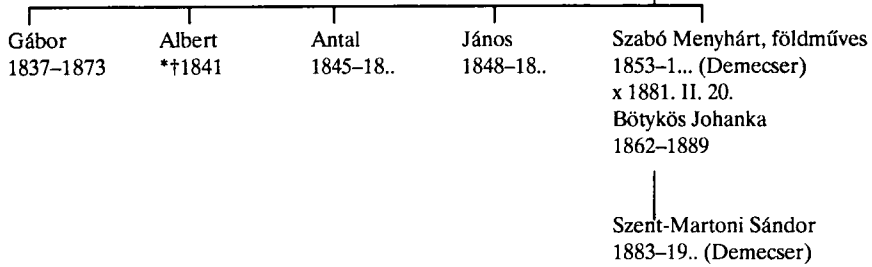
②

①

④

②

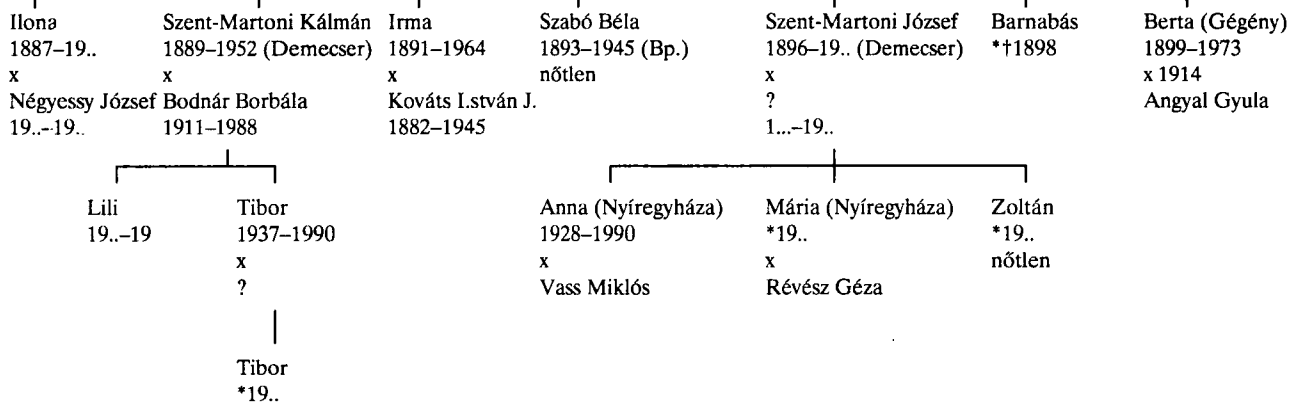
Szentmártoni Szabó János
 1812–18.. (Demecser)
 x 1836. III. 1.
 Szétsi Eszter
 18..–18..

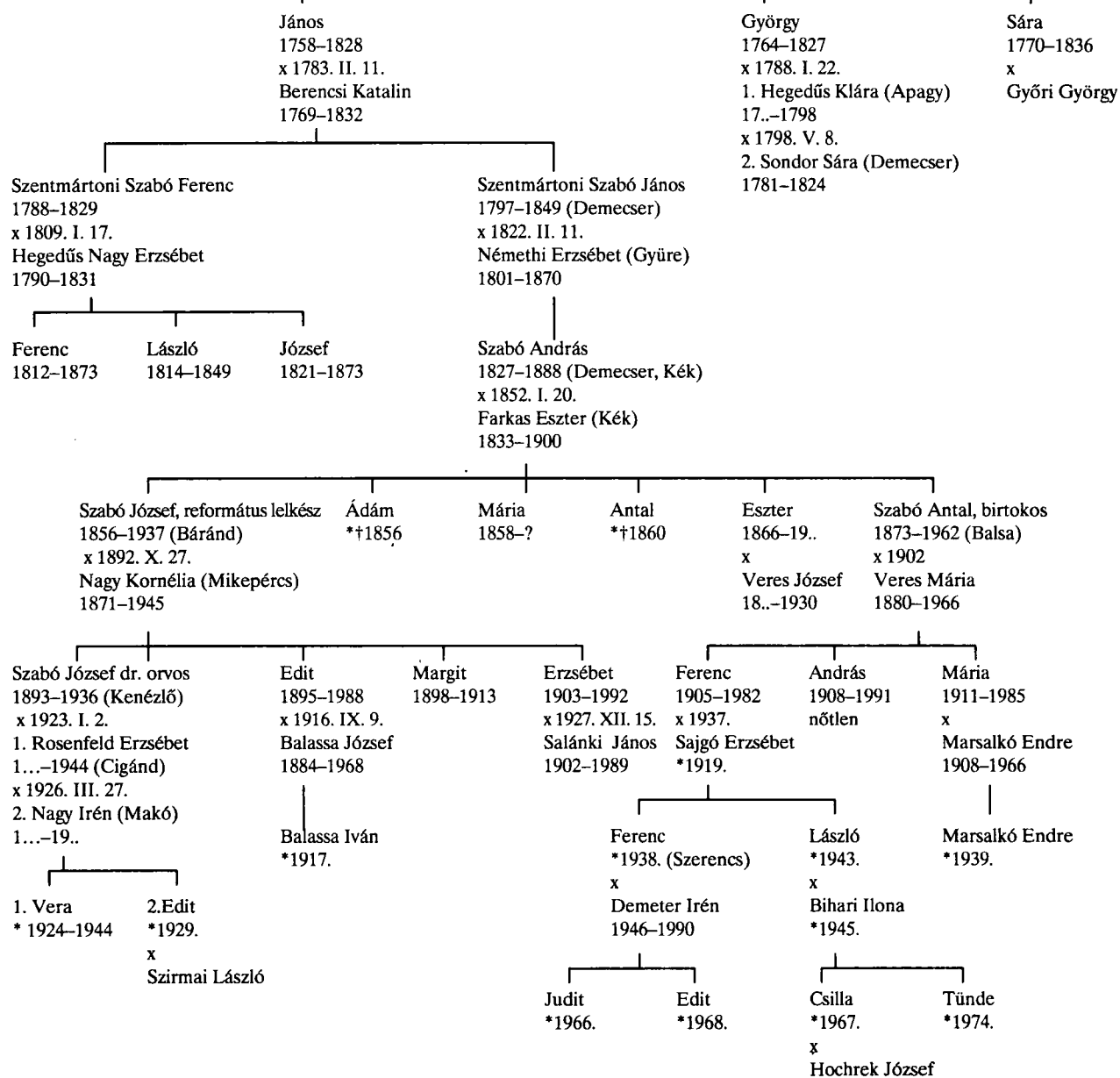
①

⑤

④

⑤

⁶⁵ *Szentmártoni Szabó Géza*: Feltevések a Petőfit ábrázoló dageriottipjáról. *Irodalomismeret*, IX (1998), 1–2. szám, 96–103.

⁶⁶ *Balassa Iván*: Élményeim Petőfi Sándorról. *Irodalomismeret*, IX (1998), 1–2. szám, 4–7.

⁶⁷ Magyar és nemzetközi ki kicsoda 1998. Főszerk. *Hermann Péter*, Bp., 1977, 52.

⁶⁸ Balassa Iván készülő Önéletírásában (amelyet kéziratban olvashattam) gyermekkori emlékei között bővebben ír anyai nagypapjáról, Szabó József bárándi lelkészről és mindarról, amit a Szentmártoni család történetéről akkoriban megismert. – Balassa Iván közzétett egy 1927-ben készült csoportképet, amelyen nagypapja, Szabó József ref. lelkész is látható (Báránd története és néprajza. Szerk. *Balassa Iván*. Báránd, 1985, 139.)

⁶⁹ Rosenfeld Erzsébet az 1930-as években Angliába ment dolgozni, de a zsidó-törvények idején hazatért. Így nem kerülhette el sorsát, amely 1945-ben, Auschwitzban ért véget. – *Hajdú Imre*: Cigánd története 1289–1972. Debrecen, 1977, 251. A 23. számú mellékelt felsorolja a II. világháború cigándi áldozatait, s köztük a 19 éves Verát is.

⁷⁰ Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. eleji adatai alapján. Összeáll. és kiad. a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1925, 298; U.a. Bp., 1937, 275. – Szabolcs vármegye (Szabolcs és Ung k.e.e vármegyék). Szerk.: *Dienes István*. Bp., 1939. (Vármegyei Szociográfiák, IV) Benne: Személyi adattár, 346. hasáb.

⁷¹ Magyar tanfériak és tanítónők ezredéves albuma. Szerk. és kiad. *Vadai József*. Békéscsaba, 1896, LVII. lap + fénynyomatú arckép. – *Szinnyei József*, tévesen, Szabó Alajosként szerepelteti írói lexikonában (Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp., 1909, 165–166.

⁷² *Szabó Albert*: Mezei virágok (Költemények). Ungvár, 1903. 150 l. A szerző magánkiadása. Az OSzK példányának jelzete: 193.592.

⁷³ Magyar poliuikai lexikon 397–398. – Nemzetgyűlési almanach, 135. – Magyar országgyűlési almanach 1927–1932. Szerk. és kiad. *Kun Andor*, *Lengyel László* és *Vidor Gyula*. Bp., é.n., 274–275. (arcképpel) – Díszalbum 1920–1930. Bp., 1931, 124. – Magyarország tisztii cím- és névtára. Szerk. a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1940, 22. (Ekkor már az országgyűlés képviselőházának kinevezett tisztviselői közt, mint terembiztos, szerepel posoni Szent-Martoni Zoltán neve.)

⁷⁴ Magyarország tisztii cím- és névtára. Szerk. a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az 1927 től 1940-ig megjelent kötetekben Gödöllőnél szerepel Szabó Ernő Béla, 1935-től Szentmartyon Béla, majd 1940-ben posoni Szent-Martoni Béla néven.

⁷⁵ Magyarország tisztii cím- és névtára. 1940. Bp., 1940, 121, 372.

⁷⁶ Rottmann Mozart (1874–1950 körül) Az ungvári születésű művész Bécsben, Münchenben és Budapesten tanult. Zsánerképeivel és vallásos tárgyú festményeivel Benczúr nyomdokain haladt. Szent-Martoni Zoltánt is krisztusi pózban festette meg. Az Egyesült Államokba emigrált. (Zsidó lexikon. Szerk. *Ujvári Péter*. Bp., 1929, 755–756. – Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. IV. Leipzig, 1958, 117.)

⁷⁷ *Az Újság vasárnapja*, 1929. 13. szám.

⁷⁸ Tagja a Nemzetközi Magyar Follológiai Társaságnak, s annak Hungarológiai kongresszusain többször résztvett. (*Hungarológiai Értesítő*, X. évf., 1988, 1–2. sz., 361.)

⁷⁹ Magyarország tisztii cím- és névtára. 1940. Bp., 1940, 53.

⁸⁰ Magyar Városok Monográfiája. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Szerk. Hunek Emil. Bp., 1931, 70–71. – Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. (3.), Bp., 1931, 514.

⁸¹ Szabó Béla, cukrász, VIII. Baross u. 78. (Budapesti cím- és lakásjegyzék. II. kötet. Kiad. XXIX. évf., 1928, 769.)

⁸² Szabolcs vármegye. Szerk. *Dienes István*. Bp., 1939. IV. rész. Személyi adattár, 5. hasáb.

⁸³ A sors fintora, hogy 1969-ben, engem, az osztályidegennek tartott református lelkész fiát, azért nem vettek fel a szegedi egyetem jogi karára, közel maximális pontszámom ellenére, mert akkor a Tanácsköztársaság 50. évfordulóját ünnepelték.

⁸⁴ Demecser 3729 lakosából 1600 ref., 1399 r. kat., 339 gör. kat., 368 izr. – Gégény 2096 lakosából 1288 ref., 491 r. kat., 181 gör. kat., 103 izr. – Kék 1886 lakosából 1311 ref., 352 r. kat., 144 gör. kat., 68 izr. (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Budapest, 1932. 196–197. Nyírbogdányi járás.) – V.ö.: *Balogh Béla András*. Szabolcs–Szatmár–Bereg megye néhány vallásföldrajzi jellemzője, 1880–1949. *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle*, XXXIV (1999), Nyíregyháza, 1999, 187–197.

⁸⁵ Cs. *Szabó István*: A békéscsabai református egyház története, Békéscsaba, 1994, 89–92. (A 91. lapon 1966-ban készült fénykép Szabó Géza lelképásztorról és családjáról.) – A művelődés századai Békéscsabán. Szerk. *Káfer István*, *Köteles Lajos*. Békéscsaba, 1998, 285–286, 420. (A Reformátusok című fejezetet Cs. *Szabó István* írta.)

⁸⁶ Ki kicsoda 2000. Magyar és nemzetközi életrajzi lexikon, csaknem 20000 kortársunk életrajza. Főszerk. *Hermann Péter*, Bp., 1999, 1552. – Új Magyar Irodalmi Lexikon. I–III. Főszerk. *Péter László*. 2. jav., bőv. kiad., Bp., 2000, 2012.

⁸⁷ *Aranyrákosi Székely Sándor*: Unitária vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839, 105, 148. – Szabó T. Attila a kolozsvári tanácsii jegyzőkönyvekből idézi 1595: „...ökegyelmek, mostani tordai mesternek, Szent Mártony Bálintnak adjanak hivatalt...” (Erdély Magyar Szótörténeti Tár, I. kötet. Bukarest, 1976, 228.)

⁸⁸ Gubernium Tanssylvaniaicum, Kolozsvár, 1714. A Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen: 8654. számú doboz, 6, 8, és 34. (Az 1. jegyzetben szereplő, Kázmér-féle családnévszótár adata.)

⁸⁹ Keresztény magyar közéleti almanach. III. kötet. Erdély. Bp., 1941, 290–291.

⁹⁰ *Gunda Béla*: P. Szentmártoni Kálmán székely népmese-gyűjtő. = *Ethnographia*, LXXIX (1968), 588–593. – *Szentmártoni Kálmán* nemcsak népmesét gyűjtött, egyik munkájának címe: János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza. Cristur-Székelykeresztúr, 1934.

⁹¹ *Szentmártoni Samu*: Torockó. Biblioteca Academiei. Kolozsvár. Kézirat. MS. u. 1386. – *Szinnyei* is említ egy e családbéllit: „Szentmártoni Bálint (P.). buzaházi (Maros–Torda vm.) unitárius tanító. A Keresztény Magvető munkatársa (1889) Munkája: Sociologia a tanítói egyesületekben. Marosvásárhely, 1906.” (*Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp., 1909, 763.

ESTERHÁZY FERENC ALISPÁN

Bármelyik Esterházyról legyen is szó, történetíróink mondanivalójukat általában az alispánnal (1532–1604), minden Esterházy közös őseivel kezdik, megjegyezve, hogy vagyontalan, protestáns kurtanemes volt, sőt az is olvasható volt, miszerint mindössze egyetlen jobbágytelket mondhatott volna a magáénak.¹

Elteltekintve az alább részletezendő tényektől, bevezetőül megjegyezném, hogy a vármegyei nemesség alispánjait csaknem kivétel nélkül megyéjük tekintélyes, *bene possessionati* családainak tagjai közül választotta.² Az alispáni tisztségre pályázóknak tehát a megfelelő iskolázottság mellett, bizonyos anyagi követelményeknek is meg kellett felelniük, és egy legalább középfokú végzettség nélküli, egyetlen kurtanemes nemigen táplálhatott vérmes reményeket megyéje első tisztségének elnyerésére. Különösen áll ez a büszke Pozsonyra, az országgyűlések megyéjére, melynek székhelye, Esterházy Ferenc hosszú alispán-sága folyamán, egyben az ország fő- és koronázó városa volt.³ Ezek után lássuk, megfelelhetett-e Esterházy Ferenc azoknak a követelményeknek, melyeket minden bizonnyal Pozsony vármegye nemessége támasztott azokkal szemben, akiket alispánjuknak választottak?

Amikor 1498-ban, salamon-wathai Zerházi Márton hűtlenség miatt fő- és jószágvesztésre ítélte a törvény,⁴ – amiből szerencséjére csak az utóbbi került végrehajtásra – ha keveset is, de valamit mégis meghagyott az uralkodói kegy kiskorú gyermekei számára.⁵ Így fiai, Benedek és Demeter, mégis osztozhattak *inter alia*, a Zerháza nevű (akkor már) lakatlan (*sessionem desertam*) birtokon, melyben előbb Demeter, majd 1542-ben maga Benedek is eladta részét Illésházy Tamásnak és Gergelynek 106 forintért.⁶ Márton úr gyermekei emellett részesedtek nagyap-

juk, László, hagyatékából,⁷ sőt megtarthatták apjuk egy másik öröklött birtokát is a Pozsony megyei Cegléden (amit Baranianak is neveztek), melyet 1384. május 21.-én Mária királyné adományozott Salamonwathai Margitnak.⁸ Ezen birtokok egyikéről költözött azután Galántára Márton fia Benedek⁹ 1527-ben, miután előbb Révkomáromban feleségül vette galánthai Besseney Ilonát, kinek Galántán és Gányon voltak öröklött birtokrészei.

Tehát ha öröksége és házasságával nyert birtokai szerény méretűek is voltak, Benedek messze nem volt „nincstelen”. Ezen kívül, egy fennmaradt okirat tanúsága szerint Benedek, legalábbis 1549–1553 évek folyamán marhakereskedéssel is foglalkozott, és az országból kihajtott marhák után járó harmincad tartozásából ítélve¹⁰ tisztos jövedelmet húzhatott. Arról, hogy Besseney Ilona hozományaként mekkora földbirtok jutott neki Galántán és Gányon, bár csak közvetett információnk vannak,¹¹ de maga az a tény, hogy Benedek Galántán telepedett meg, felvette a Bessenyeiek címerét¹² és magát ettől kezdve (1550-től), „*de Galántha*” írta, arra enged következtetni, hogy legalábbis 1539-től, mikor a Bessenyeiek megosztottak, galántai portáján és gányi földjén kívül birtokos lehetett másutt is a környéken.¹³

Így, 1553-ban bekövetkezett halála után, Ferenc és István (†1573 k.) fiai nem csak földbirtokot, de valószínűleg némi készpénzt is örökölhettek. Alátámasztani látszik ezen feltevést a tény, mely szerint Ferenc Galántán lépésről lépésre kivásárolta Bessenyei leányági örökösársait. Ehhez járult azután 1563 és 1566 között, – amikor feleségül vette az ugyancsak Salamon nembeli Illésházy Zsófiát, Tamás pozsonyi alispán és kismagyari Földesy Zsófia leányát, – a Csallóközben fekvő Illésháza birtok egy része is,

amely felesége hozománya volt. Itt megjegyzem még, hogy az is kevésbé valószínű, hogy a tehetős és tekintélyes Illésházy Tamás hozzáadta volna lányát egy egytelkes (jobbágytalan) kurtanemeshez.

Ferenc, minden jel szerint 1571-ig birtokain gazdálkodott, amikor Verancsics Antal esztergomi érsek¹⁴ udvarában talált alkalmazást, mint a főpap kíséretének tagja. Fennmaradt szerződése szerint saját fogatával és szolgájával látta el tisztét, kísérte az érseket utazásain, követi megbízásokban is eljárva.¹⁵ Feltehetően 1573-ig, az érsek haláláig maradhatott e tisztében, s ekkortájt térhetett át nyíltan és hivatalosan is a luteránus hitre.

Mielőtt azonban tovább követnénk Esterházy Ferenc vagyoni helyzetének alakulását, vessünk egy pillantást az országban uralkodó általános gazdasági viszonyokra. A 16. században a középbirtokos nemességnek különösen jó alkalom kínálkozott az anyagi gyarapodásra. Úgy tűnik, hogy az 1568. évi drinápolyi békét követő nyugalmasabb negyedszázad szinte az egész ország számára gazdasági fellendülést hozott. A nagy nyereséggel járó marhatenyésztésbe és az élőállat-kereskedelembé ugyanis a társadalom igen széles rétegei kapcsolódtak be, hogy tőkéjüket gyümölcsöztessék. Bár történetírásunk a korabeli nemességet, mint a kereskedést megvetőket szokta volt elélni állítani, ma már elfogadott tény, hogy valójában ezek is jelentős szerepet játszottak a korszak rohamosan fejlődő kereskedelmében.¹⁶ A magyar főnemesség tagjai, mint például ákosházi Sárkány Ambros országbíró és Brandenburgi György örgróf már Mohács előtt is kereskedtek. Héderváry Ferenc pedig 1542-ben már hajót kívánt vásárolni, *amely ezer mérő árpát és búzát tud szállítani*.¹⁷ A Nádasdyak, Perényiek, Zrínyiek, Thurzók, Dobók, Forgáchok, Erdődyek, Batthyányak, Mágochyak stb. – hogy csak néhány kereskedelemmel foglalkozó főnemesi famíliát említsünk – szintén hamar felismerték, hogy az új helyzetben mind a külországi, mind a belföldi kereskedelembé hasznos bekapcsolódnuk. Mivel a határvidékek mentén többnyire ők töltötték be a fontosabb katonai posztokat, a főleg Lengyelország és nyugat felé irányuló marhakereskedelemből még könnyebben vehették ki részüket. A Zrínyiek és Frangepánok például dominálók voltak a Velence és Olaszország felé irányuló marha- és sertéskereskedelemben.

Tehát a nagybirtokos főnemesség és a velük kereskedelmi társaságokba tömörült társaik, virágzó üzletet folytattak nem csak a nyugat felé irányuló szarvasmarha-kereskedéssel, hanem a főleg Lengyelország-

ba irányuló borexporttal is. Emellett jól jövedelmezőnek bizonyult a belföldi borkereskedelem is.

De a nagyobb tőkével rendelkező főúri társaságok mellett a tehetősebb nemességnek is volt alkalma részesedésre a kereskedelem hasznából. Mint láttuk, Esterházy Benedek is egy a Bessenyei rokonsággal formált szerényebb tőkéjű kereskedelmi társaság keretein belül folytatott jövedelmező marhakereskedést.¹⁸ Ezzel szemben fiának, Ferencnek a kereskedelmi tevékenysége már nagystílűbbnek mutatkozik, és kiterjed más üzletágakra is. Egyrészt, a marhakereskedésben a jóval tőkeerősebb Illésházy-consortium tagjaként vesz részt, mely a morvaországi Auspitz nagyforgalmú szarvasmarhapiacán saját ágensén keresztül bocsátotta áruba a társaság marháit; másrészt, bekapcsolódik a Lengyelország felé irányuló borexportba is, sőt birkákkal is kereskedik, mégpedig hajórakomány tételben, amint ezt megtudjuk egy leveléből, amelyben Forgách Imrét kéri, hogy a Tisza mellékén vásárolt borát és birkáit szállító, Komáromnál megrekedt hajókat továbbsegítse.¹⁹

Igy nem éppen meglepő, hogy 1590-re, amikor november 27-én II. Rudolf császár Prágában kelt diplomájával új adományt kap Galántán és a környéken öröklött és szerzett birtokaira, már tisztességes vagyon urának mondhatjuk.²⁰

Pozsony vármegye közgyűlése először 1579-ben választotta Esterházy Ferencet a megye alispánjává, tehát ha nem előbb, ekkor már nyilván megfelelt a tisztséggel járó vagyoni követelményeknek is.

Mindemellett Ferenc úr bor- és gabonatedeket is bérelt az esztergomi érsekségtől. Ezzel az üzletággal egyébként előszeretettel foglalkoztak a korban az ország hatalmasabbjai is, mint pl. Zrínyi, Thurzó, Batthyány famíliák. Ezek a tizedbérletek, melyekhez aránylag előnyös feltételek mellett lehetett hozzájutni, nyilván jelentős hasznot hajtottak Esterházy számára. Azt, hogy ezeket milyen fontos jövedelmi forrásnak tekintette, kitűnik abból is, hogy minden összeköttetését és pártfogóját igénybe veszi, amikor az érseki birtokok kormányzója vonakodik tizedbérletét megújítani.²¹

A Pozsony megyei *portális conscriptio* szerint Ferenc alispánnak halálakor (1604 után neve nem szerepel) 12 portából, azaz 48 jobbágytelekből álló birtoka és 1590 körül építtetett (ma is álló) egyemeletes kastélya volt Galántán. Ezen felül birtokos volt még Pozsony megyében, az anyjától öröklött Gányon, 1571-től Kosuton, 1573-tól Csenkén, 1596-tól Bárhonyban, továbbá a Nyitra megyei Sziládon, Magyar-

bélen pedig szőlői voltak.²² Mint láttuk, a csallóközi Illésháza egy részét felesége hozományaként bírta. Nota bene, a Trencsén megyei deményfalvi (Dománisa) kis várkastélyt és uradalmat, továbbá a surányi birtokot azonban már csak fiai örökölték, mivel az örökhatározó Illésházy István túlélte sógorát.²³

Ferenc úr hagyatéka természetesen nem ért fel egy fejedelmi dominiummal, különösen ha meggondoljuk, hogy hány gyermek között lett volna az felosztandó. De ugyanakkor az, amit tudunk az alispán vagyoni helyzetéről, messzemenően cáfolja az állítást, mely szerint Esterházy Ferenc holmi egytelkes, hat-és-fél-szilvafás szegénylegény lett volna.²⁴

Erős karakterű férfiúnak mondják, aki szembeállt a hatalmasokkal is a gyengébbek érdekében, de nem rettent vissza erőszak alkalmazásától sem, ha a maga igazát védte.²⁵ Ferenc úr azonban nem csak megyéje, de egyháznak ügyeiben is prominens szerepet játszott.²⁶ Amikor 1579-ben, a felségsértés miatt elfogott Bornemisza Péter lutheránus prédikátor megszökött Bécsből, olyan úri népek bujtatták mint lindvai Bánffy László, Balassa István, Losonczy Anna, Nádasdy Ferenc, Máriássy Pál, és nem utolsósorban Esterházy Ferenc.²⁷ Írva van róla, hogy olyan urakkal egy sorban adakozott Bornemisza Péter prédikátor könyvének kiadási költségeire mint pl. a dúsgazdag Salm Echius gróf, hogy Pálffy főispánja tekintélyes úrnak tartotta,²⁸ és elsőszülött fiát Wittenbergben taníttatta.

Sokatmondó szavakat olvashatunk Ferenc úrról sógora, Illésházy nádor 1596-ban irt végrendeletében is, ahol feleségét így inti: „...*Ajánlom feleségemnek segítségül a gazdaság vezetésének nehéz dolgában Esterhas Ferenc uramat. Ő legyen praefectus minden jószágunkban és dolgaiban, tanácsával éljél, mert jámbor és igaz ember.*”²⁹

Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy eddig senki sem vette magának a fáradságot, hogy az ismert tényeket egybevesse azzal, amit immár egy évszázada ismételtetnek egymást idéző történészek, miszerint az alispán nincstelen, egytelkes szegénylegény lett volna.

Mint láthattuk, a fenti adatok oroszlánrésze rendelkezésére áll bárkinek hiteles, okleveles bizonyítékokkal alátámasztva a komolyabb fajsúlyú szakirodalom lapjain és az előző századforduló óta Eszterházy János családtörténetében is. Alig menthető tehát egyes írók mulasztása, amikor gondosabb kutatók publikált eredményeit következetesen figyelmen kívül hagyva, kitartóan idézgetik néhány 19. századi standard munka elavult és a hiteles forrásoknak elmentmondó feltevéseit.

Azt a kérdést pedig, hogy fontos-e a történetírás szempontjából Esterházy Ferenc vagyoni állapota, éppen a szakirodalom válaszolja meg azzal, hogy sosem siklik el felette említés nélkül.

Berényi László

JEGYZETEK

¹ Szilágyi András: Die Esterházy-Schatzkammer (Az Esterházy kincstár, német nyelvű kiadás) Bp. 1999: 11.: „...*Außer einem Grundstück besitzt er keine weiteren Güter.*” (Egy telken kívül más birtoka nincsen.)

² Pálffy Géza: A tizenhatodik század története, 2000, Bp. (a továbbiakban Pálffy i.m.): 149: „A vármegyék politizáló vezető rétegét, fontosabb tisztségviselőit (alispán) és országgyűlési követeket – akik a szabad királyi városok küldötteivel az alsó táblán foglaltak helyet – többnyire ez a módosabb középbirtokosság adta.” U.o. 148: Vagyonuk nagysága és képzettségük fokán kívül, meghatározó szerepet játszottak rokoni kapcsolataik is, (lásd Esterházy apósát és sógorát, kik mindketten voltak alispánjai a megyének, az utóbbi 1573–1577ig, s 1584-re már főudvarmester).

³ Eszterházy János gróf: Az Esterházy család és oldalágainak leírása, Bp. 1901 (a továbbiakban Eszterházy i.m. N.b. A családtörténet szerzője mindég „sz’-el írta nevét, így ezt a formát tartottam meg.): Oklt. 256. 125.sz.: Ferenc 1579-ben szerepel először mint alispán. Miután Pozsony megye protokollumai nem maradtak meg ezen időből, nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy

hányszor és mettől meddig volt a megye alispánja. 1588-ban így írja alá magát: „*Coram me Francisco Esterhas Vice Comite Comit. Poseniensis* (Corpus Juris Hung. Decret. IV. rt. 10.); 1596-ban is alispán (Szalay László: Esterházy Miklós Magyarország nádora: I. (1); és Tud. Gyűjt. 1831: X. 75–76); 1599-ben mint „*Franciscus Estehas de Galantha alias Vice Comes isthicus Comitatus Poseniensis*” írja magát; 1600-ban is alispán, amikor utóljára említették ebben a hivatalban a vármegye egy portális összeírásában. (Tóth Ferenc: A magyar és erdélyi Protestáns Eccl. Histor. Decas I. 74). Kevéssé valószínű, hogy 1579-től 1601-ig, tehát 22 évig megszakítás nélkül töltötte volna be hivatalát, így nyilvánvaló, hogy többször is megválasztották.

⁴ Eszterházy i.m.: Oklt.: 119. 88. sz.: II. Ulászló kir. életére nézve megkegyelmez a hűtlenségért elítélt Zerhási Mártonnak, de birtokaitól megfosztja: „...*Martino Zerház dicto filio Ladislai Zerhas de Zerháza ac Martino, Emerico necnon Michaeli Chege dictis Ogya fratribus suis Capitibus dumtaxat eorum, super illa nota sew labe falsitatis et infidelitatis quam dem ex eo incurrisent ...*”

⁵ Eszterházy i.m.: 76.: „Benedek – mint már említettük – atyai birtokainak egy részét adományul nyeré.” Lásd u. o.: Oklt.: 254.

124. sz.: 1504. okt. 27, II. Ulászló kir. a hűtlenségért elmarasztalt Zerhási Márton Zerhásán lévő birtokrészét és kukathi birtokát eladományozza; u.o. Oktl.: 152.: 95. sz. okl.: 1512. okt. 11, II. Ulászló kir. a hűtlenség miatt elmarasztalt Zerhási Márton helyett fiának, Benedeknek ítéli nagyapja örökségét.

⁶ Eszterházy i.m.: Oktl.: 166.: 101. sz.

⁷ Eszterházy i.m.: Oktl.: 149. 94. sz.: 1508 ápr. 8-án II. Ulászló kir. elrendeli Zerhási Márton fia Benedek beiktatását nagyapja, László, Zerhása, Thankháza, Belwatha, Loócz és Salamon birtokok őt megillető részeibe.

⁸ Eszterházy i.m.: Oktl.: 30. 28. sz.: „Litterae Statutoriae, qua mediante Margaretha filia Ladislai de Salamon in possessione Cegled alias Barania Cotu. Posenien. adjacent, nemine contradicente introductur.”

⁹ Eszterházy i.m.: 77.: eme Ceglédet tévesen Baranya vm.-ben való, Márton által vásárolt birtoknak véli, ahonnan, mint írja, „Benedek valószínűleg a töröktől való félelmében költözött vissza Pozsony megyébe”.

¹⁰ Eszterházy i.m.: Oktl.: 237. 117. sz.: 1553. aug. 31, Révay Ferenc kir. helytartó megidézi a pozsonyi káptalan által Eszterházy Márton özvegyét, a szenci harmincad hivatalnak a Márton és társai által az országból kihajtatott marhák után járó 300 ft-os harmincad tartozás ügyében.

¹¹ Eszterházy i.m.: Oktl.: 256.: 125. sz. 1. sz. jegyzet: „Bessenyei Ilnának atyja, valamint testvére Bessenyei Péter és Vasky Domokos után Galántán curiája és birtoka volt 1539-ben.” Mint láttuk, Benedeknek voltak birtokai Galántán kívül is, mely utóbbit 1549-ben 570 ft.-ban kötötte le egy tartozás fejében. Lásd még u.o. 2. sz. jegyzet: Eszterházy Ferenc az 1572–1589. évek között örökös-társaitól Báhonon, Kosuthon, Sziládon, Galántán és Gányon vásárolt birtokaira 1590-ben új adományt nyert.

Lásd ugyancsak: Magyar Országos Levéltár (MOL): Az Esterházy cs. zólyomi ágának levéltára: P 1291. III. D1. 31. cs: Prága: 1590. nov. 27, II. Rudolf császár megerősíti E. Ferencet öröklött és szerzett birtokaiban (II.).

¹² Századok: 1868.: 513.: Ferenc címerpecsétje egy Fedémesen, 1597. június 10-ről datált levelén. N. b. Ez annyiban különbözik az általánban (helytelenül) „ösi”-nek tartott címertől, amennyiben az azúr mezőben lépő arany griff a címerpajzs alsó peremén áll, és baljában egy buzogányt emel a három rózsza helyett. A pajzsban lebegő leveles koronán lépő, jobb mancsában szablyát, baljában pedig három vörös rózsát emelő koronás griff először Miklós nádor bárói rangemlése után jelenik meg, s első ismert példája a neckenmarkti (Burgenland) templom kapuja feletti kőcímer (1613). Egyébként a Salamonwathaiak ősi címerállata Vajay Szabolcs véleménye szerint egy vízmadár volt. Alátámasztja ezt az ugyancsak Salamon nb. Thankházyak által használt címere: azúr mezőben, zöld alapon, egy lábón álló, nyíltól átlótt nyakú, csőrében patkót tartó vízmadár. Lásd: *L. Berényi: Über die Esterházy-Wappen. Burgenländische Heimatblätter* 1997, (59. évf.) 2. sz.: 49–60.

¹³ Eszterházy i. m.: 77. 60. sz. jegyzet.

¹⁴ Verancsics 1569. X. 17-én lett esztergomi érsek, 1573. VI. 5-től bíboros, † 1573. VI. 16. Ismert volt a protestánsokkal szembeni toleranciájáról.

¹⁵ Eszterházy i. m.: Oktl. 257.: „Conventio Egreg” Francisci Zerhas de Galanta cuius annus incipit 22. July 1571.

¹⁶ Pálffy i. m.: 136.

¹⁷ Pálffy i. m.: 137

¹⁸ V.ö. a 10. sz. jegyzettel: Az Esterházy Benedek-féle kereskedőtársaság tagjai: Szentpáli Ferenc, Bessenyei és Borsy Tamás, Hegyi Ambrus, galánthai Balogh Udalrik, etc.

¹⁹ *Bártfai Szabó László: A Hunt-Pázmán nembeli Forgách cs. története. Esztergom, 1910. 264.: Esterházy Ferenc pozsonyi alispán 1580. III. 19. Galántán kelt levélben kéri Forgách Imrét, hogy a Tisza melléken vett borát és juhait szállító, a minap Komáromnál megrekedt hajót, felhozhassa a Dunán. Bocsássa át őket, meg szolgálja.*

²⁰ Lásd a 10. sz. jegyzetet.

²¹ *Bubics Zsigmond-Mérényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál, 1895: 10.: Fejérvári István nyitrai püspök és kamaraelnök 1595. VII. 24-ről datált levele Heőlgyi Gáspárhoz az esztergomi érsekiség uradalmainak igazgatójához: Előre bocsájtvá, Esterházy Ferenc pozsonyi alispán panasztát, hogy az igazgatóság vonakodik tovább is az ő haszonbérletébe adni az általa eddig bérlett tizedeket, – így folytatja: „Mivel a mondott úr Ő Felsege és az ország ügyeinek előmozdításában nem hanyag; mivel sem költséget, sem fáradságot, sem szorgalmat nem kímélvén, mindenre késznek mutatkozott eddig, azért, hogy el ne csüggedjen s erősnél erősebb lelkű maradjon, ezentúl is, de sőt, hogy még inkább ösztönöztessek Ő Felsege és az ország ügyeiben mint eddiglen, továbbá is eljárni: nemzetes uraságod azon tekintettel legyen iránta, melyet méltán igényelhet s a mennyiben Ő Fölsége kárvallása nélkül történhetik, adja meg a kérelmezőnek, a mit kíván.”*

²² Eszterházy i. m.: 82.

²³ Eszterházy i. m.: 82: Illésházy 1600-ban kelt adománylevelének értelmében hagyta a trencsénmegyei Deményfalvát (Domani-sa) Esterházy Ferencnek. Lásd még u.o.: Oktl. 256. 125. sz.: 1., 2. sz. jegyzet, 257. 125. sz. Szalay L.: Esterházy Miklós Magyarország nádora: I. 1. és *Tudományos Gyűjtemény*. 1831 (X.) 75–76; a surányi birtokról: *Történelmi Tár*, 1897: Illésházy István végrendelete: 149, 702, 151–53: Rozombergh, 1596. VII. 6.

²⁴ Esterházy valóban nem egyszer panaszkodott gondoljait miatt barátjának, Révay Mihály túróci alispánnak, mint pl. 1585-ben írt levelében is, azonban a tények ismeretében valószínűbb, hogy gondoljait inkább birtokvásárlásaival mint a napi betevő falattal kapcsolatosak. Vide in: Szlovák Állami Lt. Bratislava: A Révay cs. kisselmeci lt.: Révay Mihály túróci alispán iratai és *Tudományos Gyűjtemény* 1831: Vol. X. 75–76.

²⁵ Lásd Báthory Miklós országbíró idéző parancsát: Datum ad Castellum Bös, 1579. szept. 6. (Boldogasszony születése napja előtti vasánapon)

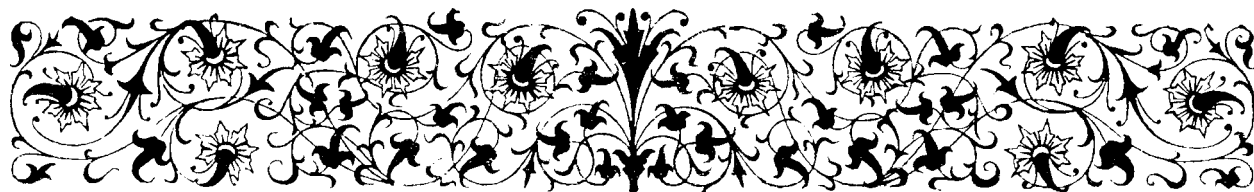
²⁶ Eszterházy i.m.: 83, hivatkozással *Weszprémi: Succincta Medicorum Hung. et Transylv. Biographia: IV. 323; és Tóth Ferenc: A Magyar és Erdélyi Protestáns Ekkl. Histor. Decas. I., 74*

²⁷ *Ujváry Zuzsanna: Nagy két császár birodalmi között: Bp. 1984: 39. o.*

²⁸ A Hédervári cs. Lt.: 205. 153. sz.

²⁹ Illésházy István végrendelete: v.ö. a 23. sz. jegyzettel.

A GUTKELED NEMZETSÉG SZÓLÁTMONOSTORI ÁGA AZ ANJOU-KORBAN

A Gutkeled nemzetség azon nagymúltú magyar nemzetségek közé tartozik, amely örökre beírta magát a magyar történelembe néhány kiemelkedő családjá révén. Közülük a legismertebbek a Báthoryak, akiket a lengyelek is tisztelettel öveznek.

A nemzetségből a híressé vált családokon kívül számos olyan köznemesi família is eredt, amelyek kevéssé ismertek számunkra, és nagy részük mára már végleg eltűnt a történelem viharáiban.

E munka keretében három olyan családot mutatok be, amelyek századokkal ezelőtt kihaltak, középkori családtörténetük azonban nyomon követhető, és a forrásanyag alapján jól adatolható. Emellett számos birtokperrel átszótt történetük jellemző képet fest a középkori köznemességéről.

Mindhárom família, a *Keresztúri Apaj*, a *Bacsikai* és a *Berencsi* család a Gutkeled nemzetség Szólátmonostori ágához tartozott. Dolgozatomban ezen ág történetét próbálom meg feltárni és végigkísérni – a 14. század végéig – elsősorban okleveles adatok alapján.

A három család múltjával eddig kevesen foglalkoztak, noha bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre. Ugyanis a Berencsi család egykori levéltára a Vay család berkeszi levéltárába olvadva fennmaradt a 20. századig, a második világháború alatt azonban az oklevelek nagy része megsemmisült, ma már csak fényképfelvételeken olvashatók.¹

Ezen források és a szakirodalom felhasználásával először a Szólátmonostori ágból eredő családok genealógiáját és rokoni kapcsolatait mutatom be, melyhez nélkülözhetetlen a Gutkeled nemzetség korai történetének rövid áttekintése. Majd néhány kiemelkedő családtag pályájának ismertetésével kísérlem meg szemléltetni a családok társadalmi helyzetét.

I. A GUTKELED NEMZETSÉG KORAI TÖRTÉNETE

A nemzetség korai történetéről nagyon keveset tudunk, így sokszor csak feltételezésekre vagyunk utalva. Kézai Simon és a Képes Krónika állítása szerint e nemzetség ősei, *Gut* és *Keled* német lovagok Péter király uralkodása idején (1038–41, 1044–46) Svábföldről érkeztek Magyarországra.² Egyes történészek szerint a Gutkeledék legelső ismert őse *Vid* Bács megyei ispán volt, aki korának egyik legbefolyásosabb előkelőjeként Salamon királyt Géza és László hercegek ellen tüzelte. *Vid* a mogoródi csatában (1047) esett el, miközben nemzetségének más tagjai a hercegek oldalán harcoltak.³

A nemzetség legrégibb birtoka a Fejér megyei Gut falu (ma Gúttamási) volt, legjelentősebb jószágai azonban ettől jóval messzebb, a Nyírségben és Szatmárban feküdtek.⁴

A Gutkeledék nemzetsége a 14. századra számos ágra szakadt. A történészek körülbelül harminc családot tartanak számon. Már a 12. század folyamán a nemzetség keletre szakadt ágán belül két főág kezdett elkülönülni: a *Majádi* és a *Sárvármonostori*⁵. Nevükhöz fűződik az *adonyi* (ma Nyíradony) és a *sárvári monostor* (ma puszta Nagyecsed határában) alapítása. Azonban az alapítás időmeghatározása a gyér forrásanyag miatt nehézségekbe ütközik. Az mindenestre megállapítható, hogy az északkelet-magyarországi Gutkeled birtokok közül a Dél-Nyírségben fekvő *Gut* (ma puszta Nyíradony mellett) és a szomszédos *adonyi monostor* voltak a legősibb, tehát még 11. századi szerzemények. E monostor kegyurai a Majádi főág tagjai voltak.

A Sárvármonostori főág szatmári jószágainak a központja a *sárvári földvár* volt, mely Ecsedtől délre

az Ecsedi láp területén feküdt.⁶ A vár tövében a 11. század második harmadában, László nyíri-bihari hercegsége idején, 1067 előtt épült egy kőtemplom, melyet a XII. század elején elbontottak, s ennek helyén építették fel a nemzetség impozáns méretű (36×19 m), háromhajós téglabazilikáját és a délnyugatról hozzákapszolódó bencés monostort.

Sárvárt birtokaival együtt Várda megszerzésével egyidőben királyi adományként kapta a nemzetség sárvármonostori főága, amely főleg Szatmár és Borsova vármegyékben volt birtokos.⁷

A földvár a 13. század során, valószínűleg a tatárjárás miatt elvesztette jelentőségét. A monostor sorsára is meghatározó volt az 1241-es év. A tatárok rettetően feldúlták a „híres és gazdag monostort” és birtokait. A kegyuraknak a monostor feltámasztása érdekében el kellett adniuk a monostor egyik birtokát, azonban régi hírnevét már soha nem tudta visszaszerezni. „Birtokait és kegyuraságát az alapító ivadéakai lassanként eladogatták, falait pedig elnyelte a láp.”⁸

Az oklevélben szereplő kegyurakat, Keresztúri Apajt, Kenézi Csépan fia Keledet, Bacskai Miklós bán fia András, Várdai Aladárt és testvérét, Lászlót és Dragun fia István bánt tekinthetjük a sárvármonostori főág tagjának a 13. század közepén.⁹

A sárvármonostoriak szintén 12. század eleji szerzeményeinek tekinthetők a Borsova vármegye területén (elsősorban a Tiszakönyökben) fekvő birtokok, melyek központja, Várda (ma Kisvárda) a 11. század végén még királyi kézen volt. I. (Szent) László király 1085-ben Várda közelében a kunok ellen vívott csatája emlékére templomot építtetett itt. E birtok eladományozására csak ezután kerülhetett sor.

A 13. század elejéről már biztos adatunk van a Gutkeledek itteni birtoklására.¹⁰ Ettől az időtől számíthatjuk a szólátmonostoriak megjelenését is a Tiszakönyökben és környékén, akik a Sárvármonostori ágból szakadtak ki a 13. század folyamán.

A Szólátmonostori ág névadó monostorát 1290 körül említik, mint amely a váradi püspökség nyíri kerületében található.¹¹ Későbbi oklevelek segítségével fekvését pontosan meg tudjuk határozni, ezek szerint az egytűcs falu és monostora (Egyházas)-macs (ma Nagymacs), Mihálylaka (mai Alsójózsa) és Debrecen között feküdt.¹²

A falut az 1332-es pápai tizedjegyzék Monostor név alatt, az esperesség egyik legszegényebb falujaként említi. Szerzetesrendje és története ismeretlen. A monostor s vele együtt a falu a 14. század folyamán hanyatlásnak indult, és hamarosan elnéptelenedett.

Elhagyott templomát a 18. század elején bontották szét, és köveit a debreceni római katolikus templom alapjaiba építették.¹³

II. A SZÓLÁTMONOSTORI ÁG GENEALÓGIÁJA

A Szólátmonostori ág 13–14. századi genealógiájának összeállításához számos oklevél rendelkezésünkre áll. Ezek a Keresztúri Apaj család kihalása utáni birtokpererekhez kapcsolódnak, melyek a családi kapcsolatok bizonyításához nélkülözhetetlenek.

A Gutkeled nemzetség nagytekintélyű és vagyonos családja, a *Keresztúri Apaj* 1342-ben halt ki. Apaj bán unokája István mester személyével. István hatalmas birtokokat hagyott hátra az ország két egymástól távol fekvő vidékén, egyrészt Somogy és Körös vármegyében, másrészt a Nyírségben, amely a Gutkeled nemzetség fő fészke lett a 12. század folyamán.¹⁴

II. Apaj fia István mester halála után úgy tűnt, hogy a családnak nem maradtak közeli rokonai, így a birtokok a törvények értelmében a királyra szállottak. Az éppen ekkor pályája csúcsára érkező új nádor, Zsámboki (Gilétfi) Miklós és testvére, János turóci ispán nem késtek még ebben az évben adományt szerezni a néhai István mester összes birtokára.¹⁵

A birtokbaiktatásnál azonban jelentkeztek a család oldalági rokonai a Bacskaiak és a Berencsiek, akik elmentmondtak a beiktatásnak, ezért Miklós nádor több évig elhúzódo pert kezdett ellenük az országbíró előtt.¹⁶

Berencsi Keled fia István fia László a maga és fivéréi, Domonkos és II. Keled nevében arra hivatkozott a per során, hogy nagyapjuk, *I. Keled Nagy /Magnus/ Apajjal, István mester apjával* (valójában nagyapjával – Sz.) *egy őstől született, és első ízi unokafivérek* voltak, birtokaikban és Szólátmonostor kegyuraságában soha nem osztoztak meg, hanem azt közösen bírták.

Állításukat oklevéllel bizonyították, mely szerint 1329-ben Apaj fia István mester és közöttük egyezség jött létre Szólátmonostor ügyében. István mester cserébe adta a birtok keleti feléért Lászlónak és Domonkosnak Berencs falut, akiket valójában ettől kezdve jelölhetünk ezzel a névvel.¹⁷

A Berencsiek másik fontos érve az volt, hogy őseik és Apaj fia István ősei az ország hadjárataiban ugyanazt a jelvényt viselték.¹⁸

1343 áprilisában a királyi kancellária a Szatmár és Bereg megyékben végzett alapos vizsgálat után telje-

sen alátámasztotta a Berencsi László által elmondottakat.¹⁹ A Berencsiek joga ezzel bebizonyosodott az elhunyt István mester birtokaira, azonban jogaik érvényesítésére még három évet kellett várniuk.

A *Bacsikai* család öröklési jogainak bizonyítása során a közös őst is megismerhetjük. Bacsikai András fia Miklós és testvérei ugyanis azt állították, hogy a *Bacsikaiak őse* [avus], *Magnus András* és *Apaj fia István nagyapja*, *Magnus Apaj* (Apaj bán) *néhai Miklós bán fia* voltak.²⁰ Ezért maguknak követelték az elhunyt összes birtokát.

A Berencsiek viszont nem jelölték meg pontosan a közös őst személyét. Berencsi László – mint láttuk – arra hivatkozott, hogy nagyapja, *Keled István* mester apjával, *Apajjal atyafiak* (fratres patruales) voltak, ezért illetik őket egyformán István mester birtokai Bacsikai András fiaival.

Az országbíró mindkét család esetében elismerte azok öröklési jogát az elhunyt birtokaira, és 1346. január végén a Miklós nádor és fivére ellenében Bacsikai András fia Miklós, László, András, Miklós fia János, valamint Berencsi Keled fia István fia, László és Domokos részére ítélte oda azokat. II. Keled a per alatt 1344 körül meghalt.²¹

A beiktatást még ez év tavaszán a budai káptalan emberei rendben elvégezték, egyedül Himes [Hymus] birtok kapcsán jelentették azt, hogy a beiktatásnál néhai Debreceni Dózsa nádor fia Jakab és Pál mesterek fegyveresen ellenük támadtak, és „*Hymus* birtokból mind őket, mind pedig az új birtokosokat erőszakkal kizárták és elkergették.”²²

1346 tavaszán tehát Himes kivételével a Bácskai és Berencsi család birtokba vette a Keresztúriak örökségét. Ez után első dolguk az volt, hogy megosszák egymás között az öröklött birtokokat. A Gutkeled nemzetségből választott bírák elé vitték az ügyet, akik ugyan hivatkozva arra, hogy nagyon nehéz a feleket egyezsége bírni, még ez év végén meghozták ítéletüket. A néhai István mester birtokait úgy osztották fel, hogy a Nyírségben [Nyr] fekvő, Bihar megyei *Szólátmonostorát* [Zolathmonustura], a Szabolcs megyei *Anarcs* [Onorch], *Benk*, *Mogyorós* [Monyoros] és *Himes* [Hymus] birtokokkal Berencsi Keled fiainak, Domonkosnak és Lászlónak ítélték oda. A Bacsikaiak viszont megkapták a drávántúli birtokokat az *apajkeresztúri várral* együtt, valamint a Somogy megyei *Szólát* [Zolath], *Nezde*, *Fylke* és *Bykus* birtokokat.²³

Ezek ismeretében megállapíthatjuk, hogy az arbiterek nem egyenlően osztották fel az átháramlott birtokokat. A Bacsikai családnak jutott rész jóval na-

gyobb értékű volt, ők körülbelül kétharmadát kapták az örökségnek.²⁴

Azonban továbbra is maradtak mindkét oldalon olyan családtagok, akik nem tartották igazságosnak a birtokosztályt. Berencsi László kiskorú fiai (Miklós, Tamás és István) nevében a család prókátora és familiárisa, Damján eltiltotta urát az ítélet elfogadásától, mert azt méltánytalannak tartotta.²⁵

A másik oldalon viszont Bacsikai Miklós fiai, Miklós, István és Péter azért tiltakoztak, mert továbbra sem ismerték el Berencsi István fiait Apaj fia István mester örököseinek, mert szerintük azok más rokonsági ághoz tartoznak.²⁶

Ennek kapcsán valóban felmerül az a kérdés, hogy miért nem egyenlő mértékben osztottak meg a birtokokon, holott bebizonyosodott, hogy mindkét család közeli rokona a kihalt Keresztúri Apaj családnak. Azonban csak a Bacsikaiak hivatkoznak arra, hogy I. Apaj és I. András egyenes ági leszármazottai Miklós bánnak, a Berencsiek ezt egyértelműen nem jelentik ki.

A problémát csak úgy oldhatjuk fel, hogyha a Berencsiek őst, Csépánt nem Miklós bán fiának, hanem testvérének gondoljuk. Így válik érthetővé az, hogy László mester, akinek a dédapja volt Csépán, miért beszél csupán atyafiságról kikerülve a közös őst megnevezését, és miért kap kevesebbet az öröklött birtokokból, mint a Bacsikaiak.²⁷

A rokonok ellentmondásai ellenére úgy tűnik, hogy a birtokosztály átment a gyakorlatba is. Ezt támasztja alá, hogy hamarosan jelentkeztek a nőági rokonok, és kérték leánynegyedüket az öröklött birtokokból.²⁸ 1347 júliusában a már Anarcsiként szereplő István fia László pert indít a Dózsa fiai által elfoglalt Himes birtok ügyében. A Bacsikaiak pedig rövidesen áttelepednek szlavóniai birtokaikra, s az 1360-as években már az itteni káptalanokkal adatnak ki okleveleket.²⁹ Az öröklés körüli viták azonban még sokáig nem csitulnak el.

III. A SZÓLÁTMONOSTORI ÁG JELES TAGJAI

1. A Keresztúriak

A). (Nagy) Apaj bán

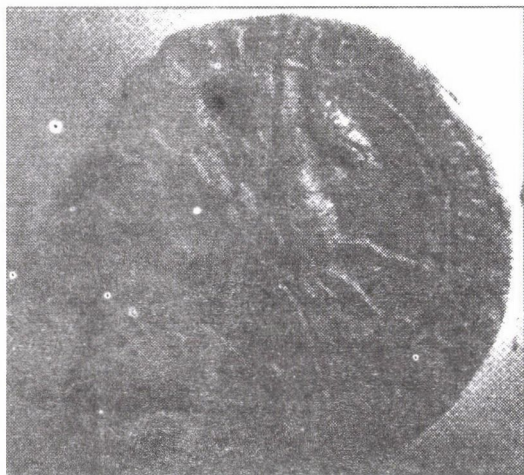
A Szólátmonostori ág első jelentős alakja, I. (Nagy) Apaj pályafutását Kálmán herceg, II. András király középső fia szolgálatában kezdte. Feltételezhe-

tően ő is a királyi udvarban nevelkedett, hasonlóan kora előkelő származású ifjaihoz.³⁰

Kálmán halicsi királysága után 1226-ban megkapta apjától Béla, ifjú király, addigi tartományát, Szlavóniát. Szlavón hercegként egyre inkább önálló politizálásba kezdett, s a király várakozásai ellenére Béla ifjú király politikai irányvonalához csatlakozott, s hatékony támogatást nyújtott annak birtokrestaurációs politikájához.³¹

Ezekben az időkben találjuk Kálmán herceg hívei között Apajt, akit a herceg 1231-ben Somogy megye ispánjává nevezett ki.³²

Annak ellenére, hogy II. András létrehozta a szlavón hercegséget, annak kormányzását nem engedte át teljesen fia részére, mivel a horvát-szlavón báni méltóságot továbbra is meghagyta, amit a hercegek uralma idején az uralkodó hívei töltöttek be, ezzel is biztosítva némi felügyeletet a hercegek felett. Apaj ispáni kinevezésekor a Kán nembeli Gyula (korábban nádor 1215–17, 1224–26) viselte a báni méltóságot 1229 és 1235 között.³³

Apaj bán pecsétje, 1239.

1235 szeptemberében meghalt II. András király, s helyét legidősebb fia, Béla foglalta el. IV. Béla király rövid idő alatt felszámolta az apjához hű bárói érdekcsoportot, teljesen kiszorítva őket a hatalomból, helyükre, saját megbízható embereit ültette. Kán Gyulának is távoznia kellett. Tisztét az újonnan feltörők közül a Gutkeled nemzetség tagja, Apaj vette át, akit néhány év múlva apja, Miklós követett.³⁴

Apaj személyében, jelenlegi ismereteink szerint – Videt nem számítva –, valóban újonnan és elsőként tört fel a Gutkeled nemzetség egyik tagja országos jelentőségű bárói rangra.

Apaj bán jelentőségét mutatja az a tény is, hogy saját lovaspecséttel rendelkezett, amely egy 1239-es oklevelén maradt fenn. A pecsét rajzán tulajdonosát ábrázolták teljes fegyverzetben. A fegyveres ábrázolás önmagában is jelentős, mert egyrészt mutatja azt, hogy Apaj bán mint jövevény lovagok leszármazottja ismerője volt a nyugati harcmodornak, másrészt tudjuk, hogy a nehézpáncélos lovas felszerelés igen költséges volt, így csak a tekintélyes vagyonnal rendelkezők engedhették meg maguknak. A bánnak azonban ez nem okozhatott gondot, hiszen birtokai jövedelme ezt lehetővé tette.

B) A Keresztúri Apaj család birtokai

A család birtokainak központja Keresztúr (Körös vármegye) volt, ahol valószínűleg Apaj bán építtette fel a Szólátmonostori ág egyetlen várát, Apajvárást³⁵, mely a 15. század közepéig maradt fenn. Jelentős birtokai voltak még Somogy vármegyében, amelyeknek területe – fia, II. Apaj állítása szerint – Köröshegy és Neзде egy részének birtokával nőtt Kálmán herceg adományozásának köszönhetően.

A távoli Nyírségben fekvő birtokokról ebből az időből még nincs forrásunk, de nagy valószínűséggel már ekkor a Gutkeled nemzetség tagjai bírták e földeket. 1212-ből fennmaradt Zsurk határjáró levele, melyben a szomszédos birtokok és birtokosok pontos felsorolását kapjuk.³⁶

Tudjuk, hogy 1297 előtt Benk és Mogyorós II. Apaj birtoka volt.³⁷ Ezek alapján, ha megnézzük a jóval korábbi állapotokat leíró határjárást, akkor elmondhatjuk, hogy Benk és Mogyorós (ma Tiszamogyorós) területén, ekkor Bátor vagy Lotárd lehetett birtokos. Németh Péter Lotárdot feltételelesen Gutkeled nembelinek tartja.³⁸ Azonban arról nincs tudomásunk, hogy Lotárdtól hogyan került a Keresztúriak kezébe ez a birtok.

Mindenesetre az elmondható, hogy vagy rokonság révén örökléssel, vagy 1212 és 1297 között birtokadományként jutott a Keresztúri Apaj család birtokába ez a terület. Ha tovább nézzük a határleírást, akkor Bánk szomszédjaként szerepel Ladánynál Salamon fia János, aki a Várad Regestrum tanúsága szerint a Gutkeled [Cledguth] nemzetség tagja volt. Salamon fia János birtoka Ladány mellett Kenéz (ma Újkenéz) területét is magában foglalta.³⁹ Kenéz pedig a későbbiekben a Berencsi család örökölt birtoka volt, ezek alapján valamilyen rokoni kapcsolat mindenképpen feltételezhető az itteni Gutkeledek és a szólátmonostoriak között.⁴⁰

C) A Keresztúri Apaj család tagjai

Apajt halála után, 1239-ben apja, Miklós követte a horvát–szlavón báni méltóságban. Miklós bán azonban csak két évig maradhatott ebben a tisztségben, mert 1241-ben a tatárok ellen vívott Muhi csatában számos országnaggyal együtt elesett. Halálával új fejezet kezdődött a család életében. A Szólátmonostori ág ezután többé már nem viselt fontos országos tisztségeket, kicsúszott a politikai hatalomból.⁴¹

A tatárjárás után, 1248-tól I. Apaj fia II. Apaj comes is megjelenik a forrásokban Raszinjakeresztúr és más drávántúli föld birtokosaként. Ezenkívül semmi jelentőset nem jegyeztek fel róla. Ispáni (comes) címből mégis arra következtethetünk, hogy valamilyen tisztséget töltött be.

II. Apaj idősebbik fiát, *Ekcset* 1290–97 között említik a források, öccse, István mester csak 1316-ban tűnik fel az oklevelekben 1297-ben, amikor apja Benket és Mogyoróst örök áron akarja eladni távoli rokonaiknak, még nem említik, ekkor még kiskorú lehetett.⁴² A család történetében azonban mégis ő kap nagyobb szerepet, mivel bátyja korán meghalt.

Az Árpád-ház kihalása utáni zűrzavaros időszakot követően hallunk róla először, amikor belebonyolódik a király és a tartományurak közötti viszályba. István mester nyírségi birtokainak fekvéséből adódóan a Borsákkal került összeütközésbe, akik 1314-ben fordultak szembe I. Károly királlyal.

Borsa Kopasz 1317 tavaszán Debrecen mellett megtámadta az ellene szervezett királyi sereget, amely azonban Debreceni Dózsa szabolcsi és bihari ispán vezetésével győzelmet aratott a Borsák és szövetségeseik felett. Ennek ellenére ezzel még nem sikerült teljesen térdre kényszeríteniük az ellenséget, mert azok Adorján várába húzódtak vissza.

A debreceni csata után a királyi haderő ostrommal elfoglalta a Borsák székhelyét, Adorjánt. Kopasz nádornak sikerült elmenekülnie Sóllyomkő várába. A vár ostromára 1318 elején került sor, ekkor már a király vezetésével. Károly a meredek sziklára épített vár bevételeét úgy akarta elérni, hogy a hegy két oldalán erődítményeket, ostromtornyokat emeltetett. Az egyik torony kapitányává Apaj fia István mestert nevezte ki, a másikat a szintén Gutkeled nembeli Dorog fia Joachim irányítása alá helyezte. A váltakozó sikerrel folyó ostrom során István mester által vezetett erődöt Sóllyomkő felmentésére érkező Mikcs bán véres küzdelemmel bevette, Istvánt pedig fogságba vetette.⁴³ A harc kimenetele azonban a királyi sereg

javára dőlt el, az ostromlottakat a kiéhezés veszélye fenyegette, ezért megadták magukat, Kopasz nádort pedig a király kivégeztette.⁴⁴

István mester is hamarosan kiszabadult fogságából. Ezt tanúsítja, hogy 1319 januárjában személyesen adja leánynegyed fejében nővére fiának, Orosi Miklósnak Apajtelke [Apajteluke] vagy másképp Szőlős nevű földjét a váradi káptalan előtt.⁴⁵ Ezután váltakozva a Nyírségben vagy a Dráván túlon jelenik meg. Sokszor részt vesz szomszédos birtokok új urainak beiktatásán.⁴⁶

A király melletti hűsége továbbra is töretlen maradt, mert 1327-ben szlavón vicebánként részt vesz Mikcs bánnak a lázadó Babonicsok elleni hadjáratában.⁴⁷

Vicebáni megbízatása mindenképpen arra utal, hogy Szlavónia területén még jelentős tekintélynek örvendett, és befolyással volt az ottani eseményekre. Ezt a Szabolcs vármegyében betöltött szerepe alapján is állíthatjuk. Ugyan tudomásunk szerint nem látott el semmilyen megyei tisztséget, de testvére révén rokoni kapcsolatba került Szabolcs legtekintélyesebb családjával, a Kállaiakkal.⁴⁸

Apaj fia Istvánt utoljára 1342-ben említik az oklevelek, ekkor a zágrábi káptalan előtt adott ki meghatalmazásokat. Még ez év folyamán meghalt, s vele kihalt a Szólátmonostori ág legtekintélyesebb és legvagyonosabb családja.

2. A Bacskaiak

A Bacskaiak első ismert őse a már említett Miklós bán volt, akinek András nevű fiától származtak a család tagjai. András is részt vett a sárvári monostor felújításában. Ezen kívül azonban többet nem tudunk róla.

1330-ban unokája, Miklós mester az egri káptalan előtt testvérei, András és László beleegyezésével a Szabolcs vármegyei Petri [Petrus], Lövé és *Leven* birtokokat Pető comesnek adományozta hű szolgálataiért főleg azért, mert az 1330-as havasalföldi hadjárat során vére ontásával megmentette az életét.⁴⁹

A Bacskaiak a fentiekben kívül öt falut mondhatnak magukénak, a zempléni *Bacskát*, *Burót* [Bwro], a szabolcsi *Csetért* (ma puszta Tiszamogyorós határában), *Bákát* és *Kékcsét*.⁵⁰

A család életében döntő változást az Apaj-ág kihalása hozott. A Bacskai család – mint láthattuk – miután megszerezte Apaj fia István mester drávántúli

uradalmát és somogyi birtokait, áttette székhelyét a zempléni Bacskáról az apajkeresztúri várba. 1367 után már biztosan itt éltek, mert a csázmái, pozsegai és zágrábi káptalannal adattak ki okleveleket a Szabolcsban maradt Berencsiek ellen.⁵¹

A család a 15. század elején kezdett felemelkedni a tekintélyesebb köznemesek közé. II. Miklós unokái közül kettő, IV. Miklós és György esetében van tudomásunk arról, hogy a királyi udvarba kerültek. IV. Miklóst 1427–28 körül, Györgyöt 1398–1405 között mint udvari lovagot említik.⁵² A kor a köznemesi sorból való felemelkedés lehetőségét abban látta, hogy a fiúgyermekeket egy-egy nagy befolyású úr, gyakran maga a király udvarába küldték apródnak, ahol leginkább megvolt az esélye annak, hogy a rátermettségét és ügyességét bizonyító ifjúra felfigyeljenek, és bizonyos tisztségeket bízzanak rá.

A Bacskaiak is ezt a gyakorlatot követték. II. Miklós unokái közül kettő indult el ezen az úton. Közülük legtöbbre IV. Miklós vitte, akit Zsigmond király hű embere, Ozorai Pipó, a kiváló katona és pénzember fogadott familiájába 1413 körül. Az olasz származású Filippo Scolari-t a király még 1404 őszén temesi ispáni címmel ruházta fel, s rábízta a délkeleti országrész kormányzását és katonai parancsnokságát. Rá hárult az a nehéz feladat, hogy a török betörésektől veszélyeztetett területek védelmét megszervezze. Ozorai Pipó 1426-ig kormányozta a temesi ispánságot. Ez idő tájt a meglévő öt vár mellé még tizenegy épült a végvári vonalon, az addig hosszú kilométereken át védetlen területeken.⁵³ E fontos feladatok elvégzéséhez a kormányzónak megfelelő rátermett emberekre volt szüksége. Közöttük olyanokra, mint Bacskai IV. Miklós, akit 1417 és 1425 között Arad vármegye alispánjának nevezett ki.⁵⁴

Ozorai Pipó 1426 decemberi halála után, Bacskai Miklós közvetlenül a király szolgálatába állt. Letette a lovagok hűségi fogadalmát, majd már mint kipróbált katona, 1427-ben megkapta a ravanicai várnagyságot, miközben a zarándi alispáni feladatokat is ellátta. Pályája csúcsára akkor érkezett, amikor az utolsó újonnan épült végvár, Szentlászlóvár várnagyává nevezte ki Zsigmond király. E tisztség jelentősége abban rejlett, hogy ezt a várat maga a király építtette 1428-ban, mely a török fennhatóságú Galambóccal szemközt feküdt a Duna bal partján, s ennek ellensúlyozását szolgálta.⁵⁵

Zsigmond király személyesen is jól ismerte Bacskai Miklóst, ugyanis már 1426 óta, a súlyos helyzetre való tekintettel egyfolytában a déli végeken tartózko-

dott, a lovaggá ütés is itt történhetett 1427-ben. Szentlászlóvár építésére 1428 nyarán került sor, miután az uralkodó súlyos vereséggel végződő ostromot vezetett Galambóc ellen, ahol a király élete is veszélyben forgott.⁵⁶

A király ebben a helyzetben nevezte ki Bacskai Miklóst Szentlászlóvár kapitányává. Ezt a nagy felelősséggel járó feladatot a király csak olyan emberre bízhatta, aki hadi érdemei révén tekintélyt és megbecsülést vívott ki magának.

A Bacskaiaknak tehát sikerült vitézségük révén felemelkedniük a népes köznemesség legfelső rétegébe, azonban az I. Miklós által megalapozott báróságot már nem tudták elérni.

3. Berencsiek

A Berencsiek első ismert őse Csépán volt, akit nagy valószínűséggel Miklós bán testvérének tarthatunk.⁵⁷ Fia, I. Keled (1250–55) a tatárdúlást átvészelve rokonaival együtt a sárvári monostor újjáépítésén fáradozott.⁵⁸

Utódairól, Péterről (1272–1318) és Istvánról (1272–1305) már több forrás áll rendelkezésünkre. Előkelő származásuk miatt a megyei nemesség tekintélyesebbjei sorába tartoztak. Péter 1313-ban Szabolcs vármegye egyik szolgabírája volt, s ezáltal megillette a *comes* cím.⁵⁹

A kor gyakorlatának megfelelően életük nagy részét birtokügyek intézése töltötte ki, nevükkel is legtöbbször ilyen esetben találkozhatunk. Az ág osztatlan birtokain kívül a család saját birtokokat is szerzett. 1278 előtt kapták a királytól Kis-Dögét, amelyet a Várdaiaknak adtak tovább Öszöd egy részéért. Nemsokára azonban ettől a birtoktól is megváltak. Egy sárospataki emberrel, *Tenkus* Jánossal, a Kis-anarcsiak őseivel cserélték el egy bizonyos pataki szőlőért és telekért.⁶⁰

Ők sem maradhattak ki a kor viszályaiból. 1299-ben hevesen tiltakoztak az ellen, hogy zempléni birtokukkal, Cigánddal szomszédos falu, Rozvágy [Rozwad] ellenségük, a zempléni tartományúr Peténye Péter fia Péter mester kezébe kerüljön, arra hivatkozva, hogy „ezzel csak az ellenségeskedés nőne közöttük”.⁶¹

A Berencsiek családi kapcsolatait is ismerjük. Péter felesége, annak a Leveleki vagy másképpen Besenyődi *Wilmad* fia Miklós comesnek volt a lánya, aki-vel 1313-ban együtt látták el a szolgabírói teendő-

ket.⁶² István mester felesége, *Ondh*-i Egyed lánya Margit volt. Ilyen nevű családot azonban nem ismerünk Szabolcs megyében.⁶³

Péternek örökösei nem maradtak. István öt fia közül László emelhető ki, mert fivérei korai halála után rá hárult az a feladat, hogy a család anyagi javait megőrizze és gyarapítsa. Hosszú élete során sikerült fiai számára a felemelkedés útját megnyitnia.⁶⁴ Életében nagy tekintélynek örvendett a megyebeli nemes-ség körében, ezt bizonyítja, hogy az 1346-os és az 1349-es megyei közgyűlésen Szabolcs vármegye esküdtjei közé választották.⁶⁵

Apaj fia István halála utáni birtokperek lezárultával László mester és családja komoly összetűzésbe került a Márki nemesekkel. A Márkiak azzal vádolták a Berencsieket, hogy hatalmaskodást követtek el jobbágyaik ellen. Ezért haragjukban „útonálló módjára” karddal és nyílal rátámadtak a laskodi úton békésen lovaglóló Lászlóra és szolgálaira, és megsebesítették őket. Nemsokára László fia Miklós és Domonkos fia János ellen Kálló piacterén követtek el hasonló támadást, ahol a Berencsieket egyik szolgáját megölték. Az egi káptalan a feleket választott bírák előtti eskütételre ítélte. Azt azonban nem tudjuk, hogy mi lett a per kimenetele.⁶⁶

Az állandó pereskedés jelentős összeget emésztett fel a család bevételeiből. Ennek egyik példáját láthatjuk a Losonciak ellen indított per kapcsán, akik Benk és Monyoros falvak bizonyos részeit korábban elfoglalták. Lászlónak és Domonkos fia Jánosnak 1354-ben 30 márkájába került visszaszerezni a birtokrészeket. Ha ezt összevetjük Orosi Simon feleségének fizetett leánynegyed összegével (40 márká), amelyet Apaj fia István négy szabolcsi birtoka után állapítottak meg, látható a perköltség nagysága.⁶⁷

Berencsi László halála előtt (1368) még visszaszerzte Himes birtokot Debreceni családtól, melyet azok 20 évvel azelőtt jogtalanul elfoglaltak. Azonban alig került Himes az új tulajdonosok kezébe, máris kitört a család tagjai között a viszály, arról, hogy kinek kell állnia a perköltséget. Anarcsi Tamás és fivérei azzal támadták Domonkos fiait, Szaniszlót és Jánost, hogy Himest saját költségükön és fáradtságukkal perelték vissza, és most Szaniszlóék akarnak birtokba lépni, amit addig nem engednek meg, amíg a perköltséget ki nem fizetik.⁶⁸

A Domonkos és László fiai között egyre fokozódó ellentét az öröklött birtokok megosztásához vezetett. Ennek alapján 1367 nyarán *Anarcsot* László és fiai, *Mogyoróst* Domonkos fiait, Szaniszló és János kapták.

Két hónap múlva Domonkos fiait is birtokosztályt tettek maguk között „a béke kedvéért és szabolcsi birtokaik (*Berencs*, *Monostor* és *Cigánd* részirtokok) hasznáért”. 1370 őszén hasonlóan cselekedtek László fiai is. Ők *Anarcsot*, *Benket*, *Ladányt*, *Cigándot*, valamint a *berencsi*, a *kenézi*, a *monostori* és a *himesi* részirtokokat osztották fel egymás között igazságosan hat részre. Ugyanígy tettek a ménessel is.⁶⁹

Alighogy megtörtént a birtokosztály, a Bacskaiak és a Berencsieket között 1379-ben kiújult az Apaj fia Istvántól öröklött birtokok körüli vita, amely a Berencsieket számára kedvezőbben végződött, mint 1346-ban. A Bacskaiak ekkor már a Dráván túl éltek, s úgy tűnik meg voltak elégedve itteni körülményeikkel, mert nemcsak Apaj fia István öt nyírségi birtokának örökléséről mondtak le a Berencsieket javára, hanem a saját szabolcsi és zempléni szerzett birtokaikat és birtokrészeket, úgymint *Bacskát*, *Burót*, *Csetért*, *Bákát*, *Kékcset* is a Berencsi fivéreknek adták. A Bacskai család felszámolva szabolcsi birtokait végérvényesen a Dráván túlra költözött.⁷⁰

Miután rendeződtek a birtokügyek, a Berencsi család egyes ágai önállósulni kezdtek. Ez abban mutatkozott meg, hogy arra a birtokra költöztek, amely a birtokosztályban nekik jutott. Innentől kezdik a források új lakóhelyük szerint megnevezni az egyes családtagokat. Domonkos fia János *Csetéri* vagy *Benki*, testvére, Szaniszló *Kenézi*, Anarcsi László fia Miklós *Bacskai Nyíri*, fivére, Tamás pedig *Anarcsi* néven szerepel.

Berencsi László fiai közül Tamás életútja a legfigyelemreméltóbb. Az ő esetében feltételezhetjük, hogy a kor szokása szerint valamelyik főúri udvarban nevelkedett, mert később a család ügyeinek intézésében ő volt a legjáratosabb, sokszor őt közvetlenül és érintő ügyekben is eljáró testvérei helyett.

Anarcsi Tamást ismerték a királyi udvarban is, így nem volt nehéz kijárnia, hogy I. Lajos király elrendelje Konth Miklós nádornak, hogy a leendő nádori gyűlésen vizsgálja meg a Bereg megyei Adony [Odon] és a Szabolcs megyei Öszöd [Ewzud] birtokok urainak birtokjogát, ugyanis Tamás ezeket családja örökletes birtokainak mondta. A király parancsát arra hivatkozva adta ki, hogy Berencsi „Lászlót és fiait jogaikban védeni akarja”.⁷¹

A család tekintélyének, erejének növekedése látszik kitűnni abból a fontos oklevélből, amely az Anarcsi család számára birtokaik fejlődésének elősegítője volt. Benne Lajos király elrendeli, hogy mivel az Anarcsiak Szabolcs megyei Kenéz és Anarcs, a Bi-

har megyei Monostor [Monustur] és Himes [Hymus] nevű birtokait „népek sokaságával kívánják benépesíteni, ezért akik a birtokra jönnek, szabadon jöhetnek”, és három évig adómentességet élveznek.⁷²

Nem tudjuk, hogy milyen közvetlen hatása volt ennek a királyi levélnek, azonban elképzelhetjük, hogy az adókedvezmény csábító lehetett a jobbágyok számára, de Monostoron ez már nem segített, mert a falu nemsokára teljesen elnéptelenedett.⁷³

A család jelentősége a század végére megnőtt. Tamás Opuliai László herceg famíliájába állt, s így rövidesen kinevezték 1370-ben semptei (Pozsony vm.) várnaggyá.

László herceg, Lajos király rokonaként fontos politikai súllyal bírt, több éven keresztül az ország nádoraként komoly befolyása volt az eseményekre. Így az ő szolgálatába szegődő köznemeseknek fontos tisztségek juthattak. Tamás mester a semptei várnagysággal egyidőben ellátta a bihari alispáni teendőket is, mely társadalmi szempontból a köznemesség felső szintjére emelte őt.⁷⁴

Pályája csúcsát jelentették ezek az évek. Tamás mester kihasználva emelkedő befolyását, családjá birtokainak fejlesztésén fáradozott. I. Lajos királytól valószínűleg saját kérésükre 1371-ben Mogyorós, Ladány és Himes birtokok határában a Tiszán kikötők és hajók tartásának a jogát kérték és kapták meg, melyekhez szolgák, familiárisok és jobbágyok telepítését engedélyezte a király.⁷⁵

Tamás mester élete 1388-ban ért véget, maga mögött hagyva egy mozgalmas és emelkedő életutat. Élete során sikerült azt az utat továbbfolytatnia, melyet már apja elkezdett. Családját felemelte a köznemesség felső rétegébe.

A család is ellátta nemesi kötelességét, több adótunk van arról, hogy részt vettek a hadjáratokban. Anarcsi Tamás testvére, János 1380-ban harcolt a király hadjáratában. Ezt követően János, Mátyás és Péter, valamint Bacskai Nyíri Miklós fia György 1389-ben ott voltak a rigómezei csatában. Két évvel később az Anarcsiak újra hadjáratra készülődtek, ezúttal Boszniába, de a hadjárat elmaradt.⁷⁶

Anarcsi Mátyás és Péter a hadjáratok közben jellegzetes ragadványnevet is kapott, mely később családnevük lett. A *Tegzes* név arra utal, hogy ijászok voltak, s valamilyen különleges tegezts viseltek.

A Berencsi leszármazottak öt családot alapítottak, akik közül a 15. század során magas egyházi méltóságok kerültek ki.

A családokban a későbbiekben is számos fiú utód születik, ennek ellenére kétszáz év alatt mind az öt család eltűnik a történelem színpadáról.

IV. A SZÓLÁTMONOSTORI ÁG TÖRTÉNELMI PÉLDÁJA

A Szólátmonostori ág három családjának története jól példázza azokat a változásokat, amelyek a 13. század folyamán a különböző társadalmi rétegekben végbementek. Kialakult az egyforma jogokkal rendelkező nemesi réteg, amely gazdasági szempontból rendkívül széttagolt volt, s helyet kapott soraiban az egytelkes nemesből a köznemesen át az országnagyig a kiváltságolt réteg összes tagja. Az ország nemesei elsősorban területileg, vármegyék szerint tagolódtak, ahol szűkebb közösséget formáltak.

A Szólátmonostori ág tagjaira sem voltak hatástalanok a kor változásai. A Gutkeledek előkelő nemzetség tagjaiként még könnyen feljuthattak a bárók közé a 13. század folyamán.

A három család közül egyedül a Keresztúri őrzött meg valamit régi tekintélyéből. Kihalása döntő változást hozott a Bacskai és a Berencsi család életében. Birtokaik száma jelentősen megnövekedett, így vagyoni helyzetük is javult. A Berencsi birtokaikat felosztották az egyre szaporodó családtagok között, s ezzel kezdett szétforgácsolódni a család birtokállománya. A Bacskaiak beköltöztek az apajkeresztúri várba, s innen kapcsolódtak be a déli végek eseményeibe.

Mindkét családból került ki olyan személy, aki valamelyik országnagy famíliájába állva, jelentős életpályát hagyhatott maga után. Anarcsi Tamás Opuliai László, Bacskai Miklós Ozorai Pipó mellett szerzett tisztségeket, elsősorban hadi érdemeik által.

A Bacskaiak és a Berencsiak példája a köznemesség kialakulását és rétegződését is szemlélteti. Látható, hogy egy előkelő nemzetség tagja, aki bárói ősökkel és rokonokkal büszkélkedhet, hogyan tagolódik be a köznemességbe, ugyanakkor elsősorban hadi érdemek és familiáris kapcsolatok révén hogyan tud felemelkedni a köznemesség felső rétegébe.

A Berencsi és a Bacskai leszármazottakból jött létre az Anarcsi Tegzes, a Bacskai, a Benki, az Újlaki és az apajkeresztúri Bacskai család, amelyek 15. századi históriája már egy új fejezete a Szólátmonostori ág történetének.

JEGYZETEK

¹ A családok megnevezésénél az oklevelekben leggyakrabban előforduló nevet használtam az egyszerűség kedvéért, a véglegesnek mondható családnévnek ugyanis csak a 15. századtól kezdnek kialakulni. A Berencsi család tagjai például Kenézi, Anarcsi, Monostori, Benki, Csetéri stb. előnévvel szerepelnek a 14. században lakóhelyüktől függően.

A Berencsi család korai történetével *Karácsonyi János* foglalkozott elsőként (A magyar nemzetségek története a 14. század közepéig. Bp., 1900–1901.) (továbbiakban: *Karácsonyi i. m.*) A Berencsieket a Várday családdal sorolta egy alágba, mint azok legközelebbi rokonait. Ezt okleveles anyaggal cáfolta és pontosította *Eckhart Ferenc*. Ő a fent említett három család között mutatott ki szoros rokonságot. A Szólátmonostori ág elnevezés szintén tőle ered. (*Eckhart F.*: Adalékok a Gutkeled nemzetség genealógiájához. (továbbiakban: *Eckhart i. m.*) *Turul* 1911/(XXIX.) 35–38.)

² *Györffy György* is elfogadja a krónikák állítását. A nemzetségalapító ősöknek Gutot és Keledet tartja. (*Györffy Gy.*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I–II. *Századok* 92/(1958.) 579.) *Magyar Kálmán* szintén Péter király idejére teszi a megtelepedésüket, kiegészítve azzal, hogy a két lovagot Péter testőrsége vezetőjének tekinti. (*Magyar K.*: A Báthoryak sárkányölő hagyománya. In: A Somogyi Múzeumok Közleményei I. Kaposvár, 1973. 122.)

³ *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. (továbbiakban: *Zoltán i. m.*) Bp., 1997. 129.

⁴ Korai magyar történeti lexikon (a továbbiakban: *KMTL*) Gutkeled címszó. Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál–Makk Ferenc*. Bp., 1996. 240. Magyar Kálmán szerint a nemzetség egyik ága (Vidé) a királytól kapott Fejér megyei birtokokon (Gut környékén) élt, a másik pedig a hercegekhez tartozó dukátusi területen, főként a nyírségi Gut környékén. Nyilvánvalóan a hercegek győzelmével ez utóbbi nemzetségtagok kezdhették meg felemelkedésüket. (*Magyar K.*: a 2. jegyzetben i. m. 123.)

⁵ A két főág meglétét *Karácsonyi János* mutatta ki (az 1. jegyzetben i. művében).

⁶ *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 35–36. Mára már az egykori várat szinte teljesen elszántották, eredeti sáncrendszere is csak nyomokban rekonstruálható.

⁷ Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei monográfia. Szerk. *Cserenyák László*. Nyíregyháza, 1993. 150. (Más vélemények szerint már a 11. századi templomot is a Gutkeledék építették. Vö. *KMTL* 595.)

⁸ *Benkő Loránd*: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1998. 84. *Karácsonyi János*: az 1. jegyzetben i. m. 56, 1250; *Fejér IV/2*. 67.

⁹ Ez azzal bizonyítható, hogy a birtok eladásban egyetlen majádi főághoz tartozó személy sem vesz részt, pedig ha kegyurak lettek volna, az eladás nélkülük érvénytelen lett volna. (Vö. *Karácsonyi i. m.* 22.)

¹⁰ Zsurk határjárásakor 1212-ben szomszédosként említik a Gutkeled [Clethgut] nembeli Salamon fia Jánost. – Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius (a továbbiakban: *HO.*) Kiadják: *Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső*. VI–VIII. Bp., 1876–1891. VIII. 14.)

A Váradi Regestrum szintén őt említi Ladány (ma Mezőladány) birtokosaként 1219-ben. – Regestrum Varadiense examenum ferri candentis ... (a továbbiakban: *VR.*) Curris et laboribus *Ioannes Karácsonyi et Samuelis Borovszky* editum. Bp., 1903. 4. §, 254.; *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997. 118. (továbbiakban: *Németh i. m.*)

¹¹ „(Tabellar)ius decimationis cutelli de Nyr [...] Item villa *Zoluoc comitis Monasteria nova*.” Idézi: *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története I–II. Nagyvárad, 1883. II. 429. (továbbiakban: *Bunyitay i. m.*) *Zoluoc* comes kilétét homály fedi, nem tudjuk, hogy milyen rokoni kapcsolat fűzte az ág ismert tagjaihoz.

¹² Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény, Budapest (a továbbiakban: *MOL DI.*) 96459; *Németh i. m.* 133; *Lévai B.*: Monostor a helynevek tükrében. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1992–93. 96.

¹³ *Bunyitay i. m.* 429.

¹⁴ A Keresztúri Apaj család birtokai közül Szabolcs vármegyében *Anarch, Benk, Monyoros, Zolathmonustura*; Somogyban *Zolath, Nezdé, Fylke, Bykus*; Körös vármegyében *Apaykeresztura, Cosmademyen, Kedhel* és más Kereszturhoz tartozó birtokok fekdtek (*MOL DI.* 96272).

¹⁵ Zsámboki Miklós 1342-től haláláig (1356) volt nádor, ugyanakkor több vármegye ispánja. Vö. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája I–II. 1301–1437. Bp., 1996. II. 265. (továbbiakban: *Magyarország*)

¹⁶ *MOL DI.* 96239. (1343. aug.), *DI.* 96241. (1343. nov.), *DI.* 96243. (1344. jan.), *DI.* 96254. (1345. febr.), *DI.* 96505. (1346. jan.–átirat).

¹⁷ Tartalmilag átírva az országbíró 1376. 02. 28-ai oklevelében. *MOL DI.* 96505.

¹⁸ Uo. Az oklevél ugyan egyértelműen nem mondja meg, hogy mi volt a közös jelkép, de Apaj bán fennmaradt pecsétjéből ez megállapítható. Az 1231-ből származó lovaspecsét hátlapja a Gutkeled nemzetség szimbólumát, négy jobb oldali heraldikai éket ábrázol. Vö. *Csoma József*: Magyar nemzetségi címerek. Bp., 1904. 1219.

¹⁹ *MOL DI.* 96230., *DI.* 96231., *DI.* 96233.

²⁰ *MOL DI.* 96505.

²¹ Uo.

²² *MOL DI.* 96269.

²³ *MOL DI.* 96505., *DI.* 96273.

²⁴ Eredetileg maguk a felek is ilyen arányban akartak megegyezni. (*MOL DI.* 96505).

²⁵ *MOL DI.* 96272.

²⁶ *MOL DI.* 96505. Tartalmi átírás Szepesi J. országbíró 1376. február 28-i oklevelében.

²⁷ *Eckhart Ferenc* és *Engel Pál* is Csepánt Miklós bán testvéreinek tartja (*Eckhart F.*: Magyarország i. m. 38., *Engel* 15. jegyzetben i. m. II. 11).

²⁸ Apaj fia István testvére, *Margit*(?) Orosi (Kállai) Simon özvegye kéri leánynegyedét apja öt nyírségi birtoka után, noha már azt testvérétől 1319-ben megkapta. – A nagykállói Kállay család levéltára. (Az oklevelek és az egyéb iratok kivonatai.) (A továbbiakban: *Kállay*). I–II. Budapest, 1943. 1319; *Kállay I.* 89. reg., 1349; *Kállay I.* 987., 996. reg., *MOL DI.* 96306.

²⁹ *MOL DI.* 96284.

³⁰ Apaj távoli rokonáról, a sárvármonostoriak közé tartozó Dragun fia István bánról biztosan tudjuk, hogy már gyerekként az udvarba került és II. András király fiának, András hercegnek a szolgálatába szegődött 1231-ben, s ezzel elindulhatott páratlan karrierje. (*Zsoldos i. m.* 126–129.)

³¹ *KMTL* 316.

³² Apaj somogyi ispán Kálmán herceg hű embereként többször is feltűnik forrásainkban, mint például egy 1234-es oklevél megerősítő részében, ahol több más országos tisztséget betöltő személlyel együtt szerepel. (Az oklevelet latinul közli *Solymosi*

László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998. 207–208).

³³ *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. (továbbiakban: Fügedi i. m.) Bp., 1986. 96.

³⁴ Uo. 120. Ld. a genealógiai táblát.

³⁵ Későbbi nevén Apájeresztúr.

³⁶ Vö. a 10. jegyzettel.

³⁷ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő (a továbbiakban: ZO.). Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukács Pál*. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931. I. 85.

³⁸ *Németh* i. m. 208.

³⁹ Ez azzal bizonyítható, hogy Salamon fia János földjének déli szomszédja a körüi apátság volt. S ez – a névintézményt felhasználva – csak Apátit (hajdan Kopócsapáti, ma Aranyosapáti) és környékét jelentheti.

⁴⁰ ZO. I. 106.

⁴¹ *Fügedi* i. m. 120. A nemzetség más ágai még néhány évtizedig meghatározó szerepet játszottak a politikában, pl. Dragun fia István bán és utódai, de a 14. századra ők is letűntek.

⁴² Ld. a 37. jegyzetet.

⁴³ Anjou-kori okmánytár Codex diplom. Hungaricus Andegavensis (a továbbiakban: AO.) I–VII. Szerk. *Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula*. Bp., 1878–1920. II. 217–18.

⁴⁴ *Engel Pál*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Bp., é. n. 268.

⁴⁵ Kiadva: AO. I. 498.; Kállay I. 89. reg.

⁴⁶ 1323. júniusában Raszina határosa és szomszédja: MOL DI. 2173. Regesztáza: Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (a továbbiakban: AOKl.). VII. Szerk. *Blazovich László–Géczi Lajos*. Uo. 1991. 1323., 312. reg.

1324: Berencs uraként említik (ZO. I. 266). 1325: a Szólatmonostorral szomszédos Mihálylaka új urának, Várdai Pelbártnak beiktatásán vesz részt (ZO. I. 271). 1335: Egyházasmacs szomszédosa (ZO. I. 480).

⁴⁷ MOL DI. 86995., AOKl. XI. 1327., 448. reg.

⁴⁸ Ld. a 28. jegyzetet.

⁴⁹ Károly király a magyar hűbéruraságot megtagadó Basarab, havasalföldi vajda ellen vezetett hadjáratot szeptemberben. A vajda látszólag behódolt, azonban november 9-e és 12-e között a Havasalföldre sereggel érkező Károlyt a Kárpátok hegyei között megtámadta, ahol „sokan a magyarok közül az oláhok [fegyvere] által elesetek”. (*Századok* 1871. 610). Ebben a hadjáratban vett részt II. Miklós mester és hű familiárisa, Pető comes is.

⁵⁰ 1400: MOL DI. 96716. Bacsikai András lányának örökösei ezekből a birtokokból ki kívánják megkapni anyjuk leánynegyedét.

⁵¹ MOL DI. 96429, 96526, 96795.

⁵² *Engel Pál*: a 15. jegyzetben i. m. II. 38.

⁵³ *Engel Pál–Kristó Gyula*: Magyarország története 1301–1457 (Kézirat) Bp., 1992. 138.

A várépítés intenzitását mutatja, hogy a 11 új vár négy év alatt készült el. (Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. *Benda Kálmán*. Bp., 1986.)

⁵⁴ Uo. Magyarország I. 98.

⁵⁵ Uo. 332.

⁵⁶ Uo. Galambóc török kézre kerülésével Magyarország közvetlen szomszédoságra került a török birodalommal, s ettől kezdve

a temesi területek ki voltak téve a portyázó török csapatok betöréseinek. Gyors megoldásként egy új vár építése kínálkozott a Duna másik oldalán.

⁵⁷ Talán ő volt az, akit 1219-ben és 1220-ban a Várad Regestrum említ mint ladányi (ma Mezőladány) poroszlót. Az biztos, hogy a település másik része a Gutkeled nemzetség egyik tagja, Salamon fia János birtokában volt (VR. 4. §. 234.; 4. §. 254.; 50. §. 245.; 51. §. 245).

⁵⁸ Ld. a 8. jegyzetet

⁵⁹ 1313: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez (a továbbiakban: Bánffy). Szerk.: Varjú Elemér, Iványi Béla. I–II. Bp., 1908–1928. I. 41., AOKl. III. 629., Z. I. 135.

⁶⁰ *Karácsonyi* i. m. 83.

⁶¹ MOL DI. 96042.

⁶² 1313: Ld. az 59. jegyzetet. 1315 februárjában arról értesülünk, hogy Péter felesége betegyán hitbérét és jegyajándékát férje iránti szeretetből elengedte. (MOL DI. 96060). *Wylmad* fia Miklós 1305-ben Besenyődi (MOL DI. 76156, ZO. I. 110), 1313-ban pedig Leveleki (AOKl. III. 629) előnévvel a vármegye egyik szolgabírája. (A Zichy Okmánytárban *Wrkund* név található *Wilmad* helyett, de ez téves olvasat eredménye).

⁶³ MOL DI. 96366. Ebben az esetben is felvetődhet a másolatot készítő tévedése, mivel az *Ondh* név gótikus írásképe fedheti a szabolcsi *Oros* település nevének írásképét. Ennek ellentmond az, hogy 1359-ben nem Orosi Egyed utódai kérik Berencsi István néhai felesége hitbérét és jegyajándékát, hanem *Luka(?)*-i János fia Pál, akit szintén nem tudunk beazonosítani.

⁶⁴ Az oklevelek 1302-ben említik először testvérével, Domonkossal együtt, s 1368-ban hallunk róla utoljára, tehát halálakor körülbelül 80 éves lehetett. (1302: *Karácsonyi J.* az 1. jegyzetben i. m. 83; 1368: MOL DI. 96435).

⁶⁵ Kállay 859., 993. reg. A 14. században mindössze csak ez a két forrás őrizte meg a szabolcsi esküdtek nevét. A névsor (2×12 név) valóban a megye legtekintélyesebb nemeseit sorolja fel, köztük a Kállayakat a Balogsemjén, és a Szakolyiakat a Gutkeled nemzetségből. Az esküdtek között néhány kivételtől eltekintve elsősorban régi nemzetség tagjait találjuk.

⁶⁶ MOL DI. 96277., DI. 96340.

⁶⁷ MOL DI. 96341.

⁶⁸ MOL DI. 96423., DI. 96443.

⁶⁹ 1367 jún.: *Történelmi Tár* 1889. 549., MOL DI. 253458; 1367 aug.: MOL DI. 96432; 1370: DI. 96460, 96459.

⁷⁰ MOL DI. 96526, 96795. A pert négy évvel korábban Berencsi László fia Tamás újította fel, mert igazságtalannak tartotta a 2/3–1/3 arányú felosztást, ő Apaj fia István birtokainak felét követelte. Ennek eredményeként sikerült elérnie, hogy a drávántúli területek az apajkeresztúri várral ¼ részben a Berencsieké, ¾-e pedig a Bacsikaiaké legyenek, a szabolcsi birtokok pedig fele-fele részben illessék mindkét családot (MOL DI. 96505). De a végleges megoldásra még négy évet kellett várni.

⁷¹ MOL DI. 96413.

⁷² MOL DI. 96441.

⁷³ Ld. a 13. jegyzetet.

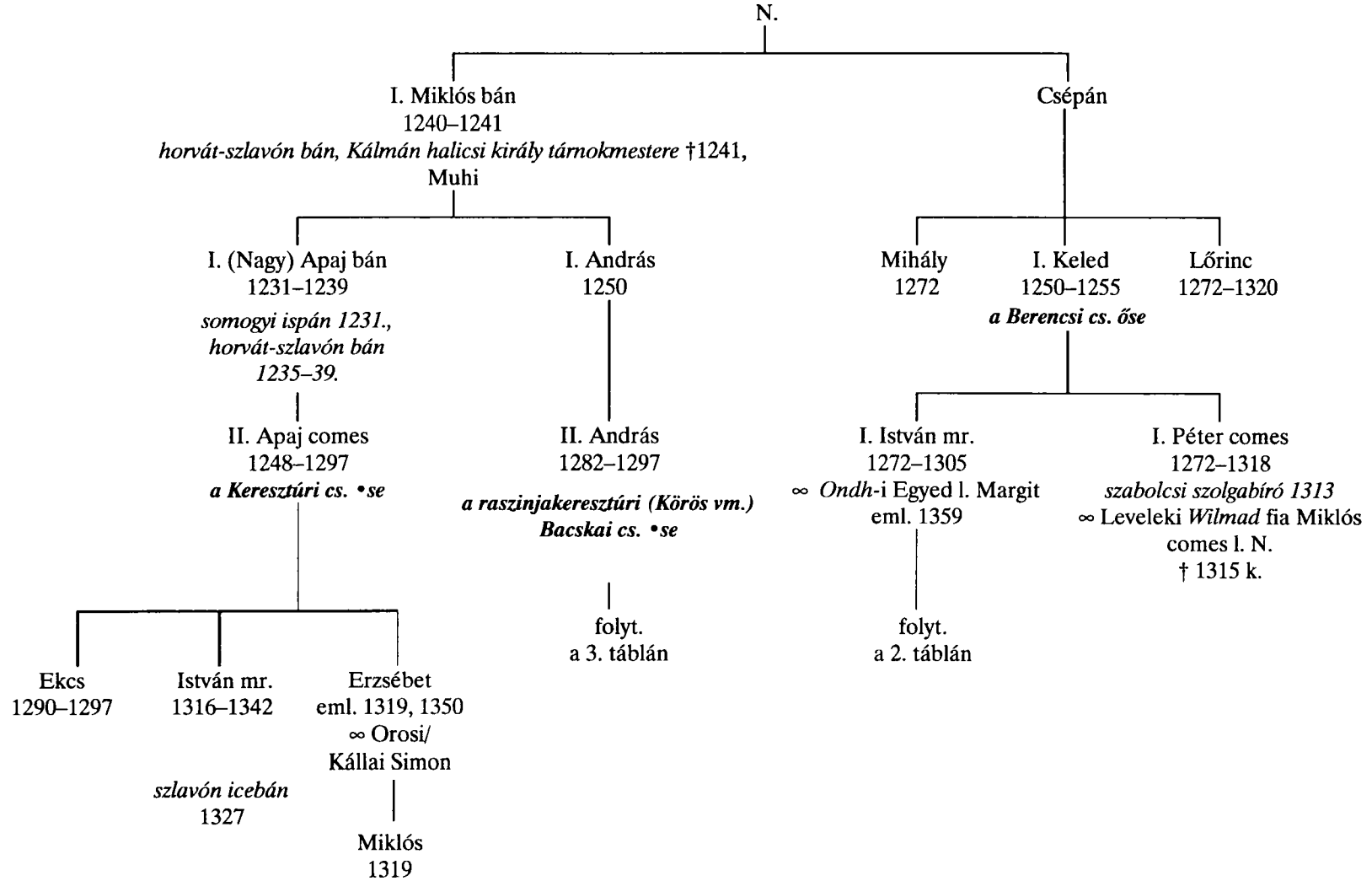
⁷⁴ *Engel Magyarország* i. m. I. 113, 409.

⁷⁵ MOL DI. 96467.

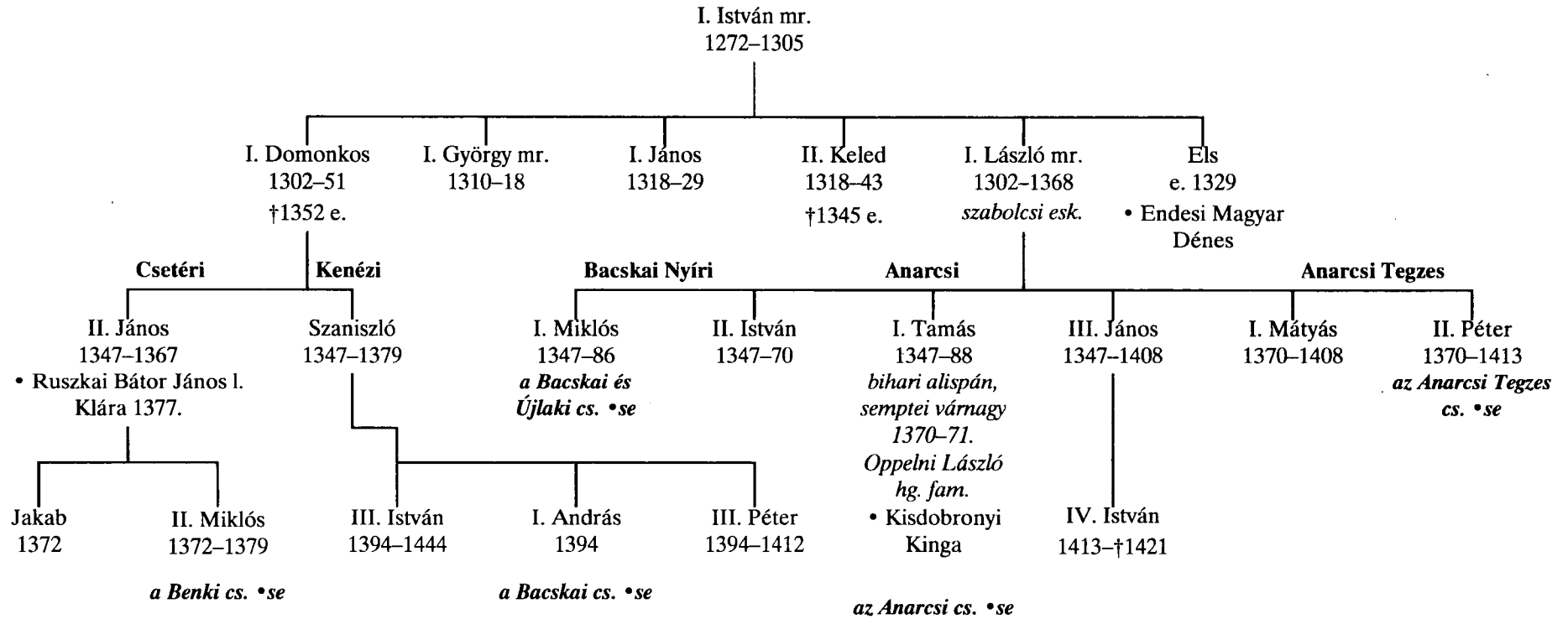
⁷⁶ 1380: MOL DI. 96545, 1389: DI. 96627, 1391: DI. 96635.

⁷⁷ Azt hogy miért ilyen sorrendben követték egymást a báni méltóságban, nem tudjuk. Azonban szokatlansága ellenére sem lehetetlen ez a megoldás.

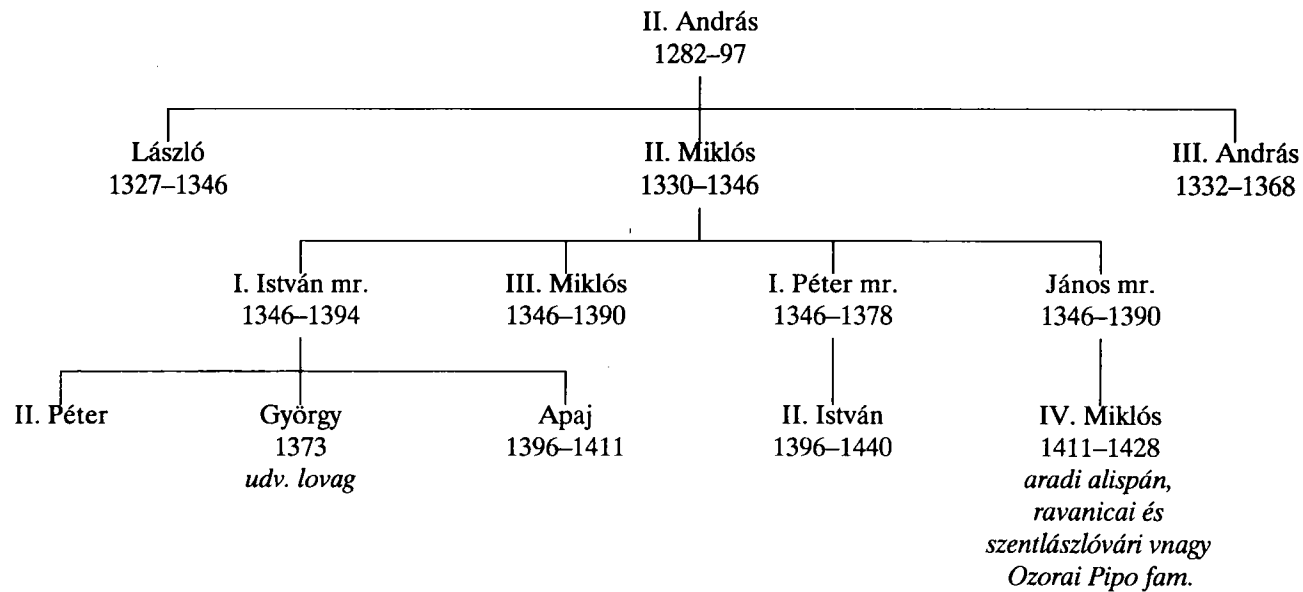
1. tábla. A Keresztúri–Bacskai–Berencsi-rokonság⁷⁷

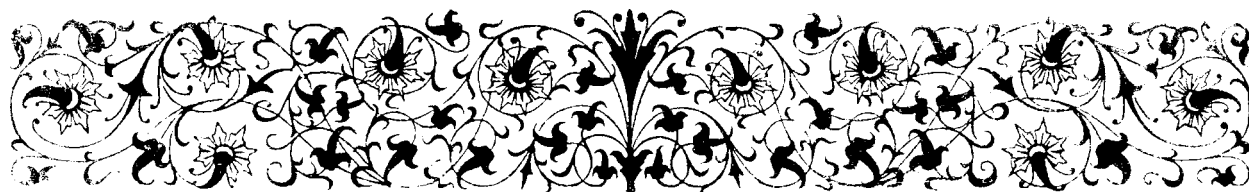

2. tábla. A Berencsi család

3. tábla. A raszinjakeresztúri Bacskai család

BÉKÉS VÁRMEGYE FŐISPÁNJAINAK ARCKÉPCSARNOKA

A „Turul” 1998/3–4. számában megjelent egy rövid írás a Nádasdy-huszárezred Betléren található tiszti galériájáról.¹ Jelen tanulmány kapcsolódva a fenti témához, azaz a történeti ikonográfiához, annak egy – az archontológiához szorosan kapcsolódó – másik ágával, az ún. tisztviselői arcképekkel szeretne behatóbban foglalkozni. E történelmi segédtudományon belül pedig jelen esetben Békés vármegye főispánjainak – a vármegye székházában valamikor feltehető – portréiról lesz szó.

A Békés vármegyei főispáni portrék első hiteles említésével 1808. március 14-én találkozhatunk. A vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvében található bejegyzés szerint ugyanis ekkor kérték fel a vármegye rendjei akkori és egyik volt főispánjukat – Horváth Zsigmondot és Lovász Zsigmondot –, „*hogyan írott képeikkel ajándékozzák meg a megyét*”, mivel szeretnék „*Eő Excelentiájok eránt viseltető buzgó tisztelet és szeretetnek állandó mutatványával kívánván felékesíteni a Gyűlések Házát...*”²

A fenti kérés ettől az évtől kezdődően újra és újra megjelenik a közgyűlési jegyzőkönyvekben. Ez a folyamat lényegében a 19. század közepéig tart, mely időtől kezdve a vármegye általában már nem kéri főispánjait, hanem ő maga festeti meg azok portréit. Ezen festményeket rendszerint a székház közgyűlési termében, vagy más néven nagytermébe függesztették ki. De akadt arra is példa, hogy az ún. kisterembe – amely a nagyterem közvetlen szomszédságában volt – szántak egy-egy portrét.

1861. január 23-án Szakál Lajos volt főjegyző közli Békés vármegye Bizottmányával, hogy a főispánok arcképei közül csak gróf Károlyi György portréja hiányzik.³ Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1876. augusztus 10-i közgyűlési jegyzőkönyve

pedig ugyancsak arról tesz említést, hogy „... a megye főispánjainak arckép sorozatából csak is a Gróf Károlyi György arcképe hiányzik, s a sorozat teljessége érdekében óhajtott volna ezen egy hiányzó arcképet is megszerezni.”⁴ (Az időközben főispáni tisztséget betöltő báró Wenckheim Béla és Tomcsányi József képmásai ekkora már a vármegye tulajdonában voltak.)

Az első és egyetlen lista, amelyet sikerült fellelni a főispáni arcképekről 1877. augusztus 29-én készült. Ebben a dokumentumban név szerint felsorolják azokat a főispáni portrékat, melyeknek a kereteit újra kell aranyozni. Az összeírás szerint 1877-ben a következő tizenegy főispánról volt festmény a vármegyeháza közgyűlési termében: „*B. Harruker János György Fő Ispány, B. Harruker Ferenc Fő Ispány, Gr. Károlyi József Fő Ispány, B. Orczi József Administrator, Lovász Zsigmond Fő Ispány, Horvát Zsigmond Fő Ispány, B. Bedekovics Ferenc Fő Ispány, Láczy József Fő Ispány, Gr. Károlyi György Fő Ispány, Báró Wenckheim Béla Fő Ispány, Tomcsányi József Fő Ispány.*”⁵ Ezen forrás alapján tehát egyértelműen bizonyított, hogy 1877-ben a vármegye székházában szinte az összes 1732-től főispáni tisztséget betöltő személy portréja megtalálható volt.

A 19. század végétől kezdődően a főispáni portrék beszerzése még nagyobb hangsúlyt kapott. Rendszerint a főispán elhunytának alkalmából határozta el a vármegye, hogy megfesteti az adott személy képét. A festmény elkészülte után pedig ünnepélyes külsőségek között, emlékbeszéd elmondása – melyeket külön ki is nyomtattak – és általában díszközgyűlés keretében leleplezték le őket.

Az a tendencia, amely Békés vármegye minden volt főispáni portréjának a megszerzésére irányult a

20. század elején megszakadt. Legalábbis erre a tényre engednek következtetni a vármegyei törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei, melyekben nem történik említés a Reiszig Ede utáni főispánok portréiról. Kivételt ez alól csupán két főispán – Fábry Sándor és Ambrus Sándor – személye képez, mely személyek arcképeinek megfestését 1917-ben határozta el a vármegye. Valószínű azonban, hogy ők is inkább alispáni működésüknek köszönhették ezt a megtiszteltetést. (Fábry 12 éven át volt alispán, majd ezután egy évig főispán, Ambrus pedig 10 év alispáni szolgálat után, szintén mindössze egy évig töltötte be a főispáni tisztséget.)

Megemlítendő még, hogy Békés vármegye székházában nem csupán a főispánok, hanem – a korabeli iratok és fényképek tanúsága szerint – más személyek festményei is ki voltak függesztve. Így megtalálhatók voltak I. Ferenc Józsefnek és Erzsébet királynénak, Horthy Miklós kormányzónak és Horthy István kormányzó-helyettesnek, továbbá gróf Batthyány Lajosnak, gróf Széchenyi Istvánnak, Deák Ferencnek, Kossuth Lajosnak és gróf Tisza Istvánnak, illetve Békés vármegye más jeles személyiségeinek – mint például báró Wenckheim László vízszabályozási kormánybiztosnak és Daimel Sándor alispánnak – a portréi is.

Békés vármegye főispáni arcképcsarnokának a nagyságáról sajnos nincsenek pontos adataink. Ennek oka, hogy a vármegye nagy- és kistermében egykor kifüggesztett portrékról nem sikerült semmilyen 20. századi összeírást fellelnünk. Az 1732 és 1917 között Békés vármegye főispáni tisztség betöltő huszonkét személy közül mindössze tizenötöt tudjuk biztosan, hogy készült róluk olyan festmény, amely valamikor a vármegye székházának a falán függött. A többi hét főispán közül egyről ismert, hogy a portréját meg kívánták festetni. Azt azonban nem sikerült kiderítenünk, hogy valóban elkészült-e és a vármegye megkapta-e az említett festményt.

Sajnálatos tény továbbá, hogy a Békés vármegye főispáni arcképcsarnokából származó képek nagy része ma már nem fellelhető. A vármegyeházán elhelyezett képek jelentős része a II. világháború utáni fosztogatások és pusztítások martalékává lett. 1944 októberre és 1946 decembere között ugyanis a szovjet Vörös Hadsereg megyei katonai parancsnoksága működött az épületben, és ez a több mint két év megpecsételte az itt található művészeti értékek sorsát is. Dr. Hraskó Gyula vármegyei főjegyző már 1945. október 5-én – a belügyminiszter számára – írt jelenté-

séből értesülhetünk arról, hogy „... a székház felszerelése, a visszamaradt fontos, értékes iratanyag, stb. – minden kérésünk s óvintézkedésünk (levéltár befalazása) dacára – súlyos rongálásokat szenvedett, ill. nagyrészt elpusztult az orosz katonák otléte alatt.”⁶

Néhány festmény azonban – a csodával határos módon – átvészelte a szovjet katonák pusztításait és további sorsukról is rendelkezünk információkkal. 1951. augusztus 30-án ugyanis József Dezső, a gyulai Dolgozók Esti Képzőművészeti Tanfolyamának vezető tanára azzal kéréssel fordult a Békés megyei Közlevéltár vezetőjéhez, hogy az adja át a gyulai művésztelep számára az egykori vármegyeházáról a levéltár őrzetébe került festményeket. Indokként közli, hogy „A közel 7 év óta porosodó, jórészt sérült nagy vásznaknak még mindig vannak használható részei, melyeket elsősorban és legilletékesebben a Tanfolyam festő hallgatói volnának hivatva hasznosítani...”⁷ Ezek szerint a vármegyeháza nagy- és kistermében kifüggesztett portrék egy része – valószínűleg az orosz katonák távozása után – az ugyancsak a vármegye székházában működő megyei levéltár birtokába került.

Dr. Csákabonyi Kálmán, a megyei levéltár vezetője a kérést szeptember 13-án továbbította az illetékes felsőbb szervnek, a Levéltárak Országos Központjának. Levelének mellékletéből kiderül, hogy a levéltár őrzetében 16 darab nagyméretű kép nélküli keret és 9 darab keret nélküli festmény található. Ez utóbbiak közül három kép Horthy Miklós kormányzóról, egy Horthy István kormányzó-helyettesről, a többi pedig általa nem ismert személyekről készült.⁸ (A kép nélküli keretek számából következtetni lehet a vármegyei arcképcsarnok egykori nagyságára, de informál minket a festmények elpusztításának, illetve eltulajdonításának a mértékéről is.)

A Levéltárak Országos Központja szeptember 25-én kelt válaszában elrendelte, hogy – az esetleges átengedés előtt – a levéltárvezető kérje ki az illetékes múzeum véleményét és az értékesebb festményeket inkább nekik adja át.⁹ A gyulai Erkel Ferenc Múzeum akkori vezetője, Dr. Lükő Gábor október 10-én el is készítette a kért szakvéleményt, melyben megállapította, hogy „...említett arcképek közül öt darabot találtam muzeális értékűnek. Ezek: 1. Kraft 1819-ből, 2. Orlay 1876-ból, 3. Mihalovics 1931-ből származó művei és két ismeretlen szerzőtől származó arckép.”¹⁰ (A két ismeretlen festőről azóta kiderült, hogy azok Barabás Miklós és Szamosy Elek.) A Levéltárak Országos Központja október 26-án végül elrendelte, hogy a levéltár a fenti 5 festményt a múzeumnak, a fennma-

radó 4 képet – a Horthy-portrékat – és az üres képkereteket pedig a gyulai művésztelepnek adja át.¹¹ A felsőbb rendelkezésnek megfelelően 1951. november 5-én¹², illetve november 12-én¹³ az átadások és átvételek meg is történtek.

1951-ben tehát mindössze három darab főispáni portré – báró Bedekovich Ferencé, gróf Wenckheim Béláé és Tomcsányi Józsefé – valamint báró Wenckheim László kormánybiztos és Daimel Sándor alispán képe került beszállításra gyulai Erkel Ferenc Múzeumba, mely festmények azóta is a múzeum tulajdonában vannak.¹⁴

Fentiekén kívül csupán egyetlen festmény hollétéről tudunk bizonyosat. Ez a kép, a Szemlér Mihály által 1870-ben festett Batthyány-portré, amely a mai napig is a Békés Megyei Levéltár tulajdonában található.¹⁵ (Kérdés, hogy a fenti képről miért nem tett említést Dr. Csákabonyi Kálmán levéltárvezető az 1951-es jegyzékben.)

A következőkben azokról a főispáni portrékról szeretnénk szót ejteni, amelyek az egykori vármegyei főispáni arcképcsarnokba tartozhattak. Az első ilyen főispán, az 1732-ben kinevezett báró Harruckern János György, az utolsó pedig, az 1916 és 1917 között működő Ambrus Sándor volt. Tehát az e két időpont, azaz 1732 és 1917 közötti időszak főispánjairól¹⁶ lesz szó az alábbiakban. Megjegyzendő még, hogy a következő huszonkét főispán közül többről – nevük kurzív betűvel lett szedve – valószínűleg soha nem készült portré a vármegyeháza számára.

1. BÁRÓ HARRUCKERN JÁNOS GYÖRGY (főispán: 1732–1742).

Az 1877-es összeírás szerint volt róla festmény a gyulai vármegyeházán.¹⁷ Arról azonban nincs levéltári forrás, hogy mikor került a portréja Békés vármegye tulajdonába.

2. BÁRÓ HARRUCKERN FERENC (főispán: 1743–1775).

Az 1877-es összeírás szerint volt róla festmény a gyulai vármegyeházán.¹⁸ Arról azonban nincs levéltári forrás, hogy mikor került a portréja Békés vármegye tulajdonába.

3. GRÓF KÁROLYI JÓZSEF (főispán: 1776–1790).

Békés vármegye nemesi közgyűlésének, 1820. július 25-én kelt jegyzőkönyvi bejegyzése megemlékezik arról, hogy gróf Károlyi József örökösei ígéretet tettek egy, a néhai főispánról készült portré megküldésére.¹⁹ Sajnos arról a későbbi jegyzőkönyvek nem tesznek említést, hogy a Károlyi család mikor juttatta

el az ígért festményt. Az azonban biztos, hogy a portréja később vármegye tulajdonába került, mivel azt 1877-es összeírásban név szerint említik a gróf Károlyi Józsefről készült festményt.²⁰

A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok tulajdonában található egy, az 1770-es évek végén készült, 97,5×75 cm nagyságú vászonra festett olajkép, amely a gyermek gróf Károlyi Józsefet ábrázolja.²¹ A művészettörténészek véleménye szerint a portré Károlyi gróf Békés vármegye főispáni székébe való beiktatása alkalmából készült.²² Ez utóbbi adatból, valamint abból a tényből kiindulva, hogy a műalkotás csak 1953-ban – magántulajdonból – került a képcsarnok birtokába, nem tarthatjuk teljesen kizárt dolognak, hogy az említett festmény valamikor Békés vármegye székházában volt kifüggesztve.

4. BÁRÓ ORCZY JÓZSEF (főispáni helytartó: 1790–1791).

Békés vármegye alispánja azzal a kéréssel fordult néhai báró Orczy József örököseihez, hogy küldjék meg a vármegye számára édesapjuk portréját. A megkeresés pontos dátumát nem ismerjük, de az biztos, hogy 1820. július 25-én már a vármegye tulajdonában volt a főispáni helytartóról készült festmény.²³

A báró Orczy Józsefről festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

5. LOVÁSZ ZSIGMOND (főispán: 1791–1801).

Békés vármegye rendjei 1808. március 14-én a következő szövegű kéréssel fordultak volt főispánjukhoz, Lovász Zsigmondhoz: „... *bátorkodunk egész alázatos bizodalommal kérni, hogy írott képével, mely Excellentiádnak egész személyét ábrázolja bennünket megajándékozni méltóztasson.*”²⁴ A volt főispán azonban nem sietett a kérésnek eleget tenni, mivel a vármegye nemesi közgyűlése 1820. július 25-én arról számolt be, hogy a festmény még mindig nem érkezett meg.²⁵ Néhány nappal később, július 28-án azonban az első alispán már örömmel közli, hogy Lovász Zsigmond özvegye megküldte a kért portrét.²⁶

A Lovász Zsigmondról festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

6. HORVÁTH ZSIGMOND (főispáni helytartó: 1801–1802, főispán 1802–1808).

Békés vármegye rendjei 1808. március 14-én – egy időben a Lovász Zsigmondhoz irt levéllel – szóban kérték meg főispáni helytartójukat, Szentgyörgyi Horváth Zsigmondot, hogy készítse el számukra az arcképét. A kérelem teljesítésére akkor a főispáni helytartó szóban ígéretet is tett.²⁷ Azt, hogy pontosan mikor készült el és került Horváth Zsigmond portré-

ja a vármegye tulajdonába nem tudjuk, de az biztos, hogy 1820. július 25-én már a birtokukban volt.²⁸

A Horváth Zsigmondról festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

7. BÁRÓ BEDEKOVICH FERENC (főispán: 1809–1825).

Békés vármegye rendjei 1816. október 4-én kelt levelükben kérték meg főispánjukat, báró Bedekovich Ferencet, hogy küldje meg számukra a képmását.²⁹ A főispán december 17-én kelt válaszlevelében ígéretet is tett a kérés teljesítésére.³⁰ Bedekovich azonban nem sietett a kérést teljesíteni és ezért a vármegye 1819. július 6-án megbízta a közeljövőben Bécsbe utazó Rosty Albert főjegyzőt, hogy mozdítsa elő a főispáni portré ügyét.³¹ Az ismételt felkérés már meghallgatásra talál és a neves bécsi festőművész, Peter Krafft (1780–1856) – a képen található évszám szerint – még 1819-ben elkészítette Bedekovich portréját. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének 1820. július 25-i jegyzőkönyvi bejegyzéséből értesülünk tovább arról, hogy a festmény már a vármegye tulajdonában van.³²

Peter Krafft: Báró Bedekovich Ferenc
(Erkel Ferenc Múzeum. Ltsz.: 55.28.)

A 139×110,5 cm nagyságú vászonra festett olajkép 1945 után a vármegyeházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került, ahol jelenleg is megtalálható.³³

8. LÁNCZY JÓZSEF (főispán: 1825–1836).

Az 1877-es összeírás szerint volt róla festmény a gyulai vármegyeházán.³⁴ Arról azonban nincs levéltári forrás, hogy mikor került a portréja Békés vármegye tulajdonába.

9. ACZÉL ANTAL (főispáni helytartó: 1836–1841).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját. 1861-ben a vármegye bizottmánya ugyan az Aczél-képet nem említi a hiányzó főispáni portrék között³⁵, de az 1877-es összeírásban a neve nem szerepel.³⁶

10. GRÓF KÁROLYI GYÖRGY (főispán: 1841–1848).

Békés vármegye Bizottmányának 1861. január 23-i ülésén Szakál Lajos volt főjegyző felvetette, hogy a vármegye volt főispánjai közül egyedül csak gróf Károlyi György arcképe hiányzik és, hogy azt meg kellene szerezniük.³⁷ A vármegye közönsége Szakál elképzelését magáévá tette és levélben kérték fel a volt főispánt, hogy „... emlékül arcképét lefestetni, nekünk megküldeni, s meg engedni, hogy azzal megyénk házának termét feldíszítván Békés megye volt főispánjainak kép koszorúját kiegészíthessük.”³⁸

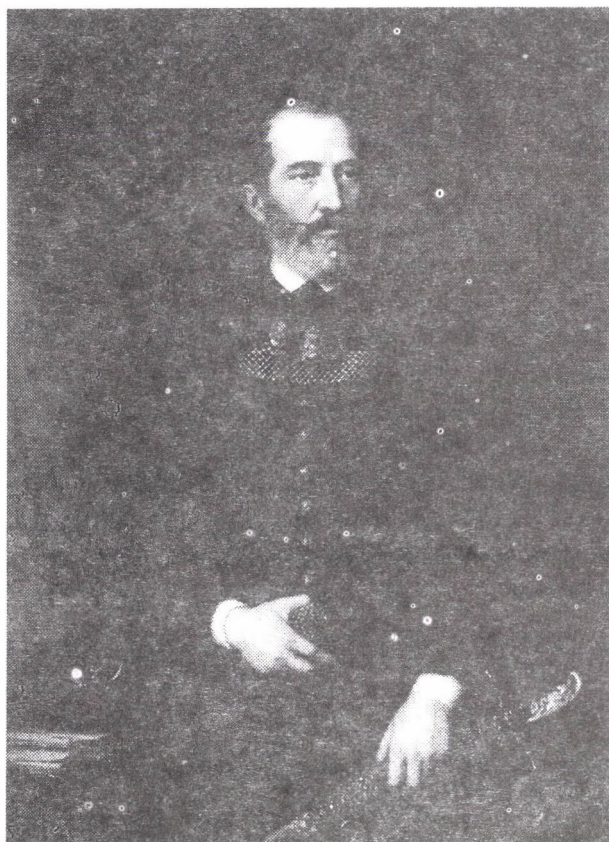
Elődeihez hasonlóan gróf Károlyi sem sietett a kérést teljesíteni, és ezért a vármegye törvényhatósági bizottsága 15 évvel később, 1876. augusztus 10-én ismételten a festmény megküldését volt kénytelen kérni az ekkor már főudvarmesteri tisztséget betöltő főrendtől.³⁹ 1876. november 6-án Békés vármegye alispánja arról tájékoztatta a törvényhatósági bizottságot, hogy gróf Károlyi György – titkára útján – ígéretet tett a portré megküldésére.⁴⁰ Károlyi gróf november 19-én kelt levelében pedig már azt közli az alispánnal, hogy „van szerencsém az kívánt arcképet megküldeni”⁴¹. A gyors szállítmányként kezelt küldemény kísérőlevele szerint a festményt másnap, november 20-án adta fel Budapesten a gróf titkára, Körmeny Imre.⁴² Ennek ellenére a portré csak 1877. január 2-án érkezett meg a gyulai vármegyeházára.⁴³

A fenti iratokból csupán annyit tudhatunk meg gróf Károlyi György portréjáról, hogy az egy olajfestmény volt. Arról, hogy ki és mikor készítette sajnos nem esik szó.

A gróf Károlyi Györgyről festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

11. BÁRÓ WENCKHEIM BÉLA (főispán: 1848–1849, 1860–1861, 1865–1867).

A festmény keletkezésével kapcsolatban pontos levéltári adatokkal nem rendelkezünk. Az alispáni mutatókönyvekből csupán annyit sikerült megtudnunk, hogy 1867-ben „*Wenckheim Béla báró belügyminister, mint e megyei volt főispán – jelenlegi belügyminister disz árczképének megszerzése elhatároztatik, s a beszerzésére a főispán felkératik.*”⁴⁴ Sajnos más, ezzel a témával foglalkozó dokumentum nem került elő, így eddig azt sem tudtuk, hogy ki és mikor festette meg báró Wenckheim Bélát a vármegye számára.

Barabás Miklós: Báró Wenckheim Béla
(Erkel Ferenc Múzeum. Ltsz.: 55.32.)

Fábián Irén békéscsabai muzeológusnak – a festményen felfedezett „*Barabás. 867.*” szignó alapján – azonban egyértelműen sikerült megállapítania, hogy a gyulai Erkel Ferenc Múzeum állományában található Wenckheim-képet Barabás Miklós (1810–1898) készítette 1867-ben.⁴⁵ Ezen állítást látszik igazolni Barabás Miklós festményeinek a jegyzéke is, melyben az 1870. szám alatt egy 1867-ben, Békés vármegye ré-

szére festett Wenckheim Béla térdképről történik említés.⁴⁶ Az igazsághoz tartozik, hogy az 1941. szám alatt egy 1870-ben, ugyancsak Wenckheim Béláról készített térdkép szerepel.⁴⁷ Erről a festményről azonban nem esik szó a vármegyei mutatókönyvekben és jegyzőkönyvekben. Valószínűnek tartom, hogy ez a második Wenckheim-portré csupán a művész elírása lehet, hiszen képeinek jegyzékét csak utólag, jegyzetei és emlékezete alapján vetette papírra.

A 126,5×94,5 cm nagyságú vászonra festett olajkép 1945 után a vármegyházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került, ahol jelenleg is megtalálható.⁴⁸

A Wenckheim-portré történetének további adalékként szeretném még megemlíteni az a tény is, hogy báró Wenckheim Bélát Munkácsy Mihály is szeretne volna megfesteni Békés vármegye számára. Munkácsy írja 1867. májusában Ligeti Antal festőművésznek: „*Nekem a bátyjám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára.*” Nagybátyja, Reök István június 10-én írt levelében azonban már lemondóan közli Munkácsyval, hogy „*Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmek és ahhoz fordultak.*”⁴⁹

12. TOMCSÁNYI JÓZSEF (főispán: 1867–1876).

Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József
(Erkel Ferenc Múzeum. Ltsz.: 55.35.)

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1876. május 8-án határozta el, hogy megfesteti a néhány nappal korábban, május 4-én elhunyt főispánjának, Tomcsányi Józsefnek a portróját.⁵⁰ Ugyancsak ők tájékoztatták 1876. augusztus 10-én a m. kir. belügyminisztériumot, hogy az Orlai Petrics Soma (1822–1880) által – 300 forint honorárium fejében – elkészített portré már a vármegye birtokában van.⁵¹

A 132×100 cm nagyságú vászonra festett olajkép 1945 után a vármegyei házról a Békésmegyei Közlekvéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került, ahol jelenleg is megtalálható.⁵²

13. BELICZEY ISTVÁN (főispán: 1876–1889).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1902. február 28-án határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1902. január 12-én elhunyt Beliczey Istvánnak a portróját.⁵³ A Veres Gusztáv által – 400 korona honorárium fejében⁵⁴ – festett portré 1903-ban készült el, és december 29-én avatták fel a vármegye törvényhatósági termében. A kép leleplezésekor Dr. Fábry Sándor alispán tartott emlékbeszédet a néhai főispánról.⁵⁵

Veres Gusztávnak azonban valószínűleg nem ez volt az első Beliczey Istvánról készített portréja. Az Aradon, 1887-ben megjelent Alföldi Képes Emlékönyvben található ugyanis egy metszet a főispánról, melynek a szignója „Veres Cs. G.”.⁵⁶

Az 1903-ban festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

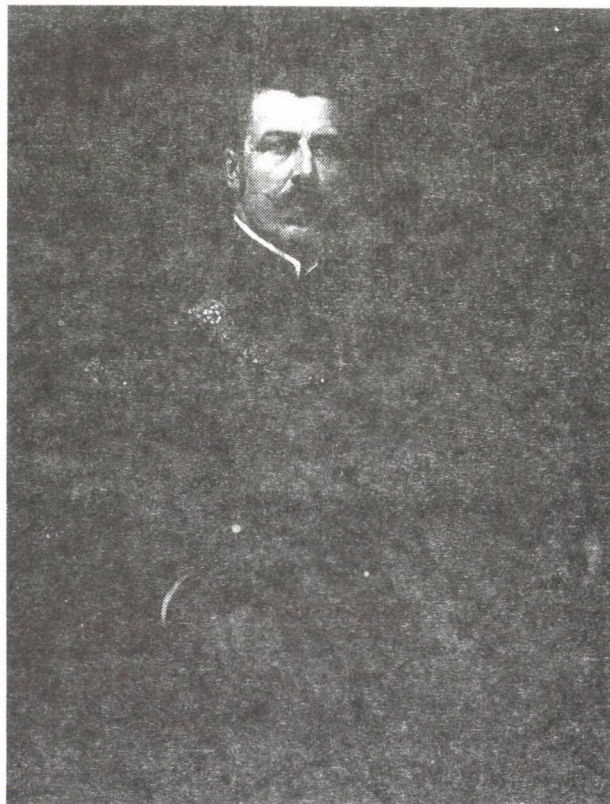
14. TERÉNYI LAJOS (főispán: 1889–1891).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1898. február 28-án határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1897. november 4-én elhunyt Terényi Lajosnak a portróját.⁵⁷ A vármegye által kiírt pályázatot 1898. május 26-án Stettka Gyula (1855–1925) nyerte el⁵⁸, aki még ebben az évben el is készítette – 600 korona honorárium fejében – Terényi Lajos portróját.⁵⁹ A festmény ünnepélyes felavatására 1899. február 27-én került sor a vármegye törvényhatósági termében. A kép leleplezésekor Dr. Bodoky Zoltán főjegyző tartott emlékbeszédet a néhai főispánról.⁶⁰

Az 1898-ban festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk. Terényi Péter – a néhai főispán fia – azt írja az édesapjáról készült festményről, hogy „A 2-ik világháború utáni fordulatkor a kép eltűnt, valószínűleg a feltűnően gazdag hatalmas ráma birtoklásának diadalára.”⁶¹

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában található ugyan egy Terényi Lajost ábrázoló,

115,5×75,5 cm nagyságú vászonra festett olajkép⁶², de azt nem a vármegye, hanem Gyula városa készítette el 1899-ben Uferbach Jenővel (1874–1926)⁶³ és az 1950-es években, Terényi Péter ajándékként került a múzeum birtokába.⁶⁴

Stettka Gyula: Terényi Lajos
(A festményről készült fénykép Walter Terényi Lajos tulajdonában található)

15. REISZIG EDE (főispán: 1891–1892).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1908. október 14-én határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1908. augusztus 22-én elhunyt Reiszig Edének a portróját a vármegye ún. kisterme számára. A felmerülő költségekre a törvényhatóság 400-500 koronát szavazott meg.⁶⁵

Arra vonatkozó adatot, hogy a festmény valóban elkészült-e sajnos nem sikerült fellelnünk. A törvényhatósági bizottság közgyűlési jegykönyveiben többet nem szerepel a téma. Az alispáni mutatókönyvekben pedig a Reiszig-képről, mint folyó ügyről 1909-ben olvashatunk utoljára, de a témával kapcsolatos iratok sajnos mind ki lettek selejtezve.⁶⁶ Ez után az év után pedig egyáltalán nem esik szó többet a festményről.

Talán a kép nem is készült el, mivel az 1909-es iratok is csupán a portré megfestetésével kapcsolatos anyagi természetű dolgokkal foglalkoznak.

16. **TALLIÁN BÉLA** (főispán: 1892–1896).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

17. **LUKÁCS GYÖRGY** (főispán: 1897–1905).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

18. **KRCSMARIK JÁNOS** (főispán: 1905–1906).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

19. **FÁBRY SÁNDOR** (főispán: 1906–1907).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága először 1917. december 29-én határozta el, hogy megfesteti volt alispánjának, majd főispánjának, Dr. Fábry Sándornak a portréját.⁶⁷ Az I. világháború, az azt követő forradalmi időszak, majd a román megszállás és végül a 20-as évek gazdasági nehézségei miatt a fenti határozatot a vármegye nem tudta végrehajtani. Ezért kerülhetett arra sor, hogy 1931. február 25-én – az előző évi maradványból származó 2600 pengőből – a törvényhatósági bizottság ismételten elrendelte – az akkor már néhai – Fábry Sándor portréjának elkészíttetését.⁶⁸

A Vidovszky Béla (1883–1973) által festett portrét 1932. szeptember 29-én avatták fel a vármegye közgyűlési termében.⁶⁹ A kép leleplezésekor dr. Berthóty Károly törvényhatósági bizottsági tag tartott emlékbeszédet a néhai alispánról és főispánról.

Az 1931 és 1932 között festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában található ugyan egy Fábry Sándort ábrázoló, 98 x 78 cm nagyságú vászonra festett olajkép,⁷⁰ de azt – fénykép alapján – Mihálovits Miklós (1887–1960) készítette és csupán 1970-ben, a család ajándékaként került a múzeum birtokába.⁷¹

20. **DÖRY PÁL** (főispán: 1907–1909).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

21. **KÉRY GYULA** (főispán: 1911–1916).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

22. **AMBRUS SÁNDOR** (főispán: 1916–1917).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága először 1917. augusztus 9-én határozta el, hogy megfesteti volt alispánjának, majd főispánjának, Ambrus Sándornak a portréját.⁷² Az I. világháború, az azt követő forradalmi időszak, majd a román megszállás és végül a 20-as évek gazdasági nehézségei miatt a fenti határozatot a vármegye nem tudta végrehajtani. Ezért kerülhetett arra sor, hogy 1931. február 25-én – az előző évi maradványból származó 2600 pengőből – a törvényhatósági bizottság ismételten elrendelte – az akkor már néhai – Ambrus Sándor portréjának elkészíttetését.⁷³

A Csabai-Wágner József (1888–1967) által festett portrét 1932. szeptember 29-én avatták fel a vármegye közgyűlési termében.⁷⁴ A kép leleplezésekor Dr. Zöldy János törvényhatósági bizottsági tag tartott emlékbeszédet a néhai alispánról és főispánról.

Az 1931 és 1932 között festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZETEK

¹ B. Szabó János: A Nádasdy-huszárezred tiszti galériája Bételén. In: Turul, 1998/3–4. sz. 107–108. p.

² Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). IV. A. 1. a. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 34. kötet. (a továbbiakban: Közgyűlési jgvv.) 371/1808.

³ BML. IV. B. 253. a. Békés vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: Bizottmány jgvv.) I. kötet. 27/1861.

⁴ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: TB jgvv.) 5. kötet. 290/1876.

⁵ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.

⁶ BML. XXI. 3. a. Békés vármegye alispánjának közigazgatási iratai. 11053/1945.

⁷ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 629/1951.

⁸ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 629/1951.

⁹ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 721/1951.

¹⁰ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 766/1951.

¹¹ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 815/1951.

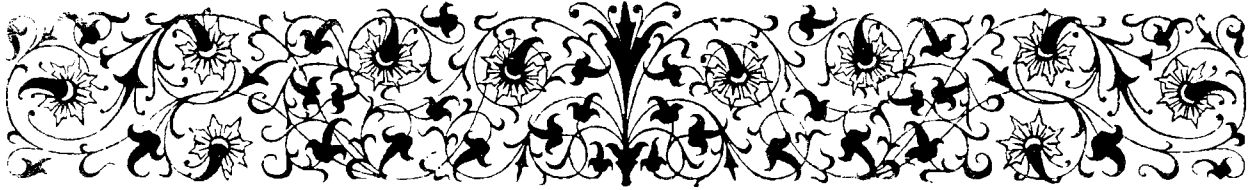
¹² BML. XXVI. 702. A BML iratai. 842/1951.

¹³ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 843/1951.

¹⁴ Erkel Ferenc Múzeum (a továbbiakban: EFM.). Peter Krafft: Báró Bedekovich Ferenc. Ltsz.: 55.28.; Barabás Miklós: Báró Wenckheim Béla. Ltsz.: 55.32.; Mihálovits Miklós: Daimel Sándor. Ltsz.: 55.33.; Szamosy Elek: Báró Wenckheim László. Ltsz.: 55.34.; Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József. Ltsz.: 55.35.

Itt szeretnék köszönetet mondani az Erkel Ferenc Múzeum két munkatársának, Dr. Németh Csaba igazgatóhelyettes úrnak és Gyarmati Gabriella művészettörténésznek e tanulmány megírásához nyújtott szíves segítségükért.

- ¹⁵ BML. Képzőművészeti tárgyak. Ltsz.: 4.
- ¹⁶ Békés vármegye főispánjainak archontológiáját ld.:
Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994. 66–67. p.; *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archonológiája. Főispánok és alispánok (1715–1950). Gyula, 1999. (kézirat); *Karácsonyi János*: Békés vármegye története. I. kötet. Gyula, 1896. 472–473. p.; Magyarország főispánjainak története 1000–1903. Szerk.: *Somogyi Zsigmond*. Bp., 1902. 44–47.
- ¹⁷ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ¹⁸ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ¹⁹ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁰ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ²¹ Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. Ltsz.: 53.21.
- ²² *Cennerné Wilhelm Gizella*: Új portréműfajok a 18. századi magyarországi festészetben. *Ars Hungarica*, 1982. 2. sz. 172.
- ²³ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁴ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 34. kötet. 371/1808.; BML. IV. A. 1. b. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. 371/1808.
- ²⁵ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁶ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 1061/1820.
- ²⁷ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 34. kötet. 371/1808.
- ²⁸ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁹ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 42. kötet. 1290/1816.
- ³⁰ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 42. kötet. 1494/1816.
- ³¹ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 45. kötet. 936/1819.
- ³² BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ³³ EFM. Ltsz.: 55.28.
- ³⁴ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ³⁵ BML. IV. B. 253. a. Békés vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei. I. kötet. 27/1861.
- ³⁶ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ³⁷ BML. IV. B. 253. a. Békés vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei. I. kötet. 27/1861.
- ³⁸ BML. IV. B. 253. b. Békés vármegye Bizottmányának iratai. 27/1861.
- ³⁹ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. 5. kötet. 290/1876.
- ⁴⁰ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. 5. kötet. 319/1876.
- ⁴¹ BML. IV. B. 407. a. Békés vármegye alispánjának elnöki iratai. 16/1877.
- ⁴² BML. IV. B. 407. a. Békés vármegye alispánjának elnöki iratai. 16/1877.
- ⁴³ BML. IV. B. 407. a. Békés vármegye alispánjának elnöki jegyzőkönyvei. 5/1. kötet. 16/1877.
- ⁴⁴ BML. IV. B. 258. Békés vármegye alispánjának iratai. Tárgymutató. 28. kötet.
- ⁴⁵ *Becsy András*: Rejtett kincs „elfekvőben”. *Gyulai Hírlap*, 1992. február 14. sz. 4. p.
- ⁴⁶ *Márkosfalvi Barabás Miklós* önéletrajza. Kolozsvár, 1944. 278.
- ⁴⁷ *Márkosfalvi Barabás Miklós*: i. m. 280.
- ⁴⁸ EFM. Ltsz.: 55.32.
- ⁴⁹ *Czeglédi Imre*: Munkácsy Békés megyében. Békéscsaba, 1994. 153–155. p.
- ⁵⁰ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 5. kötet. sz. n/1876.
- ⁵¹ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 5. kötet. 290/1876.
- ⁵² EFM. Ltsz.: 55.35.
- ⁵³ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 38. kötet. 2/1902.
- ⁵⁴ BML. IV. B. 407. b. TB jegyzőkönyv. 987. kötet. 12347/1903.
- ⁵⁵ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 39. kötet. 963/1903.
- ⁵⁶ Alföldi Képes Emlékkönyv. Szerk.: *Bátaszéki Lajos*. Arad, 1887. 93. p.
- ⁵⁷ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 29. kötet. 206/1898.
- ⁵⁸ BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. 11710/1898.
- ⁵⁹ BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. 25059/1898.
- ⁶⁰ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 30. kötet. 2/1899.
- ⁶¹ BML. XIII. 9. A Terényi család iratai. 1. doboz. Terényi Péter kézirata Terényi Lajos főispán életéről. 29. fol.
- ⁶² EFM. Ltsz.: 55.30.
- ⁶³ BML. V. B. 171. Gyula város Képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei. 24. kötet. 182/1897., 27. kötet. 8/1900.
- ⁶⁴ BML. XIII. 9. A Terényi család iratai. 1. doboz. Terényi Péter kézirata Terényi Lajos főispán életéről. 30. fol.
- ⁶⁵ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 47. kötet. 600/1908.
- ⁶⁶ BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. Mutatókönyv. 1218. kötet. passim.
- ⁶⁷ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 61. kötet. 603/1917.
- ⁶⁸ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 79. kötet. 35/1931.
- ⁶⁹ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 80. kötet. 144/1932.
- ⁷⁰ EFM. Ltsz.: 70.1.
- ⁷¹ EFM. Leltárkönyv. 1/1970.
- ⁷² BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 61. kötet. 320/1917.
- ⁷³ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 79. kötet. 35/1931.
- ⁷⁴ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 80. kötet. 144/1932.

A NEMESI FEJÉR VÁRMEGYE ALISPÁNJAI 1692–1849

(Archontológiai összeállítás)

Az 1692-ben újjászervezett Fejér vármegye vezetése a birtokos nemesség irányításával folyt. A főispáni tisztséget a nagybirtokos arisztokrácia számára tartotta fenn a bécsi udvar, míg a törvényhatóság vezetését a középbirtokosoknak adták át.

A vármegye belső ügyeinek tényleges irányítója az alispán volt, aki a teendőket a másodalispánnal, vagy a helyettes alispánnal osztotta meg. Voltak kivételes helyzetek, amikor a nemesi közgyűlés általános képviselőt (vicegerens) bízott meg a vármegyei ügyek vitelével. Az alispánok elég sokszor voltak távol hivataluktól. Ilyen esetekben került sor vicegerens, későbbiekben helyettes alispán kinevezésére. A távollét általában betegség miatt, vagy egyéb hivatali elfoglaltságból (országgyűlési részvétel) adódott.

A nemesi vármegyét a közgyűlés, mint testület, irányította, választotta meg tisztviselőit, küldte el két követét a diétára.

II. József közigazgatási reformjának életbelépéséig (1785) régi vármegyéről beszélünk, ami alatt a vármegyei vezetés patriarchális viszonyait értjük. A József-kori reformok bukása után az 1785 előtti viszonyokat visszaállítani nem lehetett, és az új nemesi vármegyében változások kezdődtek. Az átszervezést az alispánnak kellett végrehajtania. A nemesi közgyűlés 1848 májusáig tevékenykedett, majd a megyei bizottmány intézte a vármegye ügyeit.

Az alispánok kronológiai sorrendje:

Ujvári Ferenc	1692–1693
Miskey István	1693–1701
Meszlényi János	1701–1727
(Losonczy Farkas János)	1705–1709)

Vörös Pál	1727–1735
Rötth Sándor	1735–1754
Fehérvári Pál	1754–1760
Vörös Ignác	1760–1781
Vörös Zsigmond	1781–1786
Marich Tamás	1786–1806
Ürményi Miksa	1806–1813
Marich István Dávid	1813–1832
Szűts Lajos	1832–1836
Ürményi József	1836–1840
Sárközy Kázmér	1840–1845
Kandó József	1845–1847
Zlinszky István	1847–1849
Csapó József	1849

Ujvári Ferenc 1692–1693

Az újjáalakult nemesi Fejér vármegye első alispánja. A tisztújító közgyűlésen három alispánjelölt volt: Nedeczky Ferenc, Martonfai István és Ujvári Ferenc, akik közül a nemesség az utóbbit választotta meg alispánná. Tisztsége 1693. november 13-ig tartott, amikor a gyengén működő vármegyei apparátus újráválasztására került sor egy általános tisztújítás keretében.¹

Miskey István 1693–1701

A Miskey család Fejér vármegyéből származik, annak Solt részén volt birtokos. A török elől végvárrakba menekülnek és szolgálatuk alatt birtokszerző törekvéseiknek bő tere nyílt. Erre leginkább a hódoltsági falvak és puszták voltak az alkalmasak. A

Miskey családé ekkoriban Lovasberény, Sárkeresztúr, Sárosd, Nadap, Szolgaegyháza, Szerecseny és még több helység, ahol részbirtokaik voltak. A vagyongházzasságok révén is gyarapodott a család vagyona. Miskey István felesége Eölbey lány. A birtokok egy része e családtól származott. A végvári életben szolgáló katonák között, legalábbis Győrben, az összefonódás elég nagyfokú. Miskey két lányát ottani tisztek veszik feleségül. Anna Meszlényi János (a későbbi alispán) felesége lett, Éva pedig Pozsgay Ferencé, aki 1701-1717 között Fejér vármegye jegyzője volt. Pozsgay is keveset tartózkodott a vármegyében a kuruc háborúk idején; ezidőben katonai vezető Győrben. Miskey István 1704-ben halt meg Győr alatt, a kurucokkal történt összecsapás során.

Miskey sógora, Sajnovics Mátyás, ugyancsak birtokszerző volt Fejér megyében. Sajnovics felesége Pozsgay Katalin volt.²

Az 1693. november 13-án tarott vármegyei tisztújító közgyűlésen választották meg a rendek alispánná. Addig a győri lovasság tisztje volt, aki alakulatával részt vett a törökellenes felszabadító háborúban; ott van Esztergomnál, Budánál, Vácánál és az érdi palánk ostrománál. 1692. július 10-i installáció alkalmával ott volt a megyei közgyűlésen, bár úgy is említik, hogy ő lett volna a vármegye egyik katonai biztosa. Alispáni hivatali ideje alatt alig tartózkodott Székesfehérváron, továbbra is Győrben élt. Az adminisztrációs ügyeket Ujvári Istvánra, az egyik szolgabíróra bízta, aki hamarosan helyettes-alispáni funkciót kapott.

A főispán Miskeyt hanyag hivatalviselés miatt több ízben megdorgálta, sőt börtönnel is fenyegette, kötelességmulasztás miatt. A másik helyettes alispán, Kolosváry szintén sérelmezte Miskey távollétét. Kolosváry szerint Miskey Győrbe kérte a vármegye iratait és ahol szükség lenne rájuk, ott nem találhatók meg. Ebben az időben történt ugyanis a vármegye végleges újjászervezése, a birtokviszonyok is ekkor alakultak ki. Iratok hiányában a felelős emberek alig tudtak dolgozni, sőt súlyos visszaélések is történtek. A lakosságot a törökellenes háború terhei nyomták, a hadbiztosok ezzel kapcsolatos visszaélései napirenden voltak. Nem volt, aki megvédte volna a vármegye lakosságát. Kolosváry az 1693–1700 közötti évekre 16 ezer forint hiányt mutatott ki, amely a hadbiztosok és az alispán hanyagsága következtében keletkezett. Miskeynek az alispáni tisztségtől 1701-ben meg kellett válnia.³

A törökellenes hadjáratok – és a háborús helyzet – miatt az uralkodó álláspontja az volt, hogy a vissza-

hódított területeken a vezető közigazgatási tisztségek katonák kezébe kerüljenek. (Miskey alispáni tisztsége alatt Győrben a lovasság parancsnoka.)

Meszlényi János 1701–1727

A győri katonai-hivatalnoki nemességhez fűződő kapcsolatai révén került az alispáni tisztségbe. Győri lakosként és birtokosként arra törekedett, hogy a Győr megyei alispáni tisztséget is megszerezze. 1700-ban már pályázott erre, de a nagy hatalommal rendelkező Fiáth Jánossal szemben eredményt nem tudott elérni. Már Fejér megyei alispán, amikor – 1703-ban, illetve 1706-ban – két ízben is pályázott a Győr megyei tisztségre. Meszlényit rokonsága 1703-ban értesítette, hogy Fiáth János magasabb tisztséget kapott, így itt az alkalom a győri alispánság megszerzésére. A rendkívüli katonai helyzet miatt Fiáth Jánost a rendek nem engedték el, így Meszlényi reményei meghiúsultak, s a 1706-os választáskor is alulmaradt. Végül 1710-ben választották meg. Ekkor hat éven át volt győri alispán is. 1716-ban az örökös ellenfél, Fiáth János kibuktatta onnan egy esztendő múltán azonban ismét győri alispán lett Meszlényi. Mivel a két vármegye alispáni teendőit Meszlényi ellátni nem tudta, így mindkét helyen helyetteseket állítottak be a rendek a vármegyei adminisztráció vezetésére.

Meszlényi családjával a kurucok elől 1703-ban Győrbe menekült, a német katonai parancsnok azonban az alispánt visszarendelte Székesfehérvárra. Amíg Meszlényi távol volt otthonától, azt a német katonák kifosztották.

Károlyi Sándor kuruc csapatai 1704. január 16-án bevonultak Székesfehérvárra. A kuruc generális elé hurcolt Meszlényinek megbocsátottak (három nap börtön után). Ekkor az alispán hűséget fogadott a kurucoknak, visszatért a városba és teljhatalmú alispánként intézkedett. A vármegye kuruccá lett. A városi magisztrátust Meszlényi esküdtette fel Rákóczi-ra. Azok a tisztviselők, akik nem voltak hajlandók az esküt letenni, Győrbe menekültek, s helyükre az alispán újakat nevezett ki. 1704-ben az alispán 800 fős kuruc felkelőcsapatot szervezett, melyet hat zászlóval láttak el. A városból elvonuló kuruc egység parancsnoka a város védelmét Meszlényire bízta, mivel a budai és a simontornyai rác katonaság a város biztonságát fenyegette.

1704. április 8-án a labanc sereg visszavette Székesfehérvárt. Meszlényi nyomban a császár hűségére tért.

A kuruc vármegye tisztviselői a Sárvízen túli vidékre menekültek, ahol a kuruc vármegye tovább működött. A labanc katonaság kifosztotta a várost, többek között Meszlényi házát is, aki ezek után, hogy megélhetését biztosítsa, a kereskedésben kezdett tevékenykedni. Törökországból és a Balkánról hozatott ökröket, amelyeket meghízalva adott tovább a katonaságnak. A császár emberei bizalmatlanok Meszlényivel szemben: inkább kuruc mint németpárti, – állították róla.

Vagyoni helyzete a kuruc háborúk után konszolidálódott. Első házassága révén egy kúriát örökölt: 1694-ben vette nőül Komáromi István özvegyét, Festetich Máriát. Fehérváron kúriális háza volt. Ez az 1712. évi telekösszeírás szerint a 74. számú ház volt, amely a 19. század elejéig vármegye-házként funkcionált. 1721-ben vette feleségül özv. Semberger Ádámné Miskey Annát, akivel tíz évig élt együtt, majd 1731-ben Wágner Erzsébet lett a felesége. A két alispáni tisztség után évi 1000 forint lett a jövedelme. Mindkét vármegye több ízben elküldte a diétára. Fejér megyei alispáni tisztségéről 1727-ben lemondott. Győrben halt meg 1736-ban.⁴

Losonczy Farkas János 1705–1709

A labancoktól ellenőrzött Fejér megye Duna-Sárvíz térségéből a Sárvízen túli vidékekre menekült a birtokosok egy része, és ott megszervezi a kuruc seregek által ellenőrzött (kuruc) vármegyét. Ennek alispánja lett Losonczy Farkas János, akit a vármegye korábbi életében nem találunk.

Első adatunk 1706. március 1-ről származik. Ekkor a vármegyei közgyűlés a simontornyai rákok becsapásai ellen szervezkedett, s többek között a fejedelemtől kért katonákat, hogy legyen a kuruc Fejér vármegye oltalmára. 1707. május 13-án Szentmihályon tartották a vármegyei közgyűlést. 1707. június 13-án az alispán részt vett az ónodi országgyűlésen. 1708. március 16-án Ladányban volt a kuruc vármegyei közgyűlés. A vármegyei szövetkezett rendek tiltakoztak az I. József király által összehívott pozsonyi országgyűlés ellen. Határozatba foglalták, hogy a Pozsonyban megjelenők a nemzeti ügy árulói. A kuruc vármegye és ezzel az alispán tisztsége a Rákóczi felkelés hanyatlása idején oszlott fel.⁵

Losonczy Farkas Jánost a vármegye adminisztrációjában a későbbiekben nem találjuk. Mindössze annyit tudunk róla, hogy 1726-ban Peremartonban élt.

Vörös Pál 1727–1735

Szolgabíróként tűnt fel a vármegyei életben (1714) Meszlényi János alispán keze alatt. Ebben a tisztségben két évvel később megerősítették. 1720-ban főszolgabíró lett. 1727-ben választották meg alispánnak – Meszlényi János lemondása után – helyettesének Liphay Ferencet választotta meg a közgyűlés, aki ekkor főadószedő. Ugyanekkor töltötték be Vörös Pál korábbi helyét is Fekete József személyével. A Vörös család nemességet és címet Lipót királytól nyert, 1659-ben. (Ezt még ez év december 30-án, Érsekújváron kihirdették, Komárom vármegye nemesi közgyűlésén.)⁶ A család a farádi nemesi előnevet viselte. Birtokaik Igaron, Pentelén (Sár), Kiskesziben és Kajászószentpéteren voltak. A család Fejér megyei ágának alapítója a birtokszerző Vörös Pál. Ehhez az ághoz tartozik Vörös Antal, a budai tankegység és a pesti jogi egyetem igazgatója.⁷

Rötth Sándor 1735–1754

Nemesi előneve: gadóczy. Ányos Pál anyai nagypapja. 1732-ben Fejér vármegye jegyzője lett, 1735-ben pedig alispán. A tisztújító közgyűlés 1735. május 2-án volt. Az alispáni tisztségben 1744-ben és 1751-ben megerősítették. Új alispánt 1754-ben választottak Fehérvári Pál személyében. 1751-ben az alispáni fizetése 600 forint volt.⁸

Fehérvári Pál 1754–1760

Alispáni tisztsége előtt az ügyészi hivatalban dolgozott. 1741-ben alügyész és e tisztségében megerősítették 1744-ben is. Alispánként hat esztendeig állt a nemesi vármegye élén, de mint másod alispán 1744-től működött ott, Rötth Sándor alispán mellett.⁹ 1751-ben részt vett megyei követként a pozsonyi országgyűlésen.¹⁰

Vörös Ignác 1760–1781

Főszolgabíró 1751-ben lett, majd 1760-ban az alispáni tisztséget kapta meg, és ezt 25 éven át viselte. Az alispánsága alatt tartott tisztújító közgyűléseken (1767, 1773, 1781) mindannyiszor megerősítést nyert, bár 1780-ban ideiglenes alispánt választottak, Hei-

mer Ignác személyében. (Ez úgy tűnik, az alispán távollétének idejére szolt.) Kormányzata alatt osztották fel Fejér vármegyét három közigazgatási járásra: a sármelléki és a vértessaljai mellé megalkották a bicskei járást. Ez a vármegye sűrűn lakott részeiből alakult ki.

A farádi nemesi előnevet viselő Vörös család a hivatalnoki réteg tagja volt. A török után közvetlenül nem tűnnek fel Fejér vármegyében, de az 1720. évi regnikoláris összeírásban már szerepelnek, mint birtokosok (Igar, Dád, Sárpentele). Utóbbi helyen van rezidenciájuk is. Birtokaik közül (1826-ban) Sárpentelét adják el, majd fokozatosan kicsúszik kezük közül a többi birtok is.¹¹

Vörös Zsigmond 1781–1786

1751-ben szolgabíró, majd az 1754. évi restauráció során újraválasztják. Főszolgabíróként Vörös Ignác alatt dolgozott 1760-tól. Vörös Zsigmond 1775-ben fehérvári polgárjogot kapott; mint főszolgabíró működött ekkor, tehát nincs városházai hivatala. Alispánága alatt laza volt a hivatali ellenőrzés, így súlyos visszaélések voltak tapasztalhatóak. 1784-ben helytartótanácsi bizottság vizsgálta ki a Fejér vármegyei állapotokat. A vád igaznak bizonyult: Vörös Zsigmondot a királyi tanácsosi címtől megfosztották. Utóda Marich Tamás lett.

Vörös Zsigmond annak a farádi Vörös családnak a tagja, amelyből ő volt a harmadik alispán Fejér vármegyében.¹²

Marich Tamás 1786–1806

1767-ben szolgabíróként tűnt fel Fejér vármegyében. 1781-ben másodalispán lett, 1786-tól alispán. Marich Tamást nem a rendek választották meg, hanem királyi biztos nevezte ki. II. József halála után alispáni tisztségét megerősítette a vármegyei közgyűlés. 1802-ben szintén megerősítést nyert, így 1806-ig viselte a tisztséget.

Udvari tanácsosi címet kapott, birtokai Szolgaegyházán és Csóron voltak. Felesége románfalvi Fehérváry Katalin volt. Fiuk, Marich István Dávid, aki főispáni tisztséget viselt.¹³

A II. József-kori új közigazgatási rendszer értelmében 1787–1790 között királyi biztosként Almássy Pál felügyelte és irányította Fejér megye életét, aki

együttal Heves és Nógrád megyék biztosa is volt. Almássyról meg kell jegyeznünk, hogy 1810–1815 között Arad vármegye főispánja volt.¹⁴

Ürményi Miksa 1806–1813

Bécsben született 1775. április 17-én, apja, Ürményi József, a későbbi Fejér megyei főispán, majd országbíró.

1796-ban 21 esztendősen tűnt fel a vármegyei közéletben. Ekkor tb. aljegyző lett, majd a következő évben szolgabíró. 1799-ben vármegyei főjegyző. A gyors hivatali karrier apjának, Ürményi József – a vármegye főispánja – támogatásának volt köszönhető. A vármegyei adminisztrációt 1805-ig vezette. Ebben az évben másodalispán lett, majd a következő évben alispán. Ezt a funkciót 1813-ig megtartotta. Utóda, Marich István Dávid lett. Ürményi Miksa alispáni funkciója idején, 1808-ban országgyűlési követ lesz. Közéleti tevékenységét cs. kir. tanácsosi és kamarási tisztséggel honorálta az uralkodó. Meghalt 1836. november 27-én Léván.¹⁵

Marich István Dávid 1813–1832

1795-ben tb. aljegyző, majd 1797-ben első aljegyzői tisztséget kapott. 1802-ben a sármelléki járás szolgabírája, 1806-ban másodalispán. 1813-ban nyerte el az alispáni tisztséget, amelyet 1832-ig viselt.

Megjegyezzük, hogy 1811–1832 között székesfehérvári királyi biztosként is működött; számtalan konfliktusa volt a városi tanáccsal. Fejér vármegyei működése során több alkalommal követ a pozsonyi országgyűlésen (1805, 1825, 1830, 1832). Közéleti funkciói ezután is gyarapodtak: 1836–1837-ben Liptó vármegye főispán-helyettese, 1837–1841 között Torna vármegyei főispán, 1841–1845 között győri, majd 1845 után veszprémi főispán. 1811-ben cs. kir. kamarás, 1860-ban a Szent István-rend középkeresztjét kapta meg. Nemesi előneve: szolgálgyházi. Birtoka Szolgaegyházán és Csóron van. Apja, Marich Tamás, Fejér vármegyei alispán, anyja Fehérváry Katalin. Született Csóron, 1773. dec. 30-án.¹⁶ Királyi biztosként Fehérváron nem volt népszerű. Úgy tekintették, mint alispánt, aki hatalma alá vonja a sz. kir. várost. Így a viszony a két törvényhatóság között feszült volt. Az 1830. évi vármegyei tisztújításra a városi küldöttek nem mentek el. Királyi biztos működéséhez kap-

csolódik a harmadik vetésforgó bevezetése a város határában. Ennek megkönnyítésére a közlegelőből 1508 parcella földet mértek ki, és földbér ellenében a gazdáknak juttatták. Nevéhez fűződik a városi házszámok elterjesztése. (A városháza az 1. számot kapta.) Az 1840-es évek elejére a királyi biztossal a viszony némileg enyhült. 1842-ben a tanács Jankovits József másodalispánnal együtt – aki királyi biztos helyettesként működött Fehérváron – tiszteletbeli polgárrá választották.¹⁷

Szüts Lajos 1832–1836

1777-ben született: Szücs Péter és Halász Julianna birtokos szülők gyermekeként. Református egyházmegye (vértessaljai) gondnoka 1833–1842 között. Meghalt Baracskán, 1842. május 3-án.¹⁸

1802-ben nyert alkalmazást Bicskén, mint tb. aljegyző, majd másod-alszolgabíró. 1816-ban viszont a járás főszolgabírája és ebben a státuszában erősítettek meg 10 év múlva is. 1832-ben kapott alispáni tisztséget, melyet 1836-ig megtartott.

A baracskai előnevet viselő Szüts-ág, baracskai birtokról kapta előnevét, mely a török uralom után még pusztá volt. 1702-ben került a Gellért, valamint a Szüts család tulajdonába. A Szüts-ág Baracskán elszaporodott, 1828-ban 17 család alkotta.¹⁹

Ürményi József 1836–1840

1807. április 3-án született Székesfehérváron. Apja Ürményi Miksa, alispán, anyja Nagy Julianna. 1830-ban lépett vármegyei szolgálatba. A hivatali ranglétra alacsony fokán kezdte, tb. aljegyző lett. 1836-ban alispáni tisztséget kapott, amit 1840-ben is viselt. Ez évben mindkét alispánt a vármegye Pozsonyba küldi követként az országgyűlésre (Sárközy Kázmér másodalispán). Addigi helyettesük Bezerédi Miklós volt. Ürményi konzervatív politikai elveket vallott. 1841-ben alnádor lett József főherceg mellett. (Az alispáni tisztséget Sárközy Kázmér kapta meg.) A neoabszolutizmus idején a Tisza-szabályozás kormánybiztosa, majd 1861-ben az egyik Tolna vármegyei országgyűlési kerület mandátumával képviselő. A vármegyei életben a későbbiekben is szerepelt. 1876–1880 között Zala vármegye alispánja volt.

A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Fejér vármegye magyar körirattal ellátott pecsétjét és a hozzákapcsolo-

ló diplomát Ürményi József alispánsága idején kapta meg a vármegye tisztikara. Egy kisgyűlési határozat kötelezte még korábban az alispánt, hogy ezt a magyar köriratú pecsétet szerezzze meg. Az uralkodó adománylevelében szabályozta a pecséthasználatot, mely adománylevelet a vármegyei közgyűlésen 1837. június 26-a és július 3-a között ki is hirdettek.

Ürményi József 1880. október 20-án Zalaegerszegen halt meg.²⁰

Sárközy Kázmér 1840–1845

Nemesi előneve: nádasdi. A Somogy vármegyei Nagyabajomban született 1799. március 10-én. Apja, Sárközy István Somogy vármegye alispánja, anyja, a Fejér vármegyei Pettenden élő birtokos chernelházi Chernel családból származó Chernel Eszter. Az 1820-as évek elején Pettendre költözött a család, ahol a Fejér vármegyei politikai elit közé kerültek. Sárközy Kázmér az anyai örökséget vette át Pettenden. 1822-ben tb. aljegyző lett, 1828-ban másodaljegyző és szolgabíró, 1832-ben főszolgabíró, 1836-ban másodalispán és egyben a pozsonyi országgyűlés követe. 1839–40-ben ismét Fejér vármegyét képviseli követként a diétán.

Alispáni tisztségbe 1840-ben választották meg. Ezt a tisztséget 1845-ig viseli, utóda Kandó József lett. Sárközy Kázmér a konzervatív politika híve, ez biztosította neki a gyors politikai karriert is. 1845-ben a királyi tábla úrbéri osztályának elnöke, majd 1847-ben alnádor. A szabadságharc leverése után pettendi birtokán tartózkodott, közéleti tevékenysége a református egyházkerület (vértessaljai) gondnoki teendőiben merült ki, de 1860 decemberében ott van Esztergomban a hercegprímás által összehívott értekezleten, ahol a leendő országgyűlést készítették elő. Az 1861. évi országgyűlési képviselőválasztás során a csákvári mandátumot tudta megszerezni, ugyanekkor a hétszemélyes tábla bírása is lett. 1869-ben, nyugalomba vonulásakor megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét. 1876-ban hunyt el Pettenden.²¹

Kandó József 1845–1847

1828-ban tb. aljegyző, majd 1830-ban első aljegyzői státuszt kapott. Ebben a tisztségben erősítik meg 1832-ben is. Huzamosabb ideig a jegyzői hivatal alkalmazottja, amikor is a vármegyei politikai csatáro-

zásokban lehetetlen helyzetbe került, és az éppen ezért eltávozott Fiáth Ferenc helyére került.

Ugyanebben az évben alispán lesz Sárközy Kázmér helyett. Tisztségét nem egészen három évig gyakorolta, 1847-ben lemondott. Az eddigi másodalispánt, Zlinszky Istvánt választották a helyére.²²

Zlinszky István 1847–1849

1828-ban tb. alügyészként került a vármegyei adminisztrációba, majd 1832–1836 között aljegyzői minőségben tevékenykedik. 1840-ben lett főjegyző és ebből a státusból emelték ki másodalispánnak. 1847-ben Kandó József lemondott alispáni tisztségéről, és ekkor került helyére Zlinszky István. Alispáni tisztségében 1849 áprilisáig maradt, ekkor a visszatért kormánybiztos leváltotta. A népi kezdeményezésnek is szerepe volt mindkét alispán eltávolításában. Meg kell azonban jegyezni, hogy Zlinszky nagy közigazgatási tapasztalattal rendelkezett, és kiváló jogérzékkel oldotta meg az 1848. évi rendszerváltó időszak feladatait.

A Zlinszky család felmenő ága Fehérváron a 18. század folyamán megtalálható. 1798-ban Zlinszky András posztóikészítő kapott polgárjogot ugyanakkor volt egy hivatalnoki ág is. 1778-ban Zlinszky István vármegyei esküdt, 1781-ben pedig szolgabíró. Feltűnik a hivatalnoki ágban Zlinszky Ignác is, aki 1783-ban szintén szolgabíró, majd 1787-ben főszolgabíró. Ezt a státust megtartotta a József-kori közigazgatás megszűnte után is. Zlinszky Imre ugyanezt az utat járta be. 1790-ben vármegyei esküdt, 1797-től azonban már szolgabíró, 1802-től főszolgabíró.

Zlinszky alispán 1848 után a bírói szolgálatban működik. 1867-től a vármegyei törvényszék elnöke. 1878-ban halt meg.²³

Csapó József 1849

1849. május 10-én lett alispán a megyei bizottmány újjáalakulása során. A másodalispán ekkor Boross Mihály lett. Csapó József az 1848–1849-es szabadságharc lelkes híve és szervezője volt. 1849. június 11-én a megyei népfelkelés szervezője, annak vezetőjévé nevezik ki. Alispáni munkásságát május–augusztus között a szabadságharcért folytatott tevékenység tölti ki. 1849. augusztus 10-én Székesfehérváron Hamvassy Imre mellett a felkelés egyik szervezője. Szoros kapcsolatot tart fenn a Veszprémben tartózkodó Noszlopy Gáspárral, majd a városban is megjelenő Mednyánszkyval (augusztus 14.).

Csapó József 1832-ben került a megyei adminisztrációba; ekkor tb. aljegyző. Kinevezett aljegyző 1836-ban lett, és egy évtizeden keresztül a megyei adminisztráció kulcsembere. 1848-ban a vármegye főjegyzője, majd a vármegyei nemzetőrség kapitánya, századosi rangfokozatban. A megyei és a városi nemzetőröket Hamvassyval együtt vezetik a táborba, ott vannak Schwehatnál is, s az elszenvedett vereséget mindketten nehezen viselik.

Csapó a hatvanas években Veszprémbe került, és ott is halt meg.²⁴

Farkas Gábor

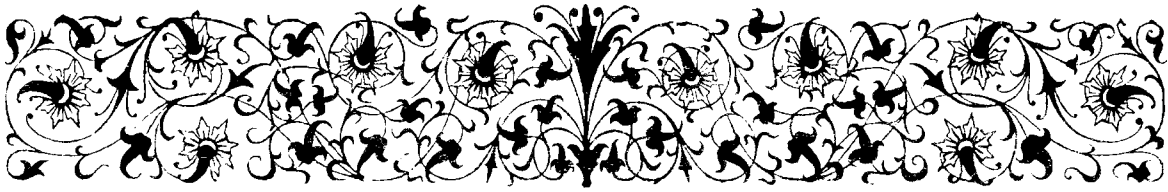
FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

- AR – Alba Regia, A Szent István Király Múzeum évkönyve
 FMTÉ – Fejér megyei történeti évkönyve
 KÁROLY – Károly János: Fejér vm. története. Székesfehérvár, 1–5. 1896–1904.
 Kgy. jk. – A nemesi Fejér vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei

- Lauschmann – *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története. Közlemények Székesfehérvár történetéből. 1–4. Székesfehérvár, 1993-1996.
 Szinnyei – *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891-1914.
 Településtört.– A Dunántúl településtörténete 5. 1900–1945. Veszprém, 1982.

JEGYZETEK

- ¹ Kgy. jk. 1692–1693 1–8 p.
² AR 27. 215–218.
³ Miskey István iratai 1695–1715.; *Litterae diversae* iratgyűjtemény, továbbá Vármegyei tisztségviselők nyilvántartása 1692–1786.
⁴ Fejér vm. lt: *Litterae diversae*, Meszlény alisp. ir. 1702–1725; Kgy. jk. 1701–1727; FMTÉ 11. k. 5–52; *Történelmi Tár Új folyam* IX. 1908. Meszlény János hagyatéki ügye. Közli: R. Kis I. 118–150. pp.
⁵ FMTÉ 11. sz. 1977, 49–50.
⁶ FMTÉ 1990. 345.
⁷ Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822. évek-re, Bp., 1927.
⁸ Kgy. jk. 1735–1754.
⁹ Kgy. jk. 1741–1760.
¹⁰ Károly I. 352.
- ¹¹ Kgy. jk. 1760–1785.
¹² Kgy. jk. 1751–1786.
¹³ Kgy. jk. 1786–1806.; Szinnyei VIII.k. 582. pp.
¹⁴ Szinnyei XIII. 128. pp.
¹⁵ Kgy. jk. 1796–1813.
¹⁶ Kgy. jk. 1795–1832.; Szinnyei VIII. 582–583.
¹⁷ Lausmann III. 22., 39., 86.
¹⁸ Szinnyei XIII. 1182–1183.
¹⁹ Kgy. jk. 1808–1836.
²⁰ Szinnyei XIV. 695–696.; Kgy. jk. 1830–1840.
²¹ Településtörténet V. 432–433.
²² Kgy. jk. 1828–1847.
²³ Kgy. jk. 1778–1849.; FMTÉ. VIII. 118.
²⁴ Kgy. jk. 1832–1839.

KISEBB ROVATOK

KONFERENCIÁK, RENDEZVÉNYEK

TELEPÜLÉSEK HERALDIKÁJA KONFERENCIA TRENCSENEN

A Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej 2000. szeptember 9-én, a trencsényi Városi Múzeumban, „Települések heraldikája” címen tudományos konferenciát rendezett.

A tanácskozáson megismerkedhettünk a szlovák kollégák e tárgyra, illetve a heraldika egészére vonatkozó legújabb kutatási eredményeivel, tudományos felfogásával, a heraldika mai – aktuális – helyzetével szomszédainknál.

Federmayer, Frederik „Városi heraldikai hagyományok Szlovákiában” címen tartott előadást. Döntően a Felvidék nyugati részéből, Pozsony térségéből, mutatott be XV-XVII. századi példákat (többnyire szfragisztikai emlékeken, illetve kőfaragványokon megjelenő címereket). Igyekezett bemutatni a városi (polgári) heraldika, a korabeli nemesi heraldikától elütő jellegzetességeit.

Králik, Ján „Településcímerek alkotásának és használatának jogi vonatkozásai Szlovákiában” című előadásában részletesebben bemutatta a településcímerek – jelenlegi – regisztrációjának jogi vonatkozásait.

Vrteľ, Ladislav „Családi címerek heraldikai és művészi jellegzetességei” című előadásában elemzést adott korunk szlovák heraldikai gyakorlatáról. Beszélt a szlovák heraldikai iskola magas színvonaláról, nemzetközi vonatkozású „kompatibilitásáról”. Részletesebben kitért a szlovák heraldikusok és a vezető külföldi szakmai körök, utóbbi évtizedekben megnyilvánuló, gyümölcsöző szakmai kapcsolattartására. A pozitív külföldi eredmények, rövidtávú szlovákiai hasznosítására.

Ő is elemezte a mai – korszerű – szlovákiai heraldikai regisztrációs gyakorlatot. Beszélt a mai szlovákiai (magán) címerfelvételi szokásokról.

Graus, Igor „Településcímerek és a falerisztika” címen a kommunális heraldikában előforduló falerisztika motívumokat vizsgálta. Kicsit leegyszerűsítve, a különféle keresztformákat is hangsúlyozott falerisztika motívumként értékelte.

Alexy, G. Zdenko „Külföldi településcímerek és családi címerek” című előadásában kitért napjaink címeradási-, jóváhagyási-, regisztrálási stb. gyakorlatára egyes országokban. Így beszélt az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Németország gyakorlatáról. Röviden érintette a csehországi-, magyarországi-, horvátországi- és szlovéniai – vonatkozó – heraldikai gyakorlatot is.

Kartous, Peter „A Szlovák Köztársaság Heraldikai Regisztere és a családi címerek” című előadásában részletesen bemutatta a Szlovák Köztársaság jelenlegi, példamutató heraldikai regisztrációját. Kitért az 1975-re visszanyúló előzményekre. Szó volt a városi-, községi-, hivatali-, intézményi-, magán címerek regisztrációs gyakorlatáról. Ismertette a mai Szlovákiában érvényesülő magán címerfelvételi (regisztrációs) és címerhasználati gyakorlatot, amely során, pl. közismert politikusok, közéleti személyiségek, vezető értelmiségiek, s (nem feltétlenül) címerhasználó egyházi személyiségek is élnek a címerfelvétellel.

Ezután különféle korreferátumok hangzottak el. Elsősorban tradicionális családi címerek – napjainkban történő – regisztrálása tárgyában.

Vita bontakozott ki napjaink vállalati (cég-) szimbólumainak („logó”) heraldikai regisztrálhatóságáról. Megállapították, hogy a „heraldikus” karakterű jelképek regisztrálhatók, míg pl. a pecsétek – melyek nélkülözik a heraldikai jeleget – nem.

A tanácskozás alkalmából jelent meg, s az ülés-
szak végén egyben reprezentatív könyvbemutatót is
tartottak, a „Heraldický register Slovenskej Repub-
liky I.” című kötet. Ez a Szlovák Köztársaság Belügy-
minisztériumának és a Matica Slovenska-nak közös,
reprezentatív kiadványa.

Előreláthatóan a tanácskozáson elhangzott elő-
adások a közeljövőben, könyv alakjában is napvilágot
látnak.

Pandula Attila

CSALÁDTÖRTÉNET, HELYTÖRTÉNET CÍMŰ KONFERENCIA SZÉCSÉNYBEN

*Az Emberközpontú, Fenntartható Társadalomért
Alapítvány (Kiskunfélegyháza) szervezésében „Csa-
ládörténet, helytörténet” konferencia (millenniumi
rendezvény) volt október 22–23-án Szécsényben. En-
nek keretében értékelték a vonatkozó tárgykörökben
(határokon belül és azokon túl is meghirdetett) pá-
lyázatokat, s kiosztották a díjakat.*

Dr. Pandula Attila „A megújuló magyar család-

történet-írás a XXI. század küszöbén”, Dr. Szegfű
László tanszékvezető főiskolai tanár (Szeged) pedig
„Gondolatok a magyarországi helytörténetírásról”
címen tartottak tudományos előadásokat.

Kívánatos lenne, ha a pályázaton sikert elért
munkákat – így genealógiai vonatkozású dolgozato-
kat – mihamarabb megjelentetnék.

KARD ÉS KOSZORÚ (TALLÓZÁS EZER ÉV MAGYAR URALMI ÉS KATONAI JELKÉPEIBEN)

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az MTA
Történettudományi Intézete és Művészettörténeti In-
tézete, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történe-
lem Segéttudományai Tanszéke és a Magyar Heral-
dikai és Genealógiai Társaság rendezésében 2000.
november 16-18. között Budapesten a Hadtörténeti
Intézet és Múzeum dísztermében nemzetközi konfe-
renciát tartottak.

Az ülészakot Dr. Szakály Sándor, a Hadtörténeti
Intézet és Múzeum főigazgatója köszöntötte. A meg-
nyitó előadást Dr. Szabó János h. államtitkár tartot-
ta, „Honvédségünk és a történelmi jelképek” címmel.

Az első nap, „*Katonai jelképek*” szekcióban hang-
zottak el előadások. Makai Ágnes „Kitüntetések ka-
tonai jelképei”, Selmeczi Kovács Attila „A huszár és
a honvéd, mint nemzeti jelkép a magyar népművé-
szetben”, Kedves Gyula „Ősi fegyverek, ódon rang-
jelzők. Törő-zúzó fegyverek szimbolikus szerepben.”,
Kovács S. Tibor „A hegyestőr: fegyver, rangjelző, jel-
kép.”, Tölg László „Kard, mint katonai szimbólum”,
Bánffyné Kalavszky Györgyi „Virbus unitis” katonai
jelképek az első világháborús képeslapokon”, Szol-
eczky Emese „A végelbocsátás jelképei”, Kreutzer
Andrea „A hadsereg identitástudatának tükröződése
a nyomtatott dokumentumokban. 1868-1918.”, Csi-
kány Tamás „Damjanich vörössipkásai”, Baczoni

Tamás „A sisak – egy sajtóságos katonai jelkép.”,
Babucs Zoltán „Jász-kun katonai jelképek a 18–19.
században.”, Illéssfalvy Péter „Vadász és hegyi-
csapatok jelképrendszere a Monarchiától napjaink-
ig.”

Ugyanazon a napon ünnepélyes megemlékezést
tartottak a Hadtörténeti Múzeum születésnapja al-
kalmából. Ugyanakkor nyitotta meg Jankovics Mar-
cell a „Kard és koszorú” (Tallózás ezer év katonai
jelképeiből) című nagyszabású kiállítást. Ezt Csák-
váriné Kottra Györgyi vezetésével rendezték.

A második nap, „*Uralmi jelképek*” szekcióban tar-
tottak előadásokat. Petneki Aron „Aranyrózsák,
szentelt kardok, érmek”, Bak János „Magyar királyi
jelvények a középkorban.”, Marosi Ernő „Szent Ist-
ván lándzsája.”, Tóth Endre „A királyi jogar.”, Wehli
Tünde „Szent László”, Buzás Gergely „Szabályos
alaprajzú várpaloták, mint az uralkodói hatalom jel-
képei (14. század).”, R. Várkonyi Ágnes „Az egység
jelképei a megosztottság másfél századában.”, B.
Szabó János-Erdősi Péter „Erdélyi fejedelmi beiktat-
ások.”, Kincses Katalin Mária „Hatalmi jelképek, a
város reprezentációja a 17. századi országgyűlése-
ken.”, Basics Beatrix „Koronázások és korona ábrá-
zolások.”, Szabó Péter „A „meztelen kard” a magyar
királykoronázásokon.” Jelena Borošak Marijanović

„A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szimbólumai a Horvát Történeti Múzeum zászlóin.”, František Cséfalvay „Az első szlovák állam katonai jelképei.”, Imrich Purdek „A jelenkori Szlovákia katonai szimbólumai.”, Ságvári György „Állami és uralkodói felségjelek megjelenése a katonai egyenruhán a 18–19. században.”

A harmadik nap, „*Heraldika és rokon területek*” szekcióban voltak előadások. Bertényi Iván „Heraldika a magyar irodalomban.”, Nyulásziné Dr. Straub Éva „Festészet a magyar heraldikában.”, Pandula Attila „Rendjelek a magyar állami heraldikában.”, Bodor Imre „Magyar állami címer a középkorban.”, Harmath Arisztid „Új adalékok a Szent Jobb törté-

netéhez.”, Géra Eleonóra „Az Almássy-család története.”, Csáky Imre „Hadtudományi vonatkozású címerképek a magyar királyság vármegyéinek, kiváltságos kerületeinek és szabad királyi városainak XVIII–XIX. századi címereiben.”, Mohos Márta „Magyar heraldika a modern irodalomban.”, Kóczy T. László „Egy belga királyi rokon magyar családi kapcsolata.” Reményeink szerint a magyarországi történeti segéd tudományi kutatások legújabb eredményeit sokrétűen bemutató konferencián elhangzott előadások – rövidesen – kötet formájában is olvashatók lesznek.

Pandula Attila

KÉRDÉS

Keresik Maria Johann Seraphin edler von Frizberg (vagy – és – Fritzberg) leszármazóit. A nevezett 1773. január 1-jén Grazban született. A bécsi és a grazi egyetemeken tanult jogot. 1792–1808 között osztrák állami szolgálatban állt. Közigazgatási jogász volt állami uradalmakban. 1808-ban (vagy inkább 1809-ben) állítólag egy magyar (vagy horvát) önkéntes alakulat tisztje (nemesi fölkelő ?). Bármilyen –

különösen katonáskodására vonatkozó – 1808 utáni dokumentum érdekes lehet.

Leszármazói a 19. században a Magyar Királyság területén éltek. Fontos lenne a Frizberg (vagy Fritzberg) család leszármazására vonatkozó bármilyen adat.

Az esetleges megjegyzéseket Dr. Pandula Attila nevére kérjük a szerkesztőség címén.

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG RENDEZVÉNYEI

1. 2000. SZEPTEMBER 28.
SZENDE LÁSZLÓ „Idősebb Erzsébet királyné.”
(az ülést vezeti: NYULÁSZINÉ Dr. STRAUB ÉVA alelnök)
2. 2000. október 26.
SOÓS FERENC „Családi címerek a középkori magyar pénzekén.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
3. 2000. november 30.
EVVA MARGIT „Csoma József a heraldikus.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
4. 2000. december 14.
NYULÁSZINÉ Dr. STRAUB ÉVA „Önkormányzatok címeralkotása 1990 után.”
(az ülést vezeti: Dr. Bertényi Iván elnök)

Megemlékezés a 100. éve született Dr. Kumorovitz Lajos Bernátról.
(Dr. Bertényi Iván elnök)
5. 2001. január 25.
KARACS ZSIGMOND „Lapok a Medgyesi család történetéből.”
(az ülést vezeti: Dr. Harmath Arisztid főtitkár-helyettes)
6. 2001. február 22.
HÖRCSIK LAJOS „A Ruskay család története.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
7. 2001. március 29.
ZOMBORKA MÁRTA (múzeumigazgató – Vác, Tragor Ignác Múzeum)
„Kriptaleletek a váci Fehérek templomából.”
(az ülést vezeti: Dr. Kollega Tarsoly István alelnök)
8. 2001. április 26.
VITEK GÁBOR „Székesfehérvár történelmi zászlói.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
9. 2001. május 31.
Dr. CSÁKY IMRE őrnagy (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem)
„Magyar önkormányzatok jelképei a XVIII-XIX. században.”
(az ülést vezeti: Dr. Bertényi Iván elnök)
10. 2001. június 21.
Dr. HARMATH ARISZTID „Magyar vonatkozású német genealógiai kutatások.”
(az ülést vezeti: Nyulásziné Dr. Straub Éva alelnök)

KÖNYVISMERTETÉS

BEREG VÁRMEGYE (1782–1785). SZERKESZTETTE,

A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA ÉS FORDÍTOTTA: PÓK JUDIT.

(A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai. Közlemények 17. Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc)
Nyíregyháza, 1999. 116 oldal, ezen belül 33 színes térkép. ISBN 963 7240 32 2

Mindenki számára, aki a történeti földrajzban járatos, közismert, hogy a 18. század végén készült I. sz. katonai felmérés milyen fontos forrás. A régi úthálózat, vízrajz, településtörténet stb. kutatói – foglalkozzanak középkori vagy kora újkori kérdésekkel – gyakran veszik kézbe a térképszelvényeket. Ma már a Hadtörténeti Múzeumban nem csak fekete-fehér, hanem színes fényképmásolatokban is hozzáférhető.

Ugyanakkor tény, hogy a vidéki helytörténet művelői csak nehézségek árán jutottak hozzá ehhez az értékes forráshoz. Így csak dicséret illeti a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárat, a Megyei Közgyűlést, hogy vállalkoztak a három történeti vármegye térképszelvényeinek publikálására. Egyet tudunk az azzal a döntéssel érteni, amelynek az alapján az egész történeti Bereg vármegye szelvényeit publikálták. Nem lett volna szerencsés, ha az évszázadok óta egy séget alkotó tájból csupán azokat a részleteket ragadják ki, amelyek a mai Magyarország területére vonatkoznak.

A Bereg megyével foglalkozó kötet bevezetője nem csak a katonai felmérés történetét ismerteti, hanem néhány oldalban a történeti beregi táj földrajzi viszonyaival is megismerteti olvasóit. A szerző elsősorban Lehoczky Tivadar monográfiájára illetve Laurentsik Keresztély múlt századi leírására támaszkodott. Jónak tartjuk, hogy néhol a katonai felmérés adatait ugyancsak beépítette ebbe a bevezetőbe.

A színes térképszelvények igényesek, jól, sikerültek, világosan lehet rajtuk követni a földrajzi formákat. Helyes az a megoldás, hogy az országleírásnak az egyes községekre vonatkozó szöveges részét is közreadták. A munkát helységnévmutató egészíti ki. Kár, hogy a szelvényekre nem utal a mutató, s így a nem Bereg megyei helységek kimaradnak belőle. Az ukrainai kutatók munkáját megkönnyítette volna, ha a településeknek jelenlegi nevét (cirill betűvel) is megtalálták volna benne.

Draskóczy István

ANTON E. DÖRNER: EVREII DIN COMITATUL SATU MARE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (1723–1760).
THE JEWS OF SATU MARE COUNTY IN THE 18TH CENTURY (1723–1760).

Cluj-Napoca, 1998.

A fenti, kétnyelvű kötet regesztákat tartalmaz. Dörner Anton a Szatmár megyei s Szatmár városi Levéltár sorozataiból nem kis munkával kigyűjtötte a

megye zsidó származású lakóira vonatkozó adatokat, s az aktákat regesztákban közölte. A román nyelvű kivonatok bővebbek (ott található a levéltári jelze-

tek), míg az angol változatok szűkszavúak. A munkában több családtörténeti adat található. A tájékoztatót a névmutató segíti, ahol azonban a román elnevezések magyar megfelelői – sajnos – hiányoznak. Jó-

nak tartjuk azt a megoldást, hogy a bevezetésben a szerző ismerteti az általa átnézett levéltári egységeket.

Draskóczy István

MEDIAEVALIA TRANSILVANICA. TOM. I. (1997) nr. 1–2., Tom. II. (1998) nr. 1, nr. 2.

1997-ben új periodika indult Erdélyben, Szatmárnémeti Múzeum kiadásában. Közvetlen előzményének tán azt a számos genealógiai eredményt tartalmazó történeti konferenciát s az előadásokat közreadó kötetet tekinthetjük, amelyben magyar és román ajkú történészek foglalkoztak magyarul s románul az erdélyi román nemességgel (*Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség. Coordonator Marius Diaconescu. Satu Mare, 1997. 301.*) Nemcsak azért gondolunk erre, mert a szerkesztő, szervező, Marius Diaconescu személye összeköti őket, hanem azért is, mivel mind a két kiadványra az a jellemző, hogy román és magyar történészek közölnek egy helyen dolgozatokat. Arról van szó, hogy a tágabban értelmezett erdélyi tájat lakó népek történészei egy helyütt szólaljanak meg egymás és az olvasók számára.

A vállalkozásnak az alapeszméje, hogy ti. – amint a beköszöntő fogalmaz – műveljék „a tisztán tudományos szempontú és módszerű történetkutatót, amely megszabadulhat végre a politika alkalmatlan beavatkozásaitól”, mindannyiunk számára fontos. Eme cél jegyében románok s magyarok alkotják a szerkesztőbizottságot. Magyarként Magyarországról Engel Pál, Erdélyből pedig Sipos Gábor foglal benne helyet. A periodika többnyelvű, ahol a román s magyar mellett a nagyobb világnyelveken olvashatók írások, s az olvasókat valamilyen idegennyelvű rézümé tájékoztatja.

A folyóirat elsősorban ennek a történeti tájnak a középkorával kíván foglalkozni. A középkort azonban tágabban értelmezi, hisz a 17. század végéig terjedő korszakra vonatkozó tanulmányokat közöl. Az írások tematikája változatos. A 15. századi Erdély és Magyarország román templomai (Adrian Andrei Rusu), Lajos király 1366-os kiváltságlevele (Ioan-Aurel Pop), A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (Pálffy Géza), Kolozsvár deák kereskedői – 1599–1637 (Francisc Pap), a Havasalföld és a magyar királyság politikai kapcsolatai az Anjou királyok idején (Marius Diaconescu), Asztali kultúra és reprezentáció a 17. századi nemesi háztartásokban (Szócs Péter Levente), Majláth Ist-

ván és a Fogaras vidéke (Ioan Aurel Pop), Dokumentumok Havasalföld, Moldva és Erdély kapcsolatairól (Marius Diaconescu, Érszegi Géza) –, hogy csak találomra néhány címet idézzünk.

A családtörténet kutatói számára sem érdektelen a három kötet valamelyikébe belelapozni. Ioan Drăgan írást közölt (Tom. I. nr. 1–2.) a román eredetű s az 1440–1514 közötti időszakban vezető szerepet betöltő nemesekről. Olyan nemesi családokról (szám szerint 24) olvashatunk áttekintést a cikkben, amelyek többsége a középbirtokos réteghez tartozott. Így többek között a Malomvizi Kendeffy, a Malomvizi Kenderessy, Macskássy, Fiat, Oláh, Pestyéni családok neve tűnik fel az írásban. A szerző Móré Elek diósgyőri várnagyot, aki már 1505 előtt, 1502-ben ezt a tisztséget töltötte be, a Lupsai Móré familiához kapcsolta.

A következő számban Zsoldos Attila az Árpád-kori közszabad nemzetségekkel foglalkozott. Érdeklődése homlokterében nem az előkelő nobiles nemzetségek álltak, hanem az ún. kis nemzetségek, amelyeket javaik egy megyéhez kötöttek. A királyi serviensek rétegéhez kapcsolta őket. Ők a poroszlók, királyi emberek, s karriert csak egyéni érdemek alapján tudtak csinálni, miközben a nobilesokat segítette családjuk, ismertségük.

A harmadik kötetben Adrian Rusu a Hunyadi család kezdeteiről közölt tanulmányt, amely a romániai és a magyarországi szakirodalom alapos ismeretéről tanúskodik. Többek között megállapítja, Hunyadi számára nem a származása volt a lényeges.

A tanulmányok mellett fontosabb művekről készült ismertetéseket is tartalmaznak a kötetek – románul. Érdemes lenne a romániai munkákról magyar nyelvű recenziókat is készíttetni. Így például Ioan Hategan Ozorai Pipórol és Kinizsi Párol szóló könyveinek bírálata érdekes lehet magyarországiak számára is.

Reméljük, a kiadványnak újabb kötetait mihamarabb kézbe vehetjük, ahol mind több magyar (erdélyi és azon kívüli) kutató írása lesz olvasható.

Draskóczy István

BALOGH GYULA–SZLUHA MÁRTON: VAS VÁRMEGYE NEMES CSALÁDJAI.

Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.;

SZLUHA MÁRTON: LIPTÓ VÁRMEGYE NEMES CSALÁDJAI. Heraldika Kiadó, Budapest, 2000.

Két kötetet mutatunk be egyszerre, amelynek közös ismertetőjele a szerzőjük, Szluha Márton. Az 1999-ben megjelent, Vas vármegye nemességét bemutató kötet két részből áll. Az első részben Balogh Gyulának, az 1894-ben első kiadásban, továbbá 1901-ben második kiadásban megjelent Vas vármegyei alapmű reprint kiadása tekinthető. Ez a rész a genealógusok előtt jól ismert, évtizedek óta ez a legmegbízhatóbb könyvészeti forrásmunka a megyére. A kötet második részében – a régi hagyományokat követve – a szerző abc-rendben számba veszi a megye nemes családjait, a kezdetektől fogva, napjainkig, rendkívül alapos táblázatok segítségével.

Ugyanez mondható el a Liptó vármegyei kötetéről is, amely sok helyen, főként az abc I-betűtől terjedő részében alapmunkának tekinthető. A szerző az A–H betűs részében feldolgozta Horánszy Pálnak a II. világháború előtt megjelent kétkötetes Liptó vármegyei nemességét bemutató kötetét, és szerencsés módon, hozzájutott Horánszky kéziratban maradt hagyatékához, amit saját levéltári kutatásaival egészített ki.

A mintegy 800 oldalas rendkívül bőséges és adatgazdag kiadványt értékes képmelléletek (Liptó megyei kúriák, templomok) illusztrálják. A kötetet negyedívnyi színes címermelléklet egészíti ki, tallózva a vármegye nemes családjai között.

Az egyszerűség egytípusú hibákat, hiányosságokat is eredményezett a két bemutatott kötetnél. Fő hiányosság a nehézkes eligazodás. Sajnos sem tartalomjegyzék, névsor, sem névmutató nincs a kötetekben. A könyvek erénye, az igen részletes és bőséges táblázatok, emiatt, sajnos az adatok gyors megtalálását teszik lehetetlenné. Ha előfejet alkalmazott volna a szerző, akkor sok ilyen jellegű problémát kiküszöbölhetett volna. A szerző igen komoly gyűjtőmunkája alaposabb szerkesztést igényelt volna. Csak remélhetjük, hogy a szerző folytatja a vármegyék genealógiai feldolgozását, és azokban már egy ún. felhasználóbarát megoldást választ.

Kollega Tarsoly István

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2001-re változatlanul 1000 Ft + ÁFA, azaz **1120 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változik az előfizetési díj a magas postaköltség miatt. A tengeren túlra (légiposta költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 DM**, vagy **25 svájci frank**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt. „**11991102-02103006-00070010**” Magyar Történelmi Társulat – Turul.

MEGJELENT!

Folyóiratunk szervezésében jelent meg Baán Kálmán lapjának repertórium.

A *Magyar Családtörténelmi Szemle* 1935 és 1944 között, genealógiai és heraldikai szaklap alcímen közölt rendkívül értékes forrásokat és tanulmányokat, amelyek a háborús pusztítások és a történelem viharai között megsemmisült irategyüttesek sokszor kizárólagos tanúságtevője.

Baán Kálmánnak, a két világháború között működő családkutató irodája, igen széles tevékenységet folytatott, amelynek eredményeit gyakran közölte lapjában. A tíz évet megért folyóirat legértékesebb részei a megyei nemesi összeírások, a címeres pecsét közlések és a genealógiai adattárak, amelyeket gyakran a visszacsatolt területek levéltáraiból gyűjtöttek össze.

A repertóriumot Dr. Hernádi László Mihály, a Pécsi Egyetemi Könyvtár főigazgató-helyettese állította össze. Ezzel, a számos füzetből álló sorozat, könnyen kezelhetővé vált.

A kötet ízléses kivitelben, 140 oldalon ismerteti a könyvtárakban is csak nehezen elérhető folyóirat cikkeinek szerzői és tárgyszavas mutatóját.

Ajánljuk minden családtörténettel és címerkutatással foglalkozó levéltárosnak, történésznek és kutatónak.

A kötet induló árát úgy állapítottuk meg, hogy a szélesebb kutatóréteg is meg tudja vásárolni (800 Ft + áfa). Ezt az árat 2001. március 31-éig tudjuk tartani, ezután 1000 Ft + áfa lesz a kiadvány ára.

A kiadvány írásban megrendelhető a Turul szerkesztőségében (1250 Bp., Bécsikapu tér 4.)